ISTORIA

LUÏ

ȘTEFAN-CEL-MARE

ISTORIA

LUĬ

ȘTEFAN-CEL-MARE

POVESTITĂ NEAMULUĬ ROMĂNESC

DE

N. IORGA

Şi tipărită pe cheltuiala Ministeriuluĭ de Instrucţie Publică

EDITIE DE LUX, ADNOTATĂ

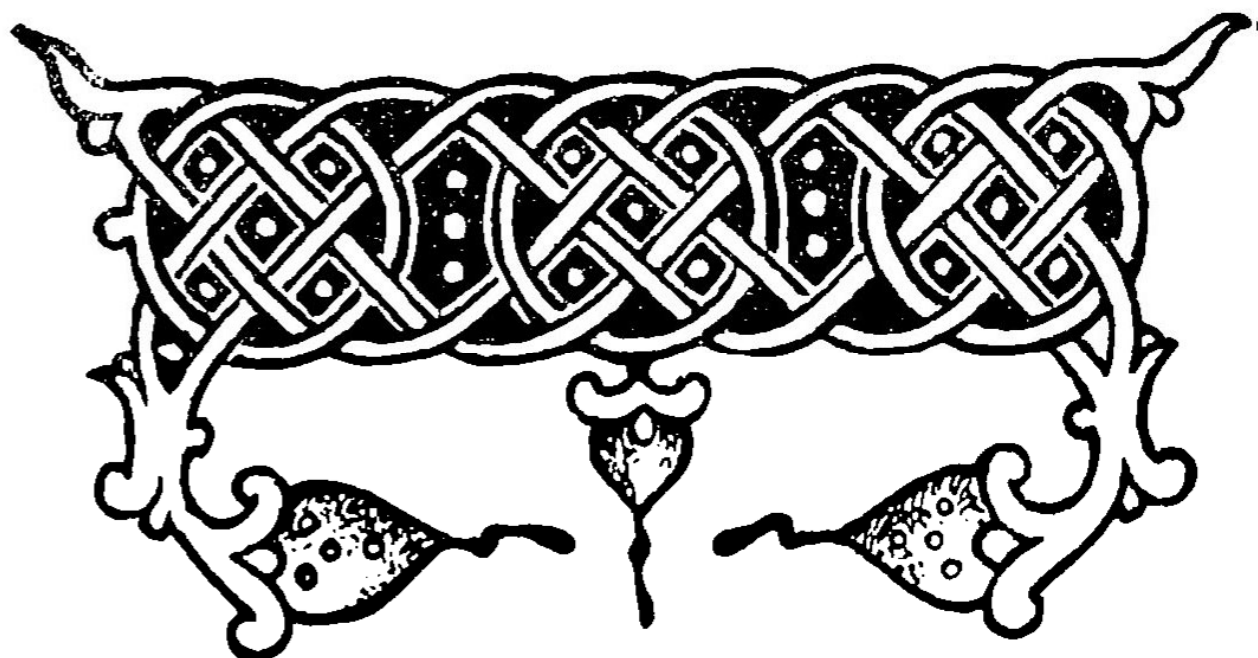
BUCUREȘTĬ

MINERVA, INSTITUT DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURĂ STR. REGALĂ No. 6 (HOTEL UNION)

1904

ȘTEFAN-CEL-MARE DUPĂ EVANGHELIA DE LA VORONEȚ

În ziua de 2 Iulie 1504 Ştefan-Vodă cel Mare se stîngea de o moarte blîndă la Suceava, în desăvîrşita pace măreaţă ce se boltia asupra întregeĭ ţerĭ pe stîlpiĭ puternicĭ aĭ biruinţilor sale.

Pentru cea din urmă oară porţile cetăţiĭ se deschideaŭ înnaintea aceluĭ ce luptase bărbăteşte cea maĭ grea din luptele sale. Boieriĭ călărĭ, în haine de urşinic şi aur, uniĭ bătrînĭ ca şi stăpînul adormit, ceĭlalţĭ în toată puterea vrîsteĭ saŭ în avîntul încrezător al tinereţelor, încunjuraŭ sicriul înfăşurat în scumpe stofe. Suliţile ostaşilor se ridicaŭ drepte în văzduhul limpede, zîmbitor al zileĭ

de vară. Alaiul străbătea holdele grele de bogăţie, în drumul spre mănăstirea Putneĭ.

Din turnul de strajă de asupra porţiĭ clopotele prindeaŭ a vui de jale. Soborul întreg al Moldoveĭ, supt mitrele scînteietoare de pietre scumpe, Mitropolitul, episcopul de Roman, Mitropolit şi el, al Ţeriĭ-de-jos, episcopul de Rădăuţĭ, egumeniĭ cari putuse să se încingă pentru această lungă cale, primiaŭ în cîntările iertăriĭ de păcate pe stăpînul tuturora. Veşnica pomenire se cerea pentru acela care se făcuse vrednic a fi pomenit de neamul săŭ în veciĭ vecilor. Apoĭ întunerecul gropniţiĭ umbria tot maĭ mult faţa poruncitoare, acum înseninată, şi pletele albe, rare ale bătrînuluĭ. Şi, pe cînd lacrimile brăzdaŭ cele maĭ aspre obrazurĭ, minunata lespede de marmură săpată pecetluia micul mormînt în care încăpuse totuşĭ rămăşiţele celuĭ Mare.

Domnise aproape cincĭzecĭ de anĭ, o jumătate de veac. Venise tînăr, în vijelia năvăliriĭ, ca să răzbune pe aĭ săĭ, ca să-şĭ întemeieze viaţa şi ca să tragă zid de vitejie în jurul ţeriĭ sale de moştenire. De atuncĭ toate drumurile spre hotarele duşmane fusese bătute de copitele cailor oştiriĭ sale. Dar peste

sabia luĭ minunată apăsa o mînă sigură, stăpînită de un gînd cuminte. I-a fost totdeauna milă de sîngele oamenilor vărsat în zădar.

A adus cu dînsul rînduiala și buna cîrmuire. Oastea aceia ale căreĭ steagurĭ îĭ fluturaŭ de-asupra sicriuluĭ, el o închegase, el o făurise, ca pe o singură armă menită să învingă totdeauna. Boierilor acelora ce-l întovărășiaŭ înnainte de a-șĭ lua hotărîtorul rămas bun, el li statornicise chemările și drepturile. Secerînd buruiana roșie a vremilor de restriște și nelegiuire, el curățise țerîna ce băuse sîngele nevinovat, — coborînd în ea sfinte temeliĭ de biserică. Vlădicilor ce se rugaŭ acum la Dumnezeŭ pentru sufletul săŭ, el li pusese mitra pe cap, după ce știuse că se cuvine s'o poarte.

Gîndul luĭ de înțelepciune se stînsese în sfîrșit, saŭ, maĭ curînd, el se coboria ca o rază de bucurie asupra tuturora, trecea ca o binecuvîntare asupra bogățieĭ lanurilor și fremătà ca o amenințare pentru vrăjmașiĭ viitoruluĭ prin frunza pădurilor ce ocrotiseră și meniseră luptele învingătoare. Glasul luĭ nu se maĭ auzia însă, și icoana luĭ nu maĭ stătea înnaintea nimăruia.

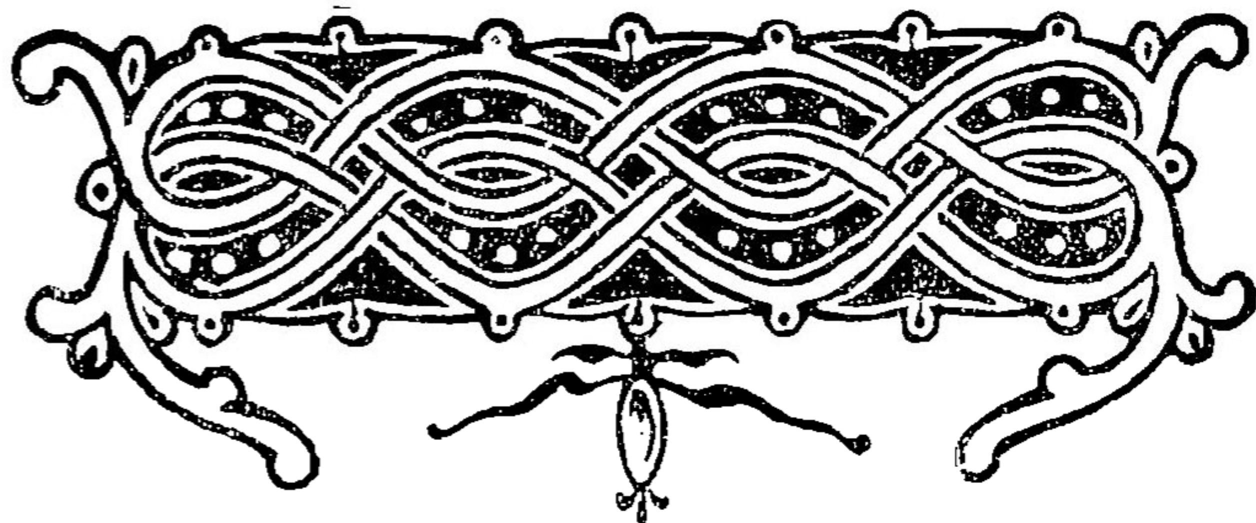
Şi candela aprinsă de-asupra mormîntuluĭ săŭ s'a stîns une orĭ, în zile rele. Mînĭ de hoţĭ aŭ scormonit în mormîntul cel sfînt.

Dar amintirea sa a luminat totdeauna în marea biserică a conştiinţiĭ neamuluĭ. Une orĭ maĭ tare, alte orĭ maĭ slab, dar nicĭ un vînt năprasnic n'a putut-o stînge. Şi astăzĭ ea se înnalţă puternică, în marea flacără de mîndrie şi recunoştinţă ce porneşte din toate inimile noastre la pomenirea celor patru sute de anĭ de la moartea puterniculuĭ Impărat senin al Romînimiĭ.

O scînteie din această flacără e cartea de faţă.

CARTEA I.

ȚARA MOLDOVEĬ PĂNĂ LA ȘTEFAN-CEL-MARE.

I.

Ţara Romînilor, Ţara-Romănească.

Tot pămîntul din care neamul romănesc făcea prin cea maĭ iubită muncă a sa să răsară an de an holdele hrănitoare, tot pămîntul prin buruienile și înnalta iarbă a căruia rătăciaŭ turmele supuse pănă la piatra goală a munților ocrotitorĭ, toată margenea de mal unde coliba pescaruluĭ domnește marele drum de ape al Dunăriĭ, toată pădurea nesfîrșită, lungă de zile întregĭ, în care se înfunda pasul de pîndă al vînătoruluĭ, a căruĭ săgeată făcea să se spulbere un praf de frunze și crengĭ, — se chema pentru toțĭ aceia carĭ, de pe la anul 1000 pănă astăzĭ, vorbesc cam ca și noĭ acuma limba romănească: pămîntul Romînilor, Ţara-Romănească.

Întinsa, felurita, bogata, măreața și fericita Țară-Romănească îșĭ avea fruntea de stîncă în Munte, pe care străiniĭ și oameniĭ învățațĭ îl numesc Car-

patul, dar care pentru noĭ n'a avut și n'are nevoie de alt nume, pentru că e *singurul* munte al nostru. Picioarele i se scăldaŭ în Dunărea largă, spre care curge toată viața rîurilor noastre, Dunărea împărătească ce le duce pe dînsele și ne îndreaptă pe noĭ spre Marea-Neagră, care, în seninul tăcut al feței sale albastre din zilele bune, în vălmășagul de valurĭ verziĭ și sure vuind în zilele de furtună, pare că înfățișează sufletul de strașnică mînie, ce se împacă însă într'un zîmbet de căință și de iertare, al poporuluĭ nostru. Un braț atinge rîpa neprietenoasă, săpată în scorburĭ lutoase, a Nistruluĭ, ce se coboară arcuindu-se spre Mare, ceva maĭ departe decît gurile Dunăriĭ, cu care n'a voit să se amestece, ca Prutul și ca Siretiul, totușĭ frațĭ bunĭ cu dînsul. Cellalt ajunge pînă la Tisa leneșă, darnică din apele sale încete, mîloase, Tisa gălbuie fără de țermurĭ.

De la înnălțimile Maramureșuluĭ, goale saŭ înveșmîntate în haina verde a pășunilor, până la dunga lată a Dunăriĭ, de la șesurile în care lunecă spre Tisa Someșul, Crișurile unite, Mureșul, până la prăpastia umedă a Nistruluĭ se întinde, verde în primăvară, aurie în lumina roditoare a veriĭ, neagră ca un pustiŭ, albă ca un cîmp de ghiață și zăpadă din lumile sterpe ale Miază-Nopțiĭ, iarna, Țara-Românească.

Alte neamurĭ, pe care le-aŭ adus întîmplările războaielor saŭ ale năvălirilor, aŭ împărțit largul eĭ cuprins, fiindcă fiecare din ele n'a ajuns să stă-

pînească decît o parte din moșia noastră. Ungurii aŭ numit Ardeal cetatea Carpaților în povîrnișul eĭ de sus, Tatarii aŭ zis Bugeac cîmpiilor netede de la Dunărea-de-jos, Bulgarii, de bună seamă, aŭ numit Vlașca acea parte din margenea Dunării unde aŭ izbutit să locuiască; maĭ tărziŭ, cînd Nemții, Rușii aŭ smuls bucăți din vechea Moldovă, eĭ li-aŭ zis cu nume de osebire, care trebuiaŭ să șteargă amintirea de veacurĭ a Moldoveĭ, a Romînimiĭ: Bucovina, Basarabia.

Romînii n'aŭ știut însă în țara lor decît de văile rîurilor, în jurul cărora eĭ mărgeniaŭ o țară maĭ mică: o Țară a Oltuluĭ lîngă lungul rîŭ harnic, o țară a Crișuluĭ, a Mureșuluĭ, un ținut al Someșuluĭ, al Tîrnavelor acolo unde străinii găsise un «Ardeal»; Țara Bîrseĭ, lîngă culmile Carpaților, unde se strecura un rìuleț de munte, Țara Hațeguluĭ, după numele ce a trebuit să aibă altă dată Streiul de astăzĭ. Apoĭ, dincoace de culmile Munteluĭ, și o Țară a Jiiuluĭ, o Țară a Moldoveĭ, și așa se va maĭ fi zis și altora, fiecăreia după puterea neadormită a rîuluĭ săŭ.

În toată Țara-Romănească, și lîngă o apă și lîngă alta, eraŭ sate statornice și stîne schimbătoare. Satul se ascundea în văile păzite, care nu se văd, în hățișul bălților care taie drumul străinilor; icĭ și colo în muntele înnalt, pănă la care nu poate răzbate decît cine-l cunoaște bine; în șes, aproape de rîurĭ, satele se făceaŭ una cu pămîntul, coborîndu-se în peșterile bordeielor, saŭ se răzimaŭ de

frunzișul apărător al pădurii fără drumurĭ. Ele aveaŭ o bisericuță de lemn și un popă care știa ce este o carte și învățase să cetească, și une orĭ chiar să scrie, și un scaun de judecată, pentru pămînt și moștenire maĭ ales, căcĭ, în alte împrejurărĭ, pedeapsa hoțuluĭ știa s'o dea păgubașul, pedeapsa ucigașuluĭ o săvîrșiaŭ rudele mortuluĭ. Județul acesta il ținea bătrînul jude, zis și vătăman în unele părțĭ, aproape de Rușĭ, și cinstit une orĭ pretutindenĭ cu titlul de cnez, Domn. Hotărîrea luĭ și a *juraților* ce-l încunjuraŭ era totdeauna părintească, pentru că părțile ce veniaŭ înnaintea Scaunuluĭ săŭ de pajiște saŭ de prispă eraŭ tot rude maĭ tinere, satul întreg avînd totdeauna acelașĭ strămoș, de la care rămăsese pămîntul, împărțit numaĭ întru cît se găsia de nevoie, și înfățișat, în toate drepturile sale, de acest jude saŭ vătăman pe care-l învățase viața. Cînd venia primejdia și ea se putea înlătura maĭ bărbătește decît prin fugă, sătenii de la munte grămădiaŭ bolovanĭ cari trebuiaŭ să cadă în strașnică grindină asupra năvălitoruluĭ; ceĭ din codri tăiaŭ bătrînĭ stejarĭ înținîndu-ĭ numaĭ în coajă; iar ceĭ maĭ puțin apărațĭ din «oamenii țerii», din țeranĭ, luaŭ în mînĭ coasele care seceraŭ picioarele cailor, măciucile care turtiaŭ țeasta fiarelor, și cu atît maĭ lesne a vînătorilor de pămînt străin, și arcurile care făceaŭ să zboare stolurĭ ucigătoare de săgețĭ înveninate. În asemenea încercărĭ, juzii mergeaŭ în frunte la judecata luĭ Dumnezeŭ.

Peste multe sate ale cnejilor se întindea schip-

trul de pace, sabia ocrotitoare și călăuză a Voevodului, — Domn într'un înțeles maĭ mare. Eraŭ Voevozĭ de văĭ, ca în Apusul Ardealuluĭ, în șesul Tiseĭ; eraŭ Voevozĭ de munte, ca la Bereg și în Maramureș, eraŭ Voevozĭ de plaĭurĭ ca Litovoĭ și Bărbat, Olteniĭ, ca Seneslav Argeșeanul, pomenițĭ cu toțiĭ în al XIII-lea veac, cînd Romîniĭ începeaŭ a-se strînge și a-șĭ da samă de puterea pe care o cîștigă astfel. Voevodul ridica dijma de la ceĭ apărațĭ de dînsul; îșĭ avea cetatea în locurĭ bine asigurate; el îșĭ ținea diacul de slavonește, care scria cărțĭ pecetluite și împodobite, în limba învățată a timpuluĭ; el avea legăturĭ cu străinătatea, care-ĭ știa de nume. Din aceștĭ Voevozĭ trebuiaŭ să se desfacă, după dovezĭ îndestulătoare de destoinicie cuminte și vitează, Domniĭ de maĭ tîrziŭ aĭ pămîntuluĭ nostru.

Străiniĭ carĭ ajunsese să ne stăpînească *numaĭ* pentru că eram risipițĭ, trebuise să recunoască pe alocurea Voevodatul nostru, care putea alcătui singura legătură adevărată între dînșiĭ și supușiĭ de limbă romănească. Unguriĭ păstrase un Voevod în Ardeal, dînd sub ascultarea luĭ tot Ținutul: cînd se întinseră dincoace de munțĭ, eĭ recunoscură pe cnejiĭ cu putere de Voevod, ca un Ioan, un Fărcaș, tot din veacul al XIII-lea, pe Voevoziĭ deplinĭ, ca Litovoĭ și Seneslav. Marele rege ungur Ludovic, de neamul săŭ un Frances din depărtatul regat de cucerire al Neapoleĭ, acest noŭ întemeietor al Ungarieĭ decăzute, îngădui Romî-

nilor din Miazănoapte, cari păziaŭ un hotar rîvnit şi de Litvanĭ, şi de Polonĭ, să-şĭ păstreze cnejiĭ şi Voevoziĭ de cari din străvechĭ timpurĭ eraŭ deprinşĭ să asculte. Cînd, pe la jumătatea acestuĭ veac al XIV-lea în care el stăpînia peste Ungurĭ, o ieşire războinică a căpitanuluĭ de margene ce era la Răsăritul Regatuluĭ comitele Secuilor, căruia i se supusese de Ludovic şi Saşiĭ din Bistriţa şi ceĭ din Braşov şi Maramureşul întreg, răspinse pe Tatarĭ, saŭ maĭ curînd iĭ împiedecâ de a maĭ veni în munte ca să-şĭ iea birul şi să pedepsească pe ceĭ ce nu voiaŭ saŭ nu puteaŭ să-l dea, — asupra Romînilor, de curînd cuceriţĭ, între Carpaţĭ şi Siretiŭ, se numi un Voevod, de loc din Maramureş, unde aĭ săĭ fusese cnezĭ: Sas, fiul unuĭ Dragoş.

Pe atuncĭ prefacerĭ marĭ se săvîrşise în toată Romînimea ce nu era încă supusă de Ungurĭ. Încă de la începutul veaculuĭ, un urmaş al luĭ Seneslav, prin fiul săŭ poate, Tihomir: Basarabă — nume de botez obişnuit pe acele vremĭ şi pe plaiurĭ, şi în părţile vecine ale Ardealuluĭ, şi în Moldova chiar, — unise în mîna sa puternică amîndouă malurile Oltuluĭ şi cutezase a-şĭ zice singur stăpînitor neatîrnat, singur Domn al tuturor Romînilor, Mare-Voevod al *Ţeriĭ-Romăneştĭ* întregĭ. El bătuse pe Ungurĭ în 1330, dovedise astfel că are drept la acest titlu de mîndrie, şi urmaşul săŭ Alexandru se vedea a fi un vrednic apărător pentru o tînără ţară primejduită.

Încă de mult, de cînd Unguriĭ trecuse întăiŭ

de ceasta parte a Carpaţilor, pe la 1200, botezînd Cumanĭ, întemeind cetăţĭ şi aducînd coloniştĭ de neamul lor, dar maĭ ales Saşĭ, încă de cînd eĭ chemase în «Ţara de peste munţĭ» *(Transalpina)* pe cavaleriĭ Teutonĭ, călugărĭ înarmaţĭ cari nu maĭ puteaŭ folosi luptîndu-se pentru Hristos în Locurile Sfinte cu totul pierdute, apoĭ pe cavaleriĭ francesĭ aĭ Sfîntuluĭ Ioan de la Spitalul din Ierusalim (Ioaniţĭ, Hospitalierĭ), cari pierduse şi eĭ aceiaşĭ menire,—se întemeiase oraşe în margenea munteluĭ, dintre care cele maĭ vechĭ sînt Cîmpulungul muntean, în valea Rîuluĭ Doamneĭ, şi Baia, în valea Moldoveĭ. Ele aveaŭ case şi bisericĭ de piatră, şanţurĭ de apărare, drepturĭ şi scutirĭ din partea regeluĭ şi o cîrmuire deosebită prin şoltuzĭ, voĭţĭ saŭ judeţĭ, pe lîngă cari judecaŭ pîrgariĭ saŭ juraţiĭ. Un obiceiŭ pe care Saşiĭ îl adusese cu dînşiĭ în Ardeal din Germania renană, de unde porniseră, şi care se îmbrăcase întru cîtva la noĭ în veşmînt romănesc.

Germaniĭ se coboriaŭ de un timp tot maĭ mulţĭ în Galiţia, care ajunsese în sfîrşit paşnică şi asigurată supt puterea regeluĭ cuceritor al Polonieĭ; Armenĭ din Asia-Mică, goniţĭ de întinderea păgînilor Saracinĭ din Siria şi Egipet asupra ţeriĭ lor, trecuseră Marea-Neagră în peninsula, stăpînită maĭ mult de Genovesĭ, a Crimeiĭ; aceştĭ harnicĭ negustorĭ apucaseră apoĭ marele drum «tătăresc» al mărfurilor ca să ajungă tot în Galiţia aceia, ce era nodul prin care negoţul Apusuluĭ se lega de

piețile Răsărituluĭ. Lembergul germano-armenesc, Cracovia curat germană luară astfel un mare avînt, și Germaniĭ ca și Armeniĭ galițienĭ, dar aceștia maĭ mult, maĭ departe și maĭ trainic, întemeiară coloniĭ, în tîrgurile ce se înjghebase pentru nevoile satelor între Siretiŭ și Prut. Siretiul și Suceava ajunseră locurĭ însemnate pentru negoțul și meșteșugul lor, apoĭ unda de bogăție atinse în creșterea eĭ răpede Botoșaniĭ (satul urmașilor luĭ Botăș), Iașiĭ (satul urmașilor luĭ Iaș), Vasluiul, Bîrladul, Tecuciul. Se ajungeaŭ astfel cele două marĭ porturĭ de la Miazăzi, până la care nu apucase să înnainteze Domnul Țeriĭ-Româneștĭ, stăpîn al țermuluĭ dunărean: Chilia, într'un ostrov de la gura mareluĭ rîŭ, și Cetatea-Albă, de la limanul Nistruluĭ, — amîndouă încă în mîna Genovesilor.

II.

Moldova pănă la Alexandru-cel-Bun.

Se întîmplâ atuncĭ, desăvîrșind astfel lanțul de împrejurărĭ care făcu din Țara Moldoveĭ un Stat, că Voevodul Bogdan din Maramureș, fiul luĭ Micu, nu putea trăi în pace cu dregătoriĭ Craiuluĭ. El se răsculă, îndemnat de sigur și de Litvanĭ, cari pîndiaŭ acest puternic turn de hotar. Apoĭ fu iertat, și peste puțin se supără din noŭ, ca un om inimos și neînduplecat ce era. Într'o bună zi — cu ade-

vărat o zi bună şi pentru el şi pentru noĭ —, pe la 1360, Bogdan porni din moşia sa spre Răsărit, cu familia şi cîţĭva căpitanĭ şi ostaşĭ, credincioşĭ aĭ săĭ, — o ceată de vre-o sută de oamenĭ, supt steagul, menit să aducă noroc, care purta bourul cu steaua în frunte, între roata soareluĭ şi secerea luniĭ nouă. O vale îl duse în altă vale, şi el se găsi, plin de o mierare bucuroasă, ca toţĭ ceĭ ce aŭ trecut pe acolo, — în ţara de vechĭ pădurĭ frumoase, de culmĭ rotunzite, de văzduh limpede, care se desface, după trecerea pasurilor, în Bucovina de astăzĭ. De aicĭ pornia zburdalnică, spre locurile cu tot maĭ mult soare, o apă ca lacrima, Moldova. Voinicul ascultâ de îndemnul apelor, care vorbiaŭ de lupte, de pradă, de ocîrmuire strălucitoare asupra largilor plaiurĭ. Romîniĭ supuşĭ Ungurilor şi judecaţĭ de Voevodul Sas se tulburară la venirea străinuluĭ, dar nu ca să-şĭ apere pe stăpînitorul de până atuncĭ, care fu învins, chemă în zădar ajutorul aceluĭ ce-l trimesese aicĭ, şi muri. Fără folos veni din Maramureş fiul săŭ Baliţa (Balc), pe care Ludovic Craiul îl împodobise cu Voevodatul maramureşean. Bogdan nu făcuse numaĭ un popas în fuga sa, jucîndu-se puţin şi de-a războiul; el *descălecase*, ceia ce însemna în limba veche că se aşezase trainic, pentru viaţa sa şi a neamuluĭ săŭ. În locul caseĭ din Cuhea, el căpătă o locuinţă, o *Curte* de piatră, de la Saşiĭ din Baia, cari văzură cetatea lor prefăcută în Scaunul celuĭ d'intăiŭ «Domn al Ţeriĭ Moldoveĭ».

Titlul nu spunea mult; Bogdan trebuise să-l aleagă, atuncĭ cînd cel mare şi frumos al Țeriĭ-Româneştĭ fusese luat de Voevodul dunărean. «Țara Moldoveĭ» era numaĭ un început, un sîmbure. Pretutindenĭ în zare se vedeaŭ pămînturĭ fără stăpîn, pe care le putea alipi lesne la cucerirea sa d'intăiŭ războinicul, biruitor al Ungurilor, ce se răzima pe zidul cel tare al Carpaților. În jos, peste multe sate frumoase, era colțul unguresc din văile Bistrițeĭ, Trotuşuluĭ şi Putneĭ, unde străiniĭ, venițĭ pe la 1200, odată cu episcopul catolic al Cumanilor din cetatea Milcovuluĭ, făcuse, în apropierea Ocnelor de sare, tîrgurĭ: Bacăul, Trotuşul, Agiŭdul, Putna, iar maĭ departe — acum în țara luĭ Alexandru-Vodă Munteanul — Buzăul. Peste Siretiŭ, aşezările nouă ale Nemților şi Armenilor, vechile tîrgurĭ, multele sate, cetățile de la Nistru: Hotinul, Soroca, Tighinea, şi pescăriile de la Dunăre aşteptaŭ să fie dijmuite, apărate şi stăpînite.

Lațco, feciorul întemeietoruluĭ, însurat cu o Romîncă, de lege răsăriteană ca şi dînsul, duse stîlpiĭ cu bourul — cari maĭ tîrziŭ ajunseră să fie hotarul obişnuit al orĭcăreĭ moşiĭ — pănă la Siretiŭ. El fu recunoscut de marele rege vecin, al Polonieĭ, şi, făcîndu-se a urmă sfaturile cuiva care putea să-ĭ aducă mult răŭ şi mult bine, el chemă în reşedința sa un episcop catolic, pe o vreme cînd ortodoxia, de care se țineaŭ ceĭ maĭ mulțĭ dintre supuşiĭ săĭ, n'avea decît bisericuța din Rădăuțĭ, unde se îngropară rămăşițele luĭ Bogdan. Un Polon ajungea

astfel, după chiar cererea Voevoduluĭ, episcop al Siretiuluĭ, de unde socotia, de sigur, că va putea cîrmui Moldova întreagă. Călugăriĭ minoriţĭ, din shima Sfîntuluĭ Francisc, călugărĭ cerşitorĭ, cu picioarele goale, cu capul descoperit şi încinşĭ cu funie, se aşezară în mănăstirea Maiceĭ Domnuluĭ, de unde trebuia să pornească spre biruinţă legea catolică.

Dacă biruinţa aşteptată s'ar fi săvîrşit, minţile Moldovenilor ar fi fost maĭ răpede şi maĭ deplin luminate; între Apusul de unde a pornit aşezarea noastră în aceste părţĭ ale barbarilor slavĭ şi turcĭ, şi noĭ, ramură răzleaţă, s'ar fi statornicit nouă şi trainice legăturĭ. Aşa ager cum este poporul nostru, am sta astăzĭ în rîndurile d'intăiŭ ale popoarelor de cultură. Însă Vlădica frînc, *Letinul* din Siretiŭ, *n'a fost niciodată un Romîn*, *nicĭ* măcar un Moldovean de lege străină, ci, de la 1371 pînă la 1434, cît a ţinut această episcopie de încercare şi momire, găseştĭ numaĭ Polonĭ, veniţĭ de-a dreptul din ţara regeluĭ Poloniei. Eĭ nu durează nimic, nu se îngrijesc de cîştigarea de suflete, de întemeiarea de şcolĭ, de orînduirea adevărată a Bisericiĭ lor. Aşa se vedea că rostul lor e altul, un rost primejdios pentru viitorul Moldoveĭ. Leşĭ supuşĭ archiepiscopuluĭ din Haliciŭ, în ţara Craiuluĭ, eĭ pare că eraŭ puşĭ în capitala Moldoveĭ ca să însemne şi în ceia ce priveşte legea ascultarea ţeriĭ de Polonia, cucerirea eĭ viitoare de puternicul regat vecin.

Coborîrea din munți a luĭ Bogdan găsise însă în Moldova oamenĭ puternicĭ, stăpînitorĭ de pămînt din vechĭ timpurĭ, uniĭ avînd în mîna lor și cîte un tîrg. Cu dînșiĭ se uniră și credincioșiĭ *descălecătoruluĭ*, căpitaniĭ luĭ. Oamenĭ vitejĭ și pricepuțĭ veniră apoĭ din Voevodatul vecin, din țerile ce încunjuraŭ Moldova, și se împărtășiră și eĭ din răsplătirile, din darurile de moșiĭ ale Domnuluĭ. Aceștĭ fruntașĭ aĭ Statuluĭ celuĭ noŭ se chemaŭ *boierĭ*, ca și fruntașiĭ Bulgarilor, și ca și fruntașiĭ Rutenilor, cu cari se megieșià Moldova de miazănoapte. Sîngele lor nu era același, dar, luptînd supt același steag, cuprinșĭ în aceleașĭ hotare, ascultînd de aceleașĭ poruncĭ, eĭ se simțiră îndată Romînĭ cu. toțiĭ. În privința legiĭ nu era nicĭ o deosebire între dînșiĭ: credința tuturora fusese și rămăsese cea răsăriteană. Și acum să vadă eĭ, cari n'aveaŭ încă peste popiĭ lor nicĭ un episcop măcar, pe Vlădica străin încuibîndu-se lîngă Scaunul domnesc?! Lațco întrebase la Roma dacă trebuie să se despartă de Doamnă, care nu vroia să părăsească ortodoxia!

Nu se știe în ce chip a murit cel de-al doilea Domn moldovenesc. Lăsă un frate care purta numele de Teodor, adecă, pe slavonește, de Bogdan, al tatăluĭ săŭ, și o fată, Anastasia. Fratele căpătă un colț de țară, pe care-l cîrmui pînă tîrziŭ, cu titlul de Voevod. Boieriĭ dușmanĭ aĭ legiĭ catolice luară asupra lor să mărite pe Anastasia, dîndu-ĭ ca zestre Moldova, întemeiată de bunicul eĭ. și în

care răsărise această nouă mlădiță domnească. Eĭ chemară un Litvan, din neamul Coriatovicilor (Koryatowicz), care se luptà tocmaĭ atuncĭ cu Craiul polon pentru Galiția, țară rusească și pravoslavnică. Îl chema Iurg, și rude de-ale luĭ se amestecase în aniĭ din urmă și în afacerile maramureșene, aducînd Rușĭ de aĭ lor acolo. Căsătoria i-a fost stearpă, și tot așa de stearpă Domnia: se povestia maĭ tîrziŭ că bietul om, care căutase prin locurile noastre alt noroc, a fost otrăvit și îngropat undeva, la o mănăstire din Țara-de-jos.

Moștenirea pare să i-o fi luat, tot numaĭ pentru o clipă, întunecoasă pentru noĭ, un Ștefan, care ar fi lăsat doĭ fiĭ maĭ marĭ: Ștefan cel de al doilea și Petru, cari se luptară pentru Domnie și aduseră iarășĭ pe străin în țara ce abia scăpase de dînsul. Mama lor, Marghita saŭ Mușata, se înrudia cu regele Polonieĭ, care avea acum iarășĭ în puterea sa țara de hotar a Galițieĭ.

Ștefan — povestiaŭ maĭ tîrziŭ Poloniĭ — fu gonit și ceru ajutorul vecinilor de la Răsărit. Dacă Ungurii fusese bătuțĭ pe plaiurile moldoveneștĭ, Leșilor nu li se întîmplase pănă atuncĭ să încerce vitejia îndărătnică și șireată a țeranilor, a boierilor Voevoduluĭ celuĭ noŭ. Ostașĭ din treĭ Ținuturĭ saŭ Palatinate trecură în Moldova, și crezură că aŭ învins, căcĭ înnaintea lor stăteaŭ numaĭ cîmpul gol și bordeiele pustiĭ. Dar pădurea era vie: șoapte care nu eraŭ ale frunzelor o înfioraŭ, focurĭ care nu eraŭ ale păstoruluĭ pîlpîiaŭ în poienele cele

maĭ bine ascunse, și fierăstrăul unor pădurarĭ cari purtaŭ arcul, toporul și ghioaga trecuse prin trunchiul bătrînilor copacĭ ce se țineaŭ abia într'un petec de scoarță. Cînd biruitoriĭ, bețĭ de vin și de mîndrie, străbătură în neorînduială îngustele cărărĭ ale păduriĭ răcoroase, în noaptea de vară, ca un vînt de mînie nebună scuturâ culmile frunzoase, și trunchiurile căzură trăsnind asupra șirurilor străine, strivind care, oamenĭ și arme. Marĭ magnațĭ aĭ Polonieĭ, prinșĭ între dărîmăturĭ, căzură robĭ aĭ țeranuluĭ moldovean, și vestitul Sbigniew Oleszn icki, străbun de archiepiscop; răscumpărat de la aspriĭ învingătorĭ, nu se maĭ duse nicĭ la un războiŭ, și, însemnat de aĭ noștri la picior, șchiopătă până la moarte.

Petru rămase Domn, dar tot el fu acela care închinâ maĭ tărziŭ țara străinilor. Mamă-sa era o catolică, care maĭ clădi o mănăstire la Siretiŭ. Tînăra regină a Polonieĭ, fata regeluĭ Ludovic — care domnise un timp și asupra Ungarieĭ și asupra Polonieĭ, timp de înfrînare și frică pentru Moldovenĭ, — trebuise să primească drept soț al plăpîndelor sale tinerețe pe asprul prinț litvan Iagello, care fusese păgîn maĭ până în ziua cînd îngenunchiè în biserică lîngă Hedviga. Nădejde nu maĭ putea să fie în războaiele dintre Rușĭ, Litvanĭ și Polonĭ, care-ĭ ținuse până acum pe toțĭ departe de hotarele Moldoveĭ, și-ĭ dăduse răgaz de douăzecĭ de anĭ ca să se întemeieze. Sînt primejdiĭ care pleacă orĭce frunte de om cuminte. Petru-Vodă luă cu

sine pe fratele săŭ, Roman, cu care se ajuta in stăpînire, și merse la Lemberg, unde făgădui luĭ Iagello, botezat ca Vladislav, credință și ajutor în războaie. Ceva maĭ în urmă, el împrumută și cu banĭ — frumoșĭ galbenĭ genovesĭ, aduşĭ de negustorĭ din Crimeia — pe ruda sa din Polonia, care-ĭ puse zălog Haliciul, de care atîrna bisericește Moldova catolică. Maĭ aproape însă, spre Nistru și dincolo de Siretiŭ, către Prut și apa îngustă a Ceremușuluĭ, era un întins Ținut, bogat în cetățĭ și tîrgurĭ, plin în munțiĭ săĭ de ciobanĭ romînĭ, — care se chema al Sepeniculuĭ, în care se aflaŭ Cernăuțiĭ, pe atuncĭ un sat supt cetatea Țețineĭ (Czeczyn), și poate Hotinul. Baniĭ nu se plătiră, și granița românească se urcă, pentru 3.000 de galbenĭ, până în părțile Pocuțieĭ.

Petru stătu în Suceava, a treia reședință a Domnilor moldovenĭ. Fratele și urmașul săŭ Roman înnălță la vărsarea Moldoveĭ în largul Siretiŭ o cetate căreia-ĭ dădu numele săŭ. Cu toate că în Țara-Românească ținea cîrma un om ca Mircea-Vodă, cel d'intăiŭ mare stăpînitor românesc, cu toate că Petru se împrietenise cu acest vecin, pe care-l ajutase să intre în legăturĭ cu Poloniĭ, Roman îndrăzni, călcînd drepturile muntene asupra apelor de la Miazăzi, să-șĭ zică Domn «din Munte în Mare». Mîndru și față de regele înnaintea căruia fratele săŭ plecase Moldova, el nu-ĭ maĭ făgădui ajutor până orĭ-și-unde și împotriva orĭcuĭ. Vladislav l-ar fi putut scoate numaĭ cu greŭ dacă s'ar fi încume-

tat să trimeată oştĭ prin cărările temute ale codrilor. Dar el găsi un sprijin între rudele Voevodului.

Moştenirea în Domnie nu era statornicită până atuncĭ, şi datina, care răspundea la orĭce întrebărĭ şi făcea ca legile să fie zădarnice, tăcea, fireşte, în această privinţă. Sîngele domnesc era cerut de la tot doritorul de stăpînire, dar în privinţa trepteĭ de înrudire fiecine era slobod să judece după interesul său. Luĭ Bogdan îĭ urmase fiul său cel maĭ mare, luĭ Laţco ginerele, luĭ Ştefan fiul cel maĭ mic, luĭ Petru fratele cel mic. Ivaşco fiul luĭ Petru se crezu nedreptăţit de unchiul său; venind din adăpostul său de peste graniţă, el îl prinse la vre-o petrecere în sate, împreună cu fiiĭ luĭ, şi-l dădu în mîna dregătorilor regeluĭ.

Ştefan, fratele cel mare, învins altă dată, ajunse Domn. Şi el se închinâ Polonilor şi se aşeză şi maĭ aproape de dînşiĭ, luîndu-şĭ reşedinţa în Hirlău, mic tîrg cu viĭ frumoase, maĭ jos de Botoşanĭ, într'un Ţinut înflorit ca o grădină, bogat în păşunĭ, în livezĭ, în prisăcĭ, în morĭ şi iazurĭ. Unguriĭ, peste cari domnià atuncĭ un om foarte mîndru, din neam împărătesc, şi menit să fie şi el Împărat, Sigismund, nu voiră să îngăduie în apropierea lor pe acest neascultător urmaş al trădătoruluĭ Bogdan. Ştefan cuteză să taie calea la pasurĭ, dar oameniĭ Craiuluĭ apusean răzbătură printre bolovaniĭ năruiţĭ şi ploaia de suliţĭ. Sigismund însuşĭ călcă pămîntul Moldoveĭ, luînd ţara în curmeziş, spre

Siretiŭ, spre Bahluĭ, ca să prindă pe Domn în cetatea unde se închisese (1394). El ajunse unde doria, dar se întoarse îndărăt cu mînile goale, fără să aibă pe Ștefan în lanțurĭ, fără să aducă măcar, ca îndreptățire, un petec de hîrtie, cuprinzînd cererĭ de iertare și făgăduielĭ. Dar Cronica noastră știe să povestească despre *înfrîngerea* Craiuluĭ la Hîrlăŭ, și din porunca luĭ Ștefan-cel-Mare vorbele letopisețuluĭ s'aŭ săpat pe mormîntul din Rădăuțĭ al învingătoruluĭ.

Atîtea fapte grămădite în cîțĭva anĭ — nicĭ o jumătate de veac — dăduseră Moldoveĭ ceia ce este neapărat în viața orĭcăruĭ Stat: amintirile. Dar ea n'avuse parte încă, căcĭ schimbase șese Domnĭ, de o singură Domnie lungă, în liniștea căreia s'ar fi putut clădi zidurĭ de piatră și așezăminte: pănă acum, ca în Scriptură, meșteriĭ lucrase în pripă, pe apucate, cu sabia în mînă. După izbînda din 1394 timpurile se arătară încă maĭ vitrege: Ștefan-Vodă piere d'innaintea ochilor, poate ucis, ca Iurg Litvanul. Atuncĭ toțĭ pribegiĭ și maziliĭ se aruncă asupra uneĭ prăzĭ care era țara lor: și Roman, scos din temnița leșească, și Ivașcu, și Iuga, fiŭ din florĭ al celuĭ d'intăiŭ, care Iuga iea de fapt puterea și dă cărțĭ de întărire celor ce aveaŭ nevoie de dînsele, în afacerile privitoare la moșiĭ. Fiĭ dreptĭ, legiuițĭ aĭ luĭ Roman și Doamneĭ luĭ Anastasia, moartă cînd soțul eĭ stătea încă în Scaun, și înmormîntată la Róman, Alexandru și Bogdan, vin și eĭ supt arme ca să-șĭ dobîndească dreptu-

rile. Mircea, Domnul muntean, lămurește întru cîtva lucrurile, prinzînd pe Iuga, în împrejurări ca acelea ale prinderiĭ luĭ Roman, de sigur. Moartea smulge de lîngă Alexandru pe fratele acestuia Bogdan, care dădea poruncile și el, un timp, fără a-șĭ lua însă alt titlu decît acel de «jupîn», pe care-l întrebuința orĭ-ce boier. Dar încă din 1401, fără să fi murit Bogdan, Alexandru, pe care tatăl săŭ îl numise poate așa după Alexandru Basarab, n'avea de împărțit cu nimenĭ grijile, răspunderile și răsplata sufletească a unuĭ cîrmuitor de oamenĭ. Era întăiul an al unuĭ veac noŭ, și un veac noŭ se deschidea și pentru Moldova.

III.

Alexandru-cel-Bun.

Cu o adîncă recunoștință, urmașiĭ aŭ zis acestuĭ Alexandru: «cel Bun». A fost bun față de țară, pentru că n'a tăiat, n'a prigonit, n'a nedreptățit pe nimenĭ, și totușĭ a știut să-șĭ stăpînească boieriĭ fără să miște împotriva lor buzduganul saŭ să ascută sabia călăuluĭ. A fost bun față de străinĭ, fiindcă n'a început nicĭ-odată un războiŭ nedrept și n'a călcat nicĭ-odată o legătură încheiată și întărită cu jurămînt de dînsul; dar pentru «dreptățile» luĭ și ale țeriĭ luĭ el a fost totdeauna, și atuncĭ cînd îl împovărau bătrînețele și moartea-l chema spre odihnă, un ostaș neadormit, viteaz și iute.

De la început, avînd să aleagă între Ungurĭ, de cari abia se dezlipise Moldova și cari-l atingeaŭ la un singur hotar, și acela de munte, lesnicios de apărat, și între Polonĭ, cari înfășuraŭ din două părțĭ, de sus și de la Răsărit, țara, — el alese pe aceștia din urmă. Li se închină și li dădu ajutoare, care se luptară cu cavalerii Teutonĭ, departe în Prusia, lîngă cetatea Marienburg, unde aĭ noștri găsiră cu bucurie pădurĭ, în care știură iarășĭ să ispitească pe dușmanĭ, acoperindu-ĭ apoĭ cu ploaia de moarte a săgeților (1410). În dosul luĭ, doĭ anĭ după această luptă, regele Polonieĭ se înțelegea cu Împăratul Sigismund, și el rege, al Ungarieĭ, pentru a împărți Moldova dacă Domnul eĭ n'ar voi să ajute pe creștinĭ în lupta cu Turcii pe care cu adevărat n'o începură însă nicĭ-odată (tratatul de la Lublau; 1412). Alexandru rămase însă neschimbat, și nimenĭ nu îndrăzni să încerce împărțirea care se putea scrie maĭ lesne cu condeiul decît cu sabia. Păstrînd însă credința, el știa să șteargă rămășițele rușinoase ale trecutuluĭ, să se înalțe necontenit înnaintea Craiuluĭ prieten. El încheie legăturile cu dînsul altfel decît înnaintașiĭ săĭ șubrezĭ și se înfățișează în ele ca «Domn», nu ca «Voevod» supus. Odată, pentru un noŭ împrumut, el capătă și zălogirea Pocuțieĭ, cu vestitele eĭ orașe întărite, Sniatinul și Colomeia, pe cînd înnainte de dînsul se vorbise și de părăsirea țeriĭ Sepeniculuĭ. O înnaltă doamnă din sînge crăiesc, Ryngalla, i-a fost soție, aducîndu-ĭ măcar cinstea

de la început, dacă nu fericirea în casă, căci Ryngalla părăsi după cîtva timp, plecînd fără nici un copil, pe soțul ce nu voia să se lepede de legea lui ortodoxă, cu toate că în Baia el făcuse o biserică, o mănăstire, un episcopat catolic.

Încă de pe vremea lui Mircea, Alexandru încheiase prin cucerirea Chiliei, la Dunărea-de-jos, granița de Miazăzi a țerii pe care tatăl său Roman se lăudase mai mult că a întins-o pănă la Mare. Ceva mai tărziu, fără să se lupte cu Genovesii, el își așeză pîrcălabii în Cetatea-Albă, de la gura Nistrului, al doilea turn puternic al acestei granițî amenințate. El ajută Domni munteni să-și cucerească moștenirea părintească, dar știu să răspingă pe același ocrotit de dăunăzi — Dan al II-lea —, cînd el veni să ceară cu armele malul Dunării-dejos (1429). Turcii, cari porunciaŭ adesea în Țara-Românească, pănă la granițile căreia ajunsese, trecînd peste Bulgaria în întregime supusă, fură și ei răspinși cînd corăbiile lor de războiŭ se iviră supt zidurile, bine întărite de pricepuți meșteri străini, ale Cetății-Albe. În cei din urmă ani ai vieții sale chiar, Alexandru risipi, în Iunie 1432, o oaste turcească ce-i venise în țară trecînd pe la Munteni. Și tot atunci, în 1432, mîntuind această socoteală, el merse în fruntea oștirii sale ca să iea în stăpînire înnaintea morții Pocuția. Cînd închise în sfîrșit ochii, în vara anului 1433, el n'avea nimic de cerut nimăruia și nu era dator cu nimic.

Prin îngrijirea lui, boierimea fu așezată în trepte

și ranguri. Pe lîngă vechile mănăstiri: Neamțul și Bistrița, întemeiate de călugări munteni cari învățase la dascăli sîrbi, fugari de peste Dunăre înnaintea Turcilor, el clădi Moldavița, chiar lîngă Baia, și Pobrata, mai jos, în aceleași părți de munți. Până la el, patriarchia grecească din Constantinopol nu voise să recunoască pe Mitropolitul Iosif, din sînge domnesc, căruia Petru-Vodă îi dăduse supraveghiarea nouei Biserici moldovenești, și țara se afla supt blestemul archiepiscopului Ieremia, trimes de Patriarch. Alexandru ridică pedeapsa afurisaniei fără să jertfească pe Iosif, care împodobi și mai departe cel d'intăiu Scaun bisericesc al Moldovei. Reședința Mitropoliei fu strămutată, împreună cu oasele Sfîntului Ioan cel Nou, de la Cetatea-Albă la Suceava, care rămase de acum o Capitală statornică. În Roman se făcu o episcopie, al cărui păstor fu supus Mitropolitului. Drumurile de negoț fură ținute totdeauna deschise, și privilegii de asigurare, pentru vămi, se dădură negustorilor străini. În treizeci de ani floarea culturii înflorise pretutindeni din țărîna frămîntată de luptele folositoare, și nu de cele netrebnice. Prin patriarchul acesta, care muria în siguranța biruinții și în binecuvîntarea faptelor sale bune, Moldova-și găsise al doilea întemeietor, și cel mai mare.

O nouă stare a lucrurilor se întemeiază însă totdeauna prin cel puțin doi stăpînitori. Unul clădește, cellalt, venind la rîndul său, apără clădirea de pornirile dușmane ce se năpustesc neapărat asu-

pră-ĭ cînd s'a dus ziditorul. Luĭ Alexandru, în gîndurile luĭ asupra viitoruluĭ, şi ţeriĭ, în desfăşurarea înfloririĭ eĭ, li trebuia de o potrivă un vrednic moştenitor al coroaneĭ moldoveneştĭ.

Dacă din căsătoria strălucită cu Ryngalla s'ar fi născut un fiŭ, pe care Poloniĭ l-ar fi sprijinit din răsputerĭ, urmarea în Domnie a acestuia ar fi fost maĭ asigurată. Alexandru lăsă însă o spuză de feciorĭ şi de fiĭ din florĭ, cari se numiaŭ atuncĭ singurĭ, în deosebire de ceĭlalţĭ: *«copiĭ»* [1]. Întîiŭ fusese însurat cu o străină, de bună samă o Polonă, pe care o luase în zilele sale nenorocite, de tinereţă pribeagă; Margareta se odihni sub lespezile mariĭ, frumoaseĭ bisericĭ catolice din Baia. De la dînsa n'avu el urmaşĭ. Viind în ţară ca Domn, Alexandru luă pe Ana saŭ Neacşa, de care se despărţi maĭ tîrziŭ — Ana poate să-ĭ fi fost numele de călugărie, căcĭ o Doamnă care pleca de la Curtea soţuluĭ eĭ, se călugăria — şi care muri abia în 1427, fiind înmormîntată la Bistriţa. Cu dînsa avu el, pe lîngă o fată, pe care o numi Vasilisa, Regina adecă, şi un băiat — cel d'intîiŭ — căruia nu-ĭ putea da alt nume decît pe acela al părinteluĭ săŭ, Roman. Roman trăi însă puţină vreme: ultima oară el maĭ este pomenit în hrisoavele părinteluĭ săŭ în April 1409; dar peste cîteva lunĭ se năştea, în ziua de Sf. Ilie, al doilea fiŭ, căruia i se zise după hramul ce se serba la naşterea sa. Ryngalla nu suferi la Curte pe acest copil al alteia, şi fireşte că tot în întunerec şi, maĭ mult, în taina păstrată de ma-

mele lor și de cîțiva credincioși numaĭ, crescură: al treilea fiŭ, Ștefan, al uneĭ Stanca, numit așa după unchiul ce bătuse pe Ungurĭ la Hîrlăŭ, al patrulea, Petru, al Mărineĭ luĭ Mărin, care fu și mama uneĭ fete [2], Petru, care amintia pe cellalt unchiŭ, învingătorul Polonilor în codrul Bucovineĭ; maĭ tîrziŭ numaĭ se născu un Alexandru, care ar fi dus maĭ departe numele tatăluĭ săŭ, dacă n'ar fi fost răpit de moarte încă în ultimiĭ anĭ aĭ acestuia. Cînd Ryngalla se duse, Alexandru chemă pe Ilie în odăile domneștĭ, îĭ scrise numele în hrisoave, îl făcu ajutorul săŭ în cîrmuire, îl puse să iscălească, dînd ast-fel o chezășie și pentru vremea cînd va domni Ilie, actul prin care se dăruia Ryngalleĭ venitul unor orașe moldoveneștĭ. Îndată după aceasta, el îĭ căută în Polonia o nevastă de neam mare, Marinka, soră cu soția cea nouă a Craiuluĭ polon, și el avu bucuria de a vedea botezul întăiuluĭ născut al celor doĭ soțĭ, care primi și el numele de Roman (1426—1427). În ceĭ de pe urmă anĭ aĭ Domnieĭ sale, Alexandru îngădui luĭ Ilie-Vodă să dea cărțĭ domneștĭ de întărire în numele luĭ singur [3].

Rămas adevăratul Domn al Moldoveĭ întregĭ, după moartea luĭ Alexandru, Ilie, un tînăr care trecuse abia de douăzecĭ de anĭ, întinse o mînă frățească luĭ Ștefan, pe care tatăl săŭ îl alinta Stețco, precum Ilie era pentru dînsul iubitul Ilieș, dar lăsă la o parte, măcar un timp, nu știm pentru ce dușmănie, pe al doilea frate, Petru. În schimb, el recunoscu întăiŭ pe un fiŭ al luĭ Alexandru, pe

care acesta se sfiise a-l însemna în hrisoavele sale, chiar din ultimele timpurĭ, cînd aducea mărturia tuturor feciorilor săĭ. Acest noŭ frate se chema *Bogdan*, după numele fratelui părintelui săŭ, şi de bună seamă el era cel maĭ tînăr dintre mlădiţele domneştĭ. Bogdan e tatăl luĭ Ştefan-cel-Mare[4].

CARTEA II.

TATĂL LUĬ ŞTEFAN-VODĂ.
TINEREŢA LUĬ ŞTEFAN.

I.

Lupta pentru Scaunul luĭ Alexandru-cel-Bun.

Ilie face împăcarea cu Poloniĭ, împotriva cărora — de şi o Ruteană, Marinka, sora regineĭ-mame a Polonieĭ îĭ stătea alăturĭ ca soţie, — el luptase în năvălirea pentru luarea în stăpînire a Pocuţieĭ. Dar, după aceasta, el maĭ stătu abia cîteva lunĭ în Domnie. Vînturile toamneĭ smulseră şi aruncară peste Nistru pe fericitul Domn al veriĭ.

Îl gonise fratele săŭ Ştefan, întețit de mamă-sa Stanca — pe care Ilie puse să o înnece — şi de Domnul muntean Vlad Dracul, care avea o răzbunare de săvîrşit împotriva luĭ Ilie: căcĭ acesta, împreună cu bătrînul Alexandru, sprijinise pe un alt vînător al Scaunuluĭ Ţeriĭ-Româneştĭ, cu care Vlad se zvîrcolise multă vreme în luptă încleştată, pe un Aldea, care, din recunoştinţă faţă de ajutătorul săŭ, îşĭ zisese Alexandru-Vodă [5]. Vlad era

acuma recunoscut de Turcĭ, Domniĭ țeriĭ sale, și el chemă la dînsul pe Ștefan și-l ajutâ să iea moștenirea care nu i se cuvenia luĭ în rîndul întîiŭ.

Ștefan smulse Polonilor primirea luĭ ca vecin, năvălind în țara lor, unde se adăpostise Ilie, Marinka și copilul lor, Roman. Regele era încă nevrîstnic, așa încît nime nu era bucuros de războaie primejdioase în părțĭ care obișnuiaŭ să înghită frumoasele oștirĭ ale cavalerilor și lefegiilor. Ilie fu oprit într'o găzduire darnică, în care el avea tot dreptul să vadă însă o închisoare. Căcĭ cărările ce duceaŭ la Nistru eraŭ tăiate pentru dînsul.

Dar eraŭ boierĭ moldovenĭ cari nu se dăduse cu cel maĭ puternic, ci țineaŭ, în Moldova saŭ peste hotare, cu adevăratul moștenitor. Printre dînșiĭ era neamul Jumătate, Lazăr din Tulova, în părțile de către munte [6], Duma fiul luĭ Șandru. Eĭ îndemnară pe Ilie să fugă de la oaspețiĭ săĭ, îl aduseră în Moldova și dădură pentru dînsul două lupte, care nu dezrădăcinară însă pe Ștefan, în jurul căruia se strînsese ceĭ maĭ mulțĭ și ceĭ maĭ puternicĭ dintre stăpîniĭ de moșiĭ. La urmă el fu răzbit și strîns în Ținuturile de jos ale țeriĭ. Atuncĭ el ceru să se împace, și Poloniĭ îl întăriră în acest gînd, care-ĭ scutia de o mare grijă și de o grea datorie. El căpătă în vara anuluĭ 1435, abia doĭ anĭ de la moartea pașnicul Alexandru-Vodă, o întinsă bucată de pămînt, din care era slobod să-șĭ tragă veniturile: de la Vasluiŭ pînă la Chilia și pănă la Cetatea-Albă, patru tîrgurĭ, toate cîmpiile, tot pus-

tiul, toată pădurea, toate drumurile de negoț din jurul lor. Pe lîngă aceasta, el rămînea Domn de o potrivă cu Ilie, numaĭ cît acesta avea, pe lîngă cinste și locul d'intăiŭ în orĭce împrejurărĭ, față de aĭ săĭ și față de străinĭ, și veniturile cele maĭ marĭ, din peste patru cincimĭ ale Moldoveĭ. În hrisoavele lor, date cele maĭ multe împreună, supt pecetea luĭ Ilie singur, nu se întîmpină nicĭ-un alt frate domnesc. Cercul stăpînitorilor și al moștenitorilor se închisese prin învoiala din 1435: el cuprindea pe Ilie, pe Ștefan și pe fiul celuĭ d'intăiŭ, Roman, pe lîngă care se adause apoĭ, de la August 1438 înnainte, un al doilea fiŭ, numit după marele săŭ bunic: Alexandru. Împrejurul lor stăteaŭ toțĭ boieriĭ țeriĭ: moșieriĭ ceĭ marĭ din Lipnic, Zubrăuțĭ, din Tulova, din Voroneț, din Toporăuțĭ, din Frătăuțĭ, din Serețel, din Șomuz, din Mamurințĭ, din Rugășenĭ, din Cuciur, din Șilișăŭ, din toate satele înfloritoare ce se aflaŭ în preajma Suceveĭ, Capitala [7]; și ceĭ cu nume de botez orĭ după părințĭ: Uncleat, Jumătate, Limbădulce, Vîlcea, Hudicĭ, Bîrlicĭ, Popșa, Balș, Buhuș, Turcul, Șendrișor, Nesteac, Stroicĭ, Berindeĭ, Ponicĭ, Piatră, Negrul, Ureacle, Balcean, Șerbul, Fîrea, Gîrbovul, Julea, Negrilă, Periciune, Paos («Paiuš»).

De la un timp [8] însă, Ștefan adăpostia pe lîngă dînsul pe fratele Petru, care avea poate vre-o socoteală de cerut luĭ Ilie. Copiiĭ acestuia creșteaŭ marĭ, și Roman împlinise în 1444 șeptesprezece anĭ: Ștefan se temu pentru timpul cînd, în locul luĭ

Ilie, ar fi avut înnaintea sa pe Marinka, sprijinită de nepotul eĭ, regele Vladislav al Poloniei, ales acum și în Ungaria, om viteaz și foarte îndrăzneț, pe acest Roman, în sfîrșit, care nu s'ar fi mulțămit cu o parte din veniturĭ și cu jumătate din putere. Data aceasta, el nu pare să fi pornit cu războiŭ asupra fratelui săŭ. Trădarea i se păru maĭ lesnicioasă și maĭ sigură. Dacă Ștefan nu se prea ducea la Suceava, Ilie venia la Vasluiŭ, în pămînturile frățeștĭ. Aicĭ fu prins el și înlăturat fără omor din rîndul acelor cari pot stăpîni o țară: prin groaznicul mijloc, obișnuit la Grecii din Bizanț, al arderiĭ ochilor. Nenorocitul fugi la rudele Marinkăĭ, căreia Ștefan îĭ aruncâ, drept pomană, cetățile pe care odinioară Alexandru le dăduse Ryngalleĭ: de aicĭ o vedem pe dînsa făcînd schimburĭ și învoielĭ; cît despre Ilie, el era acum un mort între ceĭ viĭ, și peste puțin pleoapele se închiseră pentru totdeauna asupra sărmanilor luĭ ochĭ orbĭ.

Ticălosul Ștefan stăpîni apoĭ treĭ anĭ, între Doamna pe care și-o luase, între Petru, învățătorul cel răŭ, și între puținĭ boierĭ [9]. Nu i-a fost dat să-șĭ vadă copiĭ. Dacă a fost îngăduit și atîta vreme, aceasta se datorește maĭ mult mariĭ nenorocirĭ suferite de Polonĭ în acest an 1444, toamna, prin înfrîngerea de către Turcĭ, la Varna, a oștiriĭ creștine, în rîndurile căreia căzu, luptîndu-se, și regele Vladislav. Cînd noul Craiŭ Casimir, frate cu Vladislav, se simți sigur pe tronul săŭ, el îngădui Marinkăĭ, care era acum o văduvă, să cerce

norocul fiuluĭ eĭ Roman, ce împlinise douăzecĭ de anĭ. El veni, de sigur, cu ajutoare polone, pornind din Hotin, care era al Polonilor, și puse mîna ușor pe cetățile Suceveĭ și Neamțuluĭ. Ștefan, care trăia veșnic în frica răsplătiriĭ din partea nepotuluĭ săŭ pribeag, încheiase abia în Iunie cu regele un tratat în care se asigura că «dușmanul», «vînzătorul» săŭ nu va fi ținut în Polonia. Năvălirea-l apucâ pe nepregătitele. El fu prins în luptă, saŭ dat de aĭ săĭ, și Roman îl pedepsi ca pe un ucigaș de rînd, puind să i se taie capul, în ziua de 13 Iulie 1447. Aceasta trebuie să se fi făcut undeva departe, căcĭ abia după treĭ zile trupul luĭ, tăiat în două — precum el tăĭase în două țara, fericirea și viitorul eĭ —, fu îngropat în mănăstirea Neamțuluĭ, lîngă cetatea luĭ Petru-Vodă cel d'intăiŭ.

Dar el nu duse cu sine în mormîntul săŭ războiul. Roman fu stăpînul Moldoveĭ-de-sus, deprinsă să asculte de tatăl săŭ Ilie, și-l vedem odată dînd un hrisov din cetatea Suceveĭ. Însă puținĭ boierĭ numaĭ încunjuraŭ pe tînărul Voevod al răzbunăriĭ: Vorniciĭ-Marĭ Oană și Manoil, care ținuse multă vreme Hotinul pentru neamul luĭ Ilie, Șteful, cel maĭ mare din feciориĭ luĭ Jumătate, Miclea Greul, Vistiernicul Micul, Hodco Știbor, un om noŭ, și Aprodul Șăndrica [10]. În viforul luptelor și supt povara marilor greutățĭ ale uneĭ astfel de cîrmuirĭ, Roman îșĭ săcătui puterile, și, maĭ ajutînd și otrava boierilor, Marinka ducea la groapă, în ziua de 2 Iulie

1448, pe fiul eĭ cel maĭ mare, din care făcuse un Domn de cîteva lunĭ de zile.

Ceĭ maĭ mulțĭ dintre puternicii de pănă atuncĭ aĭ țerii fugiră peste hotar, așteptînd zile maĭ bune. Dar pentru dînșiĭ, cari nu voiaŭ să-șĭ închine capul, căcĭ se temeaŭ să nu-l și piardă, înnaintea Voevoduluĭ adus de Polonĭ, nu era decît o singură graniță deschisă, aceia care ducea, prin pasurile Carpaților, în Ardeal.

Aicĭ avea pe acea vreme toată puterea, precum avea toată puterea și în tot largul cuprins al Țeriĭ Ungureștĭ, guvernatorul Ioan Corvin din Uniedoara (Hunyady). Era un Romîn dintre grănicerii pe cari Ungurii iĭ însărcinase să apere, supt judecătoriĭ și căpitaniĭ lor romînĭ, margenea apuseană a Ardealuluĭ de năvălirile veșnic împrospătate ale Turcilor, cari se oploșise în Serbia. Aĭ luĭ iĭ ziceaŭ Iancu, și el era fiul luĭ Voicu, grănicer ca și dînsul. Încă de pe vremea Împăratuluĭ Sigismund, dușmanul luĭ Alexandru-cel-Bun, Iancu din Uniedoara se luptâ departe în Croația, și în țara de lumină a Italieĭ, apărînd pentru banĭ interese străine. Întors înnapoĭ acolo unde aĭ săĭ stăteaŭ la pîndă neadormită înnaintea păgînilor, el căpătă moșiĭ zălogite de Coroana ungurească și dregătoriĭ de cinste și de primejdie. Peste cîțĭva anĭ el era Ban al țeriĭ Sĕverinuluĭ, — adecă o parte din Banatul unguresc și din Oltenia noastră, — care se luase de la Domniĭ creștinĭ și nu se putea apăra împotriva

Sultanuluĭ turcesc. Maĭ era apoĭ comite al Timișoareĭ, unde se ținea piept acelorașĭ dușmanĭ, comite al Bistrițeĭ, al Secuilor și Voevod al Ardealuluĭ. În lupta ce se deschise între Elisabeta, fata luĭ Sigismund și văduva regeluĭ Albert, și între regele polon Vladislav pentru stăpînirea Ungarieĭ, Ioan se dădu de partea acestuĭ din urmă, care îĭ lăsă cu desăvîrșire toate grijile trebilor răsăritene. Încă din 1442, începuse lupta cu Turciĭ, cari se îngrămădiaŭ la pasurile Carpaților, în avîntul lor spre bogățiile Europeĭ. El îĭ bătu de două orĭ în acest an, cu Rominiĭ săĭ din Ardeal și cu ajutorul romănesc al Domnuluĭ muntean, care era pe atuncĭ un om răŭ, dar ager și fără frică, acel Vlad, căruia i se zicea Dracul, pentru șiretenia luĭ crudă. Se înțelese și cu Moldoveniĭ pentru a înfășura cu două aripĭ pe dușmanul tuturor. În 1443, el făcu în toamnă o minunată năvălire în Serbia, unde așeză din noŭ pe Domnul eĭ creștin, Gheorghe Brancovicĭ, ce stătea de maĭ multă vreme adăpostit în Ungaria. Toțĭ creștiniĭ din Răsărit, silițĭ la părăsirea legiĭ lor saŭ la plata de grele birurĭ și la lupta supt steagurĭ necurate, vedeaŭ în Iancu-Vodă un sol dumnezeiesc al mîntuiriĭ prin sabie, al curățiriĭ prin sînge.

Îĭ maĭ rămînea să trezească din morțĭ Împărăția Bulgarieĭ. În 1444 o frumoasă oaste pleca spre pasurile Balcanilor, care, odată cucerite, ar fi arătat în zare minunea de albastru și aur a Constantinopoleĭ, unde Împăratul grecesc era strîns

din toate părțile de zidul de oțel al Turcilor, ce-șĭ aveaŭ capitala și maĭ aproape de munțĭ, la Adrianopol. Regele Vladislav însușĭ mergea acum în fruntea oștilor creștine; corăbiĭ venite din Apus supt steagul Venețieĭ, marea Republică italiană, supt steagul cu cheile Sfîntuluĭ Petru al Papeĭ și supt flamura depărtatuluĭ duce frances al Burgundieĭ, se apropiaŭ de strîmtorile ce despart Europa de Asia, ca să împiedece fuga păgînilor, ce se socotia sigură. Dar Sultanul Murad bătrînul ucise pe Rege și împrăștiè oastea.

În zădar veniră pe urmă, în primăvara următoare, corăbiile Apusuluĭ în Marea Neagră și pe Dunăre, arzînd și ispitind cetățile turceștĭ ale maluluĭ stîng. Ioan nu putu să se coboare decît o clipă dincoace de munțĭ, căcĭ Ungaria, lipsită de regele săŭ, fierbea de vrajbă. Abia în 1446 se făcu liniște, alegîndu-se cel maĭ viteaz ca guvernator al țeriĭ.

Acum Ioan nu maĭ trebuia să asculte de poruncile nimănuĭ, și toate puterile regatuluĭ se aflaŭ în mîna sa întocmaĭ ca și spada luĭ. El se gîndi iarășĭ la deșteptarea Răsărituluĭ creștin prin brațe româneștĭ. Vlad Dracul, care încheiase și el pace, cînd toțĭ părăsise lupta cu Turciĭ, nu i se maĭ părea un sigur ajutător: de Crăciun, în anul chiar cînd fusese ales locțiitor de rege, Iancu-Vodă trecu munțiĭ, prinse pe Vlad, care ținea pe o fată a luĭ Ilie-Vodă, o soră a luĭ Roman, și-l ucise, impreună cu singurul dintre feciorii săĭ ce se găsia în țară.

În locul luĭ puse Domn pe un om slab, dar credincios, care se chema Vladislav și era fiul unuĭ Dan Voevod orbul. Și din Moldova trebuia să se facă un ajutor bun pentru lupta cu Turciĭ: Roman, făptura Leșilor, feciorul Marinkăĭ, vărul regeluĭ Casimir, nu putea să fie îngăduit. El ar fi fost un braț mort în lupta ce era să se încingă iarășĭ, pentru binele creștinătățiĭ.

Încă de pe cînd trăia acest tînăr fără noroc, Iancu-Vodă se înțelesese cu Petru, tovarășul luĭ Ștefan la izgonirea și orbirea luĭ Ilie. Petru acesta purtase întăiŭ un războiŭ împotriva chiar a luĭ Ștefan, cu care înțelegea să domnească împreună, ca Ștefan însușĭ cu Ilie[11]: el era astfel în 1444 la Roman, cu cîțĭva boierĭ, ca Bratul, Mîndzul, un Cupcicĭ, tovarășiĭ săĭ de răscoală[12]. Învins, el se împăcase. Dar, măcar după moartea luĭ Ștefan, el înțelegea să-l moștenească, și, avînd împotriva sa pe Polonĭ, cari apăraŭ drepturile ramuriĭ luĭ Ilie, el alergă la Iancu-Vodă. Acesta-l primi bine și, ca să se asigure maĭ deplin de dînsul, îĭ dădu de nevastă pe o soră a sa, care nu se măritase până la o vrîstă destul de înnaintată. În Septembre 1448, cîteva lunĭ abia după moartea luĭ Roman, el era Domnul din Suceava, și boierĭ de frunte dintre aĭ frateluĭ săŭ iscăliaŭ ca marturĭ în hrisoavele sale[13]; între eĭ și puternicul Logofăt Neagoe, care mersese pentru Domniĭ Moldoveĭ și la soborul cel mare de împăcare între Biserica Răsărituluĭ și a Apusuluĭ, ce se ținuse la Florența[14]. Până și regele Poloniei,

cînd primi vestea morțiĭ luĭ Roman, se lăsă mîngîiat ușor pentru moartea văruluĭ său. Se făcuse, ce e dreptul, întăiŭ a porni la oaste împotriva luĭ Petru, strînse ostașĭ din toate cele cincĭ Palatinate în care se împărția țara Rusieĭ de peste apa Nistruluĭ, se coborî în fruntea lor până la Lemberg, unde ajunse la 21 Iulie, și apoĭ până la Haliciŭ, unde i se înfățișă nenorocita mătușă Marinka, pentru a cere să i se dea ajutor acum într'un noŭ războiŭ pentru Domnia copiluluĭ cel mic Alexandru, născut în 1438 și care n'avea decĭ maĭ mult decît zece anĭ, încă neîmpliniți. Dar, în loc de sprijinul de luptătorĭ pe care-l aștepta ea, Craiul iĭ îngădui numaĭ să stea la Colomea, marea cetate din Pocuția, împreună cu ceĭ două sute de oamenĭ ce-șĭ legase soarta lor de a ramuriĭ șubrede a luĭ Ilie-Vodă. Încă de la 9 August Casimir intră cu oștile sale în puternica strajă de la hotare a Camenițiĭ, în fața Hotinuluĭ. Aicĭ Petru-ĭ trimese o mare solie de supunere, avînd drept căpeteniĭ pe Neagoe și pe Mihul, doĭ foștĭ Marĭ-Logofețĭ, adecă întăĭ boierĭ aĭ țeriĭ. La 13 Craiul dădea dușmanuluĭ său de până atuncĭ o carte de asigurare, dacă va trece apa până la dînsul ca să i se închine. Petru însă, cu toate că n'avea încă treĭzecĭ de anĭ, nu era dintre ceĭ ce se încred lesne. El tărăgăni sosirea sa până ce regele socoti că e prea cald în Camenița și că e bine să se grăbească spre Litvania, unde avea să ție o adunare saŭ dietă a regatuluĭ.

Iancu-Vodă, care se gătise iarășĭ împotriva Tur-

cilor, era atuncï în drumul spre Severin, unde trecu Dunărea la 28 Septembre. De la Mediaş el scrisese la 1-iŭ August regeluï arătînd unde-l chiamă datoria sa cea maï sfîntă şi cît de mult s'ar cuveni ca pînă atuncï cumnatul să-ï fie lăsat în pace. Alt semn de viaţă nu putea să deie. Astfel, la 22 August, a doua zi după plecarea luï Casimir, Petru şi boieriï înnoiaŭ legăturile de supunere cu Polonia[15]. Şi într'acestea eï se îndatoriaŭ a nu înstrăina nimic din Moldova fără voia Polonilor, ci a căuta să cîştige iarăşï ce fusese înstrăinat. Vorbe, care nu se spuneaŭ de altceva, decît pentru că acelaşï Domn dăduse cu cîteva lunï înnainte Chilia în mîna Muntenilor, după cererea luï Ioan Guvernatorul. Petru nu s'a ţinut nicï-odată poate de îndatorirea sa războinică faţă de Polonï, dar luï Iancu-Vodă nu putea să-ï fie ascuns multă vreme că «fratele şi prietenul săŭ», cum îï zicea, şi-a schimbat stăpînul. Petru-Vodă dărîma Domnia sa crezînd c'o întăreşte.

Noï nu maï ştim astăzï în ce chip i-a venit pedeapsa. O moarte înnainte de vreme, soarta, ca un blestem, a tuturor urmaşilor luï Alexandru-cel-Bun, îï secerâ şi luï tinereţele, grele de păcate.

II.

Bogdan-Vodă, tatăl luï Ştefan-cel-Mare.

Atuncï veni rîndul *copiilor din florï* aï luï Alexandru-Vodă, pe care acesta nu-ï recunoscuse nicï-odată. Între aceştia trebuie să se numească un Domn pentru

«două lunĭ», căruia i se zicea Ciubăr și care ca Domn îșĭ va fi spus de sigur altfel. Veni apoĭ Bogdan.

De multă vreme el lipsia din Moldova. Adăpostul săŭ în zilele de schimbărĭ răpezĭ și primejdioase fusese Țara-Românească, unde Vlad Dracul ținea pe o nepoată a fugaruluĭ. Aicĭ el se însură luînd pe Oltea, al căreĭ nume nu e așa de obișnuit în vechime: această Oltea căpătă, credem în călugărie, după moartea soțuluĭ eĭ, un alt nume, supt care o pomenește fiu-săŭ în 1466, cînd ea nu maĭ era în viață: Maria. Fratele eĭ se chema Vlaicul, și, cînd Ștefan, singurul rod al acesteĭ căsătoriĭ, ajunse și el Domn al Moldoveĭ, acest «unchiŭ» se învrednici a fi pîrcălab de Hotin, apoĭ de Orheiŭ, și unul dintre ceĭ d'intăiŭ boierĭ aĭ țeriĭ [16]. El muri pe la 1480 abia, lăsînd un fiŭ Duma, și el pîrcălab de Hotin, și după moartea luĭ Ștefan [17]. Acestea sînt rudele de pe mamă ale mareluĭ Domn, și e păcat că se poate ști așa de puțin despre femeia care a dat vechiĭ Moldove și neamuluĭ românesc pe cel maĭ cuminte dintre vitejiĭ lor.

Dar mintea poetică a poporuluĭ nu se mulțămește nicĭ-o-dată cu un nume, scăpat singur din prăpastia de uitare a trecutuluĭ. Ea dă chip și glas acelora prin cari s'aŭ făcut lucrurĭ ce nu se pot întuneca. Astfel aŭ ajuns oameniĭ să spună că Oltea, călugărița Maria, ar fi trăit încă în cea maĭ nenorocită clipă din viața de lupte și uriașe silințĭ a fiuluĭ săŭ, atuncĭ cînd Moldova toată era înnecată de valurile de Turcime biruitoare, în 1476,

după frămîntarea ultimă de la Războienĭ. La un ceas de noapte, străjeriĭ din Cetatea Neamțuluĭ ar fi auzit chemarea grăbită a unuĭ drumeț sîngeros, care era Domnul lor, a căruĭ urmă se pierduse. Cu cîtă bucurie n'ar fi deschis eĭ porțile aceluĭ care încercase cît poate un om pentru a înlătura peirea! Dar porțile ar fi fost ținute supt zăvoare la glasul neînduplecat al uneĭ mame care aminti fugaruluĭ că «pasărea în cuibul săŭ piere» și că nimic nu se cîștigă îndărăt în strînsoarea îngustă a zidurilor de cetate. Cu acest îndemn ar fi plecat Ștefan ca să-șĭ facă o nouă oaste și să învingă, pe cînd minunata femeie păstra stînca Neamțuluĭ pentru fiul eĭ [18].

Cu prilejul năvăliriĭ din 1447, Iancu-Vodă va fi cunoscut pe Bogdan. Pe atuncĭ el nu se gîndia că acest tînăr putea fi întrebuințat ca să cîștige Moldova pentru dînsul. În 1448 cel maĭ puternic și maĭ vestit dintre Romîniĭ timpuluĭ săŭ fu învins de Turcĭ în Serbia și, la întors, Despotul de acolo, Gheorghe Brancovicĭ, îl ținu în prinsoare. Abia în 1449 putu Ioan să se gîndească, pentru a treia oară, la strîngerea mănunchiuluĭ romănesc pentru luptă. Unguriĭ răspingeaŭ pacea pe care o înfățișase Turciĭ, și Iancu-Vodă încheia, în toamnă, cu regele Bosnieĭ o legătură împotriva păgînilor [19]. Dar tot în acest an Petru Moldoveanul îșĭ încheia rostul, și Poloniĭ, cari nu maĭ eraŭ legațĭ astfel prin jurămintele fată de dînsul, dădură drumul din Colomea Marinkăĭ și fiuluĭ eĭ Alexandru, căruia în

Polonia i se zicea Olechno. Boierii, deprinși să aibă asupra lor un urmaș al vechiului neam domnesc, îl primiră cu bucurie, și ceĭ maĭ de samă dintre sfetniciĭ luĭ Ilie și luĭ Ștefan se găsiaŭ lîngă nepotul lor, ultimul coborîtor legiuit al luĭ Alexandru-cel-Bun: la Roman în Maiŭ, la Suceava în Iunie 1449 [20]. Legătura între copil și Polonĭ era așa de firească, așa de asigurată, încît nicĭ nu maĭ fu vorba de a se face noĭ învoielĭ și jurăminte.

Dar Iancu-Vodă era din noŭ destul de puternic pentru ca să înlăture din Scaunul Moldoveĭ o păpușă leșească. Bogdan veni pe la dînsul, și unul din pasurile de către Ardeal ale Moldoveĭ lăsă să treacă, în toamna aceluiașĭ an 1449, o mică ceată care venia să vîneze noroc pe plaiurĭ. Boieriĭ luĭ Alexandru strînseră puterĭ pe care le trimeseră îndată împotriva năvălitoruluĭ, care tăgăduia nepotuluĭ săŭ dreptul de a domni, cîtă vreme trăiește el, Bogdan, fiŭ al mareluĭ Alexandru. Cele două cete se ciocniră într'o zi rece de Octombre, la 12 ale luniĭ, în preajma satuluĭ Tămășenĭ, lîngă apa Moldoveĭ. Bogdan se dovedi, de la această întîie încercare, un cuceritor de biruințe. Pe cîmpul de luptă rămaseră doĭ însemnațĭ boierĭ, tînărul Oancea, ginerele luĭ Iurghicĭ și care fusese Logofăt încă supt Ștefan, și Costea, fiul luĭ Andronic, care ucise și pe Petru-Vodă [21].

Alexandru, primind vestea cea rea, rămase totușĭ în țară. În zadar intră Bogdan la învoială cu starostele Camenițeĭ și al întregeĭ Podoliĭ, stă-

pînul malului leșesc al Nistrului, făgăduindu-ĭ un dar de «zloțĭ turceștĭ», adecă: galbenĭ de aur, poate venețienĭ, de vin obișnuit, de vin dulce zis de Malvasia, care se aducea cu cheltuielĭ și greutățĭ marĭ din Grecia îndepărtată, de stofe rare, camocate, coftiriĭ, ce veniaŭ din Răsărit, dacă el îl va îmbuna cu Craiul, făcînd prin sfaturile și măsurile sale să nu-l maĭ supere «Alexandru fiul luĭ Iliaș, nicĭ Doamna mama luĭ, nicĭ boieriĭ, nicĭ slugile luĭ» (2 Decembre)[22]. Plăpîndul Olechno rămase ocrotitul Regeluĭ, și un mic ajutor polon, venit pe la Crăciun, îĭ dădu măcar cetățile de sus: Hotinul, în care cetate era pîrcălab un bătrîn și inimos boier cu numele de Castea, care luptase și pentru fratele cel mare, Roman[23], Neamțul și Suceava.

Bogdan se întoarse înnapoĭ în Roman. De aicĭ. făcu jurămînt de supunere fiască și frățească față de guvernatorul unguresc, pe care-l va ajuta și cu oastea, primind în schimb, la nevoie, ca de la un părinte și frate, ajutor din partea luĭ. Alt Domn nu va căuta, și eĭ doĭ, făcătorul și făptura, vor avea aceiașĭ prietenĭ și aceiașĭ dușmanĭ. Cu toată sprijinirea luĭ Alexandru de Polonĭ, el izbutise să cîștige pe ceĭ maĭ mulțĭ dintre boierĭ, cari eraŭ maĭ bucuroșĭ să aibă în fruntea lor un om isprăvit ca dînsul.

Credința lor avură prilej aceștia s'o dovedească în curînd. Încă din Martie 1450 Poloniĭ se gătiaŭ de o nouă intrare în Moldova, și Regele, care voia să trimeată în ajutorul luĭ Alexandrel pe nobiliĭ din

Rusia megieşită, li dădea asigurare, că nu se va cere de obiceiŭ o asemenea neplăcută slujbă de la dinşiĭ, cari apucase a fi iertaţĭ de greutăţile şi oboselile unuĭ războiŭ cu Moldoveniĭ şireţĭ şi îndărătnicĭ. În Iunie se puseră în mişcare, mergînd însă încetinel, boiereşte şi leşeşte, ostaşiĭ, mîndriĭ ostaşĭ călărĭ, pedestraşiĭ cu gloata şi tunurile greoaie, avînd în fruntea lor pe Palatinul din Lemberg, castelanul de Sandomir şi castelanul-căpitan al Podolieĭ. De Sîn-Pietru corturile se întinsese lîngă Cameniţa, pe cîmpia înflorită supt care scînteiaŭ apele de oţel ale Nistruluĭ. Atîta oaste polonă nu ameninţase nicĭ-odată Moldova.

Dar ostaşĭ ca aceştia nu se grăbesc spre cîmpurĭ de luptă primejdioase, unde nu se poate culege prada. Sărăcia noastră nu ispitia pe puterniciĭ şi bogaţiĭ Polonĭ, pe oameniĭ de rînd cari-şĭ vindeaŭ pe banĭ priceperea războinică şi vitejia. Eĭ cerură să maĭ fie odată încredinţaţĭ că nu vor maĭ fi trimeşĭ peste apa Nistruluĭ, să li se dea plata ca orĭcăruĭ lefegiŭ, cincĭ mărcĭ de argint de fiecare suliţă, şi să fie chizeşĭ pentru răspunderea acestor banĭ Regele însuşĭ, ducele Mazovieĭ şi, la nevoie, castelaniĭ şi Palatinul. Cînd li se învoi şi aceasta, luntrile duseră pe războiniciĭ cu simbrie sigură spre pămîntul Moldoveĭ, care aştepta, tăcut şi ameninţător, cele ce eraŭ să se întîmple.

Costea, epitropul luĭ Alexandrel, boieriĭ ceĭlalţĭ din moştenirea luĭ Ilie-Vodă, oamenĭ din satele lor eraŭ călăuziĭ străinuluĭ. În toiul veriĭ, supt ar-

șița crudă, drumeții dușmanĭ înnaintaŭ încet, cu pază, înfiorațĭ înnaintea necunoscutuluĭ ce-ĭ pîndia în zările de foc. Satele eraŭ moarte și buciumele tăcuse pe dealurĭ.

Poloniĭ și sprijinitoriĭ romînĭ aĭ luĭ Alexandrel trecură și Prutul și se înfundară apoĭ în Ținutul de dealurĭ învălmășite ale Vasluiuluĭ, în margenea codrilor stăpînĭ, cari acoperiaŭ culmele și mîncaŭ cea maĭ mare parte din văile înguste. Oastea străbătu pănă la Lipovăț, astăzĭ un sat maĭ măricel, lîngă care pe la 1870 codrul stăpînia încă peste o mie treĭ sute de pogoane. Aicĭ se zăriră dușmaniĭ; eĭ socotiră numărul năvălitorilor și se pierdură iarășĭ pe dealurĭ, unde începu pretutindenĭ munca răzbunătoare a tăieriĭ trunchiurilor.

Poloniĭ vor fi fost lipsițĭ de apă și de hrană, căcĭ Moldoveniĭ obișnuiaŭ să lase oaspeților ce veniaŭ la dînșiĭ cu armele în mînĭ un drum de dărîmăturĭ și cenușă, de fîntînĭ astupate și otrăvite. Nobiliĭ ce abia se hotărîseră a trece Prutul nu voiaŭ să-ĭ apuce toamna în pustietățile pline de curse ale Moldoveĭ, — și Septembre venise acum cu toanele sale. Smerițĭ, sosiră atuncĭ, ca trimeșĭ de Dumnezeŭ, boierĭ de la Bogdan [24], care fusese privit pănă acum ca o căpetenie de hoțĭ și el însușĭ un hoț de Domnie. Stăpînul lor cerea numaĭ să i se lase țara în samă, până ce moștenitorul legiuit va împlini măcar cincĭsprezece anĭ; pănă atuncĭ el va plăti, pentru ținerea luĭ Alexandru-Vodă, și pentru a se cunoaște că Mol-

dova e închinată Poloniei, un bir, care ni se pare uimitor de ridicat și care se va fi părut Leșilor strașnic de ispititor: 70.000 de galbeni turcești. Se putea ajunge astfel la o învoială, cu toate că porunca Regelui era să se așeze copilul în Scaunul părintelui și bunicului său. După șepte zile de dezbateri, amîndouă părțile se înțeleseră, cu toate stăruințele bătrînului Costea, care știa ce soartă aș-teaptă pe tovarășii săi de tabără.

Noaptea de 5 Septembre se petrecu în siguranța păcii, cu mîncare, băutură și veselie. În mijlocul petrecerii însă, veni Logofătul, scriitorul lui Bogdan, care trădase pentru a destăinui Polonilor ce strașnică primejdie-i amenință. Un Sfat de războiu se ținu în pripă, și Costea plecă în întunerec cu lucrurile, carele și micul Domn, care era în deosebi amenințat. El putu să treacă pădurea, prin frunzișul negru al căreia fîșiiau însă săgeți țintite de mîni nevăzute, împuținînd numărul drumeților, ce se strecurau cu inima scăzută. Polonii nu îndrăzniră să iea același drum: ei știau bine, de la Costea care-i scăpă astfel de la o moarte grozavă și rușinoasă, că pădurea întreagă, tăiată, stă să se dărîme asupra lor.

Ei porniră abia în zori, ocolind desișul. Cît drum se întindea de la Crasna, sătișorul lîngă o rîpă la care ajunseră, și zidurile apărătoare ale Cameniței, unde se putea petrece în voie cerînd lefi mai mari de la Craiul! Mulți vor fi avut aceste gînduri, cînd, la ridicarea ceței de de-asupra văii

adîncite, se văzu venind, în tropotul mărunt al cailor de țară, Voevodul, lîngă care se strîngeaŭ gloatele cu ciomege, coase și furcĭ.

Poloniĭ se temeaŭ numaĭ de pădurea Moldovenilor, unde înnălbise atîtea oase de cavalerĭ în războaiele vechĭ pe care eĭ le pierduseră. De stolul boierilor, Curtenilor și vitejilor, de mulțimea zgomotoasă a țeranilor ce se îndemnaŭ ca la o vînătoare de fiare, primejdioasă, dar dulce, eĭ nu se temură. Pedeștriĭ lor se împărțiră în opt cete, iar călărimea se strînse la un loc, pentru asalt. Boieriĭ primiră ciocnirea, la care răspunseră, apoĭ, dîndu-se în lăturĭ, făcură loc țeranilor.

Atuncĭ începu frămîntarea hotărîtoare. «Oastea Craiuluĭ», scrie cu durere un povestitor polon de pe acea vreme, Dlugosz, «pierdu mulțĭ ostașĭ». Pe rînd ceĭ treĭ căpitanĭ periră din fruntea eĭ, treĭ vestițĭ vitejĭ aĭ Polonieĭ, și rîndurile se clătinaŭ supt loviturĭ; din înnălțimea arborilor bătrînĭ săgețile se avîntaŭ lacome asupra mulțimiĭ obosite, care știa că dușmanul învins în această țară nu se maĭ întoarce acasă.

Dar Costea îșĭ scăpă prieteniĭ. El aduse Romînĭ împotriva Romînilor. Aruncătoriĭ săgeților fură vînațĭ de pe ramurĭ cu alte săgețĭ. În ura lor veche, boieriĭ se încleștară cu boieriĭ. Văzînd că, data aceasta, cursa n'a oprit prada, Bogdan se făcu nevăzut cu aceiașĭ răpeziciune cu care se ivise odată cu zorile. Umbrele seriĭ îl înghițiră, și Costea, setos de lupte nouă, se înfundă și el în întunerec, pe

drumul ce ducea către Bîrlad. Polonii rămaseră singurĭ, împuţinaţĭ, obosiţĭ, avînd în faţa lor pădurile negre, din care se înnălţaŭ gemete de mustrare în noaptea răcoroasă de Septembre. Eĭ plecară a doua zi, fără biruinţă, fără pradă, fără pace.

Încă de la începutul anuluĭ se întîlneşte lîngă Bogdan fiul săŭ Ştefan, numit astfel după unchiul luĭ, Alexandru-cel-Bun, maĭ de grabă decît după Ştefan-Vodă cel tînăr, care orbise pe fratele săŭ. Peste şese anĭ acest fiŭ de Voevod era în stare să înceapă războiŭ fără epitrop, să biruiască şi să întemeieze ţara. Decĭ în 1450 el îşĭ învăţa meşteşugul de viteaz: el îşĭ destindea aripile la vederea largului avînt de biruinţă al tatăluĭ săŭ. Bogdan nu va fi lăsat pe singurul săŭ fiŭ între zidurile de cetate care adăpostiaŭ pe femeĭ, pe pruncĭ şi pe bolnavĭ, — căcĭ pentru lupte nu eraŭ bătrînĭ pe acea vreme. Îl va fi luat cu dînsul, ca să-l aibă supt ochĭ, ca să-ĭ deprindă braţul şi să-ĭ oţelească sufletul. Poate şi la Tămăşanĭ încă, el văzuse fugind înnaintea steaguluĭ săŭ steagurile duşmane; la Crasna el va fi călărit pe deal, în lumina roşie a zorilor, spre văile albe de negurĭ, şi pieptul luĭ va fi sorbit cu sete înviorătorul văzduh al dimineţiĭ recĭ, străbătută de un vînt prevestitor al morţiĭ. Şi inima luĭ va fi bătut maĭ răpede de bucuria chiotelor de triumf ce-ĭ răsunaŭ împrejur, acoperind plîngerile învinşilor căzuţĭ pe pajişte, roşie de frunzele moarte şi de sîngele viŭ [25]

În curînd el văzu cum ţara întreagă se supunea

părinteluĭ săŭ. Alexandru era poate în Hotin, poate peste Nistru, sărmană jucărie a împrejurărilor grozave. Încă înnainte de a se măsura cu Polonii, la 2 Iulie, din Suceava, Bogdan întărise legăturile sale cu Iancu-Vodă, făgăduindu-ĭ și aceia că nu va urmări dobîndirea înnapoĭ a Chilieĭ, cum încercase fratele săŭ Petru. Guvernatorul prăda în Serbia, maĭ sigur decît orĭcînd de norocul luĭ și de puterile regatuluĭ. În Rusia lăsată fără pază, pe cînd cavaleriĭ de acolo rătăciaŭ prin Moldova după dușmanul nevăzut, se lăsase stolul de lăcuste nesățioase al Tatarilor, cărora Bogdan li va fi dat poate de știre că pe malul stîng al Nistruluĭ stăpîniĭ nu sînt acasă. Bogdan trimese cete din oamenii săĭ ca să vadă dacă nu se poate prinde Marinka și puișorul de Domn de supt aripile eĭ.

Aceasta ceru iarășĭ ajutorul nepotuluĭ eĭ, Regele. Deocamdată i se dădură darurĭ și făgăduiala că ea va fi bine păzită de căpitanul de Lemberg. Apoĭ, din adunarea nobililor Polonieĭ, Regele însușĭ, aĭ căruĭ solĭ fusese răŭ primițĭ de Bogdan, se îndreptă spre Rusia. Dar treĭ castelanĭ singurĭ plecară spre hotare. Bogdan îĭ întîmpină la Camenița cu cererĭ de pace, și Poloniĭ eraŭ gata să scadă birul la 50.000 de galbenĭ. Învoiala se dezbătea încă în această cetate, cînd se înfățișă în tabăra Polonilor un om, necunoscut până atuncĭ tuturora, care arăta un drum noŭ, maĭ bun decît orĭce pace pentru aceĭ ce eraŭ jignițĭ de stăpînirea luĭ Bogdan.

Fugarul se chema Aron, un călugăr poate; el se

dădea drept cel din urmă din fiiĭ luĭ Alexandru-cel-Bun, dintre cari el va fi scos pe Bogdan, ca neadevărat. El cerea o ceată de ostașĭ, ca să înlăture prin omor pe Domnul din Suceava. Firește: nu pentru dînsul, care s'ar fi mulțămit cu o răsplată în banĭ saŭ în dregătoriĭ, cu veniturĭ în vre-un colț de țară, — ci pentru Alexandru, Voevodul legiuit al Moldoveĭ.

Reuseniĭ sînt un sat lîngă Suceava, unde astăzĭ se află o biserică de piatră, ridicată de Ștefan-cel-Mare, pentru pomenirea tatăluĭ săŭ ucis prin trădare. Acolo-șĭ avea moșia o rudă a luĭ Bogdan, care va fi serbat o nuntă, un botez, și chemase pe Domn ca să-ĭ cinstească petrecerea prin venirea luĭ. Petrecerea ținu pănă noaptea tîrziŭ, în zingănit de păhare și în chiote de bucurie, pe cînd străjile păziaŭ în noaptea de Octombre (era o Vinerĭ spre Sîmbătă, 15—16 Octombre 1451). De-odată casa fu încunjurată de un stol de o sută de călărețĭ, și Aron pătrunse în cămara unde stătea Bogdan. El puse mîna pe fratele săŭ și, scoțîndu-l din casă, făcu să i se despartă capul de trunchiŭ, înroșind cu sîngele uneĭ îndoite fără-de-legĭ, față de o rudă și față de un Domn, sfîrșitul ospățuluĭ de bucurie. Zorile de ziuă răsăriră asupra priveliștiĭ ticălosuluĭ omor.

III

Domnia luĭ Petru-Vodă Aron, ucigaşul luĭ Bogdan-Vodă.

Va fi fost Ștefan în jurul meseĭ din Reusenĭ? Va fi străbătut cu sabia printre rîndurile ucigașilor? Va fi văzut atuncĭ întăiașĭ dată chipul omuluĭ ce era să-șĭ răsplătească apoĭ păcatul prin mînile fiuluĭ, scăpat de la moarte, al luĭ Bogdan-Vodă? Orĭ va fi fost lăsat în cetatea Suceveĭ, de unde credincioșĭ adevărațĭ vor fi găsit mijlocul să-l strecoare pănă la granița munteană, unde-l aștepta o bună primire de la Vladislav Dan, prietenul luĭ Iancu-Vodă? Acestea nu se maĭ pot ști astăzĭ.

Decĭ el se întoarse în pribegia de unde venise, și scurtul săŭ popas în Moldova îl ajută numaĭ să cunoască împrejurările și oamenii, de cari era să se slujească pe urmă cu o atît de desăvîrșită măiestrie. Între ceĭ d'intăiŭ boierĭ aĭ săĭ ca Domn al Moldoveĭ se întîlnesc patru fruntașĭ, cari iscăliseră jurămîntul luĭ Bogdan-Vodă către Guvernator, în Februar 1450, la Roman: Duma fiul luĭ Brae, adecă Brăescu, Oană al luĭ Julea, Costea Orăș și Costea al luĭ Dan.

Deocamdată boierii aceștia aveaŭ să aleagă între Aron, care-șĭ luă numele domnesc de Petru Voevod, și între Alexandru. Ucigașul luĭ Bogdan nu înțelegea de loc să fi ajutat numaĭ copiluluĭ Domn; el voia pentru sine puterea spre care în-

tindea brațe pline de sînge. Ocrotitul Polonilor trebui să fugă înnaintea luĭ Petru, precum fugise înnaintea luĭ Bogdan. Mica oștire de la Camenіță nu-ĭ folosi mult, și vîntul ierneĭ o risipi pe acasă, dar cuminția epitropuluĭ Costea pîrcălabul păstră luĭ Alexandru măcar două puternice cetățĭ, una în Moldova-de-sus, cealaltă la vărsarea Nistruluĭ: Neamțul și Cetatea-Albă, pe care Petru nu era în stare să le supuie. Anul 1451 se încheiè lăsînd Moldoveĭ, din noŭ dezbinate, iarășĭ doĭ Domnĭ, un fiŭ și un nepot al luĭ Alexandru-cel-Bun, un copil din florĭ și un moștenitor legiuit.

Dar Petru-șĭ pierdu răpede sprijinitoriĭ, și cîtva timp, doĭ anĭ întregĭ adecă, nu se maĭ auzi de Voevodul sîngeros încununat prin omor la Reusenĭ. Fruntașiĭ țeriĭ încunjuraŭ la 27 Octombre 1452 pe Alexandru în Suceava [26], care întăria moșiile luĭ Costea, fiul luĭ Vrană. Poloniĭ îl cam lăsase în părăsire, și eĭ se îngrijiaŭ așa de puțin de hotarul apusean al țeriĭ lor, încît în vara acestuĭ an Podolia avu să îndure din partea Tatarilor o strașnică pradă, care rămase nerăzbunată [27]. Ba încă Domnul Moldoveĭ fu poftit în toamnă să vie la oastea castelanuluĭ și Palatinuluĭ de Cracovia, trimeșĭ în Rusia în potriva Tatarilor [28]: decĭ greutățĭ în loc de ajutor.

Alexandru se gîndi atuncĭ la Iancu-Vodă, care nu maĭ avea acum îndatorirĭ față de alt Domn moldovenesc. Din Vasluiŭ, la 12 August 1452, el întăria, pentru a măguli pe Guvernator, vechile dreptурĭ

de negoț ce aveaŭ Brașovenii în țara luĭ[29]. La 17 Februar ale anuluĭ următor, din Suceava, Alexandru se închina luĭ Iancu-Vodă, făcînd o învoială în toate asămănătoare cu aceia încheiată odinioară de Bogdan[30]. De Paștĭ în 1453 un noŭ ropot de Tătărime arse malul leșesc al Nistruluĭ[31].

Cu o lună înnainte însă, Constantinopolul ajungea în mîna Turcilor, crucea bisericilor împărăteștĭ cădea în noroiul plămădit cu sînge la picioarele păgînuluĭ învingător; Sultanul Mohammed al II-lea, om cu gîndurĭ marĭ, cu mintea luminată, cu voința de fier, așezîndu-se în Curțile bogate ale urmașilor luĭ Constantin-cel-Mare, trîmbiță spre cele patru părțĭ ale lumiĭ creștine amenințările sale. Vechĭ Scaune crăieștĭ se cutremuraŭ de această mare lovitură de sabie. Marea ducea însă pe Turcĭ până supt zidurile Cetățiĭ-Albe, până la gurile Dunăriĭ; bietul Alexandrel, care dădu Polonilor vestea grozavă a luăriĭ Țarigraduluĭ, îngheță de spaimă pe jilțul săŭ. Iancu-Vodă nu maĭ era Guvernator al Ungarieĭ, căcĭ regele cel tînăr Ladislas fusese adus în țară, și grija cea mare era pentru Ungurĭ întărirea Scaunuluĭ regal. In sfîrșit, Alexandrel împlinia în acest an 1453 ceĭ cincĭsprezece anĭ carĭ dădeaŭ voie unuĭ Domn moldovenesc să domnească fără epitrop. Acum el era dator să se închine la rîndul săŭ văruluĭ Craiul de peste Nistru. Astfel, la 23 Septembre 1453, el făcea jurămîntul de credință, în forma obișnuită, luĭ Predbor Koniecpolski și Ioan Kmytha, carĭ veniseră anume pentru aceasta în

cetatea Siretiuluĭ [32]. Făgăduia să vie în Polonia chiar, pentru a se înfățișa Regeluĭ la Camenița, la Sniatyn saŭ la Colomea.

Și acestea rămaseră cuvinte goale. Regele se însură cu deosebită pompă și lăsă grijile pe a doua zi, și apoĭ din zi în zi maĭ departe. Cînd el ieși iarășĭ în adunărĭ și în fruntea oștilor, primejdiĭ depărtate îl chemaŭ în Prusia. Hotarul Nistruluĭ și ruda de peste acest hotar eraŭ uitate cu desăvîrșire.

Atuncĭ Aron, care-șĭ zicea Petru Voevod [33], ridică fruntea sa îndrăzneață. Se pare că omorîtorul frateluĭ săŭ știa să umble neted cu oameniĭ de cari avea nevoie, pe cînd Alexandru, a căruĭ mamă trăia însă, sfătuindu-l în zădar, se vădi un desfrînat și un bețiv, care făcu să-ĭ fugă de la Curte, setoșĭ de a-șĭ răzbuna necinstea, mulțĭ boierĭ marĭ și micĭ. Astfel vedem de o dată pe unchiul Petru petrecînd în ziua de 25 August 1454 în inima Moldoveĭ, de la viile Cotnarilor până la satul Băicenĭ, care era al luĭ Ioan Băiceanu, însemnat sfetnic domnesc. Lîngă dînsul stăteaŭ oamenĭ cari, în 1451, 1452 și 1453, sprijinise pe legiuitul moștenitor, pe copilul fără păcate, pe Veniaminul Polonilor: Oană Pîntece, Băiceanu, Duma Braevicĭ, Costea Orăș, Hodco al Crețuluĭ, Micul Păharnicul, și uniĭ dregătorĭ noĭ: Lazea Piticul, Ioan Vistierul, Toma Cîndea, Ignat Popescul, Ioan Bourean, Fedor posadnicul, Dragoș Păharnicul, Petru Iezereanul Comisul. Era socotit destul de tare, pentru ca, din unghiul de către Ardeal,

lîngă Baia, călugăriĭ de la Moldavița să vie să-ĭ ceară scutirĭ care se întindeaŭ asupra Moldoveĭ întregĭ [34].

Alexandru rămase strîns în Țara-de-jos. Nicĭ de la unul, nicĭ de la altul nu maĭ avem știrĭ din acest an› Cetele lor de boierĭ și țeranĭ se încăieraŭ în întîlnirĭ a căror amintire s'a pierdut. Iarna-ĭ împăcă însă prin liniștea eĭ albă. În primăvară, și Petru și Alexandru, care rătăcise un timp pe la hotare, cerînd, din Bănila în Bucovina, ajutor Polonilor [35], scoaseră oștĭ, și ele se întîlniră în ziua de 25 Mart, serbătoarea Buneĭ Vestirĭ, la Movile, poate prin părțile Vasluiuluĭ. Nepotul fugi înnaintea unchiuluĭ, și în Cetatea-Albă, unde se ascunse, în vederea Măriĭ, boieriĭ strecurară otravă în băutura luĭ. Buna Vestire ĭĭ adusese înfrîngerea, Paștile-ĭ dădură moartea.

În August găsim pe Petru-Vodă stînd în liniște la Suceava. În ființa luĭ netrebnică se cuprindea încă sîngele luĭ Alexandru-cel-Bun, căcĭ de Ștefan uitase ceĭ maĭ mulțĭ, și de aceia întreaga boierime a Moldoveĭ se adunâ în jurul aceluĭ în care singur maĭ trăia neamul vechilor Domnĭ, întemeietorilor. El ĭĭ primi pe toțĭ cu dragoste, știu să-ĭ ierte, să-ĭ împace, să-ĭ dăruiască; aproape ca pe un tovarăș de Domnie, el luă pe lîngă sine pe Mitropolitul Teoctist, care datorià cîrja sa luĭ Alexandrel [36]. Abia încap numele în mărturiile bogate care întăresc hrisoavele luĭ [37].

Poloniĭ se gîndiseră întăiŭ să ridice în potriva

luĭ, care otrăvise pentru dînsul, după ce tăiase pentru alțiĭ, pe «un Litvan», care trebuie să fie Berindeĭ acela cu care a avut de lucru pe urmă Ștefan-cel-Mare [38].

Dar eĭ eraŭ prea mult înlănțuițĭ de greutățile cu Prusia, și, dușmănițĭ de prințĭ litvanĭ încă nesupușĭ, eĭ eraŭ așa de puțin sigurĭ de Podolia, în graniță cu Moldova, încît în 1456 regele se văzu silit a maĭ cere un jurămînt de credință de la dregătoriĭ aceluĭ Ținut [39]. Petru nu putea să fie scos numaĭ de străinĭ; pentru a înteți pe ceĭ de țară, ar fi trebuit un coborîtor al luĭ Alexandru-cel-Bun, și unul ca acela nu se afla în țerile Craiuluĭ. Era decĭ maĭ bine ca Petru, care trebuia să rămîie, să fie prieten.

Încă de la 6 Octombre 1455, decĭ, invingătorul veni la Hotin, unde se înțelese cu dregătoriĭ Regeluĭ, făgăduind supunere și asigurînd Marinkăĭ, care nu maĭ avea acum nicĭ soț, nicĭ copiĭ, afară de o fată, Anastasia, numită așa după străbună-sa, veniturile cetăților adeseorĭ înstrăinate: Siretiul, Volovățul, Hotinul [40]. În Ianuar 1456 Petru întăria drepturile negustorilor din Lemberg [41]. În ziua de Sîn-Petru, el întregia făgăduelile sale față de Casimir: va sfărîma orice legăturĭ va fi avînd cu alțiĭ, va asculta numaĭ de acest rege, îĭ va da ajutor de călărețĭ împotriva Prusienilor, cu cari urmà lupta în depărtare, împotriva Tatarilor, cari, supt o căpetenie saŭ supt alta, veniaŭ din timp în timp să-șĭ culeagă hrana pe cîmpiile roditoare ale

Podolieĭ. Va da Marinkăĭ Siretiul și Volovățul, și se va judeca pentru Țețina și Hotin. Va înzestra pe Domnița Anastasia. Va veni însușĭ în Polonia innaintea regeluĭ, dacă nu-l vor opri Tatariĭ saŭ alțĭ dușmanĭ [42].

Petru se închinase spre Răsărit; peste puțin el plecă genunchiĭ cu fața spre Miazăzi. După ce, în 1454, corăbiile turceștĭ brăzdaseră Marea-Neagră, în 1456, mărețul Sultan Mohammed, pe care, ca pe intregul săŭ neam, îl ardea o nestînsă sete de aur, străbătea, prădînd Serbia. El porunci Domnuluĭ de la Dunărea-de-jos, care nu plătise pănă atuncĭ bir ca Munteniĭ, să răspundă, în fiece an, Vistieriei sale împărăteștĭ 2.000 de galbenĭ venețienĭ, de ducațĭ, căcĭ altfel va fi răŭ de dînsul. Petru chemă pe toțĭ boieriĭ la Curte în Vasluiŭ, luă sfatul tuturora, și-ĭ puse pe toțĭ să iscălească o hîrtie de încuviințare, în care se furișase și încredințarea că și altă dată țara dăduse bir Turcilor, așa încît umilința de acum nu era nouă. Mihul Logofătul merse să caute pe Sultan în Serbia, și la 5 Octombre acesta punea, într'o amenințătoare țidulă, un soroc de treĭ lunĭ pentru schimbarea făgăduieliĭ luĭ în galbenĭ bunĭ. Aceasta se făcu la Brusa, capitala din Asia a pămînturilor turceștĭ, și, în schimb, se asigurâ Moldoveĭ liniștea, iar negustorilor din Cetatea-Albă negoț slobod cu Adrianopol, Constantinopol și Brusa însășĭ [43].

IV.

Lupta dintre Ştefan şi Petru Aron.

Această îndoită siguranţă ruşinoasă nu ţinu însă multă vreme, şi Aron Călugărul nu ajunse în Scaunul Moldoveĭ vrîsta de argint a luĭ Alexandru-cel-Bun. Înnainte de a pleca să despresure Belgradul Sîrbesc, bătut cu furie de toate puterile luĭ Mohammed al II-lea, Iancu-Vodă se îngrijise să aibă în urma luĭ, pentru orĭce împrejurărĭ, un prieten sigur, un «fiŭ» şi «frate». Vladislav Dan i se va fi părut prea slab, prea şovăitor, prea greŭ de adus la războiul cu păgîniĭ, prea gata de ceartă cînd i se atingeaŭ drepturile în Făgăraş şi Amlaş, stăpînirile ardelene legate de Domnia munteană, şi, astfel, în locul luĭ el statornici pe unul din fiiĭ ce stătuse la Turcĭ în 1447, aĭ luĭ Vlad Dracul, pe care tot el, Iancu, îl ucisese pentru necredinţă. Şi tînărul puiŭ al Draculuĭ se chema Vlad, şi avea şi el vitejia îndrăcită, şireată a tătăluĭ săŭ. Iancu-l va fi cules cîndva, în călătoriile sale războinice prin Balcanĭ: i se dădură cîţiva ostaşĭ; pribegĭ cu dor de ţară şi de moşiile, de veniturile ţeriĭ se alcătuiră în ceată împrejurul luĭ. În April el trecu munţiĭ pe neaşteptate, prinse pe Vlad, făcu pe fratele acestuia, Dan, să fugă, şi strînse Domnia în ghiarele sale sîngerate, de uliŭ fără de milă [44].

Iancu-Vodă scăpă Belgradul din mîna Turcilor, dar muri, de oboseala vrîsteĭ şi a luptelor, la 11

August. Dracul se închinâ atuncĭ tînăruluĭ rege (Septembre), și făcu asigurărĭ de prietenie văduveĭ eroului mort, fiuluĭ eĭ Ladislas — și el un Vlad vra să zică, Romîn după tată, dacă după mamă era Ungur —, care părea că va lua moștenirea de putere a părinteluĭ săŭ, și luĭ Mihaĭ Szilágyi, unchiul luĭ Ladislas, căruĭa iĭ rămăsese în samă granița Dunăriĭ. Cu toate că Ladislas ar fi vrut să-l schimbe cu Dan Fugarul, cu toate că Sașiĭ din Ardeal țineaŭ la dînșiĭ pe un popă răspopit ce se dădea drept fratele luĭ Vlad, al căruĭ nume îl purta și el, Domnul muntean nu se înstrăină de Ungurĭ, în cari vedea pe apărătoriĭ săĭ, firește împotriva Turcilor.

Dar firele vieții de Stat se încurcaŭ tot maĭ mult în Țara Ungurească. Ladislas Hunyady făcu să se taie în bucățĭ comitele de Cilly, care fusese și dușmanul tatăluĭ săŭ. Despotul sîrbesc, un bătrîn de nouăzecĭ de anĭ, fu rînit la mînă, se răscumpără numaĭ cu greŭ, și muri îndată. În sfîrșit, la jumătatea luniĭ luĭ Mart 1457, cel maĭ mare dintre feciorii Iancului-Vodă fu prins din porunca Regeluĭ și pierdu capŭl, de securea calăuluĭ, ca trădător față de domnul și stăpînul săŭ. Nimenĭ n'ar maĭ fi putut spune acolo ce maĭ era să urmeze.

Pănă a nu se auzi despre acest lucru, care l-ar fi oprit poate, Vlad Dracul, care se privia ca un om al Huniazilor încă, luă o hotărîre care era să aibă cele maĭ marĭ urmărĭ în viața tuturor Romînilor. Petru Aron era de la închinarea sa în 1456 omul Turcilor, și Vlad avea în sufletul săŭ o ne-

potolită ură împotriva păgînilor, în cetățile cărora stătuse, cu coasa morții de-asupra capuluĭ, atuncĭ cînd, în tinerețâ, el fusese zălog la Sultanul pentru credința părinteluĭ său. Așa un vecin nu-ĭ maĭ trebuia. El aruncâ decĭ asupra luĭ, îndată ce primăvara deschise drumurile, pe Ștefan-Vodă cel noŭ și tînăr.

Petru-Vodă nu se grăbi să iasă înnaintea unuĭ dușman pe care avea dreptul să-l disprețuiască. Totușĭ el chemă la dînsul în Suceava pe Muzilo de Buczacz, castelanul de Sniatyn, Colomea și Carapciŭ, cel maĭ mare dregător al Pocuțieĭ, și se înțelese cu dînsul pentru orĭce împrejurărĭ. Un Moldovean cu numele de Leul prădase în Pocuția; Petru-l dădu luĭ Muzilo, căpătînd asigurarea că Regele nu va maĭ ridica plîngerĭ în această privință. Pentru împlinirea pagubelor, el statornicia o zi de cercetare, dacă pănă atuncĭ nu va fi turburat de dușmaniĭ ce-ĭ avea acum: «Munteniĭ», Unguriĭ și «Togtocomanoviciĭ» (vre-o ceată de Tatarĭ) și «dacă pănă atuncĭ și pănă în acea zi va căpăta pacea și liniștea care sînt de nevoie pentru a se face dreptate». Hoțiĭ vor fi spînzurațĭ, și, pentru siguranța hotaruluĭ, Moldova îșĭ va pune pîrcălabĭ saŭ staroștĭ la Hotin și la Cernăuțĭ, pe Prut. Petru se îngrijia să capete ajutor de la Muzilo împotriva orĭcăruĭ dușman și să fie adăpostit, cînd soarta rea l-ar goni din țară, în castelele vecinuluĭ, ale căror veniturĭ le-ar strînge el atuncĭ[45],

Apoĭ oştirea domnească porni asupra luĭ Ştefan, pribeagul cel îndrăzneţ.

Acesta venia din părţile Putneĭ, de pe drumul cel mare care lega Buzăul muntean cu Bacăul moldovenesc, şi pe care treceaŭ necontenit, în margenea Siretiuluĭ, carele negustorilor armenĭ şi nemţĭ din Galiţia, mare drum de negoţ şi drum bun de oaste. Merse tot din a stînga Siretiuluĭ pănă în Ţinutul Roman, maĭ sus de cetatea unde năvălitorul de acum stătuse, cam pe aceiaşĭ vreme a anuluĭ, cu şepte anĭ în urmă, lîngă tatăl săŭ. În dreptul satuluĭ Doljeştĭ, Siretiul face o încovoietură, un *corn*, şi pe acolo, unde se intîlniaŭ cele treĭ Ţinuturĭ ale Romanuluĭ, Suceveĭ şi Hîrlăuluĭ, se trecea, în Hreasca, pe malul stîng al apeĭ printr'un vad. Aĭ luĭ Petru Aron, venind din Suceava, ţinură aicĭ vadul ca să oprească o trecere a duşmanuluĭ în părţile răsăritene ale Moldoveĭ, dar Ştefan îĭ împrăştiè şi-şĭ urmâ drumul pe acelaşĭ ţerm, maĭ aproape de pasurile Carpaţilor, care i-ar fi asigurat viaţa, dacă ar fi fost învins (12 April). El luă valea rîuluĭ Moldova în sus, şi la Orbic, în Ţinutul Neamţuluĭ, oameniĭ domneştĭ încercară iarăşĭ să-ĭ taie drumul. Nicĭ aceştia n'avură noroc. Ajungînd în sfîrşit sus, în Bucovina de astăzĭ, învingătorul coti la dreapta prin pădurĭ, în părţĭ unde acum, mulţămită biruinţiĭ luĭ Stefan, sînt sămănate pretutindenĭ turnurile mănăştirilor. Petru-Vodă fugi înnaintea fiuluĭ omuluĭ trădat şi omorît de dînsul, ca înnaintea vedenieĭ răsplătitoare a păcatuluĭ săŭ.

Clipa de ruşine, durere şi primejdie la care se gîndia abia cu două săptămînĭ în urmă, cînd încheia legătura cu Muzilo, sosise răpede. Poloniĭ primiaŭ un oaspete costisitor în țerile lor, deprinse a adăposti domneştĭ pribegĭ.

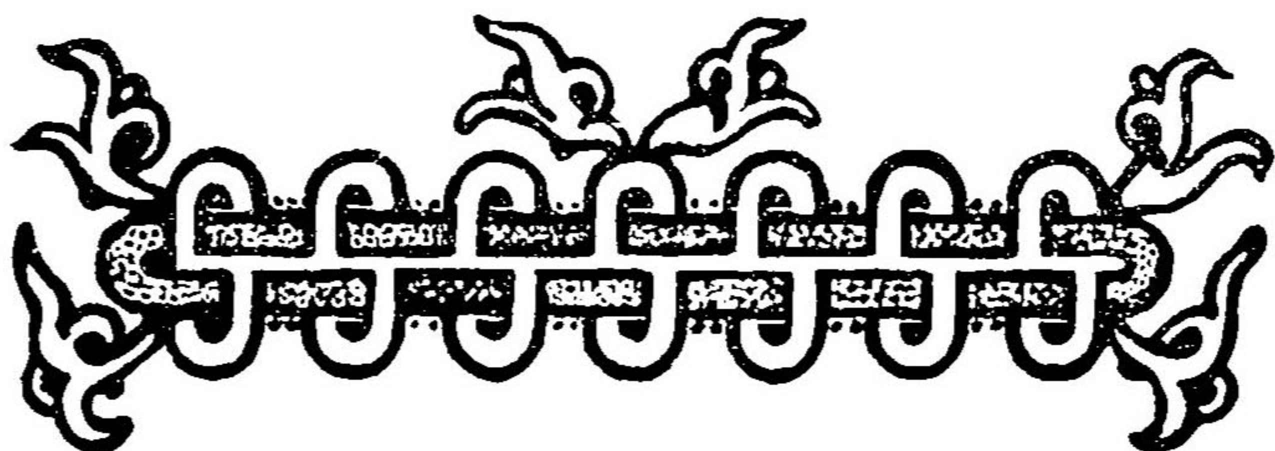
Boieriĭ cari-l slujise pănă acum se desfăcură de o dată de dînsul. Mitropolitul Teoctist lăsă în plata luĭ Dumnezeŭ pe prietenul fără noroc, şi, luînd cu el mirul sfînt ce se turna pe creştetul Domnilor, după cum odinioară proorocul Samuil făcuse prin ungere cu mir din Saul, un rege al Iudeiĭ, el ieşi pănă la Siretiŭ înnaintea luĭ Ştefan. Aicĭ, în locul zis Direptate pentru că aicĭ se țineaŭ poate judecățile cele marĭ de către Voevoziĭ ieşițĭ la cîmp, supt cort, pentru ca să audă plîngerile orĭcăruia dintre supuşiĭ lor, el săvîrşi între sulițĭ, nu fără oarecare sfială, slujba ungeriĭ Voevoduluĭ [46].

Ştefan era Domn acum, în puterea sîngeluĭ săŭ, care era al luĭ Alexandru-cel-Bun, în puterea biruințiĭ ce cîştigase de două orĭ asupra unuĭ ucigaş şi hoț de Domnie, în puterea binecuvîntăriĭ rostite de cel d'intăiŭ preot al țeriĭ. El se coborî de sigur îndată de cealaltă parte a Siretuluĭ, cercetînd, împăcînd şi judecînd pretutindenĭ, cîştigînd lesne pe fugariĭ îngrozițĭ, ce veniaŭ să i se închine tremurînd.

Venise ca Domn paşnic, în înțelesul luĭ Alexandru-cel-Bun, aşezînd pacea pe roadele războiuluĭ, şi gata să le apere cu armele.

CARTEA III.

DOMNIA LUĬ ŞTEFAN-CEL-MARE
PĂNĂ LA
LUPTELE CU TURCIĬ
(1457—75).

I.

Cele d'intăiŭ legăturĭ cu Polonii. Împăcarea boierilor.

Un povestitor maĭ tărziŭ, care a strîns într'o întinsă lucrare scrisă în românește, pe lîngă știrile cuprinse în vechea cronică slavonească, și amintirĭ, vechĭ de abia un veac și jumătate, care pe vremea luĭ eraŭ păstrate încă în toată puterea lor de popor, spune că Ștefan, luînd Domnia, «nu cercă să așeze țara, ce de războaie se găti. Că aŭ împărțit oasteĭ sale steagurĭ și aŭ pus hotnogĭ și căpitanĭ; care toate cu noroc i-aŭ venit [47].»

Cu adevărat așa trebuia să se înfățișeze urmașilor, celor maĭ apropiațĭ chiar, omul care cîștigase treĭzecĭ și patru de biruințĭ și dăduse de treĭzecĭ și șese de orĭ piept cu dușmanĭ de toate limbile, cum mărturisia el singur în ceĭ din urmă anĭ aĭ bătrîneții sale glorioase [48]: un leŭ tînăr, flămînd

de mărire, care-şĭ roteşte ochiĭ lacomĭ, gata să se răpeadă asupra prăziĭ.

Dar Ştefan-cel-Mare n'a fost un scornitor de războaie. Nicĭ-odată el n'a căutat un duşman, nicĭ-o dată n'a avut o toană sîngeroasă, cheful uneĭ marĭ vînătorĭ de oamenĭ. Firea unuĭ Vlad Dracul, unuĭ Vlad Ţepeş, al doilea Dracul, cel din urmă cu deosebire bucuros de a vedea suferinţĭ, de a-şĭ scălda sufletul sălbatec în strigătele de durere ale rîniţilor, era străină de dînsul. În alte vremĭ el ar fi fost un bun păstor de oamenĭ, un Împărat cu iubire şi credinţă, ţesînd firele de aur ale unor zile paşnice, în mijlocul mulţămirilor ce s'ar fi înnălţat de pretutindenĭ spre bunătatea luĭ. Dar, bătută de valurile tuturor furtunilor, ţara avea nevoie de un paznic neadormit. Şi el fu acela, — omul viteaz, dar nu crunt, pe care-l cereaŭ vremile.

Deocamdată el avea altă grijă, destul de mare ca să-ĭ stăpînească toate faptele. Trebuia să împace cu Domnia luĭ nouă pe toţĭ aceĭ cari sprijinise pe fugarul Petru Aron şi se înfruptase din daniile luĭ lesnicioase şi îmbielşugate. El izbuti, cu toate că era numaĭ nepotul luĭ Alexandru-cel-Bun, al căruĭ fiŭ trăia încă în Camenița şi se putea lăuda cu găzduirea de astăzĭ, poate apoĭ cu sprijinul de mîne al Polonilor.

În 1458, al doilea an de stăpînire, de Paştĭ, Ştefan avea lîngă dînsul în Curtea din Suceava, care era să se trezească la o nouă viaţă, plină de suflet şi de mişcare, pe bătrînul Manuil, care nu maĭ stăpînià

Hotinul, căcĭ, mulțămită luĭ Petru Aron, oameniĭ Craiuluĭ stăteaŭ în puternica cetate de la Nistru, pe unchiul Vlaicu, căruia i se dădu maĭ tărziŭ o pîrcălăbie, pe Vornicul Goian, pe Toma Cînde, pe Mic Craiul, pe Hodco Știbor, pe Iliaș Modruz, pe Lazea Piticul, pe Petru al luĭ Ponea (Ponicĭ), pe nepotul luĭ Șandru, pe Albul Spătarul, pe Hodco al Crețuluĭ, pe Stețco, pe Isaia pîrcălabul de Neamț, pe Petrica al luĭ Iachim, pe Slăvinca, pe Cozmița ce fusese Vistier, pe Sacîz Spătarul, pe Toader Păharnicul, pe Zbiarea Stolnicul, pe Bourean Comisul, pe Buhte, Fetion, Iuga Vistierul, Crasniș Postelnicul și pe Logofătul Dobrul [49]. Și peste cîteva lunĭ, în ziua de 24 Ianuar 1459, cînd Petru Aron arăta că a primit niște banĭ de la starostele Podolieĭ, Mihaĭ Buczacki, el putea să pomenească numaĭ *cincĭ* tovarășĭ aĭ nenorociriĭ luĭ: pe Duma al luĭ Brae, pe Stanciul, Costea al luĭ Dan, Ion pîrcălabul și Vasco al luĭ Leul, celuĭ ce făcuse prada de prin 1457 [50]

O altă grijă, era să împace pe Polonĭ, făcînd astfel ca Petru să-șĭ caute alt loc de pîndă, de unde putea fi prins maĭ ușor, ca să se sfîrșească odată cu dînsul. Ce e drept, Regele n'ar fi poruncit ca Domnul să fie ajutat a-șĭ cîștiga iarășĭ moștenirea. Petru nu era, ca Alexandrel, un văr regal, ci un străin desăvîrșit. El adusese moartea ocrotituluĭ Polonilor, și numaĭ după lungĭ stăruințe i se dăduse iertare. Nicĭ-o legătură nu îndatoria

pe Rege să dea fugaruluĭ maĭ mult decît un colț pentru odihna luĭ și ceva veniturĭ din care să se poată hrăni. Însă, orĭ-cum, învinsul din Camenița stătea Domnieĭ celeĭ nouă ca un spin în ochĭ, el putea fi întrebuințat cine știe de cine și în ce împrejurărĭ. Până la peirea luĭ, Ștefan nu aduna în el toate drepturile de stăpînire ale vechiĭ dinaștiĭ, nu era singurul moștenitor al țeriĭ Moldoveĭ.

Împăcarea cu veciniĭ de la Răsărit se zăbovi doĭ anĭ în capăt, până în primăvara anuluĭ 1459. Ștefan o grăbise pe o cale, care se dovedise totdeauna sigură, aruncînd prin vadurile Nistruluĭ în Polonia călărețiĭ săĭ prădalnicĭ, tăind legăturile între cetatea Hotinuluĭ, care avea nevoie de hrană, de fîn, de lemne, și orașul de dedesupt, oprind răspunderea vămiĭ ce se obișnuia să se ridice aicĭ, gonind pescariĭ ce veniaŭ din Hotin la Nistru. Măsurĭ împotriva luĭ nu se puteaŭ lua : și în 1457 și în 1458 urmează războiul Craiuluĭ împotriva Cavalerilor Teutonĭ, departe în Prusia ; Casimir se maĭ gîndia apoĭ să se amestece, pentru a maĭ căpăta o coroană, în Ungaria, - unde regele Ladislas murise, și o parte dintre magnațĭ ridicaseră pe Matiaș, fiul cel maĭ mic al luĭ Iancu-Vodă, — care Matiaș era pe atuncĭ un băiețaș de vre-o cincĭsprezece anĭ și se găsia în mînĭ străine. Astfel se ajunse la pace.

Veniră ca s'o încheie, la Nistru, unde Ștefan se oprise cu o mică oștire, cuprinzînd pe toțĭ boieriĭ săĭ de căpetenie, la Overchelăuțĭ («Owerkielowicze»),

căpitaniĭ Ținuturilor de margene, cel din Rusia și cel din Podolia. Se făcu numaĭ o ințelegere vremelnică, pănă ce Craiul va putea să vie el însușĭ in Rusia, ca să facă socoteala pagubelor, să încheie pacea veșnică și adevărată și — Poloniĭ nu ziceaŭ o vorbă ca aceasta, dar aveaŭ de sigur în minte ințelesul, — să primească jurămîntul nouluĭ stăpînitor al Moldoveĭ, de atîtea orĭ închinată pănă atuncĭ. Deocamdată granița nu va fi călcată dușmănește, năvălirile făcute din partea regatuluĭ se vor aduce liniștit la cunoștința dregătorilor, Hotinul va fi lăsat în pace cu toate drepturile și legăturile luĭ. Dacă Petru-Vodă nu va trece Nistrul ca să intre în cetate, dacă va sta la Smotrycz, maĭ în sus, unde rămînea să se strămute din Camenița prea apropiată, atuncĭ și boieriĭ luĭ îșĭ vor căpăta veniturile ce aŭ în Moldova. Drumurile vor fi sigure pentru negustorĭ, cari, de alminterea, le întrebuințase și până atuncĭ, fără să-ĭ supere nimenĭ [51]. Ștefan nu va sluji altuĭ Domn decît Craiuluĭ, pe care la întîmplare îl va ajuta împotriva «păgînilor», prin cari se puteaŭ ințelege pănă atuncĭ numaĭ Tatariĭ, cari ajutaŭ întîmplător pe regele creștin împotriva cavalerilor creștinĭ din Prusia, dar nu-șĭ puteaŭ lăsa așa de răpede vechiul obiceiŭ al prăziĭ, ce era și hrana lor cea maĭ sigură [52].

Craiul nu veni în Rusia nicĭ în acest an, nicĭ în aniĭ ce urmară, vînînd pe alte potecĭ un noroc care nu voia să-ĭ iasă în cale. El n'avu decĭ nicĭ-

un folos după această învoială. Ștefan folosi aceia că, pe rînd, puținiĭ credincioșĭ ce maĭ rămăseseră pe lîngă Petru-Vodă, se desfăcură de dînsul. Duma a luí Braę se afla în Sfatul domnesc încă din 1459 [53]. În 1460 Ștefan cucerise și pe Costea feciorul luĭ Dan [54], și tot în acest an Stanciul vine îndată după Duma, fruntașul sfetnĭcilor: din el făcu Domnul un pîrcălab al Cetățiĭ-Albe; în 1473 Stanciul și cu fiul săŭ Mîrza trec înnaintea tuturor boierilor [55]. Cozma Șandrovicĭ, alt stîlp al Domnieĭ luĭ Petru Aron, se îndeamnă și el de se întoarce [56]. Mitropolitul Teoctist, care miruise poate cu de-a sila în 1457, ajunse încă din 1459 mîna dreaptă a tînăruluĭ cîrmuitor, pentru care uitâ cu totul credința ce o datorià luĭ Petru Aron.

Maĭ mult decît atîta. Pentru a desăvîrși unirea boierilor Moldoveĭ, el se gîndi și la prieteniĭ luĭ Alexandru, vechĭ pribegĭ, cari rătăciaŭ prin Polonia saŭ se așezase acolo statornic. Încă din 1460, cînd Domnul făcu o călătorie de judecățĭ și cercetare a graniților dincolo de Siretiŭ, oprindu-se în primăvară la Roman, iar în toamnă la Bacăŭ, fu chemat printr'o carte de trecere slobodă vestitul Logofăt Mihul. Mihul, care avea doĭ frațĭ, Duma și Hodor, era un om foarte cunoscut în Polonia, un mare negustor, care mijlocia schimbul de mărfurĭ între orașele galițiene și Moldova, unde va fi avut întinse moșiĭ [57]. Mihu nu luă nicĭ o dregătorie la Curtea luĭ Ștefan-Vodă, dar el se va fi întors

— măcar maĭ tărziŭ — în ţară pentru afacerile sale, şi va fi întărit şi el întru cîtva starea Domnieĭ celeĭ nouă.

II.

Luptele luĭ Vlad Ţepeş cu Turciĭ. Încercarea luĭ Ştefan de a-ĭ lua Chilia.

Această asigurare prin strîngerea într'un singur mănunchiŭ a tuturor puterilor ţeriĭ era cu atît maĭ folositoare, cu cît din toate părţile ape tulburĭ de primejdie băteaŭ pămîntul Moldoveĭ. Prietenul, ocrotitorul, «părintele» muntean se pierdea din ce în ce maĭ mult în visurĭ sîngeroase de măcelurĭ marĭ şi neobişnuite, care-l făcură în scurt timp groaza lumiĭ. Gustul puteriĭ i se părea atuncĭ maĭ dulce cînd vîrful ascuţit al ţepiĭ străbătea măruntaiele vinovaţilor saŭ nevinovaţilor, cari se zvîrcoliaŭ, crescîndu-şĭ chinurile şi grăbindu-şĭ moartea, în jurul paruluĭ straşnic. În cugetul luĭ de bolnav nu scăpăra nicĭ-o mustrare care să-ĭ arăte mărimea păcatelor ce săvîrşia aproape zilnic; la spasmele feţiĭ celor ce muriaŭ de o înfiorătoare moarte, Domnul tînăr şi frumos răspundea cu bucuria drăcească ce-ĭ scînteia din ochiĭ marĭ şi limpezĭ. În adevăr părea că Dracul, de la care-şĭ luase numele părinteluĭ săŭ, întorcea spre răŭ însuşirile de vitejie, de agerime şi îndrăzneală care împodobiaŭ pe Vlad, zis de acum înnainte Ţepeş, ca pe puţinĭ

alții din vremea sa. Un blestem tiran părea că apasă asupra lui, asupra țerii și vecinilor lui.

Sașii din Ardeal, dintre cari unii adăpostiaŭ pe Dan cel Tînăr, iar alții pe Vlad Călugărul, văzură prefăcîndu-se în fapte amenințările neomenosului Domn. Întâiŭ o pățiră Brașovenii, al căror Domnișor — adecă vînător de Domnie românească — era mai neastîmpărat și mai în stare să-și capete Domnia luptînd. În 1459, Dan se dădu de partea Împăratului din Germania, Frederic, pe care unii puternici din Ungaria îl alesese Craiŭ în locul lui Matiaș Corvinul, care li se părea și prea tînăr; de la «Chesarul-Craiul», om cu nume mare, dar altfel cu inimă puțină și puteri slabe, își aștepta el Domnia [58]. Sașii țineaŭ firește cu stăpînitorul nemțesc, care era de un neam cu dînșii. Din potrivă, Vlad era tot în legătură cu partidul Craiului Matiaș, care poruncise în 1458 Brașovenilor să nu mai supere pe Domnul muntean, care poate să se răzbune așa de crud [59].

El prigoni întâiŭ, după obiceiul săŭ, cu țapa, pe negustorii și spionii Brașovenilor, pe cînd Dan se afla nu departe de cetatea acestora, în Feldioara. În anul următor, Craiul Matiaș stătea ceva mai sigur în Scaunul săŭ de stăpînire; și Dan socoti că poate vorbi în numele acestui noŭ cîrmuitor. Ca omul lui Matiaș el ceru sprijin de la Sași, și, unind cu simbriașii lor pribegii lui, mulți la număr, el năvăli în țară, călcîndu-i bucuros hotarul ca un prag de Domnie sigură.

Vlad nu era dintre aceia pe cari-ĭ răstoarnă o adiere a poftelor altuia. Dușmanul fu bătut și prins. A fi în mînile luĭ era să fie cineva în ghiarele morțiĭ, și Dan peri. Vlad, respectînd într'însul neamul săŭ însușĭ, nu-l înfipse totușĭ în țepile aurite pe care le gătia osîndiților de cinste. Țepile stăteaŭ înnălțate în cîmp pentru ceĭlalțĭ prinșĭ, chiar pentru femeĭ; pe Dan îl aștepta, lîngă groapa căscată, calăul cu toporul. Bietul tînăr îșĭ ascultâ întăiŭ prohodul, slujit de preoțĭ înspăimîntațĭ; apoĭ capul săŭ se rostogoli în mormîntul care primi în clipă și trupul ciuntit.

Acum Vlad, scăpat de o grijă, ceru Brașovenilor pe fugariĭ ce se putuse strecura până la dînșiĭ. Eĭ se codiră, căcĭ Dan fusese bun pentru dînșiĭ și li dăduse tot felul de răsplătirĭ. Atuncĭ el întoarse răul ce i se făcuse, cu o dobîndă potrivită cu strașnicile luĭ pornirĭ. Spre sfîrșitul luĭ August, el intrâ în Țara Bîrseĭ, a căreĭ capitală e Brașovul, arse satele, călcă sămănăturile în picioarele cailor, tăiè, fripse, spîrcui și maĭ ales trase în țapă pe cine-ĭ ieșia înnainte, necruțînd nicĭ-o vrîstă, nicĭ-o slăbiciune, nicĭ-o frumusețâ, împlîntîndu-șĭ, rînjind, mînile și în sîngele neamuluĭ săŭ, al Romînilor din Ardeal. El însușĭ, saŭ o altă ceată de ostașĭ, care va fi trecut prin pasul oltean al Turnuluĭ Roșu, merse spre Sibiiŭ ca să dea o pedeapsă tot așa de neomenoasă celor ce dăruise locuință și hrană luĭ Vlad Călugărul. Voevodul Ardealuluĭ era dus prin alte locurĭ, în frămîntările ce zguduiaŭ Ungaria, și grozăviile acestea se săvîrșiră în toată siguranța [60].

Cînd însă Matiaș Corvinul ajunse in adevăr Domn al țerii pe care o apărase așa de stăruitor și cu atîta strălucire tatăl său, cînd din Roma Papei, care era pe atunci vestitul învățat și scriitor Piŭ al II-lea, un cunoscător bun al afacerilor Răsăritului, veni știrea că Apusul își sumete brațele pentru o mare luptă împotriva Turcilor, cari aveaŭ de lucru în Asia, să dărîme Împărăția grecească a Trapezuntuluĭ, la Marea Neagră, și să înfrîngă puterea amenințătoare a Caramanuluĭ, alt stăpînitor păgîn,—Vlad se făcu Țepeș pentru alțĭ nenorocițĭ, și cruzimea luĭ nepotolită ajută măcar gîndului mare de a scăpa, de a întregi, de a asigura Creștinătatea. El se făcu un chinuitor de Turcĭ, și capetele pe care le socoti de acum înnainte, cu o răbdare potrivită cu bucuria sa năprasnică în a stînge viețile, fură capetele supușilor luĭ Mohammed al II-lea. De furtuna pe care o chema astfel asupra capuluĭ său, nu-ĭ păsa unuĭ om ca dînsul. Căcĭ, va fi judecat el, și învinșiĭ, pănă-ĭ atinge sabia, aŭ încă plăcerea de a ucide.

De așa ceva însă nu se bucura Ștefan, Domnul Moldoveĭ, cumintele și cumpănitul în toate faptele sale. În vrajba ungurească, el a fost de sigur pentru «Chesarul-Craiul», ca și Dan, — căcĭ cine putea să prevadă biruința copilandruluĭ Matiaș, căruia atîția îĭ ziceaŭ numaĭ comite al Bistrițeĭ? Și maĭ tîrziŭ, cînd se luptară pentru stăpînirea Ungarieĭ un «Che-

sar» german și un prinț vecin, Ștefan a fost pentru «Chesarul», pentru depărtatul Împărat creștin.

În ceĭ d'intăiŭ doĭ anĭ de Domnie, decĭ de la 1456 la 1458, Vlad și-a plătit după cuviință birul turcesc la care de mult era supusă Țara-Românească [61]. Nicĭ Ștefan nu va fi uitat — și era marele Sultan Mohammed al II-lea omul care să lase a se uita o îndatorire bănească luată față de dînsul? — că toată boierimea Moldoveĭ împreună cu Petru Aron făgăduise Împăratuluĭ păgîn cele două miĭ de galbenĭ, care eraŭ o sumă foarte mică față de liniștea ce se asigura printr'însa, față de ușurințile de negoț pe care le chizășluia. Închinarea către cineva maĭ puternic, răscumpărarea prin bir ca să nu fiĭ prădat de cine putea lesne să te prade, — nu eraŭ privite de nimenĭ pe acea vreme ca o înjosire.

Și iată acum că nebunul de Vlad aprinde de jur împrejurul Moldoveĭ flăcărĭ zădarnice, în care nu se poate făuri nicĭ un viitor. Așa va fi gîndit despre viteazul nesocotit viteazul cel cu socoteală.

Vlad nu plăti birul; în 1461 Sultanul i-l ceru printr'un sol anume, Grecul Katabolinos, care-șĭ lepădase legea pentru o slujbă. I se maĭ ceru să se înfățișeze la Poartă, cum se cuvine unuĭ birnic al Împărățieĭ și cum făcuse mulțĭ înnainte de dînsul, să-șĭ îndrepte hotarul țeriĭ de către cetățile dunărene, care se aflaŭ de vre-o treĭzecĭ de anĭ în mînile Turcilor, și să maĭ dea pe fiecare an cincĭzecĭ de copiĭ, carĭ să se turcească și să intre în vestita

oaste a Ienicerilor, și cincĭzecĭ de frumoșĭ caĭ de războiŭ [62].

De o parte și de alta se întinseră curse, se făgădui turcește: doar îșĭ petrecuse Vlad atîția anĭ din tinereță la Curtea Sultanuluĭ, unde stătea încă, avînd o menire rușinoasă, frumosul Radu, fratele luĭ! Vlad petrecu până în margenea raieleĭ — adecă pămîntuluĭ turcesc — de la Giurgiu pe diacul împărătesc, căruia-ĭ dăduse asigurarea că va îndeplini fără zăbavă tot ce se cerea de la dînsul; aicĭ trimesul era așteptat de subașa, de căpitanul de Nicopol și de Vidin, păzitorul granițiĭ de la rîŭ, Hamza-beg, unul din ofițeriĭ ceĭ marĭ aĭ Ienicerilor între cari era Șaingi-bașa, *căpetenia șoimilor*. Pe ascuns, și Romînul și Turcul adusese cîte o ceată de luptătorĭ sigurĭ: cel d'intăiŭ voia să prindă, să ucidă pe oaspetele și vecinul săŭ; celuĭ de-al doilea iĭ trebuia să puie mîna pe Vlad cel înțeles cu Unguriĭ, cel supus Craiuluĭ Matiaș, cel logodit cu o înnaltă Doamnă din sîngele Corvinilor. Dracul sări maĭ iute asupra prăziĭ, în avîntul săŭ flămînd, de tigru: Hamza căzu în capcană, și peste treĭ zile el poruncia lîngă Tîrgoviște, din țapă, asupra uneĭ micĭ oștirĭ străpunse de țepe. În învălmășală, cînd Turciĭ îngrozițĭ se răpeziră spre porțile Giurgiuluĭ, de unde ieșiseră, Romîniĭ luĭ Vlad pătrunseră odată cu dînșiĭ. Cetatea, pe care tatăl luĭ Țepeș o luase cu ajutorul tunurilor burgunde în 1445 [63], se prefăcu prin dogoarea flăcărilor în ziduri înnegrite,

crăpate, care nu maĭ puteaŭ sluji deocamdată la nimic.

Se făcuse îarnă acum, între aniĭ 1461 și 1462. Dunărea era răŭ păzită, căcĭ toate puterile turceștĭ fusese grămădite în Asia, unde ele dărîmaŭ o Împărăție creștină. Odată ce Hamza, stăpînul hotaruluĭ întreg, stătea în țapă la Tîrgoviște, supt corbiĭ ce se rotiaŭ de-asupra înnălțimiĭ sale, subașiĭ ceĭlalțĭ nu știaŭ ce să facă. Prin maĭ multe vadurĭ de-odată izbucniră pe malul stîng, călcînd pe apa încremenită de ger, cetele boierilor și țeranilor luĭ Vlad: eĭ aveaŭ poruncă să nimicească tot fără a maĭ întreba de neam saŭ de lege, să dea foc satelor și cetăților, să măcelărească pe bărbațĭ, să aducă pe ceĭlalțĭ locuitorĭ în turme pentru a hrăni țepile de lîngă Capitală, să adune pentru răsplata lor și faima luĭ capete, urechĭ și nasurĭ, după deprinderea sălbatecă a Turcilor.

Se făcu așa: lipsa de vitejie se pedepsia la Vlad cu țapa; lipsa de cruzime era la dînsul de o potrivă cu mișelia. Prin mînile multora ucise decĭ acest singur mare ucigător de oamenĭ. Pe rînd se prefăcură într'un pustiŭ grozav, unde bălțĭ de sînge înghețaŭ lîngă ruinele negre, Oblucița, pe unde se trecea din Dobrogea în Moldova, satele de lîngă Chilia, unde păziaŭ Ungurĭ de-aĭ Corvinilor, cu tunurĭ pecetluite cu stema luĭ Iancu-Vodă [64], așezările bulgăreștĭ și româneștĭ de la gurile Dunăriĭ, Cartalul, Rasova, Turtucaia din fața Olteniței noastre, Nicopolul, unde se tăiè capul

subașeĭ, fiul vestituluĭ Pașă Firuz, acel Mehmed fiul luĭ Firuz care apărase bine la 1445 linia Dunăriĭ împotriva luĭ Vlad Dracul [65]; apoĭ Șiștovul, Samovitul, Ghighiul la gura Oltuluĭ, Turnul, cetatea turcească așezată în fața Nicopoleĭ, pe pămîntul nostru, Rahova, unde se cuceri și castelul, așa încît Vlad putu să-șĭ așeze acolo un căpitan, pe Neagoe. Pașiĭ veciniĭ fugiră, și groaza pătrunse, se zice, pănă în Constantinopol. Socoteala rămășițelor sîngeroase din desagiĭ războinicilor, făcută cu de-amănuntul, ca socoteala banilor la Vistierie — poate chiar supt ochiĭ crîncenuluĭ Voevod —, dădu suma de 23.783 de morțĭ, și, dînd samă despre această ispravă Craiuluĭ prieten, Vlad amintește încă, suspinînd că nu-ĭ poate număra și pe aceia, de «oameniĭ ce aŭ fost arșĭ în casele lor saŭ ale căror capete n'aŭ fost înfățișate dregătorilor noștri» [66].

La 11 Februar 1462 fapta de sînge prin care Domnul muntean rupsese lanțurile turceștĭ ale Dunăriĭ străbune, era încheiată. Vlad stătea încă în Giurgiu, și de aicĭ el cere ajutor Craiuluĭ unguresc în cuvinte puternice și hotărîte, cum de mult nu le maĭ spusese un Domn romîn. Biruințile luĭ viitoare, spune Vlad, vor fi doar pentru cinstea întregeĭ Creștinătățĭ, iar, «dacă vom izbîndi răŭ și această țerișoară a noastră va peri, nicĭ Măriei Tale nu-țĭ va ieși un folos din aceasta și nicĭ-un ajutor, căcĭ ar fi spre paguba tuturor creștinilor». Cît despre dînsul, orĭ ce ar fi, se va lupta:

«căcĭ nu voim a fugi de cruzimea Turcilor, ci în tot chipul voim să avem războiŭ cu dînșiĭ».

Nu e sigur că Vlad a spus aceleașĭ cuvinte Domnuluĭ moldovean, «fiul» săŭ din alte vremurĭ. Aicĭ nu era nicĭ bucurie de făcut cu astfel de știrĭ, și de aicĭ nu se putea aștepta nicĭ-un ajutor. Moldoveĭ îĭ trebuia încă liniște, ca să-șĭ adune puterile pentru silințile ce o așteptaŭ în viitor, și Ștefan nu înțelegea să împiedece închegarea țeriĭ sale pentru deșertăciunea unuĭ nume mare saŭ pentru plăcerea omorurilor. Prădăciunile Munteanuluĭ eraŭ pentru dînsul o mare pagubă, căcĭ legăturile de negoț ale Moldoveĭ pănă la poarta de spre Mare a Cetățiĭ-Albe eraŭ acum întrerupte pe mult timp. Icĭ și colo tăciunariĭ luĭ Vlad vor fi nemerit și pe pămînturile moldoveneștĭ apropiate. În sfîrșit, primejdia turcească, ce trebuia să se abată fără întărziere asupra «țerișoareĭ» luĭ Țepeș, nu putea să nu prindă în bulboana eĭ și Moldova.

Ba încă, pe încetul, receala dintre ceĭ doĭ Domnĭ romînĭ se prefăcu într'o dușmănie fățișă. Vlad era omul, ruda luĭ Matiaș Corvinul; Unguriĭ acestuia făceaŭ pază bună în Chilia, puternic întărită încă de la începutul Domnieĭ luĭ Țepeș [67], acea Chilie pe care Dan cel de-al doilea o ceruse cu armele de la Alexandru-cel-Bun, pe care Petru, unchiul luĭ Ștefan, o dăruise numaĭ de nevoie luĭ Iancu-Vodă, pe care Bogdan, tatăl luĭ Ștefan, se învoise numaĭ cu inima strînsă să nu încerce a o lua îndărăt,

pe care Petru însuşĭ o ceruse de la Polonĭ. Ştefan avuse, din potrivă, pace bună cu Saşiĭ, cari ajutase pe «Chesarul», ce-şĭ părăsia tocmaĭ pe această vreme drepturile asupra Ungarieĭ. Prin pacea luĭ de la 1459 şi făgăduielile cuprinse în ea, el putea trece drept omul celuĭlalt Craiŭ, al Leşilor, care-ĭ ceruse şi ajutor în războiul ce se prevedea cu Boemiĭ, în 1460 [68]. În sfîrşit, orĭce putinţă de înţelegere cu Unguriĭ peri cînd, în 1461, anul prădăciunilor luĭ Vlad, Petru Aron îşĭ luă rămas bun de la dregătoriĭ Podolieĭ şi Rusieĭ, căcĭ un maĭ bun culcuş i se pregătise în Ardealul supus acum luĭ Matiaş. Ştefan răspunse îndată, cum făcuse şi cu Poloniĭ, pentru acelaşĭ cuvînt, printr'o năvălire în ţara Secuilor, începută în ziua de 5 Iulie, precum mărturiseşte însemnarea maĭ veche a isprăvilor sale.

Se deschisese acum primăvara, lăsînd drum oştilor celor marĭ. Am văzut cum Vlad chemase într'ajutor pe Ungurĭ, şi la 4 Mart Craiul cetia solului venețian, Petru de Tommasi, scrisoarea Domnuluĭ muntean şi-l asigura că «se va coborî în Ardeal cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ, pentru ca, la nevoie, să se poată uni cu acel Voevod şi face ce se cuvine să facă un principe creştin»; solul scria acasă, îndemnînd să se dea un sprijin acestuĭ războiŭ pentru Cruce. Poruncĭ se trimeteaŭ în Ardeal ca Vlad să nu fie lăsat singur la o astfel de încercare [69].

Cu două zile înnainte, la 2 Mart, Ştefan al Mol-

doveĭ se înțelegea în Suceava cu soliĭ Craiuluĭ celuĭlalt, vechiul cunoscut Muzilo, care fusese în anul trecut și la Vlad, de bună samă însă numaĭ pentru afacerĭ de negoț, și Stanislav, căpitanul de Haliciŭ [70]. El făcea înnaintea lor jurămîntul pe cruce. Se îndatoria să nu aibă alt Domn decît pe Casimir, căruia, cînd i se va cere, e gata a i se închina și de față; să ajute însușĭ, orĭ-unde și împotriva orĭ-cuĭ, pe acelașĭ rege, să nu primească pe fugariĭ polonĭ, saŭ să-ĭ dea îndărăt dacă vor pătrunde în țară; în sfîrșit, să nu trimeată pe fiiĭ fostuluĭ Han Seid-Ahmed, pe cari-ĭ găsise prinșĭ în Moldova încă de pe vremea luĭ Petru Aron, nicĭ Litvanilor, nicĭ Muntenilor, nicĭ Hanuluĭ de acum, nicĭ Turcilor și nicĭ Ungurilor. Mitropolitul, în numele tuturor boierilor, adăugea încă o chezășie învoieliĭ, făgăduind ca, după moartea chiar a luĭ Ștefan, să nu se primească Domn decît de la Leșĭ [71].

Îndată după aceasta, Domnul Moldoveĭ și acela al Țeriĭ-Româneștĭ începură lupta între dînșiĭ, și, de vreme ce se știa despre această luptă la începutul luĭ April într'un loc așa de depărtat cum e orașul Caffa, în Crimeia, trebuie să ne închipuim că ciocnirile pornise încă din Mart. Pare să fi început Ștefan, care află în curînd că, treĭ zile după Sfîntul Gheorghe, data cînd Turciĭ îșĭ încep războaiele, Mohammed al II-lea a pornit spre Dunăre cu o nesfîrșită oaste.

Astfel veniaŭ de la Adrianopol gloatele turceştĭ, *Ienicerii* credincioşĭ şi răbdătorĭ, legiune sfîntă a Impăratuluĭ păgîn, înnaintînd buluciţĭ în jurul calului pe care călărià stăpînul, frumoşĭ ostaşĭ cu haine lungĭ, iatagane şi pălăriĭ de pîslă albă cu surguciurĭ de pene ce unduiaŭ în mers; *timargiii* călărĭ, stăpînĭ de moşiĭ cari plătiaŭ acest dar al Sultanuluĭ prin slujba ostăşească a frumoaseĭ lor călărimĭ, strălucitoare de stofe bogate şi podoabe de aur; *achingiii*, ceĭ maĭ îndrăzneţĭ dintre luptătoriĭ tuturor neamurilor, a căror simbrie li se găsia în vîrful săgeţilor; *beşliii*, cari primiaŭ plată încincită şi eraŭ socotiţĭ în stare a secera atîţia duşmanĭ cît cincĭ ostaşĭ de rînd; *gemliii*, cari învîrtiaŭ maĭ bine decît orĭce tovarăşĭ de steagurĭ şi suliţa şi sabia, fiind şi minunaţĭ arcaşĭ; *muselmii*, cari întăriaŭ tabăra la popasurĭ; *saialele*, cari se luptaŭ ca să nu plătească birurĭ şi eraŭ întrebuinţaţĭ maĭ mult la deschiderea drumurilor; *salahorii*, ţeranĭ cari duceaŭ greul munciĭ celeĭ maĭ puţin aducătoare de laude; *ceauşii*, cari ţineaŭ buna rînduială lovind umeriĭ răzvrătiţilor cu măciucile lor de fier. Se zice că numărul tuturora întrecea o sută de miĭ, dintre cari însă adevăraţĭ ostaşĭ puteaŭ să fie socotiţĭ numaĭ spahiiĭ (timargiiĭ), la 40—50.000 şi ceĭ vre-o 20.000 de Ienicerĭ [72].

La începutul luĭ Maiŭ flota turcească îşĭ întinse pînzele în bătaia vîntuluĭ de miazăzi care o ducea spre gurile Dunăriĭ, pe cînd luntri se ridicaŭ spre vărsarea rîuluĭ Morava, în număr de treĭ sute. Ele

trebuiaŭ să treacă mulțimile pe pămîntul romănesc și să li aducă hrană.

Ștefan trebuia să se hotărească. O împăcare cu Vlad i-ar fi dat prilejul de a-șĭ dovedi vitejia în luptă cu dușmanul firesc; ea ar fi adus poate răspingerea de la hotar saŭ o mare înfrîngere a năvălitorilor, căcĭ Domnul Moldoveĭ știuse a-șĭ face o oaste gata orĭcînd de luptă, supt pedeapsă de moarte pentru boierul ce ar rămînea în urmă, pentru țeranul ce n'ar avea gata arcurile, săgețile și săbiile [73], și Vlad, din partea luĭ, strînsese sub steagul săŭ vre-o 20.000 de apărătorĭ aĭ pămîntuluĭ țeriĭ. Dar, făcînd această unire cu fostul prieten, cu ajutătorul de la început, cu cellalt Voevod al Romînilor, el ar fi trebuit să uite pagubele îndurate, să părăsească gîndul, așa de ispititor, de a smulge acum Chilia din mîna obosită a luĭ Vlad, și ar fi trebuit iarășĭ să lase pe Polonĭ și să sprijine interesele răsăritene ale Craiuluĭ Matiaș.

Poate că ar fi făcut și aceasta, dacă ar fi văzut pe Matiaș alergînd spre Ardeal, gata de a se încăiera cu Mohammed Sultanul; dar, pe de o parte, Regele n'avea baniĭ cari ĭĭ veniră maĭ tîrziŭ numaĭ, de la Venețienĭ; apoĭ, grija luĭ cea mare era împăcarea cu Împăratul Frederic, pentru care se deschise o dietă tocmaĭ în Maiŭ, la Buda, cîștigarea luĭ Giskra, stăpînul mercenarilor prădalnicĭ cari țineaŭ atîtea castele ale Coroaneĭ sale, și găsirea mijloacelor trebuitoare pentru a face față îndatoririlor ce se

luase în aceste învoielĭ, prin care singure Matiaş ajungea adevărat Craiŭ ungurescu. Cu toate poruncile ce se dădură în Ardeal Voevoduluĭ, acesta nu putu să mişte pe Saşĭ ca să scape de peire pe acela ce li făcuse atîta răŭ.

Ştefan va fi chibzuit toate aceste lucrurĭ. El nu era un om pornit, nu era un suflet dorit de faimă, nu era un poet al războaielor, ci un om de cîrmuire care cîntăreşte puterile, prevede sfîrşitul încăierărilor, şi, rece între prieten şi duşman, între creştin şi păgîn, se îndeamnă numaĭ la fapte în adevăr folositoare ţeriĭ sale. El porni decĭ spre Ţinutul Putneĭ, care se afla în mîna Moldovenilor şi la sfîrşitul Domnieĭ luĭ Alexandru-cel-Bun [74]: la 15 Maiŭ îl vedem la Bacăŭ [75]. Pe atuncĭ, pîrcălabiĭ ungureştĭ aĭ cetăţiĭ Severinuluĭ scriaŭ Craiuluĭ că luntrile din Serbia intrase acum în Dunăre şi se aflaŭ lîngă Vidin şi că Vlad trimesese pe ceĭ ce nu puteaŭ să se apere în munte, la Poienarĭ, şi prin alte cetăţĭ, în ostrovul întărit al Snagovuluĭ şi în adîncimile codrilor; el luase cu dînsul şi ceĭ maĭ tinerĭ dintre flăcăiĭ satelor şi stătea gata cu ochiĭ la Dunăre. Înprejurările îl înnălţase: el nu maĭ era un schingiuitor de oamenĭ pentru plăcerea sa nebună; duhul sfînt al bunilor strămoşĭ, adormiţĭ în lupte pentru ţară, se coborîse asupra frunţiĭ sale îndrăzneţe; el îĭ scînteia acum din ochiĭ straşnicĭ.

În cele d'intăiŭ zile ale luĭ Iunie, Mohammed întindea corturile pe malul apeĭ largĭ. Îĭ venise luntrile din sus şi cele din jos, după ce arsese aşe-

VLAD ȚEPEȘ.

zările româneştĭ ce găsise în cale, între altele şi bogata Brăilă. Vizirul cel mare trecu întâiŭ la Nicopol, spre Turnu, cu cîteva miĭ de oamenĭ, maĭ ales Ienicerĭ, a căror îndărătnicie putea face drum celorlalţĭ. Trecerea se săvîrşi noaptea, pe şeptezecĭ de bărcĭ, care duceaŭ şi o sută douăzecĭ de tunurĭ, şi malul stîng fu atins în cea maĭ mare tăcere, ceva maĭ jos de locul de unde porniaŭ îndelungul zileĭ săgeţile şi chiotele Romînilor. Vlad văzu cu bucurie a doua zi că i-aŭ sosit în sfîrşit oaspeţiĭ, şi-ĭ primi aşa de călduros, aşternînd pămîntul cu dînşiĭ, încît Mohammed se temu că i se nimicesc «mieluşeiĭ» cu totul. Dar tunurile nu eraŭ cunoscute ţeranilor noştri — şi în 1445 eĭ se mirase mult şi chiuise tare văzînd cum se descarcă de zgomotos minunata unealtă de peire —; cînd ghiulelele de piatră prinseră a cădea, ucigătoare, asupra lor, eĭ se dădură în lăturĭ, şi norul de săgeţĭ ce străbătea Dunărea, încetă. Atuncĭ Sultanul trecu, şi Vlad se făcu nevăzut, înghiţit de codriĭ apropiaţĭ.

Pe la vre-o 7 Iunie gloata turcească porni în sus printre movilele Teleormanuluĭ, care eraŭ pe atuncĭ o singură pădure mare, de la care se trage şi numele Ţinutuluĭ. Sultanul voia să prefacă Ţara-Românească într'o provincie a Împărăţieĭ sale, aşa cum căutase şi izbutise une orĭ să facă prin deosebite unghiurĭ ale peninsuleĭ balcanice şi ale Asieĭ-Micĭ de peste mare. Alt Domn nu avea de gînd să puie, şi, dacă luase cu dînsul pe frumosul Radu,

fratele luĭ Vlad, aceasta n'o făcuse pentru a-ĭ da un steag de stăpînire, ci pentru că păcatele urîte ale mareluĭ Împărat eraŭ legate de acest nenorocit tînăr. Mohammed căuta cu ochiĭ în depărtărĭ cetățile, cuiburile de boierĭ, reședințele domneștĭ ale țeriĭ, pentru a-șĭ îndrepta tunurile asupra lor, pentru a li ucide saŭ robi apărătoriĭ și a așeza în ele ostașĭ de-aĭ luĭ și subașĭ, căpitanĭ, ca în orașele dunărene, ca eĭ să cîrmuiască din ele și prin ele toată întinderea pașalîcului celuĭ noŭ. Pentru ca locuitoriĭ să se împace cu această orînduire, el poruncise aspru să nu se prade nicĭ un capăt de ață.

Dar acest pămînt nu era ca altele pe care le călcase, supuindu-le în acelașĭ timp, piciorul Împăratuluĭ păgîn. În drum nu se ivia nimic decît sate arse, fîntînĭ din care nimenĭ nu cuteza să scoată apă, lanurĭ secerate fără de vreme, pășunĭ dogorite și, din toate părțile, înnainte, în urmă, la dreapta, la stînga, uriașa pădure de sălciĭ și fagĭ.

Prin aceasta se strecura un însoțitor tăcut, pe care năvălitoriĭ nu eraŭ lăsațĭ să-l uite, căcĭ, de cîte orĭ o ceată care plecase în căutarea hraneĭ, în descoperirea turmelor și cirezilor, nu se maĭ întorcea înnapoĭ, se știa că ea a rămas la tovarășul de cale din codri, și prieteniĭ celor pierduțĭ se rugaŭ pentru dînșiĭ la Allah care deschide porțile raiuluĭ celor morțĭ pentru credință.

În aceste părțĭ joase, zilele eraŭ de foc și căderea nopțiĭ toropia în corturĭ pe ostașiĭ oprițĭ la

popasurĭ, cari nu se maĭ gîndiaŭ la paza bună a taberiĭ lor, la şanţurile largĭ, apărate cu parĭ legaţĭ prin şanţurĭ, la închiderea cămilelor ce purtaŭ poverile între acest lanţ d'intăiŭ şi un al doilea întărit cu un gard de suliţĭ împlîntate, lîngă care apoĭ veghiaŭ neadormiţĭ pănă'n ziuă străjeriĭ dintre salahorĭ, *saiale* şi *muselmĭ*[76]. Toţĭ se lăsaŭ în voia Domnuluĭ şi adormiaŭ supt singura strajă a stelelor, ochiĭ de foc aĭ luĭ Allah, care a hotărît fiecăruia numărul zilelor. De zgomotele nopţiĭ, de freamătul păduriĭ eĭ nu se îngrijiaŭ.

Dar iată că într'o noapte nouroasă oamenĭ mlădioşĭ ca fiarele ieşiră, învăluiţĭ în prietenosul întunerec, de supt bolţile frunzelor negre: cete-cete, pănă se făcură vre-o zece miĭ. Eraŭ ţeranĭ cu opincĭ, cu o sabie aspră la coapsă, cu ciomege pe umerĭ; nicĭ încălţămintea, nicĭ armele lor nu făceaŭ cel maĭ mic zgomot; nemărgenita groază faţă de stăpîn, care era în mijlocul lor, dorinţa straşnică de a-şĭ răzbuna pe aceĭ ce venise pentru a li prăda şi risipi avutul, li amuţise gurile. Cînd ajunseră numaĭ la margenea lagăruluĭ, unde se odihniaŭ cămilele şi catîriĭ uşuraţĭ de greutăţile ce purtaŭ, un chiot sălbatec cutremură văzduhul fără lumină şi secerătoriĭ începură, după poruncă, să taie un drum drept spre cortul Sultanuluĭ. Căcĭ gîndul nebun al luĭ Vlad fiul Draculuĭ nu era altul decît să scape de duşmanĭ ucigîndu-li Împăratul în mijlocul tabereĭ întregĭ.

Cortul împărătesc, încunjurat de miile de cor-

turĭ ale Ienicerilor, avea la dreapta pe călărețiĭ Asieĭ, cu beglerbegul lor, iar la stînga pe beglerbegul și călărețiĭ Europeĭ. Cele două maĭ marĭ căpeteniĭ ale oștiriĭ eraŭ aceștĭ beglerbegĭ, cari se chemaŭ atuncĭ Mahmud și Isac. Din locul unde se găsia, tocmaĭ în fund departe, acolo unde era inima, viața tabereĭ, Mohammed se deșteptă în strigătul de luptă al țărănimiĭ româneștĭ, pe care-l urmară urlete de spaimă, țipete de durere, tropotul dobitoacelor înspăimîntate, fuga zgomotoasă a spahiilor cari sărise pe caĭ și se împrăștiase pe drumurile necunoscute unde-ĭ aștepta adese orĭ altă moarte. Nemărgenitul furnicar vuia de un zgomot îndrăcit în noaptea greoaie, pe care o despicaŭ numaĭ faclele luĭ Vlad care-șĭ căuta drumul spre cortul Sultanuluĭ.

Până să nu ajungă secerătoriĭ morțiĭ și răzbunăriĭ, crainicĭ împărăteștĭ călărĭ sunară din trîmbițĭ în toate unghiurile cetățiĭ adîncĭ care încunjura de aproape pe Sultan, poruncind tuturora supt pedeapsă de moarte să nu se clintească din corturĭ, rămîind, orĭce s'ar întîmpla, pe loc ca să apere pe «părintele» lor, Padișahul. Ieniceriĭ făcură zidul lor de diamant în jurul luĭ Mohammed, și valurile înnebunite ale călăreților, lovindu-se de acest zid, fură despicate cu săbiile ca niște dușmanĭ. Aripile beglerbegilor se închiseră apoĭ înnaintea Ienicerimiĭ, așteptînd.

Un ceas de noapte trecea după cellalt, și dușmanĭ noĭ răsăriaŭ înnaintea luptătorilor noștri, cari

se obosiaŭ culcînd lanurile viĭ. Se mîntui în sfîrşit cu spahiiĭ; şi pe dînşiĭ îĭ înghiţi noaptea în fugă. Atuncĭ şirul strîns al Ienicerilor, gata să moară până la unul, numaĭ să-şĭ scape măreţul Domn, răsări negru, mut, în raza roşie a faclelor de răşină. În fund se înroşiaŭ zorile, ca din prisosul sîngeluĭ ce se vărsase. Era ziua, care număra prin lumina eĭ destăinuitoare puterile fiecăruia. Romîniĭ cotiră, eĭ pătrunseră în tîrgul cel mare din mijlocul tabereĭ, în bazar, îl prădară, şi vîntul iute al dimineţiĭ îĭ furâ în codrul de unde veniseră.

Cine putea să se gîndească a-ĭ urmări, cînd se văzu în sfîrşit cu groază ce lăsaseră în urmă, cînd Ienicerimea singură stătea supt arme în mijlocul cîmpuluĭ sămănat cu movile de trupurĭ, pe cînd din zare se întorceaŭ sfioşĭ fugariĭ pe caiĭ lor obosiţĭ? Ali-beg, fiul vestituluĭ Mihaloglu, sosia tocmaĭ dintr'o raită de pradă şi aducea cu dînsul cîteva sute de ţeranĭ, «maĭ mult femeĭ şi copiĭ», pe cari-ĭ strînsese pentru că aveaŭ preţ în tîrgurile de robĭ ale Răsărituluĭ; se zvoni dintr'aceasta, ca o mîngîiere, că Ali a întîlnit pe hoţiĭ nopţiĭ, că s'a luptat cu dînşiĭ, i-a bătut şi a putut aduce aceştĭ voinicĭ. Bieţiĭ oamenĭ fură ucişĭ în chinurĭ, uniĭ tăiaţĭ în două cu fierăstraiele, ca trunchiurile nesimţitoare. Din gura nimăruĭ însă nu ieşi un cuvînt de destăinuire: ştiaŭ unde se află Domnul,— mărturisiră eĭ în ceasul morţiĭ, — dar nu voiaŭ să spuie. Pentru întâia oară Mohammed al II-lea,

neobositul războinic, găsise, în sfîrșit, suflete care-l uimiaŭ prin puterea lor tăcută și fără trufie.

Turciĭ știaŭ însă drumul spre Tîrgoviște. Aicĭ măcar eĭ se vor fi așteptat la o adevărată luptă, dînd un folos sigur și trainic. Cetatea stătea însă moartă și pustie: nicĭ gurĭ de tun, nicĭ apărătorĭ, nicĭ locuitorĭ măcar. Vlad nu era aicĭ. Dar fapta luĭ se văzu îndată, cînd în apropiere de oraș se deschise înnaintea Turcilor întinsa cîmpie a țepelor. Miĭ de oamenĭ — acum oase negre, în care, după ce corbiĭ rupsese cu pliscurile de fier, paserĭ mărunte ciupiaŭ din cuiburĭ verzĭ, ca de supt strașina uneĭ căsuțe fericite — stăteaŭ în șirurĭ lungĭ, luptătorĭ învinșĭ împotriva morțiĭ; eraŭ între eĭ ostașĭ aĭ Islamuluĭ, țeranĭ de la Dunăre, femeĭ, copiĭ și, maĭ presus de toțĭ, Hamza, subașa mort al Giurgiuluĭ ars, purtînd încă pe ciolanele sale mucede zdrențe de catifea roșie. Sultanul trecu înnainte, turburat de gîndurĭ rele.

Unde era Vlad? Pe un trist drum, la capătul căruia nu era nicĭ-o cinste pentru dînsul, nicĭ-un folos pentru neamul întreg!

El aflase, prin ștafete răpezĭ, că Ștefan Moldoveanul, care părea că și-a oprit drumul pe malul drept al Siretiuluĭ, a trecut apa la vadul cel maĭ apropiat, a răsărit îndată peste Prut și s'a oprit înnaintea Chilieĭ, înnaintea cetățiĭ celeĭ nouă făcută de Unguriĭ luĭ Iancu-Vodă pe uscat, în fața

ostrovuluĭ pe care se înnălțaŭ încă ruinele negre ale vechiĭ Chiliĭ saŭ Licostomuluĭ Genovesilor. Pe apa Dunăriĭ se oprise în acelașĭ loc, aruncînd greoaiele ghiulele de piatră, stolul corăbiilor și luntrilor turceștĭ.

Vlad știa că Sultanul nu-ĭ va putea stăpîni țara, care nu era, nicĭ ca locurĭ, nicĭ ca oamenĭ, dintre acelea ce se pot stăpîni. Dar Chilia putea să fie cucerită, și atuncĭ țeriĭ sale i se închidea drumul spre Marea care aducea bogăție. I se păru că Ștefan e în această clipă o maĭ mare primejdie pentru dînsul decît Mohammed. Lăsă decĭ în mînile unuĭ boier cîteva miĭ de oamenĭ ca să facă și maĭ departe áripa de amenințare pentru oastea Sultanuluĭ, ca să culeagă pe fugarĭ, pe prădătorĭ, pe bolnavĭ și să-ĭ dea morțiĭ. Iar el însușĭ, luînd ce avea maĭ bun cu sine, se răpezi spre cetatea sa de la Dunăre.

Întîmplarea cruțâ amintiriĭ noastre povestea uneĭ marĭ lupte între aceștĭ doĭ puternicĭ și vitejĭ aĭ neamuluĭ nostru, cari eraŭ chemațĭ maĭ tîrziŭ să lucreze împreună. Dacă Turciĭ aveaŭ tunurĭ, Unguriĭ din Chilia puteaŭ să li răspundă cu ghiulele măcar tot așa de bune, și de sigur maĭ bine țintite. Azapiĭ de pe luntri și corăbiĭ, plătițĭ cu cincĭ aspri de argint pe zi ca să fie vitejĭ, hrăniră peștiĭ apelor. Atuncĭ Ștefan va fi încercat un asalt împotriva zidurilor înnalte, pe care le ridicase, pentru alțĭ vrăjmașĭ, bunicul săŭ Alexandru-cel-Bun. Dar n'avu noroc. El fu lovit la glesnă de o ghiulea, în

ziua de 22 Iunie, și oastea se întoarse îndată înnapoï, spre Suceava, ducînd cu dînsa pe Domnul rînit, care suferi mult timp de această rană și numărâ pățania de la Chilia ca întăia din înfrîngerile sale, — numaï două. Prin suferințile sale, prin rușinea sa, el scăpă poate Moldova de o mare nenorocire. În adevăr, dacă ar fi căzut Chilia, în ce chip ar fi putut-o păstra pentru sine, cînd luntrile, tunurile, Azapiï Turcilor ar fi stat înnaintea cetățiï învinse?

Vlad n'avea răgazul să urmărească și să-șï răzbune. El se răpezi înnapoï spre țara sa, crezînd că poate să-ï ajute încă, să încheie maï repede rătăcirea fără folos a Sultanuluï.

În lipsa luï, căpitaniï înnoiseră încercarea de a sfărîma tabăra. Dar străjile, care păziaŭ acum maï bine, aflară din vreme, și Pașa-Iusuf porni împotriva dușmanilor. El fugi însă înnaintea lor. Numaï Omar, fiul luï Turakhan, al căruï frate fusese prins la Giurgiu de Vlad Dracul în 1445, izbuti să aducă în vîrful suliților capete de Romînï. Dacă a fost o adevărată luptă, rămîne însă îndoielnic: ca și Vlad însușï, oameniï luï nu căutaŭ un războiŭ frumos, ci zdrobirea prin vicleșug, uciderea cu deamăruntul a năvălitorilor.

Fără să facă nimic, Sultanul mîntuise tot, căcï în Ardeal nu-ï dădea mîna să pătrundă, în halul în care i se afla oastea, ruptă de oboselï, chinuită de sete, slăbită de o hrană puțină și rea. Caiï flămînzï eraŭ dușï de căpăstru. În dogoarea cea

maĭ mare a veriĭ un vînt de ciumă bătea asupra nesfîrşiteĭ mulţimĭ pe drumurile sămănate de leşurĭ putrede. Oastea porni înnapoĭ spre Dunăre, şi aşa de răpede, încît la 11 Iulie Sultanul era în Adrianopol.

El lăsase în urmă, într'un noroc şi fără multă nădejde, pe frumosul său tovarăş, Radu, căruia-ĭ dăduse caftanul de catifea ţesută cu aur, calul şi steagul roşu ale Domnieĭ nouă, pe care rămînea să şi-o cucerească. În lipsa luĭ Vlad, el găsi ajutoare în ţară. Într'unul din adăposturĭ, poate la Snagov, o ceată de Turcĭ, trimeasă de dînsul, prinse, zăloage scumpe, o sumă de rude, femeĭ şi copiĭ ale boierilor. Nu li făcu de alminterĭ nicĭ un rău, şi vorbi tuturora, de-a dreptul saŭ prin ştafete, de o stăpînire bună, fără calău şi fără ţepe. Se auzi în zădar la Constantinopol, pe la jumătatea luĭ Iulie, că şi el s'a înnălţat într'o ţapă; Radu se urcase numaĭ în Scaunul luĭ Vlad, unde-ĭ stătea, ce-ĭ dreptul, tot aşa de bine. Straşnicul frate încercă în zădar să înceapă o luptă. Toţĭ îl trădase; Saşiĭ din Ardeal făcură pace bună cu Radu încă în luna luĭ August; Ştefan din Moldova era un duşman. O singură scăpare rămînea luĭ Vlad: să meargă la Craiul Matiaş.

Acesta se urnia foarte greŭ. Ca să se suie pe calul său de războiŭ, el aştepta vestea sigură că Mohammed, cu care nu ţinea de loc să se lupte, a şi trecut Dunărea îndărăt. Încă la 15 Iulie, cînd nu se ştia de întorsul Turcilor, el era tot la

Buda, de unde se lăuda că vine îndată. La 10 August, îl vedem la Seghedin pe Tisa, unde fusese chemate puterile de luptă ale Ungarieĭ. Până la Turda, în Ardeal, el făcu cincĭ săptămînĭ de drum. De la Turda ajunse la Brașov, supt munte, numaĭ la sfîrșitul luĭ Novembre.

El voia lucrurĭ marĭ, acuma cînd ele se puteaŭ îndeplini fără multe silințĭ. Vlad era să fie iarășĭ Domn la Muntenĭ. Dar nu numaĭ aicĭ era să se petreacă o schimbare de stăpînitor. Regele auzise despre încercarea luĭ Ștefan-Vodă de a lua Chilia, pe care tatăl săŭ o dăruise Țeriĭ-Româneștĭ și în care păziaŭ, supt steagul unguresc, Ungurĭ; el aflase despre legătura acestuia cu Turciĭ. Înnainte de a pleca din Buda, decĭ în Iulie, el își aduse aminte că Petru Aron zace undeva în Ardeal, și el porunci Voevoduluĭ acesteĭ țerĭ, care nu voise să se miște în folosul luĭ Vlad și înțelegea încă maĭ puțin să sprijine pe Petru, a trimete pe acesta din urmă, fără întărziere, la Curte.

Petru-Vodă se afla decĭ în lagărul luĭ Matiaș. Cît despre Vlad, el era maĭ grăbit. Înnainte de sosirea oștilor la Brașov, el căpătase un ajutor, în fruntea căruia stătea un om, cu care el se asămăna în multe, Giskra, căpetenia tălharilor războinicĭ, cu care Regele se împăcase abia în această vară. Ceĭ doĭ tovarășĭ trecură munțiĭ, și la 9 Novembre eĭ se găsiaŭ acum la Rucăr.

Vlad era, de sigùr, credincios Corvineștilor, îm-

potriva cărora n'a lucrat nicĭ-odată. Dar el știa că, dacă Scaunul muntean se poate căpăta cu puterea Ungurilor, nu-l poate păstra decît acela care e recunoscut de Turcĭ. Știa și aceia că Turciĭ, cari mint, primesc minciunĭ, cînd aŭ interesul s'o facă. El puse decĭ să se scrie o rugăciune de iertare către Împăratul păgîn, căruia-ĭ făgăduia să-l ajute — ca oarecînd Vlad Dracul — în Ardeal, unde ştie toate potecile. El îșĭ călcă pe inimă și scrise și luĭ Ștefan-Vodă, cerîndu-ĭ a pune un cuvînt bun pentru dînsul.

Ștafeta care ducea aceste două răvașe de înșelare, și pe acela către Marele-Vizir, căzu în mîna oamenilor luĭ Radu. Acesta avu astfel nemărgenita bucurie de a fi găsit o armă care nimicia pe fratele duşman. Cu cea maĭ mare grijă, hîrtiile luĭ Vlad fură trimese în lagărul de la Brașov, şi ajunseră la cunoștința Craiuluĭ. Matiaș ascultase și până atuncĭ destule plîngerĭ împotriva luĭ Vlad din partea Sașilor, cari avuseră atît de mult să sufere din partea luĭ. Războiul acesta muntean era apoĭ foarte greŭ pe o vreme cînd Carpațiĭ se înveșmîntează în groase păturĭ de zăpadă; baniĭ, cerutĭ de plățile fată de Împărat, fată de Giskra, nu se prea găsiaŭ în lăzile oștiriĭ; luptătoriĭ eraŭ puținĭ, și abia acum putu Matiaș să pregătească Ardealul pentru întîmplărĭ de războaie; tragere de inimă pentru un astfel de creștin și un astfel de prieten ca Vlad, n'avea nimenĭ. Descoperirea făcută cu ajutorul luĭ Radu nu putea să vie în maĭ bune împrejurărĭ: se porunci îndată luĭ Giskra să prindă

pe nerușinatul trădător al creștinătățiĭ ; ceia ce se și îndeplini înnainte de 26 Novembre [77].

Îndată oștile porniră îndărăt, ducînd ca prins, învinuit de strașnice greșelĭ, — care nu-ĭ aduseră însă tăiarea capuluĭ, cum s'ar fi întîmplat de sigur dacă Matiaș n'ar fi avut nicĭ-o îndoială în privința păcatuluĭ luĭ Vlad—pe acela ce trebuia să fie pus din noŭ în stăpînirea țeriĭ sale. Trecînd prin Mediaș, Craiul era înnainte de sfîrșitul anuluĭ la Baia-de-Criș, și de aicĭ apucâ în grabă spre Buda, pe cînd Țepeș era îndreptat spre cetatea Vișegraduluĭ, ale căreĭ porțĭ se închiseră pe multă vreme asupra nenorociriĭ luĭ [78]. Frumosul Radu, care se însură îndată cu Doamna Maria, petrecea în liniște serbătorile de iarnă, în cetatea Dîmbovița a Bucureștilor, în care se simția maĭ sigur, fiind în apropierea Turcilor din Giurgiul ce se întăria din noŭ. El se îndatorise fără îndoială și față de regele ungur, așa că din toate părțile — și din spre Moldova, unde durea încă rana de la Chilia, — el se putea crede asigurat pentru mulțĭ anĭ de zile.

Cu anul următor 1463, războiul plecă în alte părțĭ, lăsînd în Țara-Romănească pacea putredă a luĭ Radu, iar în Moldova pacea mîndră, bine asigurată a luĭ Ștefan.

III.

Căsătoria luĭ Ştefan. Luarea Hotinuluĭ şi a Chilieĭ. Luptele cu Matiaş Corvinul.

Domnul moldovean, care avea din legătura sa cu o femeie anume Măruşca un fiŭ Alexandru, numit astfel după Alexandru-cel-Bun, spre mărirea liniştită a căruia se duceaŭ toate gîndurile luĭ, Ştefan se însură [79] în acest an, la 5 Iulie 1463. Pînă la dînsul, Domniĭ urmaşĭ aĭ luĭ Ilie, care ţinuse pe Marinka, fiică de cneaz rutean şi cumnată de rege polon, îşĭ luaseră neveste din ţară, fete de boierĭ, căcĭ în afară nimenĭ nu s'ar fi încuscrit bucuros cu neînsemnătatea şi neträinicia lor. Ştefan peţi şi el, ca şi unchiul său Ilie, la prinţiĭ din vecinătate. Nevasta şi-o găsi tot printre fruntaşiĭ Rutenimiĭ: ea era Evdochia, soră cu Simion cneazul din Chiev. Simion fiul luĭ Olelko, care avea un frate, Mihail, un fiŭ şi o fiică, era un vestit războinic, un straşnic vînător de Tatarĭ, care, la moartea sa, în 1471, lăsă regeluĭ Casimir, ca amintirea cea maĭ scumpă despre sine, «calul şi arcul» [80].

Nunta se va fi serbat în Suceava, unde Ştefan se întorsese, după ce, la începutul anuluĭ, el petrecuse cîtva timp în Iaşĭ, cari eraŭ pe atuncĭ numaĭ un biet tîrguşor de case de lemn, în drumul negustorilor armenĭ şi nemţĭ ce veniaŭ din Galiţia spre porturile Dunăriĭ şi Măriĭ Negre [81]. La un astfel de prilej rar, cînd cununa mireluĭ se

coboria pe un cap împodobit cu cununa ţeriĭ, vor fi fost de faţă pentru a lega şi binecuvînta, toţĭ fruntaşiĭ cleruluĭ moldovean: Teoctist Mitropolitul, Tarasie episcopul de Roman, egumeniĭ de la Bistriţa, Neamţ, Moldaviţa, Pobrata: Teodor, Ioasaf, Anastasie şi Stahie [82].

Dar căsătoria nu fu fericită. În 1466 (după 9 Iulie) saŭ 1467, Doamna se stîngea fără să fi văzut adevărata mărire a soţului eĭ. Ea n'a fost mama copiilor Iliaş, Bogdan şi Petru, cari nu se ivesc nicĭ prin mărturiile hrisoavelor cît timp ţinea încă această d'intăiŭ căsătorie a tatăluĭ lor [83], ci abia în 1472-3, toţĭ treĭ în acelaşĭ timp, cînd Ştefan avea lîngă dînsul acum o a doua Doamnă [84]. A Evdochieĭ a fost numaĭ singura fiică a luĭ Ştefan, Elena, care pentru aceasta putu să se şi mărite în Moscova, luînd, cum vom vedea, pe un fiŭ de Ţar, care era să fie Ţar el însuşĭ, dacă acest neam ar fi avut maĭ mult noroc [85].

Pănă la moartea înnainte de vreme a Evdochieĭ, Ştefan avu însă două marĭ izbînzĭ, care-ĭ întregiră hotarele fără multe silinţĭ, iar cea de-a doua chiar fără vărsare de sînge. El cîştigâ din noŭ Hotinul, care se înstrăinase la înfrîngerea luĭ Petru Aron, şi izbuti să aşeze, după o întrerupere de vre-o douăzecĭ de anĭ, căpitanĭ, *pîrcălabĭ* moldovenĭ în Chilia.

Încă din Septembre 1463, între boieriĭ luĭ Ştefan se înseamnă şi un pîrcălab de Hotin, anume Goian, care intrase în Sfatul luĭ Vodă de foarte puţină

vreme. Va să zică pe atuncĭ, un an după ispitirea Chilieĭ, Hotinul nu maĭ avea în el oaste leșească, ci primise oamenĭ de-aĭ Domnuluĭ Moldoveĭ. Cum și ce fel — fără îndoială însă, pașnic — s'a făcut schimbarea de stăpînire în această puternică strajă a Nîstruluĭ, nu se spune nicăirĭ. Regele Polonieĭ se plînse pentru încălcarea făcută de Ștefan împotriva păciĭ din 1459, prin mareșalul săŭ Rytowski. La 4 Octombre 1466, stăteaŭ la Hotin solĭ din amîndouă părțile pentru a se înțelege hotărîtor: din partea luĭ Casimir venise archiepiscopul de Lemberg, Palatinul Rusieĭ și Mihaĭ Buciațchi (Buczaczki), Palatin al Podolieĭ și comandant al cetăților din Pocuția,—cari aveaŭ amîndoĭ drepturĭ asupra Hotinuluĭ, iar ca trimes de-a dreptul al Craiuluĭ, fără nicĭ-un interes în afacere, venise Nicolae Grimalo; Goian pîrcălabul, Vlaicul, unchiul domnesc, peste puțin și el pîrcălab în Hotin, și bogatul Vistier Iuga vorbiaŭ în numele luĭ Ștefan-Vodă. Pentru unele lucrurĭ se trimese apoĭ la o nouă întîlnire, care era să se facă în anul următor, de Sf. Gheorghe [86].

În 1466 se mîntuise și cu străiniĭ din Chilia, și Dunărea-de-jos era moldovenească, precum fusese pe vremea puternicului moș, Alexandru-cel-Bun.

Și în vara anuluĭ 1464 — pe cînd Matiaș Corvinul era împiedecat de afacerile din Boemia și Turciĭ aveaŭ de lucru în Asia, așa încît mînile luĭ Ștefan puteaŭ să se miște în voie spre îndeplinirea

unor planurĭ neapărate şi de multă vreme chibzuite — Domnul Moldoveĭ se coborî în Ţara-de-jos, stînd în Curţile din Vasluiŭ, unde locuise odată alăturĭ fraţiĭ Ilie şi Ştefan [87]. La începutul luĭ 1465, regele Matiaş fusese silit a se întoarce din Serbia, unde iarna şi alte greutăţĭ îl împiedecaseră de a lua cetatea Zwornik [88]. Gîndul luĭ nu se putea întoarce asupra acestuĭ colţ de stăpînire munteană prin Ungurĭ care era Chilia. În toiul iernéĭ, Ştefan răsări pe margenea Dunăriĭ îngheţate, în miezul nopţiĭ, la 23 spre 24 Ianuar. Acum el avea tunurĭ, şi ele începură să bată a doua zi în păreţiĭ cetăţiĭ puternice. Toată ziua i se răspunse din dosul eĭ cu alte loviturĭ omorîtoare, dar a treia zi porţile se deschiseră. Cu bucuria celuĭ ce şi-a îndeplinit un mare vis al vieţiĭ sale, intrâ Ştefan printre dărîmăturĭ în cetatea unde trăia amintirea Corvinuluĭ celuĭ mare, Ianculuĭ-Vodă, «părintele» părinteluĭ săŭ. Ştafete vestiră pretutindenĭ în jurul Măriĭ, unde eraŭ negustorĭ şi prietenĭ [89], şi pănă la Caffa în Crimeia Genovesilor cu multe corăbiĭ şi frumoşĭ banĭ de aur, că portul Chilieĭ e deschis pentru orĭcine, acum cînd el se găseşte supt steagul noŭ al Domnieĭ moldoveneştĭ. După treĭ zile, cuceritorul plecă înnapoĭ spre Capitala sa, dînd cheile în mîna celor doĭ pîrcălabĭ: Isaia, care păzise pănă atuncĭ Neamţul, şi Buftea.

Regele Matiaş suferi şi aceasta, ca unul ce avea aiurea scopurĭ maĭ înnalte de urmărit decît pedeapsa

Voevodului nesupus al țerii *sale* — așa scria el încă în 1462, cînd întăria drepturile unui Scaun secuiesc de la hotar [90] — Moldova. Pentru ca el să alerge în Ardeal și de aici peste trecătorile muntelui, pentru ca să creadă că a sosit în sfîrșit ceasul de răsplătire pentru păcatele nouă și cele vechi ale vecinului din Răsărit, trebui să se petreacă aici, în Carpați, ceva deosebit de zguduitor, și care nu putea fi trecut cu vederea. Aceasta fu răscoala Ardealului în 1466, atunci cînd Ștefan se înțelegea cu Polonii pentru Hotin și cînd Casimir se indușmănise cu Matiaș pentru moștenirea ispititoare a bătrînului Gheorghe Podiebrad, regele Boemiei.

Dările pe care le punea Matiaș asupra tuturor supușilor săi erau foarte grele, căci, cu cîte gînduri de mărire îi umblau în mintea tînără și îndrăzneață — doar avea douăzeci și cinci de ani numai mîndrul fiu al lui Iancu-Vodă, feciorul de opincă învingătoare și norocoasă! — trebuia plată în multe locuri, la prieteni, la ajutători și la dușmani. Țeranii erau deprinși de mult să sufere orice, dar negustorii orașelor, cari puteau să se și lupte, mai ales în părțile de graniță, erau mai puțin răbdători față de regele cheltuielilor prea mari. Firește cu deosebire în Ardeal, care se deprinsese a trăi cam de o parte, a fi îngrijit părintește de cel d'intăiu Corvin, un Ardelean trăit mai mult între ai săi, a vedea că, în cumpănirea împrejurărilor, interesele sale trec înnainte. Sașii, cari întemeiase cu două-trei veacuri în urmă în-

floritoarele cetăţĭ din această ţară de munte şi de margene, nu privise bine de la început alegerea copiluluĭ Matiaş, supt care era să stăpînească, deocamdată unchiul de pe mamă, Mihaĭ Szilágyi; eĭ nu ţinură în samă multă vreme pe regele-ales, recunoscînd în locul luĭ pe Împăratul Frederic. Pănă şi în războiul din 1462, eĭ nu ascultară de poruncile ce dăduse Craiul ca să ajute pe Vlad ce se lupta cu moartea; la sosirea luĭ Matiaş, eĭ nu-l încunjurase, nu-ĭ dăduse banĭ şi-l silise oarecum să părăsească pe ocrotitorul lor. Măsura luată de rege la întoarcerea sa în Buda ca Ardealul să fie apărat de acum înnainte de cea maĭ mare parte a locuitorilor luĭ, şi nobilĭ şi iobagĭ, supt călăuzirea Voevozilor saŭ a Vicevoevoduluĭ, va fi trezit, destulă nemulţămire printre ceĭ ce de la 1442 încă nu maĭ avuse să dea piept cu vre-un duşman, ci îşĭ căutaŭ în linişte de meşteşugul şi negoţul lor prin pasurile muntene şi moldoveneştĭ ale Carpaţilor. Astfel se ajunse la hotărîrea luĭ Benedict Roth de a aprinde o răscoală în aceştĭ munţĭ răsăritenĭ aĭ Ţeriĭ-Ungureştĭ.

El voia neatîrnarea Ardealuluĭ, de care Ungaria avea nevoie, dar care n'avea nevoie de Ungaria, ci mult maĭ mult de veciniĭ ce se aflaŭ pe cealaltă clină a munţilor. Radu-Vodă, maĭ mult omul Turcilor, şi, pe lîngă aceasta, dator cu recunoştinţă Saşilor pentru ajutorul de căpetenie ce i-l dăduse, de la început, în 1462, n'avea de ce să răspingă îndemnul ce i-ar fi venit de la răsculaţĭ. Ştefan

el, ar fi fost cum nu se poate maĭ bucuros de o astfel de prefacere: cu Ardeleniĭ el n'avuse nimic, ci stătuse, împreună cu dînşiĭ, de partea Împăratuluĭ; năvălirea în Secuime o făcuse pentru a găsi acolo pe Petru Aron, care se găsia acum departe de aceste locurĭ, la Curtea Craiuluĭ. Un Voevod ardelean care n'ar fi avut nicĭ-o altă grijă, care nu şi-ar fi risipit puterile după tronurĭ marĭ şi depărtate, ca Matiaş, ar fi fost în adevăr pentru Domnul moldovean, ca şi pentru un Domn muntean asemenea cu dînsul, un «frate», un prieten sigur, un tovarăş în marile lupte de apărare faţă de veciniĭ puternicĭ. Ar fi fost atuncĭ treĭ Ţerĭ-Româneştĭ, apărînd creştinătatea supt treĭ steagurĭ nedezlipite unul de altul.

Voevodul se găsi. Magnaţiĭ, şi maĭ ales magnaţiĭ din margene, ca, de pildă, contele de Zips, sus, către Polonia, se înfioraŭ de mînie supt aspra mînă de fier a necruţătoruluĭ tînăr regal, care înţelegea să domnească de fapt asupra tuturora, să dea întregeĭ Ungariĭ un singur suflet, al săŭ. Voevodul Ardealuluĭ era un- comite Ioan de Posing şi Sankt-Georg, de loc din Austria vecină, om puternic, bogat, cu multe rude. Şi el stătuse cu mînile în sin la 1462, cînd poruncile regale îl mînaŭ spre Carpaţĭ, într' ajutorul luĭ Vlad. Şi el se simţise jignit de apucăturile stăpînitoare ale tînăruluĭ Craiŭ. Hotărîrea acestuia de a pune în Ardeal totdeauna doĭ Voevozĭ, de a li alipi un vice-Voevod, măsurile luĭ de părtenire a iobagilor nu-ĭ vor

fi fost de loc pe plac. Astfel el se învoi, așteptîndu-se și la sprijin din partea Polonilor, la cari fugi după înfrîngere Roth. Prin tîrgurĭ și sate merseră crainicii pentru a vesti oamenilor că s'a ales un noŭ Craiŭ unguresc, din Ardeal și pentru Ardeal, Măria Sa Ioan. Focurĭ se aprinseră pe dealurĭ, sabia crușită de sînge se purtă prin toate unghiurile țeriĭ, tobele vuiră pretutindenĭ, chemînd la oaste pentru neatîrnare, pentru birurile ușoare și cîrmuirea părintească.

Încinsă răpede, flacăra se stînse îndată. Încă în August, se putea spune la Buda că Ardealul s'a întors supt ascultarea luĭ Matiaș [91]. Luînd cu dînsul 8.000 de călărĭ și 4.000 de pedeștri, între cari și pe Giskra, un om foarte potrivit pentru războaie ca acel din 1462 și ca acesta, regele alergă în Ardeal ca să potolească lucrurile cu totul. Nicăirĭ n'avu nevoie să se lupte cu sprijinitoriĭ luĭ Ioan, care, la venirea adevăratuluĭ Craiŭ, se făcu de la sine Voevodul de până ierĭ. Matiaș era la Cluj la ziua de 28 Septembre, și se îngrijia ca Sibiiul, unde era pe la 20 Octombre, să nu cadă în mîna neprietenilor săĭ. Înnaintarea luĭ se făcu foarte încet însă, cu multă cumpănire și sfială, dezlegînd pe încetul, cu răbdare, multele legăturĭ ale răscoaleĭ. Abia la 2 Novembre regele se afla în Sighișoara; numaĭ spre mijlocul luĭ Novembre el ajungea la graniță. Fruntașiĭ răscoaleĭ fugise, fusese aruncațĭ în străinătate — mulțĭ, de sigur, în Moldova saŭ, prin Moldova, în Polonia; alțiĭ periseră de mîna calăuluĭ; însă, în

descurcarea firelor pînzeĭ de trădare, Matiaș găsia tot maĭ multe lucrurĭ nouă. Între altele, sprijinul vădit pe care-l dăduse Ștefan-Vodă al Moldoveĭ. Cele aflate trebuie să fi fost de mare însemnătate, de vreme ce Matiaș, care era, altfel, deprins cu războaie de iarnă, porni asupra Moldoveĭ pe un astfel de timp, lăsînd în urmă o țară ce maĭ trebuia să fie încercată în credința eĭ nouă.

Ștefan nu era dintre oamenii ușurateci și leneșĭ ce se prind fără de veste. Știa că drumul Craiuluĭ, care venia aducînd cu dînsul și pe Petru Aron [92], nu se va opri la Carpațĭ, că gîndurile rele de la 1462 vor fi duse maĭ departe în paguba Domnieĭ, a libertățiĭ, a viețiĭ sale. De mult, la pasurĭ lucraŭ satele vecine, grămădind asupra bolovanilor risipițĭ de pe munte, trunchiurĭ de copacĭ tăiate din pădurile bătrîne, lațurĭ de mărăcinĭ, pînza înțepătoare a spinilor. Locuitoriĭ din margenea drumuluĭ plecaŭ în bejenie, lăsîndu-șĭ căsuțele pustiĭ. Toate ușurințile călătoruluĭ eraŭ nimicite în calea dușmanuluĭ ce trebuia să sosească neapărat. Pănă și din cetățĭ se scoaseră pîrcălabiĭ și ostașiĭ, lăsînd parmaclîcurile de lemn neapărate. Ca și Vlad în 1462, el înnarma împotriva dușmanuluĭ pustiul, cu piedecile, primejdiile, foamea și setea luĭ.

Matiaș intrâ în țară la începutul luĭ Novembre prin pasul Oituzuluĭ, cel maĭ apropiat de Brașov [93]. Oastea luĭ, de care se alipiseră o mulțime de luptătorĭ ardelenĭ, era în adevăr frumoasă; Ștefan o prețui la 40.000 de oamenĭ. În jurul Craiuluĭ că-

lăriaŭ, pe lîngă acela ce se visa iarăşĭ Domn al Moldoveĭ, pe care n'o maĭ văzuse de zece anĭ, episcopul de la Cincĭ-Bisericĭ, apoĭ: îndrăzneţul Giskra, Palatinul Mihaĭ al Ungarieĭ, Ioan Gara şi Ladislas de Kanizsa, din neamurĭ care se amestecase deseorĭ cu arma în mînă în afacerile româneştĭ, Voevodul cel noŭ al Ardealuluĭ, Ioan de Darócz, Nicolae Bánffy, Ştefan Báthory, care peste puţin era să fie, el, un isteţ şi harnic Voevod ardelean. Tunurĭ vuiaŭ pe stînca munteluĭ şi pe pămîntul îngheţat al plaiurilor; căruţe şi trăsurĭ se înşiraŭ în urma oştirii. În vîntul rece al Carpaţilor fluturaŭ, sigure de biruinţă, steagurĭ ce nu se maĭ văzuse în Moldova de treĭ şferturĭ de veac, — de cînd ele fugiseră.

Se ajunse la Trotuş în ziua de 19 Novembre[94], după ce trecătorile fură curăţite de piedecĭ prin sabie şi foc. Tîrguşorul de Ungurĭ era tot aşa de mort ca şi toate aşezările omeneştĭ ce răsăriaŭ în cale. Tot aşa la Bacăŭ, unde nicĭ călugăriĭ catolicĭ nu ieşiră înnaintea mareluĭ stăpînitor de legea lor. Întăriturile de lemn ale Romanuluĭ, unde Unguriĭ stătură o săptămînă (29 Novembre—7 Decembre), arseră şi ele fără să primejduiască pe nimenĭ, căcĭ pîrcălabul Oancea nu era aicĭ. Tot astfel lipsia Bourean din Neamţ, cînd tăciunariĭ Regeluĭ dădură foc cetăţiĭ părăsite. Dacă va fi uitat soarta luĭ Mohammed în Ţara-Românească, Matiaş putea crede că această «ţerişoară», îngrozită s'a ascuns în adîncurile pămîntuluĭ înnaintea pedepseĭ de care se

făcuse vrednică. Urmînd din a stînga Siretiuluĭ, pe o cale ce fusese aleasă şi de Ştefan cu zece anĭ înainte, cînd se aşezase în Domnie, Craiul ajunse la Baia. De aicĭ se deschidea în dreapta, fără nicĭ o îngustare primejdioasă, fără nicĭ o înnălţime ameninţătoare, cu vadurĭ uşoare, drumul spre Suceava, Capitala de mîne a luĭ Petru-Vodă Aron.

Baia, astăzĭ un sat, nu prea departe de Fălticenĭ, într'un Ţinut al Suceveĭ ce nu maĭ cuprinde Suceava, care ni s'a luat de Austriacĭ, era atuncĭ un mare tîrg, locuit de Saşĭ ce venise din Ardeal. Pe lîngă căsuţele ţeranilor noştri, eraŭ clădirĭ trainice de piatră ale negustorilor, carĭ se lăudaŭ în pecetea lor că aŭ venit dincoace de munte în anul 1200; Alexandru-cel-Bun înnălţase o biserică a Sfinteĭ Fecioare, cu cincĭ altare, unde se slujia după datinele Apusuluĭ, o frumoasă biserică de cărămidă tare, împodobită cu stîlpĭ şi podoabe de bolţĭ în piatră, acoperită cu zugrăvelĭ îngrijite; de jur împrejur se întindeaŭ zidurĭ de mănăstire, şi un turn înnalt păzia de-asupra pieţiĭ. Maĭ departe era altă biserică, tot catolică, a Sfîntuluĭ Petru, unde stătea episcopul de Baia. Două strade marĭ duceaŭ la piaţă. În jurul locuinţilor orăşeneştĭ se întindea o împrejmuire de răchită şi spinĭ, prin care nu puteaŭ străbate călăreţiĭ, zidurĭ înflorite vara, păzind cetatea harnică în zuzătul albinelor de aur.

Şi Baia era pustie. Episcopul nu maĭ stătea de mult aicĭ. Vodă nu ţinea pîrcălabĭ. Saşiĭ se îm-

MATIAȘ CORVINUL.

prăştiaseră. Iar ţeranii eraŭ unde nu se duceaŭ gîndurile puterniculuĭ Craiŭ, atuncĭ cînd păharele se ridicaŭ la masa-ĭ strălucită în sunetul vesel al trîmbiţelor care uraŭ noroc în războaie; eĭ eraŭ, cu săgeţĭ, ciomege şi săbiĭ, cu măciucĭ şi coase, în codru la Vodă, în codrul alb din preajma Crăciunuluĭ.

În sara de 14 spre 15 Decembre, un trădător strică veselia neîmpărţită a ospăţuluĭ: el vesti Craiuluĭ săŭ — căcĭ era un Ungur venit pentru afacerĭ în Moldova,—că pădurile din prejur sînt viĭ şi că le străbate, clipă de clipă, fiorul răzbunător al mersuluĭ ostaşilor. Putinţă de plecare nu era,—nicĭ un pas nu se afla pe aproape, şi, cu astfel de duşmanĭ ca Moldoveniĭ, cine s'ar fi înfundat într'o trecătoare necunoscută, şi pe ce drum s'ar fi putut ajunge cu siguranţă acolo? Lupta trebuia aşteptată în Baia, «o luptă pentru viaţă, nu pentru cinste», scrie Italianul care a fost chemat ca să cînte laudele Craiuluĭ Matiaş. Două sute de pedeştri încercaţĭ în războaie fură aşezaţĭ în jurul Regeluĭ însuşĭ; cealaltă oaste fu împărţită pe unde se credea că poate fi maĭ de folos. Ochiĭ tuturora căutaŭ cu spaimă în noaptea de unde trebuia să vie duşmanul: ce duşman şi de unde, cine putea să ştie?

Era abia întâia strajă a nopţiĭ, după socoteala ostaşilor, cînd zorĭ de flacără înroşiră cerul într'un întreit răsărit de groază, şi un lung chiot sălbatec zgudui văzduhul de ger. Eraŭ Moldoveniĭ, cari-şĭ

aprinsese făcliile și se îndemnaŭ la lucru, un lucru lung și greŭ, care putea să ție până dimineața. Învălmășala începu, nebună prin ulițele înguste, în piața înghesuită, în livezile aĭ căror copacĭ goĭ se desfăceaŭ ca de aramă nouă pe cerul de sînge. Uniĭ se luptaŭ sătuĭ, bețĭ, din fală, din credință pentru Rege, din setea de a trăi, de a vedea pe aĭ lor de acasă; ceĭlalțĭ veniseră să răstoarcă oboselile lor, suferințile sărmanilor aruncațĭ în Decembre pe potecile de zăpadă înghețată ale munteluĭ, jignirea adusă Domnuluĭ lor, amenințarea de nimicire saŭ de îngenunchiare, aruncată țeriĭ. Ziua singură descleștă brațele ce se strîngeaŭ cu furie: ea arătă învinșilor pe unde să fugă.

Baia, tîrgușorul pașnic, era un rug pe care ardeaŭ morțiĭ, miĭ de oamenĭ din oastea năvălitoare, maĭ toată Secuimea și Săsimea pe care o adusese Voevodul Ardealuluĭ, care rămase între aĭ săĭ, în mormîntul de flacărĭ. Lăsînd în urmă toată bogăția prădată și cea adusă de acasă, Unguriĭ se întorceaŭ spre Oituz, fără să-ĭ neliniștească cineva, și, dacă nu s'ar fi văzut așa de împuținațĭ, eĭ ar fi putut crede că a fost numaĭ visul răŭ al uneĭ nopțĭ vrăjite. Steagurile fîlfîiaŭ acum în altă parte, în mînile celor ce le răpise. Călărețiĭ mîndri eraŭ rupțĭ de oboseală și pătațĭ de sîngele prietenilor. Iar Craiul nu maĭ călăria în frunte, ca un tînăr eroŭ ce cucerește jucîndu-se: îl duceaŭ pe targă. El avea treĭ rănĭ pe dînsul, și fierul uneĭ săgețĭ

ţerăneşti iĭ rămăsese, nu în faţă, ca să se poată mîndri măcar, — ci în spate.

Hotarul se trecu în învălmăşeală, printre buştenii, mărăciniĭ şi spinăria care crescuseră la loc de cînd Matiaş îşĭ deschisese un drum prin acest zăgaz sălbatec. Trăsurile fură date foculuĭ; tunurile se ascunseră în gropĭ ca să nu cadă în mînile Moldovenilor. Oastea de fugarĭ — care şi acasă uitâ aproape să se laude[95] —, pripindu-se în stolul lacom al săgeţilor şi grindina strivitoare a bolovanilor, se găsi în sfîrşit acasă pentru serbătorile de Crăciun. Matiaş, care stătu multe zile în Braşov, oprit în loc de rănile sale, era aşa de tulburat în suflet de ce i se întîmplase pe pămîntul moldovenesc, încît nu maĭ cruţâ nicĭ un vinovat din timpul răscoaleĭ. El, care iertase atîta pănă atuncĭ, puse să se rupă de viĭ cu cleştele la Cluj cîţĭva dintre trădătoriĭ ardelenĭ şi tăiè capul pribeaguluĭ muntean Mihail. Mînia nu i se putea risipi altfel, — şi faţă de Ştefan el nu-şĭ plăti nicĭ odată datoria de sînge[96].

Mulţĭ vor fi crezut că învinsul se va întoarce, şi Ştefan căută să se asigure pentru orĭce împrejurare. El trimese peste Nistru ca să ceară sfaturĭ asupra viitoruluĭ pe Stanciul pîrcălabul de Cetatea-Albă, împreună cu diacul Teodor al luĭ Prodan. La 28 Iulie 1468, solĭ polonĭ, Dobko Bysowski şi Stanislav Tencinski, se găsiaŭ astfel în Suceava, pentru a primi un noŭ jurămînt din partea Dom-

nuluĭ Moldoveĭ, care vestise luĭ Casimir biruinţa sa şi-ĭ trimesese la Vilna cîteva din steagurile dobîndite de la Ungurĭ. Ştefan se învoi faţă de dînşiĭ a fi pentru Polonia ceia ce a fost bunicul săŭ, marele Alexandru. Împotriva orĭcuĭ, «creştin saŭ păgîn» — creştinul fiind une orĭ maĭ răŭ decît păginul —, el va da ajutorul cuvenit Craiuluĭ. Nicĭun războiŭ nu-l va începe fără de voia acestuia. Dar Casimir să-l apere în schimb, şi de Turcĭ, şi de Tatarĭ, şi de Ungurĭ, aceĭ de la cari până acum avea să se teamă. Dacă, ferească Dumnezeŭ, Ştefan ar fi silit a-şĭ părăsi ţara, el va fi adăpostit de dregătoriĭ regalĭ. Şi, dacă Regele va veni cîndva, îngăduindu-l alte trebĭ din cele multe, la Cameniţa, saŭ în cetăţile Pocuţieĭ, Domnul va merge la dînsul şi i se va închina de faţă [97]. Casimir, care venise până la Cracovia, nu maĭ era de mult în acest oraş cînd oameniĭ luĭ încheiară cu Ştefan această învoială.

Asigurat astfel din partea Leşilor, Ştefan se aruncâ iarăşĭ asupra Secuilor, cari avuse menirea să-l supravegheze şi se vor fi luptat la Baia cu învierşunare. Ca o săgeată trasă dintr'un arc încordat voiniceşte, el străbătu în cîteva zile de vară Scaunele secuieştĭ, cu 1.800 de călăreţĭ după dînsul, tot boierĭ şi Curtenĭ. Vicleşugul desăvîrşi cu acest prilej ceia ce începuse vitejia. În adăpostul săŭ, Petru Aron primi o carte iscălită de maĭ mulţĭ boierĭ, prin care era poftit să se întîlnească cu eĭ pentru a pregăti peirea luĭ Ştefan. El găsi însă

astfel peirea *luĭ*, căcĭ la locul de întîlnire stăteaŭ ostașiĭ Voevoduluĭ dușman. Acel care ținuse în mînile sale, de și nevrednice, maĭ mulțĭ anĭ de zile frînele Moldoveĭ, fu osîndit la moarte și peri așa cum ucisese, prin tăiarea capuluĭ [98].

Așa se mîntui, odată cu viața acestuĭ nenorocit vînător de Domnie cu ajutorul străinilor, lunga vrajbă sîngeroasă între urmașiĭ luĭ Alexandru-cel-Bun, dintre cari nu maĭ trăia acum decît o soră a luĭ Petru-Vodă cel d'intăiŭ, zisă *Cheajna*, Doamna. Așa rămase cel maĭ vrednic dintre urmașiĭ mareluĭ Domn singurul moștenitor al buniculuĭ măreț, singurul om care putea zice că are în sîngele săŭ drepturĭ asupra Moldoveĭ. Sufletul celuĭ ucis fără de vină la Reusenĭ se odihni în sfîrșit.

IV.

Luptele luĭ Ştefan cu Tatariĭ. Amenințărĭ turceștĭ. Clădirea mănăstiriĭ Putna. Luptele luĭ Ştefan-cel-Mare cu Radu-cel-Frumos şi cu Basarab Laiotă. Căsătoria cu Doamna Maria din Mangop.

Dar după războiul împotriva rudelor începu, fără zăbavă, un alt războiŭ dintre acelea care n'ar fi trebuit să fie, în altfel de împrejurărĭ: războiul împotriva celuĭlalt Domn romîn, a luĭ Radu.

Pentru ce a fost început, e ușor de înțeles. Prin lovitura izbutită din 1465 Ștefan gonise Țara-Romănească din stăpînirea gurilor Dunăriĭ. Pănă în 1469

Radu fu împiedecat de a răspunde, prin slăbiciunea sa, prin siguranța că nimenĭ nu-ĭ va veni într'ajutor. În sprijinul regeluĭ ungur el nu maĭ putea pune temeiŭ de acum înnainte, căcĭ afacerile din Boemia și Silesia îl cuprinsese cu desăvîrșire pe Matiaș, cerîndu-ĭ gîndurile, ostașiĭ și baniĭ. Dar de maĭ multă vreme Turciĭ lepădase de pe umerĭ povara războiuluĭ cu Caramanul, în Asia, și marele lor dușman din Europa, șoimul Pinduluĭ, Scanderbeg, cel maĭ mare om pe care l-aŭ dat viteziĭ Albanesĭ din muntele de stîncă goală, murise. Subașiĭ înșirațĭ pe malul drept ca și pe cel stîng al Dunăriĭ, supt poruncile neadormituluĭ Alibeg, fiul luĭ Mihaloglu, străjeriĭ prădalnicĭ, despre mișcările cărora se vorbise în 1466 ca și în 1468, aveaŭ acuma răgaz să se îmbogățească prin lupte de acelea, în privința cărora nu era obiceiul să se maĭ întrebe Sultanul.

Încă din luna luĭ Mart 1469 se vorbia în Ardeal de oștile pe care le-ar fi strîns unul împotriva altuia ceĭ doĭ Domnĭ. Dar nicĭ-o ciocnire între Romînĭ nu pătă acest an [99]. Atuncĭ pentru întăia oară Tatariĭ, cari nu maĭ călcase pămîntul nostru încă din zilele rele ale luĭ Ilie și Ștefan, podidiră Moldova, în vara acestuĭ an 1469.

Tatariĭ, ca un puhoiŭ revărsat, ce înneacă bogățiile și le mîlește, stăpîniseră odată întreg șesul de buruiană sălbatecă ce se întinde de la Nistru pănă în adîncimile sterpe ale Asieĭ, de unde veniseră.

Aveaŭ în fruntea lor un Han, Împărat al Împăraţilor pentru dînşiĭ, al căruĭ palat de corturĭ de pîslă era astăzĭ într'un loc, mîne în altul. Prădăciunile lor ţintiaŭ pe rînd cele patru unghiurĭ ale lumiĭ. Mulţimea Tatarilor urîţĭ, cu faţa galbenă brăzdată încă din tinereţă de adîncĭ săpăturĭ, cu ochiĭ mărunţĭ, înfundaţĭ de amîndouă părţile nasuluĭ cîrn, cu părul rar şi aspru, cu buza de sus spînă, se hrănia din bogăţiile tuturor vecinilor, îngrămădite prin furtişagurĭ învingătoare în satele lor murdare, cu bordeie nevăruite, în care numaĭ robiĭ munciaŭ păzind turmele, culese în jafurĭ. Hanul, într'o locuinţă ceva maĭ răsărită, primia darurile mîrzacilor, cari eraŭ boieriĭ tatarĭ, şi birul învinşilor. Aceştia eraŭ Tatariĭ, — duşmaniĭ ceĭ maĭ grozavĭ aĭ tuturor celor ce nu se pot apăra.

Eĭ n'aveaŭ, la dreptul vorbind, o ţară, şi nicĭ nu-şĭ recunoşteaŭ vre una. Eĭ, oameniĭ, eraŭ şi ţara. La un loc, toţĭ se mîndriaŭ cu numele strălucitor al *Hordeĭ de aur*. Însă Ruşiĭ, pe cari-ĭ ţinuse odată supt biciul lor, scăpaseră de robie şi îngustaŭ necontenit raza de stoarcere a foştilor lor stăpînĭ. Pămîntul tătăresc intrase tot maĭ deplin în mînile acelor ce-l lucrase şi până acum pentru a-şĭ ţinea viaţa şi a hrăni pe marele Împărat păgîn. În mijlocul nenorocirilor, Horda se desfăcu în bucăţĭ. Tatariĭ aşezaţĭ în peninsula Crimeiĭ, căreia bătrîniĭ noştri îĭ ziceaŭ Crîmul — un colţ zîmbitor de stîncĭ şi grădinĭ în bătaia valurilor calde ale MăriĭNegre — făcură o Împărăţie deosebită pentru agera lor

căpetenie Hagi, din neamul Ghirailor. Aceștia eraŭ Tatariĭ cari primiaŭ baniĭ, caftanele, zaharicalele Genovesilor, ce durase pe coastă minunate orașe, între care Caffa scînteia ca o piatră scumpă a Răsărituluĭ; și tot eĭ veniaŭ în fuga cailor mărunțĭ ca să facă din vreme în vreme în Rusia și Podolia secerișul munciĭ străine.

Dar în 1469 Mengli-Ghiraĭ, fiul și urmașul luĭ Hagi întemeietorul, era împăcat cu regele Polonieĭ, de la care va fi primit un dar ca să nu maĭ prade. O astfel de pace nu se statornicise însă și cu Hanul cel mare al Tatarilor celor mulțĭ ce stăteaŭ la Răsărit de marele rîŭ Volga. Acest Împărat al hoților păgînĭ se chema Hanul Mamac. Pe cînd Casimir al Polonieĭ se afla, cu familia și Curtea sa, departe, în Lituania, — în mijlocul veriĭ, cînd grijile secerișuluĭ strîng pe locuitorĭ în sate, ordia tătărească din șesul fără de margenĭ fu mînată spre Apus de furtuna aprigă a poftelor. Aproape de apa Nistruluĭ, ea se rupse în treĭ: o jerbie de foc arse spre Jitomir, o a doua spre Trembovla. Cea de-a treia luă în curmeziș Moldova.

Aicĭ însă jefuitoriĭ nu se putură desfășura în voie, căcĭ lipsia cîmpia netedă, goală, precum lipsiaŭ și satele bogate înfățișîndu-se fără frică înaintea trecătoruluĭ. Călărimea pustiuluĭ măreț se încurcă lesne în hățișurile codrilor ce nu știaŭ de secure. Ștafetele de la graniță sosiră la timp în Suceava cu vestea că se prăpădește Ținutul dintre

Nistru și Prut. Călăreții Domnului se luară în pripă după călăreții Hanului, cari căutaŭ acum vadul, totdeauna depărtat, pe unde să fugă. În locurĭ strîmte, trecătorĭ ale codrilor, se ciocniră Romînii cu săbiĭ și Tatarii numaĭ cu arcurile. Norocul fu al boierilor și Curtenilor noștri, cari nu știaŭ, ca Polonii, de haine frumoase și de petrecerĭ; apărătorĭ aspri aĭ unuĭ pămînt sărac. Fugarii pripiră atuncĭ spre apa de hotar, dar, pănă a nu o vedea înnainte, în Ținutul Soroceĭ de maĭ tărziŭ, eĭ fură ajunșĭ din urmă. O cumplită încăierare se încinse în dumbrava de lîngă satul Lipia, unde-șĭ avuse Curțile boierul Vîlcea al luĭ Alexandru-cel-Bun, un vechiŭ fruntaș al Sfatuluĭ [100]. Nu numaĭ că Hanul fu bătut cu desăvîrșire și că pe pragul de ieșire iĭ fu măcelărită o bună parte din gloată, de mînĭ răsplătitoare, dar fiul luĭ poate, și de sigur fratele, anume Eminec, căzură în robie, în ziua de 20 August, cînd Moldova fu răzbunată [101].

Mulțĭ se bucuraŭ pe această vreme, între păgînĭ și între creștinĭ, la baniĭ cu cari se răscumpăraŭ, une orĭ foarte scump, cînd era vorba de oamenĭ însemnațĭ, robiĭ de războiŭ. Tatariĭ maĭ ales făceaŭ un adevărat negoț cu aceștia, și, într'o măsură ceva maĭ mică, Turciĭ de la granițā. O aruncătură de funie norocoasă putea să aducă astfel o bogăție.

Dar Ștefan nu înțelegea lucrurile astfel. El nu se ducea peste granițā la nimenĭ ca să prindă oamenĭ și să-ĭ vîndă. Dacă prădase în Polonia, fă-

cuse aceasta pentru a-șĭ goni de supt ochĭ pe Voevodul învins, Petru Aron. Tot pentru a scoate din bîrlog pe acest fugar năvăli el de două orĭ în țara Secuilor, unde acesta se oploșise. Cu vecinul săŭ Radu el avea o veche socoteală, și nu gustul de pradă îl mînà de la o vreme pe pămînturile omuluĭ împărătesc al Turcilor. În schimb, cine venia la dînsul ca să rupă pacea, ca să prade bogăție, ca să iea supușilor săĭ libertatea saŭ viața, acela-ĭ era dușman de moarte. Așa frate de Han cum era, Eminec fu aruncat în temniță, la Cetatea-Albă cu vechile zidurĭ groase, unde stătuseră, de sigur, ca în tainița cea maĭ bine păzită, și feciorii Hanuluĭ Seid-Ahmed. Mamac trimese, după grosolanul săŭ obiceiŭ de sălbatec trufaș, solĭ în turbane, cari să ceară Voevoduluĭ moldovenesc, cu cele maĭ strașnice amenințărĭ, pe rudele stăpînuluĭ lor, Împăratul urdiilor.

La asemenea prilejurĭ Ștefan, cuprins de mînia luĭ cea strașnică, din care fulgera totdeauna pedeapsa, nu putea să ierte: se spune că fiul de Han ar fi fost adus înnaintea Trimeșilor și rupt în patru bucățĭ; orĭcum, oamenii împărăteștĭ se suiră în vîrful țepelor, după datina luĭ Vlad Voevod cel sîngeros, și numaĭ unul, cu nasul tăiat, spre batjocură, fu pus din noŭ pe cale ca să spuie acasă că Ștefan-Vodă Moldoveanul nu se teme. Cît despre Eminec, el tînji doĭ anĭ în cămăruța sa neagră din Cetatea-Albă, de-asupra limanuluĭ Măriĭ, până putu să fugă, în luna luĭ Februar a anuluĭ 1473 [102].

Năvălirea Tatarilor nu se făcuse fără sprijinul turcesc. Ştefan fusese înştiinţat despre aceasta, şi el se temuse pentru oraşele sale de la Dunăre şi Mare, maĭ ales pentru Chilia, asupra căreia în deosebĭ eraŭ de multă vreme aţintite privirile Sultanuluĭ şi pe care el nu apucase încă a o întări maĭ bine. Cu toate că avuse neînţelegerĭ cu Genovesiĭ din Crîm pentru că nu-ĭ făcuse o sabie după placul săŭ, şi cu toate că el puse să i se aducă înnainte într'un car cu boĭ un fost consul de acolo, care trecea prin Moldova luĭ, Ştefan trimese la Caffa, după ajutor de corăbiĭ saŭ tunurĭ, nişte solĭ pe cari-ĭ vedem acolo la 28 Iulie. Încă de la începutul acesteĭ lunĭ, cîteva corăbiĭ şi luntri turceştĭ se opriaŭ la locul zis Saline, fiindcă acolo se scotea sare din vre-un iaz dunărean, lîngă Chilia. Frica prinsese acum pe toţĭ locuitoriĭ porturilor Măriĭ-Negre. Dar neizbînda Tatarilor, priveliştea pazeĭ bune ce se făcea pretutindenĭ, şi cine ştie ce alt lucru opri încercarea de a cuceri Chilia printr'o singură lovitură năprasnică [103].

În urma duşmanilor, Ştefan luă măsurĭ nouă de asigurare. Încă din Octombre era un pîrcălab, un păzitor de margene la Orheĭ, o cetate care fusese anume clădită pe ţermul Răutuluĭ, nu departe de vărsarea apeĭ în Nistru, ca să împiedece altă dată trecerea Tatarilor jefuitorĭ. Acest pîrcălab se chema Gangur: el fusese printre ceĭ d'intăiŭ boierĭ aĭ luĭ Ştefan; mamă-sa, «Gănguroaia cea bătrînă», avea

moşie lîngă Puhoiul, în Ţinutul Lăpuşneĭ, tot peste Prut [104].

În toamnă Domnul stătu de faţă la cea maĭ mare serbare bisericească din toată vremea stăpînirii sale. Încă după luarea Chilieĭ, în 1465, el se gîndise a mulţămi luĭ Dumnezeŭ, stăpînul biruinţilor şi Domnul oştirilor, prin înnălţarea uneĭ mănăstirĭ care să întreacă pe celelalte toate cîte împodobiaŭ pămîntul Moldoveĭ: Rădăuţiĭ Bogdăneştilor, bisericuţa, care primi cele d'intăiŭ morminte de Domnĭ [105], egumenie cu dreptul de episcopat; Neamţul luĭ Petru Muşat şi al celuĭ d'intăiŭ Mitropolit moldovenesc, Moldaviţa luĭ Alexandru-cel-Bun, Bistriţa aceluiaşĭ Domn, unde începuse să se scrie cea d'intăiŭ cronică; Pobrata, mănăstirea din Poiană, pe care urmaşiĭ luĭ Alexandru-Vodă o acoperiră de darurĭ, precum se zice că făcuse, mult înnainte de dînşiĭ, Ştefan fratele luĭ Roman, ctitorul cel d'intăiŭ al mănăstiriĭ [106]. Pentru ctitoria sa, Ştefan alese o vale de rîuleţ limpede, coborîndu-se în susur blînd din culmile bogat împădurite, care sînt muntele acestuĭ unghiŭ bucovinean. Apa zglobie a Putneĭ îşĭ găseşte răpede sfîrşitul în cursul iute al Suceveĭ, şi aceasta duce la Capitala Moldoveĭ din vremurile marĭ. În acest paşnic unghiŭ de ţară, unde gîndul rugăciuniĭ se desface de o potrivă din înnălţarea către cer a munteluĭ, din adînca pace măreaţă a codrilor şi din şoapta neobosită a apeĭ trimeasă ca o bine-

cuvîntare, puse Domnul învingător temeliile bisericiĭ sale, la 4 Iunie 1466. Povestea maĭ tărzie mărturisește că locul pristoluluĭ a fost arătat de vîrful săgețiĭ domneștĭ trase de pe înnălțimea cea maĭ apropiată, că poarta și clopotnița aŭ fost așezate acolo unde putură săgetà văťavul copiilor de casă și unul dintre copiĭ dațĭ supt poruncile luĭ și că un al doilea, care nemerise maĭ departe decît Domnul săŭ, și-a plătit norocul prin pierderea capuluĭ tocmaĭ pe locul unde se vădise biruința luĭ în întrecerea cu arcul. Ștefan-cel-Mare n'ar fi pedepsit de sigur în așa chip o întîmplare care nu era măcar o greșală, și alțiĭ decît arcașiĭ vor fi arătat unde trebuie să fie intrarea, turnul de pază și altarul mănăstiriĭ Putna. Dar în această veche povestire trăiește un adevăr: săgeata a hotărît temeliile Putneĭ, săgeata învingătoare trasă supt zidurile Chilieĭ [107].

Pe atuncĭ se lucra încet la lucrurĭ micĭ, frumoase și trainice, și de la meșterul cel mare până la cel din urmă lucrător toțĭ aveaŭ credința că sînt prin munca mînilor lor rugătorĭ aĭ luĭ Dumnezeŭ; și rugăciunea nu se face în pripă ca atîtea lucrurĭ din lume. Abia în 1469, clădirea fu gata. Întors din codriĭ Soroceĭ, unde se vărsase sînge, Domnul se spălă în apele limpezĭ ce curgeaŭ din aceștialalțĭ codri, aĭ Bucovineĭ, îșĭ curățì cugetul înfierbîntat de luptă prin închinare, și sfinți în ziua de 3 Septembre, treĭ săptămînĭ aproape după ciocnirea sa cu dușmaniĭ, mănăstirea Putneĭ. Așa un sobor cum

a fost adunat aicĭ, așa o serbare cum s'a făcut în acest loc nu se maĭ pomeniseră în scurta viață bisericească a Moldoveĭ, unde de vre-o cincĭzecĭ de anĭ nu se maĭ făcuse nicĭ-o clădire sfîntă, ci atîta vreme, în loc, fapte nelegiuite. Ceĭ doĭ episcopĭ, Teoctist al Suceveĭ, Mitropolit al țeriĭ, Tarasie din Roman, slujiră, împreună cu toată preoțimea, 64 de oamenĭ, și cu toțĭ egumeniĭ, dintre cari acel de Neamț, Ioasaf, trecu la ctitoria domnească, cea d'intăiŭ dintre mănăstirĭ acuma, lăsînd în locul săŭ pe Silvan [108]. Îndată, călugărĭ cărturarĭ, cunoscînd bine limba învățată a timpuluĭ, care era cea slovenească, luară în mînă condeiul pentru a însemna, spre luminarea și mîndria urmașilor, isprăvile ctitoruluĭ strălucit.

Apoĭ din noŭ se făcură pregătirĭ de războiŭ, — data aceasta împotriva luĭ Radu. Turciĭ eraŭ în războiŭ cu puternica Republică italiană a Veneției, care avea atuncĭ multe porturĭ, cetățĭ și Ținuturĭ dincoace de Marea Adriatică: în Dalmația, în Albania, în Morea, în ostroave. Sultanul clădise o sumă de corăbiĭ și se gătia să lovească marea insulă Negroponte, care se prelungește în fața continentuluĭ grecesc, în Archipelag. Ștefan cumpără decĭ în mijlocul ierneĭ arme de atacat cetățile de la Brașovenĭ, cu cari trăia în pace bună, și se răpezi asupra Brăileĭ, ce se ridicase acum din cenușa în care o prefăcuseră Turciĭ în 1462. În zădar se grăbi Radu să apere acela din toate ora-

șele sale care-ĭ aducea maĭ multe veniturĭ, podoaba Dunăriĭ muntene, unde se opriaŭ corăbiĭ cu toate steagurile, cel maĭ vestit loc de pescărie din țara sa întreagă. La 28 Februar el ajunsese abia la Buzăŭ și cu o zi înnainte Brăila prinsese a arde în flăcărĭ [109]. Ștefan nu voià să cucerească nimic, ci numaĭ să-șĭ răzbune împotriva luĭ Radu pentru punerea la cale a îndoiteĭ loviturĭ păgîne ce i se pregătise în 1469. El se întoarse îndată înnapoĭ.

Dar el se îngriji să împiedece o răzbunare a luĭ Radu, pe care l-ar fi ajutat Turciĭ de la Dunăre. În vara anuluĭ acestuia 1470, regele Polonieĭ se coborî iarășĭ spre Miazăzi, și el stătu maĭ multe săptămînĭ la Lemberg, unde avea cu dînsul și 3.000 de ostașĭ. El pofti pe Ștefan la Camenița, pentru ziua de 15 August, Sîntă-Măria Mare, ca să se închine în sfîrșit, lucru pe care-l zăbovise pănă atuncĭ, socotindu-l ca umilitor. Se schimbară maĭ multe soliĭ pentru această afacere. Domnul trimese pe Stanciu, care nu maĭ era acum pîrcălab la Cetatea-Albă, și pe Iuga Postelnicul, care e altul decît Vistierul [110]; cu dînșiĭ veni, aducînd scrisorĭ regale din care nu lipsiaŭ nicĭ amenințările, Ioan Palatinul de Podolia, vecinul de peste Nistru. Ștefan se învoi la un noŭ jurămînt făcut de dînsul în Suceava, înnaintea omuluĭ crăiesc, și întărit în scris, cu pecețile boierilor, și făgădui să vie la 1-iŭ Maiŭ 1471. Dar, și la începutul tîrguielilor și la sfîrșit, el arătă că, dacă nu-șĭ poate părăsi țara

pentru a-șĭ îndeplini vechea datorie față de Casimir, vinovat nu e altul decît Radu, care nu voiește pacea. Regele primi rugăciunea luĭ, cam fățarnică, de a trimete solĭ pentru împăcare la Voevodul muntean și, cît pentru venirea luĭ Ștefan în Polonia, ceru să fie înștiințat cu șese lunĭ înnainte, ca să aibă vreme să se coboare din noŭ.

La năvălirea de iarnă a luĭ Ștefan în 1470, Radu, care nu uitase batjocura de la Brăila, răspunse printr'o altă năvălire de iarnă, aproape în aceleașĭ zile ale aceleașĭ lunĭ din 1471. Ștefan nu va fi crezut că vecinul săŭ e în stare să dovedească atîta îndrăzneală. Radu fusese îndemnat însă și de sfaturile unor boierĭ moldovenĭ pentru cari Domnul lor era prea obositor, prea strașnic, prea cheltuitor. Eĭ vor fi făgăduit luĭ Radu să-șĭ vîndă stăpînul în luptă saŭ să-l înlăture prin omor, un mijloc care nu se uitase încă în această Moldovă, până maĭ ierĭ așa de bogată în nelegiuirĭ. Dar Ștefan fu înștiințat de ceia ce se urzia împotriva luĭ, și iarășĭ el fu zguduit de una din mîniile acelea grozave din care-l putea trezi numaĭ vederea sîngeluĭ vinovat. Pentru întăia și cea din urmă oară, el curăți cu sabia Sfatul săŭ în care se furișase trădătorĭ. Fură tăiațĭ astfel, la 16 Ianuar 1471, cînd se aflase despre pornirea oștiriĭ luĭ Radu asupra Moldoveĭ, doĭ boierĭ marĭ, Isaia și Negrilă, și un al treilea, Alexa Stolnicul, căruia nu i se poate găsi locul printre boieriĭ pe cari-ĭ aduc înnainte hrisoavele [111].

Se făcu apoĭ o schimbare a tuturor pîrcălabilor afară de Gangur de la Orheĭ și de Fete Gotcă din cetatea Smeredoveĭ lîngă Roman [112]. În locul luĭ Zbierea, fost Stolnic, și Mîrza, fiul luĭ Stanciul, pîrcălabĭ de Cetatea-Albă pănă atuncĭ, el puse pe Luca Stolnicul și pe un Bîlcu, noŭ între boieriĭ ceĭ marĭ aĭ țeriĭ. La Chilia găsim, după Goian, strămutat de la Hotin, și Pașcu, fost Postelnic, pe Neagu și Ivașcu, amîndoĭ dintre boieriĭ ceĭ maĭ tinerĭ [113]. Albu pîrcălabul de Neamț făcu loc luĭ Arbure, întemeietorul uneĭ marĭ semințiĭ moldoveneștĭ. Isaia Vornicul fu schimbat cu Bode, și Negrilă Păharnicul cu Dajbog. Sfatul Moldoveĭ era într'o premenire războinică [114].

În acelașĭ avînt de răzbunare, Domnul amenințat așa de aproape se aruncâ asupra luĭ Radu, pe care-l găsi, la 7 Mart, la Socĭ, în Ținutul Bacăuluĭ, pe cînd el înnainta, ca și Craiul Matiaș odinioară, și spre aceiașĭ soartă, de-a lungul Siretuluĭ, pe malul drept, spre Suceava. Vijelia aceasta nu putea s'o înfrunte așa un nevoiaș ca frumosul Domn muntean. Aĭ săĭ părăsiră tabăra, și în mînile biruitoruluĭ căzu pănă și semnul de stăpînire, schiptrul, buzduganul învinsuluĭ, care-l putea pierde fiindcă nu știa ce să facă cu dînsul. O sumă de boierĭ muntenĭ, întețitorĭ la lupta nouă, căzu în robie, și, uitînd că și eĭ sînt Romînĭ ca dînsul, Ștefan se purtă cu dînșiĭ ca și cu Tatariĭ maĭ ierĭ, ca și mînĭ cu Turciĭ, ca și cu orĭcine îĭ intra în țară prădînd și întinzînd mîna către coroana luĭ bine

păzită. Fără să aștepte stăruințĭ și făgăduielĭ de banĭ, el tăiè pe prinșĭ, iertînd numaĭ pe doĭ dintre dînșiĭ, Mircea Comisul și Stan Logofătul. Amîndoĭ aceștia fuseseră tovarășĭ aĭ luĭ Vlad Țepeș, poate prietenĭ aĭ luĭ Ștefan, atuncĭ cînd el se adăpostia la Curtea cumplituluĭ Voevod. Eĭ se adăpostiseră la Brașov după schimbarea de Domnie din 1462, și Radu, care-ĭ privia ca *hiclenĭ*, ca trădătorĭ aĭ săĭ, îĭ ceruse înnapoĭ de la Sașĭ, împreună cu averile lor, într'una din cele d'intăiŭ scrisorĭ ale sale către dînșiĭ [115].

Dar Radu nu se stîmpărâ numaĭ cu atîta. Îl îndemnaŭ Turciĭ dunărenĭ, ale căror ajutoare îĭ stăteaŭ în țară, cum se știa aceasta și de Ardelenĭ [116]. Vara, prin Iunie, el se încumetâ iarășĭ a pătrunde în Moldova și, ca să se asigure de Ținutul Putneĭ, pentru care se luptară de atîtea orĭ, ca și pentru Chilia, Domniĭ romînĭ aĭ Moldovenilor și Muntenilor, el puse meșterĭ să-ĭ ridice o cetate de-asupra rîulețuluĭ Putna, cetatea Crăciuna [117]. Tot atuncĭ de sigur, se ridicâ, pentru ca să apere vechea capitală a Tîrgovișteĭ, cetatea Teleajinuluĭ, pe rîulețul cu acelașĭ nume, care se varsă în Prahova. Și din acelașĭ gînd de a face din Țara-Romănească un pămînt apărat, așa cum, maĭ ales prin silințile luĭ Ștefan, ajunsese a fi Moldova, răsări, tot în aceștĭ anĭ de vînzoleală războinică fără preget, cetatea Bucureștilor, pe Dîmbovița de jos, de-asupra uneĭ înnălțimĭ ce stăpînia drumul turcesc care venia de la Giurgiu.

Ștefan întoarse cu meșteșug cursul Siretiuluĭ, luînd astfel apa din șanțurile Crăciuneĭ. În apropierea acestuĭ cuib muntean și turcesc, el dură alte întăriturĭ de supraveghere, așa încît de acum înnainte el nu putea să se maĭ teamă de o lovitură neașteptată ca aceia din iarna trecută. Ceĭ doĭ vrăjmașĭ din același sînge rămaseră astfel unul în fața altuia, privindu-șĭ drept în ochĭ.

Luĭ Radu nu-ĭ lipsia pofta de a se răzbuna maĭ departe și maĭ temeinic, nicĭ aceia de a lua pentru dînsul pămîntul străin. Dar îl opriră două temeiurĭ, dintre care cel din urmă, desfășurîndu-se maĭ departe, dădu atîta putere luĭ Ștefan, încît Scaunul domnesc al neprietenuluĭ se risipi în pulbere.

Întăiŭ Ungaria, un razim al Raduluĭ, fu în mare primejdie, acum, în 1471.

Iarășĭ supușiĭ strălucitoruluĭ, mîndruluĭ și vestituluĭ Craiŭ Matiaș începură să simtă prea greŭ povara măririĭ luĭ costisitoare, care se hrănia cu banĭ de aur și cu mult sînge. Iarășĭ ceĭ maĭ nerăbdătorĭ de angariĭ și dăjdĭ se arătară Ardeleniĭ, oamenĭ pașnicĭ, deprinșĭ să trăiască, supt pavăza Craiuluĭ depărtat, pentru dînșiĭ. Cînd Regele Boemieĭ, în jurul moșteniriĭ căruia se țesuseră pănă atuncĭ atîtea lațurĭ șirete și se încleștaseră atîtea brațe răsboinice, muri în sfîrșit, o parte dintre supușiĭ luĭ aleseră ca al doilea rege neatîrnat al țeriĭ pe Vladislav, cel maĭ mare dintre ceĭ patru fiĭ aĭ luĭ Casi-

mir. Această alegere, care fu primită fără a sta mult pe gîndurĭ, rupea şubreda prietenie dintre Ungurĭ și Polonĭ. Vladislav putu pătrunde până la Praga, și se încoronă în această Capitală a Boemieĭ. În vară apoĭ, nemulțămițiĭ din Ungaria, și maĭ ales din Ardeal, chemară pe fratele luĭ Vladislav, numit Casimir ca şi tatăl săŭ, ca rege al lor, în puterea drepturilor ce le avea de la mamă-sa. Casimir cel tînăr se găti și el de plecare. El luă cu dînsul până şi o mie de Tatarĭ [118], şi o mie de călărețĭ se cerură şi luĭ Ştefan, prin trimesul Suhodolski. Acest ajutor, prevăzut în atîtea legăturĭ încheiate până acum, trebuia să aibă în fruntea sa pe fiul domnesc Alexandru, care era un băiețaș de vre-o zece anĭ numaĭ.

Omul Regeluĭ găsi pe Moldovean la Vasluiŭ, supt arme, gata de a ținea piept uneĭ nouă încercărĭ de năvălire. În astfel de împrejurărĭ, răspunsul, care se dădu la 20 Iulie, din această tabără, fu acela ce se poate înțelege lesne. Copilul nu se poate trimete în războaiele străinătățiĭ, fiindcă e încă frageď şi fără minte. Ostașiĭ nu pot părăsi țara lor, pentru că Radu abia și-a contenit prădăciunile şi cetatea luĭ cea nouă stă în coasta rînită a Moldoveĭ. Craiul, căruia i se urează tot binele, tot norocul și toată izbînda pentru fiul săŭ, e rugat să îndemne iarășĭ la pace pe îndărătnicul Domn muntean, să oprească pe un anume Stanislav de «Izchulche» de a maĭ călca granițele și să nu maĭ

îngăduie a se oploși în Polonia oamenĭ cu scopurĭ rele.

Peste cincĭ zile de la această scrisoare, noul Craiŭ unguresc pleca spre țara unde-l aștepta trădare și rușine: bătrînul Casimir primi decĭ fără supărare îndreptățirile luĭ Ștefan, îĭ făgădui că pribegiĭ nu vor fi lăsațĭ să urzească nimic, că liniștea se va păstra la hotare, că împăciuitorĭ se vor duce la Radu și că, pentru ajutorul ce l-ar da Domnul Moldoveĭ acuma, ar primi, fără îndoială, la nevoia luĭ, alt ajutor [119].

El nu maĭ era de nevoie: înnainte de a se încheia anul, principele Casimir se întorcea, ca fugar, și Matiaș se lăuda în toate părțile, după obiceiul luĭ, pentru o biruință pe care n'o cîștigase el. Dar dușmănia începută astfel avu urmărĭ îndepărtate, și, cîtă vreme Matiaș trebuia să ție samă zilnic și de acest dușman, mîna luĭ nu se putea simți, stăpînitoare, în Ardeal. De almintrelea, cîtă grijă avea acest Rege de credincioșĭ de felul luĭ Radu-Vodă arată și porunca ce dădu el Sașilor în 1470, tocmaĭ în Februar, cînd începuse războiul cu Moldova, ca să nu se maĭ prilejească foamete în Ardeal trimețîndu-se, ca pănă atuncĭ, ovăs, meiŭ și orz în Țara-Romănească. Cînd Matiaș se coborî în Ardeal în Maiŭ 1471 [120], Radu nu simți nicĭun ajutor din această apropiere a Craiuluĭ de țara sa, pe care o bîntuia nenorocirea războiuluĭ. Dintre ceĭ doĭ Voevozĭ ardelenĭ, unul, Nicolae Csupor, era necontenit lîngă stăpînul săŭ în luptele înde-

părtate, în care și peri, iar cellalt, Ioan Pongrácz, pe care Radu-l numește, în 1472, «fratele său»[121], nicĭ nu voia să audă de nevoile «frățeștĭ» ale acestuia. Brașovenii prietenĭ dădeaŭ destuĭ banĭ pentru Vistieria Craiuluĭ lor. Din ce în ce maĭ mult, toată lumea privia pe frumosul Domn muntean ca o unealtă fără voință a Turcilor, — în sama cărora îl și lăsaŭ.

Ajutor nicĭ de la Turcĭ nu putea să-ĭ vie aceluĭ pe care viața între dînșiĭ îl pătase și-l înjosise așa de-mult. Încă din 1469 se auzi, ca o solie de mîngîiere venind din Răsărit tuturor închinătorilor luĭ Hristos, că s'a ridicat în Asia un strașnic dușman al Împărățieĭ turceștĭ, Uzun-Hasan, căpetenie a Turcomanilor din șesurile fierbințĭ, că el a pus mîna pe trecătorile de munte care duc în Asia-Mică și că, soț al Ecaterineĭ fata Împăratuluĭ din Trapezunt, el umblă să cîștige, cu puterea, moștenirea, hrăpită de Sultan, a acesteia[122]. Caramanul, un vechiŭ dușman turcesc, și Sudanul păgîn al Egiptuluĭ și Sirieĭ priviaŭ cu bucurie isprăvile luĭ, și cel d'intăiŭ îĭ dădu și ajutor. Tatariĭ pustiuluĭ se îngrămădiaŭ în lagărul luĭ. Sinope ar fi căzut, spuneaŭ științile din 1471, în mînile nouluĭ mare Împărat păgîn, și el s'ar găti să iea în Europa Galipoli, unde stăteaŭ corăbiile luĭ Mohammed al II-lea.

Prin Italieniĭ cari se găsiaŭ pentru negoț în toate colțurile Răsărituluĭ, și prin trimeșĭ anume

aĭ Veneţienilor, prin Grecĭ, de cari încă se aflaŭ destuĭ şi pe la dînsul, învăţă Uzun ce duşmanĭ maĭ are Turcul în lumea mare. În April 1471, Matiaş al Ungarieĭ fu înştiinţat de un sol, întors din Roma, al regeluĭ Georgieĭ, lîngă Caucas, că şi acest prinţ se găteşte împotriva luĭ Mohammed, fiind ruda şi prietenul luĭ Uzun ; prin Ianuar, oamenii acestuia chiar veniaŭ prin Cetatea-Albă la Cracovia pentru a spune luĭ Casimir despre biruinţile cîştigate şi a cere un ajutor ca să le poată duce maĭ departe. Eĭ se duseră pănă la Roma cu un călăuz polon, şi Veneţia, căreia i se scrise de Uzun cu acelaşĭ scop, printr'o solie ajunsă în Mart, trimese la dînsul pe Cattarino Zeno [123].

În 1472, steaua luĭ Uzun se ridică sus de tot în cerul biruinţilor. Însemnatul oraş Tocat fu luat de dînsul cu sabia, şi vestea despre aceasta se dădu şi Regeluĭ Ungarieĭ, cu nouă cererĭ de ajutor. În Septembre, toată oastea turcească se strînse în tabără la Adrianopol, şi trecerea începu în Octombre, pentru ca în primăvara şi vara următoare să se dea luptele hotărîtoare. Corăbiĭ ale Apusuluĭ se iviră pe coasta Asieĭ-Micĭ şi luară, supt căpeteniĭ veneţiene, portul Satalia, care maĭ văzuse izbînzĭ creştine [124].

Ştefan se folosi de războaiele unora şi ale altora. Ele îĭ dădură în 1472 odihnă şi creşterĭ de putere. De frica vecinuluĭ, Radu stătu vara în tabără, de unde-l vedem odată întrebînd în Ardeal ce-l aş-

teaptă din partea neîmpăcatuluĭ săŭ dușman, pe o vreme cînd el aflase că nicĭ al doilea Voevod ardelean nu e în țara luĭ. Teama luĭ era cu atît maĭ mare, cu cît Ștefan găsise acum pe omul care putea să înlocuiască pe vrăjmașul săŭ muntean.

Pe acest noŭ doritor al Domnieĭ muntene, cu toate primejdiile marĭ și puțina mulțămire și cinste ce eraŭ legate de dînsa, îl chema Laiotă,—adecă așa ajunsese a-ĭ zice Ungurii, între cari bietul fecior pribeag de Domn trăise din copilărie chiar. El avea cu adevărat numele de Basarab, care fusese și al celuĭ d'intăiŭ Voevod al Țeriĭ-Româneștĭ care nu-șĭ recunoscuse stăpîn, — nume mare pentru un om mic, cum se întîmplă adesea. Era fiul luĭ Dan al II-lea, apărătorul țeriĭ sale împotriva Turcilor [125], așa încît își putea zice cu mîndrie, potrivit cu datina Domnilor muntenĭ de a-șı pomeni în hrisoave părintele: «fiul luĭ Dan-Vodă». El avuse odată, cîteva clipe numaĭ — înainte de 1453 — stăpînirea asupra Țeriĭ-Romănneștĭ [126]. Apoĭ îl ținură Sașiĭ încă din 1460—cînd se arăta gata să apere, cu 5—600 de oamenĭ Brașovul împotriva luĭ Țepeș [127],—într'un adăpost lîngă Sighișoara, unde era hrănit, în nădejdea foloaselor ce putea aduce în viitor, și alt Basarab. Eraŭ tată și fiŭ, și trăiaŭ bine împreună, împărțind pînea puțină a săracieĭ. Ca să se deosebească unul de altul — lumea-ĭ deosebia, numind pe unul Laiotă, iar pe cellalt, care căpătase deprinderile crude ale luĭ Țepeș: Țepeș cel mic, *Țepeluș* —,

eĭ se înfățișaŭ pe sine ca «Basarab cel Bătrîn» și «Basarab cel Tînăr» [128].

Ștefan chemă la dînsul pe Laiotă, din care făcu de acum înnainte o sperietoare pentru bietul Radu. Acesta nu uită să vorbească în 1472 despre grija ce are ca Laiotă să nu-ĭ năvălească în țară împreună cu ocrotitorul săŭ, Ștefan-Vodă [129]; el aruncă, scriind Brașovenilor, asupra luĭ vina că ar fi «mîncat» niște oĭ cu oștenii luĭ [130]. Din Laiotă pribeagul, Ștefan era să facă peste puțin timp un Domn așezat în Scaunul luĭ.

El izbîndi și în altă parte tot în 1472. De mult Secuiĭ deprinsese frica jafurilor luĭ. Acum în 1472, cînd și al doilea Voevod ieși din Ardeal, Ștefan era adevăratul lor stăpîn. Dacă el n'ajutase cu armele pe principele Casimir, ales în Iunie 1471 rege al Ungarieĭ, el făcuse ca Secuiĭ să i se închine, să jure «în mînile luĭ» credință către Craiul cel noŭ, din Polonia [131]. Scaunele Odorheiuluĭ și Ciculuĭ — căcĭ Secuimea se împărția în Scaune, care eraŭ ca Ținuturile noastre — iĭ dădeaŭ luĭ, ca Regeluĭ până atuncĭ, dajde și, maĭ mult decît atîta, se îndatorise a-ĭ trimete la oastea ce ar fi să adune, tot al zecelea om dintre luptătoriĭ lor [132].

Sigur acum de pretutindenĭ, Domnul Moldoveĭ serbă la 14 Septembre a doua căsătorie a sa. Mireasa, Maria, venise acum din părțile Crîmuluĭ. Aicĭ, pe lîngă Genovesiĭ de pe coastă, pe lîngă

Tatariĭ din lăuntru, era și un mic Ținut neatîrnat, pe care-l stăpînia din cetățuia sa, închinată Sfîntuluĭ Teodor, — de unde i se zicea de Italienĭ *Tedoro*, — domnul Mangupuluĭ. Neamul stăpînitorilor acestora era de mare obîrșie: cel d'intăiŭ dintre dînșiĭ, Alexie, venise din Trapezunt, unde a fost, pănă în 1461, Împărăție grecească. El și urmașiĭ săĭ aŭ purtat decĭ coroană pe cap și haine pe care se desfăcea în fir de aur vulturul cu două capete. Alexie lăsă maĭ mulțĭ fiĭ, dintre cari unul, Olobeĭ, luă în stăpînire întreg Mangupul. După el se întîlnește Isac, care avea un frate Alexandru. Isac stătea încă din 1471 în legăturĭ strînse cu Domnul Moldoveĭ [133], și Genovesiĭ din Caffa îl puneaŭ, de voie, de nevoie, să stăruie pe lîngă acesta pentru interesele lor. Sora luĭ Isac decĭ, Maria, ajunse Doamnă în Suceava [134].

Maria nu se învrednici de maĭ multă fericire decît Evdochia de la Chiev, întăia soție a luĭ Ștefan. Ea n'avu copiĭ: lîngă dînsa, Doamna stearpă, crescură copiiĭ din florĭ aĭ bărbatuluĭ eĭ, Alexandru, Bogdan, Petru, și acel Iliaș, care se vede o singură dată în 1472, Septembre, pe vremea nunțiĭ [135] și va fi murit îndată după aceia; în sfîrșit, fetița Evdochieĭ, Elena. Coborîtoarea Împăraților greceștĭ din Asia văzu lucrurĭ grozave în scurta eĭ viață: Fratele săŭ maĭ mic ucise pe cel mare, și în 1475 veniră la Mangup Turciĭ, cari măcelăriră neamul întreg, afară de un singur copil, care se turci, murind și el astfel pentru ruda luĭ înstrăinată în

Moldova. Bisericile împodobite cu chipurĭ încoronate fură dărîmate, și cetatea, cu Ținutul eĭ, în care se numărau 30.000 de case, ajunse pustie [136]. Peste doĭ anĭ de la această grozăvie, la 19 Decembre 1477, Maria se stîngea în Suceava, după ce simțise, pe lîngă nenorocirile neamuluĭ eĭ, spaima celor două războaie ale soțuluĭ eĭ cu Turciĭ, după ce fugise în 1476 înnaintea acelorașĭ oștirĭ păgîne care nimicise pe ceĭ de-acasă. Mormîntul eĭ se vede și astăzĭ la mănăstirea Putneĭ : acoperemîntul împodobit cu fir o înfățișează în lungĭ veșminte scumpe, purtînd o cunună maĭ înnaltă decît a Domnieĭ Moldoveĭ și păzită de vulturul împărătesc cu două capete, stema strămoșilor eĭ, Comneniĭ [137].

În 1473, urmînd lupta între Craiul de la Apus și cel de la Răsărit, Poloniĭ pun în vederea Împăratuluĭ că Matiaș va fi lovit în acelașĭ timp de treĭ oștirĭ, dintre care una va fi a luĭ Ștefan [138] Acesta nu fu întrebat, de sigur, și gîndurile luĭ mergeau aiurea decît spre asemenea cîmpurĭ de luptă, ce-ĭ erau cu totul străine. Tot așa de fără urmărĭ pentru dînsul fu și planul Regeluĭ ungur de a se împăca, luînd pe Hedviga, fata cea mare a luĭ Casimir, și, ca zestre, între altele, și Moldova, ca și cum aceasta s'ar fi alipit de la sine la stăpînirea unuí astfel de mire lacom [139]. Nicĭ năvălirea tătărească ce se revărsă asupra părților Chievuluĭ nu-l atinse [140].

Din Răsărit veniaŭ însă ştirĭ de marĭ războaie, care ţineaŭ pe loc şi obosiaŭ puterea turcească. Teama de o nouă biruinţă a luĭ Uzun-Hasan era aşa de mare pentru Mohammed, încît toţĭ ostaşiĭ săĭ, toţĭ Ieniceriĭ, Spahiiĭ de pe toate moşiile, fură culeşĭ şi trimeşĭ în Asia. Numaĭ la Adrianopol o mică oştire apăra pe Gem, fiul cel maĭ mic al Sultanuluĭ, rămas pentru a cîrmui pămînturile europene ale neamuluĭ săŭ. Ali-beĭ fiul luĭ Mihalogli plecă de la Dunăre, şi el se luptâ la Eufrat cu Perşiĭ; Omar, fiul luĭ Turakhan, care fusese numit, pentru vitejia arătată în 1462 împotriva luĭ Vlad Ţepeş, Paşă în Tesalia, căzu de sabia duşmanilor. Beglerbegul Rumelieĭ, căpetenia celeĭ d'intăiŭ oştiri, peri şi el în această luptă nenorocită, împreună cu doĭsprezece sangeacĭ, saŭ guvernatorĭ cu dreptul de a purta steag. E adevărat că la 26 Iulie Mohammed al II-lea izbuti să învingă hotărîtor pe Uzun însuşĭ, care venise cu doĭ fiĭ, dintre cari unul fu ucis. Însă pierderile Turcilor fură marĭ. «Otomanul», scria maĭ tărziŭ Turcomanul către Ştefan-Vodă, «a înfrînt o părticică dintre aĭ meĭ, dar, unde mi-a fost ucis unul, zece din aĭ luĭ aŭ picat [141]». În Polonia se zvoni că şi lupta aceasta ar fi fost o biruinţă a luĭ Uzun şi că Sultanul ar fi fugit spre Constantinopol, unde se ştia că se luaŭ măsurĭ de apărare [142]. De fapt, şi învingătorul şi învinsul se putură întoarce în sălaşele lor de iarnă, şi zguduitura fusese aşa de puternică pentru Turcĭ, încît se luară măsurĭ ca o răscoală să nu izbucnească în Bosnia

și Serbia, unde începuse a se clădi, încă din Iunie 1471, cetatea Șabaț [143]. Uzun-Hasan nu-șĭ pierdu nădejdea de a răpune pe Turcĭ în Asia, și, la începutul noului an musulman, el trimese la «domniĭ Frîncilor» din Europa pe medicul săŭ Isac-beg, pentru a li cere ajutor. Isac veni pe drumul cel drept al Caffeĭ, dar trecu, îndreptîndu-se spre Apus, unde eraŭ Veneția și Papa, sprijinitoriĭ tuturor silinților împotriva Sultanuluĭ, și prin Moldova. Către stăpînul acesteia, el aducea o scrisoare a luĭ Uzun, în care el deslușia cele întîmplate în anul trecut și cerea ca Ștefan să-l ajute a răspîndi în lumea creștinilor faima isprăvilor și mărimea planurilor sale [144].

Astfel se îndemnă Ștefan-Vodă să dea lovitura cea mare luĭ Radu, adecă Turcilor rupțĭ de oboseala războiuluĭ asiatic.

La 29 Octombre 1473 se știa la Ragusa, pe malul Măriĭ Adriatice, unde veniaŭ necontenit ștafete din orașele turceștĭ, că Sultanul e încă în Asia și că nu e sigur dacă el va ierna în Brusa saŭ în Constantinopol [145]. La 8 Novembre, Domnul Moldoveĭ, plecat decĭ cu vre-o săptămînă înnainte, se afla la Milcov, și aicĭ, dînd steagurĭ cetelor sale, el porunci a războiul împotriva vecinuluĭ. Radu era înștiințat de ce-l așteaptă, și el îșĭ strînsese boieriĭ și gloata. Abia la 18 ale luniĭ se dădu lupta la un vad [146], departe treĭ zile de Bucureștĭ, decĭ chiar lîngă graniță, la Rîmnicul-Sărat. Turciĭ, de tot pu-

ținĭ, ce se aflaŭ în oastea munteană, nu putură opri fuga luĭ Radu, învins după o frămîntare de treĭ zile, care arată că și în acest vlăstar al luĭ Vlad Dracul se deștepta în unele împrejurărĭ îndărătnicia, cerbicia drăcească a neamuluĭ săŭ.

Ștefan se luă pe urmele luĭ, și nu se opri decît înnaintea cetățiĭ de pe Dîmboviță a Bucureștilor. Întăriturile cetăților muntene eraŭ foarte slabe: un șanț noroios și parĭ bătuțĭ unul lîngă altul. Hrana lipsia în Bucureștiĭ prinșĭ pe neprevăzute, și din satul cărora fugise locuitoriĭ. Maĭ sigur era Giurgiul din apropiere. Radu știa că o Vistierie ca aceia ce ascunsese în Curțile sale bucureștene se poate face la loc din dăjdĭ și dijme, că nicĭ-o primejdie decît a uneĭ robiĭ încunjurate de toată cinstea nu amenința pe Doamna sa, Maria, și pe cele două fete, dintre care una se chema tot Maria, ce se aflaŭ lîngă dînsul. Pe cînd pentru el a fi prins însemna tăiarea capuluĭ înnaintea luĭ Laiotă, care se bucura în tabăra luĭ Ștefan de prada sa apropîată, strînsă în unghiul morțiĭ acuma. În noaptea chiar cînd Moldoveniĭ îșĭ învîrtiră caiĭ supt movila pe care se înnălța cetatea, el se strecură în pădurile apropiate ale Cotrocenilor, și îndată ocrotitoriĭ din Giurgiu îl avură în mijlocul lor.

A doua zi, la 24 Novembre, Ștefan-Vodă și Vodă Laiotă puteaŭ să intre în voie în Bucureștiĭ cari nu maĭ aveaŭ de ce să se apere. Ștefan încărcă Vistieria fugaruluĭ, făcu loc între boieriĭ săĭ Doamneĭ și celor două Domnițe, niște fetițe încă, dintre care una

era să-ĭ fie maĭ tîrziŭ soție, ridicâ mulțimea de steagurĭ din biserica Curțiĭ, și, după obișnuitele ospețe de treĭ zile, el se întorcea înnainte de sfîrșitul luniĭ spre Suceava. De aicĭ, el trimetea în Decembre regeluĭ Polonieĭ douăzecĭ și opt de steagurĭ, care mărturisiaŭ pentru oricine biruința pe care o vestia în scrisorile sale. Primirea lor se făcu la Wyslicza în Galiția, unde trecuse Casimir din Cracovia, pentru a petrece serbătorile, la 16 Ianuar 1474, într'o Duminecă [147].

Laiotă rămăsese Domn muntean, Măria Sa Basarab cel de-al doilea. El domni însă o lună în capăt, de la 24 Novembre la 23 Decembre. În adevăr, Turciĭ se întorsese acum din Asia, și pe toate drumurile Balcanilor roiaŭ cetele lor care apucaŭ spre moșiile, orașele, cetățile unde eraŭ obișnuițĭ să stea. Pacea cu Uzun-Hasan se socotia ca sigură, și Sultanul nu oprise în iernatece pe nimenĭ, rămîind numaĭ cu Ienicerii săĭ. Cînd auzi despre ce îndrăznise a face Domnul moldovean în lipsa sa, el porunci îndată nouluĭ beglerbeg al Grecieĭ, stăpînul tuturor ostașilor din Europa, Bosniacul Soliman-beg Eunucul (Hadîm, Hadîmbul), să pedepsească pe călcătorul de pace, care nu-șĭ plătise nicĭ birul pentru anul acesta, să gonească pe omul de paie adus de dînsul — în care însă uniĭ văzuse pe Vlad Țepeș însușĭ, care stătea acum liber la Buda și doria să tragă în țapă iarășĭ oamenĭ, pe cînd în închisoare trebuia să

se mîngîie cu șoarecĭ și paserĭ — și să așeze în Bucureștĭ iarășĭ pe credinciosul Radu.

Știrea despre luarea acestor măsurĭ de răsplătire sosi la Ragusa prin soliĭ orașuluĭ plecațĭ din Constantinopol la 28 Decembre [148]. Încă de la 23, cu două zile înnainte de Crăciun, Laiotă fusese bătut de o armată de 15.000 de Turcĭ, pe care nu avea cu ce s'o înfrunte. Învingătoriĭ săĭ, oaste maĭ proastă a sangeacilor de margine, navrapĭ saŭ azapĭ dintre aceĭ ce puteaŭ prăda singurĭ, dar nu se puteaŭ lupta fără Ienicerĭ, se luară după dînsul care fugia la «părintele» săŭ din Moldova. Ștefan nu se aștepta la această răpede schimbare a lucrurilor, și eĭ putură pătrunde pănă la tîrgul de vamă, neîntărit, al Bîrladuluĭ.

Cînd Domnul se coborî însă în Țara-de-jos, făcînd tabără la Vasluiŭ, unde stătu pănă în Februar, jefuitoriĭ plecară, zburătăcind, îndărăt, spre a căuta, în Țara-Romănească, a păgubi și ucide pe boieriĭ ce se dăduse de partea Domnuluĭ de patru săptămînĭ. Aicĭ la Vasluiŭ, îl găsiră pe Ștefan Trimeșiĭ polonĭ, Byszowski și Suhodolski, cari aduceaŭ îndoita făgăduială că oastea Podolieĭ va veni în ajutor și că se va stărui pentru pacea cu Radu. Ajutorul nu sosi, firește, nicĭ-odată, iar, cît pentru împăcăciune, Ștefan, încă în tot focul mînieĭ sale, răspunse că nu-ĭ trebuie, căcĭ Radu e una cu Turciĭ.

Domnul va fi stat în lagăr, unde-șĭ adusese

Doamna, pe fiul cel mare, Alexandru, și pe fată, Elena, pănă ce se văzu în Maiŭ că beglerbegul pleacă asupra Albaniei și că el va avea decĭ liniște în acest an.

Liniștea aceasta o maĭ asigura o împrejurare, cu totul neprevestită. Radu nu se putu bucura de izbînda pe care i-o cîștigaseră Turcii. Cine știe cum, bietul om muri, — maĭ curînd într'o ciocnire cu oamenii luĭ Laiotă, pe care fără îndoială că Ștefan îl trimesese iarăși, din tabăra sa, și-ĭ dădu necontenit ajutor [149]. Laiotă era un om fără conștiință și fără recunoștință, între altele și fiindcă era foarte slab și fără prietenĭ. Putea el să se încumete a rămînea Domn fără voia Turcilor? Și puteaŭ să-l răspingă aceștia, cari nu maĭ aveaŭ nicĭ-un fiŭ de Domn la dînșii, cînd el venia să ceară acum iertare Sultanuluĭ, făgăduind bir și aducînd banĭ? El aduse și în oastea turcească, — al căreĭ rost în Asia, împotriva luĭ Uzun-Hasan, nu se încheiase cu totul atuncĭ cînd scrisorile acestuia răscoliaŭ toată lumea creștină pănă în Franța [150] —, un ajutor de cîteva miĭ de oamenĭ [151]. La 26 Iunie el se întorsese și vestia Brașovenilor că «și-a făcut pacea» cu Împăratul păgîn [152].

Își stricase însă pacea cu creștinii. Deocamdată întoarcerea luĭ Laiotă se făcu în liniște, căcĭ, după ce i se luase luĭ Ștefan grija Turcilor, cari duceaŭ acum cu multe greutățĭ împresurarea cetățiĭ

Scutari în Albania Veneţienilor, — venise grija Tatarilor. Crîmlenii, supt călăuzirea unuĭ fiŭ al luĭ Hagi-Ghiraĭ, Aidar (Haidar), prădară straşnic, la sfîrşitul luĭ Iunie, în preajma Nistruluĭ, pănă supt zidurile Cameniţeĭ; Palatinul polon, Mihaĭ Buciaţchi, fugi înnaintea lor. În acelaşĭ timp însă, Trimeşĭ aĭ Sultanuluĭ ajunseră în Moldova, şi eĭ cerură luĭ Ştefan următoarele lucrurĭ, pe care le putea da numaĭ un învins fără nădejde: ieşirea Moldovenilor, nu numaĭ din Chilia, ci chiar din Cetatea-Albă, şi plata biruluĭ rămas în urmă [153].

Era să fie decĭ războiŭ cu Turciĭ, un mare războiŭ hotărîtor pentru soarta Romînimiĭ întregĭ. Nimic nu-l maĭ putea înlătura. Şi dacă Laiotă, credinciosul Sultanuluĭ, va fi, în clipa cea grea, Domn al Ţeriĭ-Româneştĭ, năvălitoriĭ vor putea pătrunde pănă la Milcov şi necontenit eĭ vor avea hrana lor din grînare româneştĭ. Nerecunoscătorul trebuia înlăturat.

Pentru această goană de Domn, Ştefan găsi un ajutător. În 1474, Voevoziĭ Ardealuluĭ eraŭ Ioan Pongrácz şi Vlasie Magyar. Acesta din urmă ţinea la dînsul pe Basarab-cel-Tînăr, care, de cînd Laiotă era om turcesc, va fi căutat într'una să fie pus în locul luĭ. Dacă ar fi cerut poruncĭ de la regele Matiaş, care stătea acum departe, în Silesia, la Breslău, cu totul cuprins de alte interese, i s'ar fi răspuns să nu tulbure liniştea la acest hotar. Dar de maĭ multă vreme Voevoziĭ Ardealuluĭ se de-

prinseseră a lua de la sine hotărîrile lor, pentru care fapt eĭ răspundeaŭ. Între Ștefan și Voevodul din Ardeal se făcu o învoială, în puterea căreia Laiotă trebuia să fie înlocuit cu Basarab-cel-Tînăr într'o îndoită năvălire de iarnă.

La 1-iŭ Octombre deci, Ștefan era înnaintea cetățiĭ Teleajinuluĭ, căcĭ încă de la înfrîngerea luĭ Radu Munteniĭ nu maĭ stăteaŭ în Crăciuna și în Ținutul Putna, așa încît singura piedecă în calea dușmanuluĭ era această cetate din Prahova. Pîrcălabiĭ fură tăiațĭ, familiile lor, averea lor prinse. Vlasie Magyar saŭ maĭ degrabă vicevoevodul și comitele Secuilor, Ștefan Báthory, care fusese de față la Baia și se încredințase cu ochiĭ săĭ de vitejia și hotărîrea Moldoveanuluĭ, sosi cu Basarab-cel-Tînăr în acelașĭ timp: răspins întăiŭ în întîlnirea de la 5 ale luniĭ, el răzbi la 20 pe Laiotă [154].

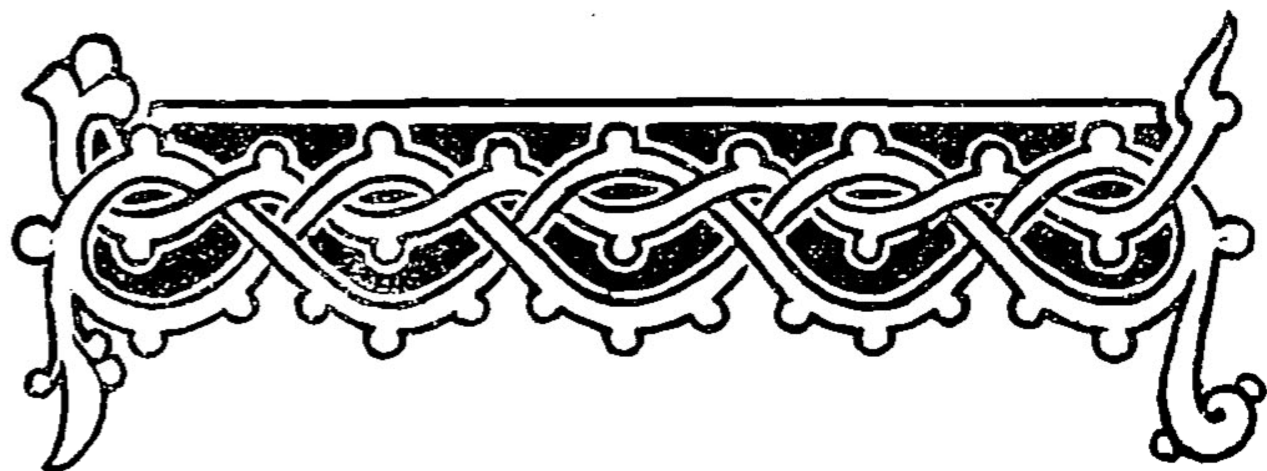
Turciĭ zădărniciră însă aceste biruințĭ. Văzînd că orĭce silințĭ nu izbutesc în Albania, Sultanul îndreptă pe Soliman beglerbegul asupra Moldoveĭ, cu poruncĭ să aducă de barbă pe Voevod, să ierneze la Camenița și de aicĭ să se arunce asupra Leșilor și Ungurilor. Ștefan se dădu îndărăt față de cele d'intăiŭ cete ale Turcilor care trecură Dunărea în ajutorul luĭ Laiotă. Iarășĭ el făcu tabără la Vasluiŭ ca și la începutul anuluĭ: aicĭ primi el pe Trimesul venețian Paul Ogniben, care se întorcea din Persia, de la Uzun-Hasan, și-ĭ dădu, la 29 Novembre, o scrisoare către Papă, asigurînd

pe acest căpitan firesc al întregeĭ creștinătățĭ amenințate, că a primit veștĭ de la Uzun, prin soliĭ acestuia și prin Ogniben, și că, de spre partea luĭ, e hotărît «a se lupta din răsputerĭ pentru creștinătate» [155]. Totușĭ de nicăirĭ nu-ĭ venise nicĭ un ajutor însemnat decît Secuiĭ — vre-o 5.000, după mărturisirea luĭ Ștefan însușĭ către Regele Polonieĭ, — și, pe lîngă dînșiĭ, ostașĭ ungurĭ, — 1.800, după socoteala Regeluĭ Matiaș. Pe aceștia i-ĭ lăsase, pe toțĭ, comitele Secuilor întorcîndu-se acasă, căcĭ Ardealul n'avea voie să înceapă un războiŭ, plin de urmărĭ, cu Turciĭ înșiĭ. Basarab-cel-Tînăr se afla și el pe lîngă Ștefan, cu cîțĭva fugarĭ. În tabără, între «vitejĭ», Curtenĭ, hînsarĭ, boierĭ, în mijlocul țărănimiĭ care venia din munțĭ și văĭ la tabăra luĭ Vodă ca să apere țara, țara luĭ și țara lor, — frumoșĭ luptătorĭ simpli, cu căciulĭ înnalte, lungĭ plete și ochĭ de foc, purtînd unelte de muncă prefăcute în unelte de luptă și arcurĭ atîrnate pe umerĭ [156] —, el petrecu serbătorile de iarnă cu maĭ multă evlavie decît totdeauna. La ospețele de Crăciun păharele păreaŭ a cuprinde pentru mulțĭ, pe cari trebuia să-ĭ aleagă soarta, împărtășenia, sfînta împărtășenie cu neamul lor, înnaintea morțiĭ. Cu toțiĭ se legară a posti patru zile cu pîne și apă, dacă Dumnezeŭ va scoate din primejdie pămîntul ostenelilor lor.

Căcĭ în zările albe ale miezuluĭ ierneĭ înnaintaŭ mulțimile negre, zecile de miĭ de dușmanĭ, Ienicerĭ, Spahiĭ și gloată, — ca lupiĭ flămînzĭ.

CARTEA IV.

LUPTELE CU TURCIĬ.

I.

Lupta de la Podul-Înnalt.

Ștefan avea deci o oaste de țeranĭ: vre-o treĭzecĭ de miĭ de țeranĭ, din Nistru — pe unde nu eraŭ încă Rușiĭ — în munte, din codriĭ Bucovineĭ — pe unde nu eraŭ încă Nemțiĭ — în Dunăre. Vodă-ĭ chemase la vînătoare de iarnă în pădurile Vasluiuluĭ și Tutoveĭ, și eĭ veniseră făcîndu-șĭ cruce la plecare, obișnuita lor rugăciune fără cuvinte, care se ascultă în Cerurĭ. Eraŭ tot vînătorĭ pricepuțĭ și agerĭ, din neam în neam; astfel eĭ îșĭ îndepliniră sarcina cu destoinicie: mînară fiarele în hățiș și le uciseră.

Soliman Eunucul, beglerbegul Grecieĭ, veni la Dunăre cu vre-o 100.000 de ostașĭ în stare să se lupte cum trebuie și cu vre-o 20.000 de țeranĭ creștinĭ din Bulgaria, carĭ deschideaŭ drumurile și duceaŭ carele cu proviant. Cu dînsul se unise, poate aicĭ, în preajma apeĭ, amîndoĭ feciorii luĭ Mihalogli,

stăpînii temuți ai acestei granițe dunărene. Domnul muntean, bietul Laiotă, care totuși în fundul cugetului — ca ori-cine din neamul său — era mai bucuros să fie cu creștinii, cu toate că nu putea fără învoirea și sprijinul păgînilor, fu silit să-și adune boierii și satele, pentru a merge, cu inima frîntă și fața acoperită de rușine, în urma Turcilor ce veniaŭ ca să dărîme o Domnie românească, să piardă o parte din poporul lui.

Dunărea se trecuse foarte lesne pe la Nicopol. Nu era nevoie de nici-o corabie, căci iarna întinsese de la un mal la cellalt podu-i de ghiață ninsă. Salahorii bulgari făcură drum larg prin zăpadă și dreseră podurile peste rîpi, bălți și rîuri. Hrană era din destul, cît timp se străbătea pămîntul supus al Țerii-Românești. Iarna se îmblînzia, tăindu-și gerul, așa încît și ea se arăta priincioasă năvălitorilor.

Așa se ajunse la Milcov. De aici însă pănă la adăpostul măcar al dușmanului nevăzut, — undeva, în vre-o pădure neagră, lîngă o apă prăpăstuită, — mai era drum.

Căldura desfundase drumurile, înnecase ogoarele, slăbise ghiața întinsă de asprul Decembre asupra apelor. Sara și dimineața, zarea se pierdea în neguri, în care se năzăriaŭ stafii de luptători pentru Turcii obosiți, cari aveaŭ pe sufletul lor povara înfrîngerii proaspete de la Scutari. După ce se trecu Siretiul, rîul de graniță, pustiul se deschise pretutindeni: înnaintea lor, în dreapta, în stînga; satele

eraŭ o grămadă de dărîmăturĭ; focul pus, fără părere de răŭ, de țeraniĭ plecațĭ la oaste, ale căror familiĭ eraŭ adăpostite departe în Țara-de-Sus, saŭ spre munte, nimicise căsuțele și bordeiele. Apă nu se găsia decît în bălțile otrăvitoare. Necontenit se așteptaŭ care cu pîne de la Muntenĭ, căcĭ Moldova nu voia să-șĭ hrănească dușmaniĭ.

Drumul fusese ales foarte răŭ, numaĭ cu gîndul de a găsi maĭ răpede pe Ștefan, de a-l zdrobi, a-l «prinde de barbă», cum era porunca, a supune Moldova și a prăda apoĭ la Răsăritul și la Apusul eĭ. Pe malul drept al Siretiuluĭ se urca larga cale a negustorilor care ducea la Capitala țeriĭ. Dincoace, intraĭ curînd în Ținutul dealurilor îngrămădite, văilor înguste, rîurilor cu malurĭ înnalte, mlaștinilor făcute de ploĭ în adîncurĭ. Nenumărata mulțime frămîntâ mocirlele cîteva zile, în umezeala rece a dezghețuluĭ, nutrită neîndestulător și fără rînduială, hărțuită de dușmanul, veșnic ascuns, care ucidea fără greș pe cercetașĭ, pe vînătoriĭ de pradă și de hrană, pe bolnaviĭ rămașĭ în urmă și pe ceĭ ce rătăciaŭ.

Luĭ Ștefan, care vedea cum norocul vine spre dînsul, locurile acestea îĭ eraŭ bine cunoscute. În codriĭ Vasluiuluĭ, pe cari vara îĭ curățise de smîrcurĭ, văzuse el pe tatăl săŭ, Bogdan-Vodă, strivind pe Polonĭ, dîndu-li jos de pe caĭ căpitaniĭ, morțĭ, silindu-ĭ să părăsească pămîntul de pustiŭ și curse al Moldoveĭ. Nu tocmaĭ departe de Crasna, care

văzuse biruința de la 1450, el își așeză oștile în calea Turcilor.

Stătu pe drumul de negoț care ducea la Cetatea-Albă, pornind tot din Suceava. Dușmanii veniaŭ de la Bîrlad, trecuseră de Vasluiŭ și acum eĭ apucaŭ spre Iașĭ, unde eraŭ Curțĭ domneștĭ din timpurĭ maĭ nouă. În locul unde pîrăul Racovățuluĭ se varsă în Bîrlad, făcînd o mlaștină între pădurĭ, trecerea era deosebit de primejdioasă. Un pod de lemn lega cele două rîpĭ [157], pod bun pentru drumețiĭ obișnuițĭ, chiar și pentru carele de marfă ale Liovenilor, dar cu totul nepotrivit pentru a ținea greutatea cămilelor, a tunurilor, a miilor de caĭ, a zecilor de miĭ de oamenĭ, — bulucul, veșnic îngrămădit, al Turcimiĭ. Din desișurĭ gurĭ de tun, ca niște ochĭ de mort, pîndiaŭ podul de-asupra prăpăstieĭ umede. În margenea codruluĭ așteptaŭ Secuiĭ cu săbiile. Iar în fund ardeaŭ în noaptea de Ianuar, a treia zi după Sfîntul Ioan, 9 spre 10 ale luniĭ, focurile la care se încălziaŭ țeraniĭ în cojoace, cu arcele pe umăr și ghioagele răzimate de fagĭ și stejarĭ. Ștafetele spusese că Turciĭ se apropie, că sînt la cel din urmă popas și vor veni odată cu ziua.

Se ridică atuncĭ o dimineață care nu sămăna cu dimineața roșie a înfrîngeriĭ Polonilor. Acum era o dimineață oarbă, cu negurĭ groase lăsate pe lumina eĭ. În chiote de îndemnare și de îndreptare, venia învălmășala de călărețĭ a beglerbeguluĭ prin glia cleioasă, tăiată de mărăcinĭ și de lațurile bu-

ruienilor uscate. Ceĭ ce apucară a răzbate se suiră pe scîndurile poduluĭ, grăbițĭ spre moartea ce pîndia în ceață.

Tunariĭ țintiră după zgomot. din amîndouă laturile drumuluĭ mare, și podul se prăbuși în răcnete de spaimă și durere pe care le înnăbuși îndată chiotul ce cutremurâ pădurea. Ca o ploaie deasă și iute, ropotiră îndată săgețile: eraŭ așa de mulțĭ dușmaniĭ, așa de învălmășițĭ în strîmtoarea peiriĭ — Termopile ale neamuluĭ nostru —, încît arcașiĭ nu puteaŭ greși. Ele veniaŭ din toate părțile, mînate de un vîrtej de ură. Fuga era cu neputință: gloatele nebune se împingeaŭ tot înnainte, și ceĭ din urmă, grăbițĭ să răsufle în larg, nu știaŭ ce oprește pe ceĭ d'intăiŭ.

Groaza dădu aripĭ acestora. Un iuruș puternic, și poate pădurea blăstămată îșĭ va pierde farmecul ucigaș! Strivind trupurĭ care făcuseră a doua oară un «pod înnalt» de-asupra rîpeĭ în care curgeaŭ acum valurĭ roșiĭ de-asupra tineĭ, Spahiiĭ în haine bogate, pe caĭ arăpeștĭ, se aruncară asupra izvoruluĭ săgeților. Secuiĭ fură călcațĭ în picioare, și se împrăștiară lăsînd multe trupurĭ în urmă. Eĭ eraŭ străinĭ, și fuga nu li descoperia căminurile. Țeraniĭ știaŭ însă ce-ĭ așteaptă pe dînșiĭ și pe toțĭ aĭ lor, din neam în neam, dacă se vor clinti dintre copaciĭ aceștia aĭ codruluĭ, dacă o spărtură se va face în zidul lor de piepturĭ goale. Topoarele, securile, ciomegele, ghioagele bătură turbat asupra haiteĭ lupilor; coasele începură să taie holda cruntă

a picioarelor cailor turceştĭ. Cu cît ţinea maĭ mult frămîntarea, cu atîta amestecul se făcea maĭ straşnic în desişul zăpăcit al duşmanilor. Eĭ nu maĭ ştiaŭ nicĭ pe cine aŭ în faţă, nicĭ pentru ce se luptă. Sultanul nu era în mijlocul lor ca să strîngă pe toţĭ în jurul luĭ şi să-ĭ îndrepte, pe cînd dincolo Domnul călăuzia toate mişcările. Ziua nu se limpezise încă pe deplin, cînd toată puterea vrăjmaşă, pedestrime, călărĭ, salahorĭ, tunurĭ, lăsă lunca sîngeroasă şi fugi, cete-cete, în toate părţile.

Şi in ziua aceia de Marţĭ, a desăvîrşiteĭ biruinţe — cea maĭ mare din viaţa luĭ Ştefan, şi asupra celuĭ maĭ puternic duşman —, şi Miercurĭ, şi Joĭ, pîlcurĭ de vînătorĭ se ţinură în urma duşmanilor. Mlaştinile-ĭ înghiţiaŭ, pădurile-ĭ prindeaŭ în braţele lor negre, dîndu-ĭ în puterea Romînilor, ghiaţa rîurilor se sfărîma prăbuşindu-ĭ în adîncimĭ. Secerişul de iarnă al trupurilor urmà ziua şi noaptea.

Uniĭ dintre învinşĭ avură maĭ mult noroc în nenorocirea lor, şi nemeriră la vadul cel maĭ apropiat, al Obluciţeĭ, care ducea la Isaccea, pe pămîntul turcesc al Dobrogeĭ. Alţiĭ crezură că se asigură maĭ bine năpustindu-se peste Siretiŭ înnapoĭ în ţara luĭ Laiotă. Dar acest Domn slab era necredinţa în chip de om. El ştia că în tabăra luĭ Ştefan se află Basarab-cel-Tînăr, care cercase în toamna trecută să-ĭ smulgă Domnia; el vedea că Turciĭ nu pot răpune pe puternicul Domn moldovean, el se aştepta ca Unguriĭ din Ardeal, cari primiseră cu cea maĭ mare bucurie vestea izbîndeĭ

luĭ Ștefan [158], ca însușĭ Craiul Matiaș, care răspîndi îndată în lumea întreagă vestea isprăviĭ strălucite pe care o făcuse Voevodul *săŭ* moldovenesc, să se amestece îndată în afacerile răsăritene. Astfel, ca să se îmbuneze cu creștiniĭ d'imprejurul săŭ, el lovi cîteva frînturĭ de oaste turcească ce-ĭ rătăciaŭ prin țară, privită de Turcĭ ca a lor, și trimese unuĭ prieten ungur un steag ca dovadă a vitejieĭ sale [159]. E drept că și în lupta de la Podul-Înnalt el pare să fi cruțat pe Romînĭ, cruțîndu-se și pe dînsul, adecă neamestecîndu-se maĭ de loc în crîncena învălmășală.

Din partea luĭ, Ștefan rămase în locul unde învinsese. El puse să i se aducă înnainte prinșiĭ, foarte mulțĭ la număr, cari scăpaseră de moartea în luptă numaĭ ca să găsească pe urmă una maĭ puțin cinstită și mult maĭ dureroasă. Mulțĭ eraŭ fiĭ de oamenĭ vestițĭ și bogațĭ, așa încît boieriĭ luĭ Ștefan vorbiaŭ de răscumpărarea lor. Dar Domnul nu voi să audă de tîrguială pentru a da drumul acelor cari-ĭ călcase țara în picioare și întinseseră o mînă îndrăzneață către cununa sa. «Dacă avețĭ atîția banĭ și putere, ce ațĭ căutat aice la mine», strigâ el nenorociților, cari fură înfipțĭ în țepile ce împodobiră sălbatec mlaștina cruntă. Singur fiul luĭ Isac-beg, din marele neam al luĭ Evrenos-beg, ce se luptase cu Mircea, Domnul muntean, fu cruțat de această cumplită moarte.

Se făcu apoĭ postul de pîne și apă care se

juruise luĭ Dumnezeŭ în clipele cele grele ale aşteptăriĭ. Apoĭ ţeraniĭ se împrăştiară pe la satele unde în curînd mînile lor de vitejĭ eraŭ să trezească sămănăturile nouă. Iar «Ştefan Voevod, cu mila luĭ Dumnezeŭ» — şi a nicĭ-unuĭ om de pe pămînt! — «Domn al ţeriĭ Moldoveĭ», stînd în Scaunul săŭ din Suceava, pe care nu-l putuseră răsturna duşmaniĭ, scria, la 25 Ianuar, întregiĭ creştinătăţĭ cele ce se întîmplase, cu ajutorul celuĭ ce sprijine dreptatea, în lunca Bîrladuluĭ. «Cînd am văzut noĭ aşa o oaste mare», spune el tuturor acelor oamenĭ vestiţĭ cari nu prea auziseră de dînsul pînă atuncĭ, ne-am ridicat vitejeşte cu trupul nostru şi armele noastre, şi li-am stătut împotrivă, şi, cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ, cel atotputernic, am învins straşnic pe aceĭ duşmanĭ aĭ noştri şi aĭ Creştinătăţiĭ întregĭ, şi i-am sfărîmat, şi i-am călcat în picioare» [160].

Mohammed al II-lea, care era acum un om bătrîn şi, maĭ mult încă, un om îmbătrînit de gîndurĭ prea marĭ şi de prea multe silinţĭ, fu lovit în inimă de vestea nenorociriĭ din Moldova. Maĭ multe zile în şir el nu primi pe nimenĭ; pregătirile sale pe apă, de care se temeaŭ atîţia, fură deocamdată întrerupte; Ali-beg fu aruncat la închisoare ca acel cunoscător al lucrurilor româneştĭ asupra căruia apăsa maĭ greŭ răspunderea celor petrecute [161]. Văduva luĭ Murad, mama vitregă a Sultanuluĭ, Mara, fata Despotuluĭ sîrbesc Gheorghe, recunoscu

față de Trimesul venețian că așa o înfrîngere n'aŭ maĭ avut să îndure Turciĭ [162].

Însă cel maĭ mare dintre Sultaniĭ pe cari-ĭ avuse până atuncĭ Turciĭ, cuceritorul Constantinopoleĭ, al Serbieĭ, al Bosnieĭ, al Caramanieĭ, nu era dintre aceia cari-șĭ daŭ înnapoĭ mîna după ce n'aŭ isbutit într'o lovitură d'intîiŭ. El se hotărî să meargă însușĭ ca să pedepsească pe Ștefan, și strînse în acelașĭ timp o minunată flotă, cu peste treĭ sute de corăbiĭ, pline de azapĭ și de cîțĭva Ienicerĭ. La 19 Maiŭ, corăbiile ridicară ancorele lor din portul Capitaleĭ turceștĭ, și, peste două zile, Mohammed însușĭ îșĭ strîngea cortul pentru a merge la Adrianopol.

Acum era vremea ca toțĭ lăudătoriĭ luĭ Ștefan să arăte prin fapte că-ĭ sînt recunoscătorĭ pentru ceia ce făcuse el în folosul Creștinătățiĭ.

Datoria aceasta față de el și față de dînșiĭ toțĭ atingea întăiŭ pe Regele Polonieĭ, căruia Ștefan îĭ făcuse atîtea jurăminte, căruia și acum îĭ închinase treĭzecĭ și șese din steagurile culese la Podul-Înnalt [163]. Luĭ îĭ scrise decĭ în cuvinte maĭ călduroase și maĭ mișcătoare, la această mare nevoie a sa, cerîndu-ĭ, încă din Mart, 2.000 de ostașĭ deprinșĭ și la apărarea cetăților, ca să-ĭ așeze în Chilia și Cetatea-Albă, de care Turciĭ se apropiaseră pe ghiață și în năvălirea lor trecută [164]. Maĭ voià, pe lîngă aceasta, ca oastea Rusieĭ vecine să se adune la Nistru, ca porțile Camenițeĭ să-ĭ fie și luĭ

deschise la o nenorocire și ca însușĭ Craiul să se grăbească a-ĭ veni în ajutor, cu toate puterile.

Mulțĭ dintre Polonĭ chiar găsiaŭ că așa se cuvine a se face. Dar Măria Sa Craiul Casimir era un om greoiŭ, care se mișca maĭ ales cu greŭ cînd la capătul drumuluĭ îl aștepta un adevărat războiŭ, plin de răspundere. Trecuseră două săptămînĭ de la plecarea luĭ Mohammed al II-lea din Constantinopol, și acest trufaș ocrotitor al Moldoveĭ, mare la vorbe și încetinel la mișcărĭ, era abia la Lublin. Aicĭ stătu de la 5 Iunie pănă la 20, și, cînd, peste două zile de drum, el ajunse într'un loc încă foarte depărtat de Lemberg, necum de Moldova, ce ardea de nerăbdare,—i se aduse vestea că ostașiĭ coborîțĭ din corăbiile turceștĭ aŭ luat, la 6 ale luneĭ, capitala negoțuluĭ Măriĭ-Negre întregĭ, Caffa, de care aveaŭ atîta nevoie negustoriĭ polonĭ. Casimir crezuse că a făcut totușĭ ceva de folos, poftind pe Sultan, printr'un Polon prins în lupta de la Varna, la 1444, și care știa astfel turcește, să nu cumva să se atingă de Ștefan-Vodă, care stă supt aripa sa de vultur trîndav [165]!

Să fie Ungurul maĭ bun decît Leahul, îșĭ zise Ștefan în fața căruia norul turcesc se ridica tot maĭ sus în văzduhul străbătut de fulgere războinice. Învinsul de la Baia era, fără îndoială, un om viteaz, un om ager, și neamul luĭ Ștefan era și neamul părinteluĭ acestuĭ Rege! Străbuniĭ Măriei Sale Unguruluĭ Matiaș purtaseră căciulă, cămașă de

cînepă şi opincĭ şi tăiaseră mămăligă pe talger de lemn ca şi învingătoriĭ de la Podul Înnalt, sărmaniĭ țeranĭ aĭ Moldoveĭ! Înnainte de această luptă şi în cursul eĭ chiar, Unguriĭ se luptaseră alăturĭ cu oameniĭ luĭ Ştefan, vădindu-se astfel încă odată că, dintre veciniĭ poporuluĭ romănesc, cel maĭ răŭ era tot Slavul, — adecă Leahul.

Un întăiŭ sol, om de rînd, nu ceru Regeluĭ alta decît să făgăduiască luĭ Ştefan un castel în care să se poată oploşi în Ardeal dacă l-ar răzbi Turciĭ, şi cărțĭ de trecere pentru Trimeşiĭ de cinste pe cari i-ar îndrepta spre dînsul. Cărțile se dădură, iar, pentru cetate, se lăsă hotărîrea pe maĭ tîrziŭ [166]. Se dădură şi poruncĭ în Secuime pentru ca Moldoveanul să capete treĭ sute de luptătorĭ de acolo [167].

În Maiŭ încă, porniră spre Curtea luĭ Matiaş Craiul, care lăsase acum războiul din Silesia depărtată şi se găsia în Capitala sa din Buda, treĭ marĭ boierĭ aĭ Moldoveĭ: bătrînul Stanciul, fost pîrcălab şi fruntaşul boierimiĭ moldoveneştĭ, apoĭ Duma, fiul luĭ Vlaicu, decĭ vărul luĭ Vodă, şi Spatarul Mihaĭ, un sfetnic maĭ tînăr. Eĭ cereaŭ să vie cu dînşiĭ oamenĭ regalĭ, cu cari să se poată înțelege de-a dreptul stăpînul lor.

Dar aceştia zăboviră. În lipsa lor, Ştefan luă ultimele măsurĭ pentru apărarea sa. Vasluiul părîndu-i-se prea apropiat de duşmanĭ, prea cunoscut acestora prin cele ce pățiseră acolo, eĭ îşĭ întări tabăra la Iaşĭ. Cînd auzi că ținta corăbiilor turceştĭ, pe care

le călăuzia Ahmed-Pașa Știrbul, un vestit căpitan ce se luptase de curînd și în Asia, e Caffa, el trimese în Crîm pe cumnatul săŭ Alexandru ca să apere Mangupul cu ostașĭ moldovenĭ. Alexandru se sui la Cetatea-Albă pe o corabie italiană, ajunse la cetatea părintească, o împresură, și o cuceri după treĭ zile, ucigînd pe fratele săŭ Isac, înțeles cu Turciĭ, și, astfel, un vechiŭ dușman al luĭ Ștefan [168]. Domnul Moldoveĭ ar fi trimes arcașiĭ și hînsariĭ săĭ și la Caffa, unde eraŭ destuĭ supușĭ aĭ săĭ, dacă Genovesiĭ din acest oraș, negustorĭ fricoșĭ, nu s'ar fi dat înnapoĭ innaintea legăturiĭ pe care Ștefan li-o propunea împotriva luĭ Isac și a Sultanuluĭ.

Cam pe aceiașĭ vreme, niște cete de Turcĭ, care veniră în părțile Chilieĭ prădînd, fură gonite de dregătoriĭ domneștĭ de la margene, cu pierderĭ marĭ pentru năvălitorĭ [169].

Dar corabia italiană ce dusese pe Alexandru se întoarse la Cetatea-Albă cu veștĭ rele. Ahmed-Pașa se înțelesese cu Tatariĭ; el tăiase în bucățĭ numaĭ pe Moldoveniĭ ce se găsise în cuprinsul zidurilor Caffeĭ. Ahmed încărcase în corăbiĭ un număr din ceĭ maĭ frumoșĭ copiĭ, din copilele cele maĭ frumoase ale Italienilor de acolo, și-ĭ îndreptase spre Constantinopol, adecă spre robie și rușine. El însă nu avea de gînd să apuce de-a dreptul drumul spre Constantinopol: Sultanul, pe care podagra-l silise a se întoarce înnapoĭ din Adrianopol, împiedecînd astfel pentru anul acesta războiul pe uscat

împotriva Moldoveĭ, i-ar fi poruncit să meargă asupra Cetățiĭ-Albe și Chilieĭ.

Ștefan schimbâ pîrcălabiĭ din Cetatea-Albă; în locul luĭ Luca și Bîlcu, el puse pe Duma, un pîrcălab de cinste, care lipsia tocmaĭ pe această vreme din pîrcălăbia sa primejduită, și pe un Neamț, Lucian Hermann, *Luțian Hărman*, venit din Ardeal saŭ din Polonia, unde avea și legăturĭ de negoț [170]. Chilia, care se putea apăra maĭ greŭ, avînd și zidurĭ maĭ puțin tarĭ decît cele ridicate de Genovesĭ la Cetatea-Albă, fu dărîmată [171]. Dar temerile luĭ nu scăzură prin aceste măsurĭ de apărare: la 20 Iunie, din Iașĭ, el grăbia pe soliĭ săĭ la Ungurĭ să se întoarcă împreună cu Trimeșiĭ Craiuluĭ și li cerea să îndemne printr'o ștafetă grabnică pe Matiaș însușĭ a veni spre Carpațĭ, «cît se va putea maĭ răpede, zi și noapte, cu toată puterea Măriеĭ Sale și cu toate oștile ce i-a dat Dumnezeŭ, ca să nu ne lase să perim, noĭ și țara noastră, de aceștĭ păgînĭ». În adevăr, el aflase că Mohammed va pleca spre Dunăre și că Ahmed-Pașa se apropia cu corăbiile sale biruitoare ca să înnoiască pe pămîntul moldovenesc grozăviile și prada din Caffa. Pe Muntenĭ îĭ socotia că sînt iarășĭ supușĭ cu totul Turcilor, că eĭ îĭ vor intra iarășĭ în țară,—«căcĭ Munteniĭ sînt pentru noĭ tocmaĭ ca și Turciĭ».

Scrisoarea luĭ Ștefan fu primită în ziua de 25 Iunie de oameniĭ săĭ la Bistrița; cu dînșiĭ împre-

ună eraŭ Dominic, prepositul de Alba, care maĭ fusese trimes în Ardeal în 1473 [172], Gaşpar de Othwan şi Mihaĭ din Pesta, soliĭ regeluĭ Matiaş. Eĭ veniră îndată în Moldova, şi încă la 12 Iulie, îndată după sosirea lor, Ştefan făcea să se scrie actul prin care el făgăduia a fi credincios Craiuluĭ: dacă Matiaş va veni cu armele în Ţara-Românească — în Moldova luĭ nu-ĭ trebuia să vie, şi, cu amintirile sale din 1467, nicĭ Regele nu era tocmaĭ bucuros să vadă această ţară, — pentru a se bate cu Turciĭ, Ştefan se va alipi la dînsul cu toată oastea; tot aşa va face, dacă nu va fi împiedecat de boală orĭ de un puternic duşman, şi cînd Matiaş va trimete cu acelaşĭ scop un «căpitan» al săŭ; el va ajuta Ungaria împotriva orĭcuĭ, dar nu împotriva Poloniei; Moldova nu va adăposti neprietenĭ aĭ Regeluĭ, certele de hotare se vor lămuri pe cale de judecată; negustoriĭ îşĭ vor căuta în pace de trebile lor [173].

Soliĭ se întoarseră îndărăt cu această hîrtie. Eĭ găsiră pe stăpînul luĭ hotărît să lase deocamdată interesele ce avea în Apus, ca să se facă apărătorul Creştinătăţiĭ la margenea răsăriteană a pămînturilor sale: putea el, Craiul mare şi strălucit, să facă maĭ puţin decît acest mic Domn Ştefan, cu ţara luĭ săracă? Cu gîndul la cuceririle ce era să îndeplinească în paguba Sultanuluĭ bătrîn şi bolnav, el iertă cu totul pe Vlad Ţepeş, căruia-ĭ dete Domnia asupra Ţeriĭ-Româneştĭ, rămîind să şi-o cîştige el, cu vitejia luĭ, cu agerimea

luĭ crudă, drăcească. Aceasta o făcu el pe la mijlocul luĭ Iunie, și Vlad plecă îndată în Ardeal, unde-l găsim la 4 August in Arghiș, și, în toamnă, la Bălcaciŭ [174]. Dar, pe urmă, Matiaș se răzgîndi, și el trimese un al patrulea sol, Nicolae, episcopul de Knin, la Basarab, care făcea toate făgăduielile, numaĭ să fie lăsat în pace. Laiotă luă asupră-șĭ îndatorirĭ ca și cele luate de Ștefan, și rămase Domn.

La jumătatea luĭ August, înnainte de a se afla îndreptarea către creștinĭ a luĭ Laiotă —, boieriĭ luĭ Ștefan eraŭ la Buda, și Matiaș iscălia un act prin care încuviința Domnuluĭ Moldoveĭ cam lucrurile pe care se îndatorise a le face acesta. Și Craiul se învoia să ajute însușĭ pe Ștefan, «dacă nu vom fi ținuțĭ», spune el, «de trebĭ maĭ însemnate ale Crăieĭ noastre». El îĭ deschidea un adăpost în Ardeal, de unde va putea orĭcînd să se întoarcă, și va fi sprijinit chiar, la întors; cetatea de adăpost fu încredințată îndată Moldovenilor: era castelul Ciceuluĭ, în apropierea munților Maramureșuluĭ [175]. Ștefan se va împăca în sfîrșit cu Vlad, și hotarele între cele două țerĭ vor fi ca pe vremea luĭ Mircea Munteanul și luĭ Alexandru-cel-Bun, — ceia ce nu însemna că Ștefan va părăsi Chilia saŭ Putna, căcĭ cea d'intăiŭ se ținea de Moldova într'un timp cînd Mircea era încă în viață, iar cea de-a doua era în mîna luĭ Alexandru la sfîrșitul stăpîniriĭ sale.

La această dată, Moldova scăpase de grijă, prin

puterile eĭ singure, căcĭ Regele cellalt, Casimir, se mulțămise a strînge o adunare la Korczyn, în ziua de 2 Iulie [176], iar de la Matiaș nu se putea aștepta nimic pănă la deplina încheiare a învoieliĭ. Ahmed-Pașa se mulțămi să trimeată la Cetatea-Albă cîteva corăbiĭ, care coborîră patru tunurĭ marĭ. Romîniĭ pîrcălabilor ieșiră noaptea din cetate și năpădiră asupra Turcilor cu atîta avînt, încît tunurile rămaseră pe uscat, dar ceĭ ce le adusese căzură în apă. La Chilia pustie nu era nimic de făcut. Flota se întoarse astfel întreagă la Constantinopol pe la începutul luĭ August [177]. Iar la 6 Septembre Ștefan se trezia cu Trimeșiĭ luĭ Casimir, doĭ nobilĭ și un canonic, cari-ĭ cerură să întărească față de Craiul nevolnic vechile legăturĭ. Ceia ce se făcu,—firește fără urmărĭ, și pentru unul și pentru cellalt [178].

Era să vie măcar Regele cellalt, despre ale căruĭ pregătirĭ pe Dunăre se spuneaŭ lucrurĭ marĭ și care trimetea pe maĭ multe drumurĭ oștile sale împotriva Turcilor?

Corvinul veni în adevăr la Șabaț, pe care-l încunjurâ multă vreme și-l luă în sfîrșit, cu toate că apărătorul era vestitul Alibeg Mihaloglu. Cum era cam lăudăros, Creștinătatea întreagă răsunâ de vestea acesteĭ isprăvĭ de iarnă, care nicĭ într'un chip nu se putea pune alăturĭ cu isprava de iarnă din 1475 a luĭ Ștefan. Dar de aicĭ Regele nu merse maĭ departe. O singură ceată se trimese înnainte

asupra orașelor din Bosnia. În fruntea eĭ stăteaŭ Despotul Vuc, coborîtor al stăpînilor Serbieĭ, și Țepeș al nostru, cari eĭ vor fi cerut să li se îngăduie această pradă, pentru care Vlad chemase pe boieriĭ săĭ adăpostițĭ în Ardeal. La Srebrnica, unde eraŭ minele cele marĭ de argint, și în alte două locurĭ, cele două căpeteniĭ făcură un războiŭ cum îl știa Țepeș din zilele sale de Domnie românească: năvălitoriĭ se îmbrăcară turcește într'un rînd, în altul eĭ încunjurară o pădure și căzură pe la spate asupra țeranilor înnarmațĭ; Vlad rupea cu mînile sale pe Turcĭ și-ĭ urca în țepĭ ca odinioară. Cînd se întoarseră eĭ cu prada, Regele era însă de mult la Buda, Turciĭ prădaseră în Februar până la Oradea [179], și planul mareluĭ războiŭ cu Turciĭ, în care s'ar fi amestecat și Vlad și Ștefan, iar Venețieniĭ ar fi plătit cheltuielile, se împrăștiè ca un vis strălucitor [180]. Veneția trimese numaĭ pe un secretar care să vadă ce se petrece în Moldova; Papa se mulțămi a face episcop catolic al Cetății-Albe pe solul luĭ Ștefan, Petru; alțiĭ lăudară pe luptătorul viteaz și-l uitară a doua zi [181].

II.

Lupta de la Războienĭ (Valea-Albă).

În primejdiile nouă îĭ rămînea luĭ Ștefan un singur tovarăș: boierimea, și maĭ ales țeraniĭ Moldoveĭ. Cu eĭ era să lupte din noŭ pentru țara lor. Și astfel era să se dovedească adevărul spuselor

solilor săĭ la Veneția, cari răspunseseră la îndreptățirea că baniĭ se daŭ doar Regeluĭ ungur, care e Domnul luĭ Ștefan: «că Ștefan-Vodă nu e supus întru nimic regeluĭ Ungarieĭ, ci Domn al țeriĭ și poporuluĭ săŭ» [182].

Data aceasta nu maĭ răsunâ lumea de vestea pregătirilor turceștĭ. Casimir al Polonieĭ putu să se bucure în liniște de nașterea celuĭ de-al unsprezecelea copil al săŭ, bucurie de părinte fericit care-l moleși cu desăvîrșire. Matiaș din Ungaria, mult maĭ tînăr, avu tot răgazul să se gîndească la a doua căsătorie, care trebuia să-ĭ aducă o nevastă frumoasă, împodobită cu toată creșterea bună, cu toată știința timpuluĭ și cu o zestre de 100.000 de galbenĭ. Iarna trecu în cea maĭ deplină pace.

În primăvară, Ștefan se coborî din Suceava spre Țara-de-jos. În Maiŭ 1476, la 22, el se afla în Iașĭ, unde stătuse atîtea zile de așteptare dureroasă în vara anuluĭ trecut: acum îl vedem întărind unor supușĭ aĭ săĭ stăpînirea peste pămîntul lor [183]. Nu maĭ ropotesc, ca altă dată, ștafete în toate părțile.

Pe această vreme Ștefan trebuia să știe însă de pregătirile Sultanuluĭ.

Acesta, la care venise un om al Domnuluĭ Moldoveĭ ca să afle soarta familieĭ domnitoare în Mangup, ce fusese prinsă la cucerirea cetățiĭ în Decembre trecut, dusă la Constantinopol și măcelărită, răspunse printr'o solie care cerea iarășĭ ceia ce n'ar fi putut da decît un Domn slab și înjosit:

haraciul pe ceĭ treĭ anĭ de zile de cînd ținea războiul, cetățile de la Dunăre, prinșiĭ din oastea beglerbeguluĭ, și maĭ ales fiul luĭ Isac, robiĭ genovesĭ cari fugiseră de pe o corabie și se coborîseră la Chilia, de unde fuseseră dușĭ la Suceava și, în sfîrșit, lăsarea la Constantinopol, ca ostatec, a luĭ Alexandru, moștenitorul Coroaneĭ moldoveneștĭ. Ștefan răspinse aceste cererĭ în chipul sîngeros pe care-l întrebuințase și față de obrăznicia solilor tătăreștĭ : el ucise pe aceia pentru cari i se aruncaŭ amenințările și trimese îndărăt cu rușine pe dregătoriĭ împărăteștĭ [184].

Mohammed al II-lea strînsese un mare număr de corăbiĭ pe Mare și în rîurile din apropierea Dunăriĭ [185]. Beglerbegul Romănieĭ pornise înnainte, oprindu-se la Sofia, și la 13 Maiŭ bătrînul Padișah se îndreptă și el spre acest oraș, între albele coifurĭ de pîslă, tuiurile cu Craiŭ noŭ și cozĭ de cal și sangeacurile verzĭ, ce-ĭ întovărășiaŭ călătoriile de cucerire și pradă.

Toată lumea credea că el va merge asupra Ungurilor ca să li răsplătească rușinea de la Șabaț și jafurile, neomeniile din Bosnia. La Belgrad se făceaŭ în grabă întăriturĭ. Un Trimes anume al Papeĭ venise la Buda ca să apere cu sfaturĭ și anateme Ungaria de vre-o năvălire a Polonilor, cari nu încheiase încă o pace trainică.

Din Sofia poate porni, în același timp, o oștire spre Marea Neagră saŭ părțile apropiate ale Dunăriĭ-de-jos și alta spre Sava, care despărția pămînturile maĭ

vechĭ ale Crăieĭ ungureştĭ de locurile de veşnice lupte ale Serbieĭ şi Bosnieĭ. În stînga se desfăcură însă numaĭ cîteva cete, care dădură de lucru Ungurilor de la hotare saŭ trecură Dunărea pe furiş prădînd în Banat şi în părţile vecine ale Ungarieĭ [186]. Fraţiĭ Mihaloglu aveaŭ şi acum grija în aceste părţĭ, unde de mult timp eĭ se deprinseseră a stăpîni.

Sultanul însuşĭ porni spre dreapta, şi la 22 Maiŭ el se afla la Varna, aşteptînd corăbiile care-ĭ aduceaŭ lemne pentru podurĭ, tunurĭ şi unelte de războiŭ de tot felul. Se spune că aicĭ ar fi venit la dînsul, aducînd o frumoasă şubă, împodobită cu auriturĭ, mărgăritare şi pietre scumpe, un Trimes leşesc, care pornise încă din 1475 ca să îmbuneze inima luĭ faţă de Ştefan: dacă a fost în adevăr aşa, atuncĭ trîndăvia soluluĭ era de o potrivă cu încetineala stăpînuluĭ săŭ! Orĭcum, un Trimes al luĭ Casimir se înfăţişă totuşĭ în tabăra întinsă a Împăratuluĭ păgîn, care punea să se răspundă — nu la 22, ci încă de la 19 Maiŭ, — cu vorbe goale vorbelor goale. Apoĭ crainiciĭ dădură semnul plecăriĭ maĭ departe, în margenea Măriĭ celeĭ rele, pe care primăvara o înseninase prin zimbetul şi dezmierdările eĭ [187].

Atuncĭ Ştefan înţelese că luĭ i-a venit ceasul lupteĭ cu moartea. De nicăirĭ nimenĭ nu se mişca pentru dînsul. Papa era deprins să dea banĭ numaĭ regeluĭ Ungarieĭ, care se lăuda pretutindenĭ, muşcîndu-şĭ buzele de năcaz, că Ştefan acesta, cîştigătorul de biruinţe, e un căpitan al luĭ, un Voevod

supus, căruia nu i se poate da nimic de-a dreptul fără a se înjosi cinstea luĭ regală [188]. Veneţieniĭ trimeteaŭ pe Domn la Prea-Sfîntul Părinte din Roma, care singur are chemarea de a sprijini pe creştiniĭ ce se află în primejdie şi apără cu sîngele lor crucea luĭ Hristos; cît despre dînşiĭ, bogaţiĭ negustorĭ îşĭ aduceaŭ aminte că aŭ dat 200 de galbenĭ cu împrumut oamenilor luĭ Ştefan veniţĭ în oraşul lor şi-şĭ îndemnaŭ secretariul aflător în Moldova să ceară aceştĭ banĭ pentru a se hrăni acum cu dînşiĭ [189]. Se maĭ gîndiaŭ să ridice pe Tatarĭ asupra Turcilor şi astfel, fără cheltuielĭ, să dea un tovarăş de luptă Moldoveanuluĭ [190].

Casimir al Polonieĭ se întoarse din Prusia abia la jumătatea luĭ August, ca să întrebe pe magnaţiĭ săĭ cum s'ar putea ajuta Moldova, ca să strîngă la Cameniţa un lagăr, care prădă răŭ pe ţeraniĭ şi nobiliĭ vecinĭ şi nu voi să se mişte până nu vor veni şi alţĭ ostaşĭ din părţĭ maĭ depărtate de margene, pănă nu se va pune în fruntea tuturor Craiul, care nu avea cea maĭ mică plecare pentru aşa ceva [191]. Matiaş, care primi pe la mijlocul luĭ Iunie solĭ aĭ luĭ Ştefan, ce-ĭ aduseră aminte de făgăduielile luĭ de maĭ dăunăzĭ [192], avea mintea numaĭ la nuntă, la asigurarea drumurilor pentru mireasă, căreia Turciĭ de la Marea Adriatică ar fi voit să-ĭ taie calea; el se maĭ gîndia doar la graniţa sîrbească, spre care porniseră jăfuitoriĭ Sultanuluĭ şi unde se încleştă peste cîtva timp o luptă îndărătnică, la Semendria. Spre Ştefan el îndreptă numaĭ pe Arde-

lenĭ, asupra cărora era Voevod acum învingătorul luĭ Laiotă, Ștefan Báthory: un om viteaz, dar care, ca toțĭ aĭ luĭ, obișnuia să vie totdeauna la sfîrșit, cînd se culeg snopiĭ secerațĭ de altul saŭ se poate arunca asupra luĭ răspunderea pentru holdele pierdute. Și, chiar să fi fost el altfel, ce zor aveaŭ ticnițiĭ Sașĭ, Secuiĭ ce simțiseră cît de adînc taie sabia turcească, iobagiĭ dușĭ la măcel cu mintea întunecată, ce zor aveaŭ toțĭ aceștĭ Ardelenĭ ce n'aveaŭ decît grija Ardealuluĭ, ca să stea în calea urdiilor furioase?

Ștefan îșĭ făcu datoria, lăsînd celelalte în grija luĭ Dumnezeŭ apărătorul. Satele din Țara-de-jos porniră spre munte, pe cînd luptătoriĭ se adunaŭ cu cealaltă țerănime în tabăra Domnuluĭ. Tîrgurile se pustiiră, și făcliile de nimicire eraŭ ținute gata, cînd dușmanul s'ar fi apropiat de dînsele. Cetățile dunărene, spre care privia cu lăcomie Sultanul, fură întărite după putință, și se pare că la Chilia, unde zidurile fusese date jos în 1475, se întruchipă în grabă un gard de țerușĭ legațĭ cu răchită, pe cînd Cetatea-Albă înnălța mîndră înnaltele-ĭ zidurĭ vechĭ.

Domnul se așeză la Bîrlad, cu 30.000 de țeranĭ și vre-o 10.000 de boierĭ, Curtenĭ, «vitejĭ» și hînsarĭ, — adecă puterile ce le avuse și în anul trecut. De aicĭ scria el la începutul luĭ Iunie prietenilor din Brașov în aceste cuvinte, puține și hotărîtoare:

«Sîntem în lagăr cu toată puterea noastră și mergem asupra Turcilor» [193].

Aceștia veniaŭ din Dobrogea. Laiotă, care își întărise cetățile și scria la 15 April, la 9 Maiŭ și la 14 Iunie din «Cetatea-Nouă», adecă Gherghița [194], merse înnaintea stăpînuluĭ săŭ cu 10.000 de oamenĭ, carĭ nicĭ aceia nu eraŭ bucuroșĭ de un astfel de războiŭ [195]. Cincĭ podurĭ se întinseră peste Dunăre la vadul din Oblucița, vechea și vestita trecătoare.

E de crezut că Ștefan a făcut și el ceia ce făcuse în 1462 Vlad Țepeș, că a stat în dosul mlaștinilor maluluĭ jos, oprind cu săgețile trecerea Turcilor, care se zăbovi mult timp. Cumnatul săŭ Șendrea, de bună samă Șendrica, fiŭ al luĭ Șandru din Dorohoĭ, și Vistierul Iuga îl ajutaŭ să apere intrarea țeriĭ sale [196]. Abia pe la 15 Iulie putură trece toțĭ ostașiĭ, jăfuitoriĭ și salahoriĭ Sultanuluĭ, revărsîndu-se asupra Moldoveĭ. Sfatul cel bun al ticălosuluĭ Laiotă nu-ĭ lăsă data aceasta să se încurce în bălțĭ, rîpe și pădurĭ, de unde-ĭ putea pîndi așa de sigur moartea. Mulțimile Grecieĭ și Asieĭ trecură Siretiul și prinseră a se sui pe drumul cel mare al maluluĭ drept, ca Radu-cel-Frumos, ca Matiaș Corvinul, ca Ștefan însușĭ cînd mergea spre Suceava ca să iea moștenirea părinteluĭ săŭ.

Cu cîteva zile înnainte, prieteniĭ ceĭ noĭ aĭ Turcilor, Tatariĭ, al căror Han, Mengli-Ghiraĭ, se închinase Sultanuluĭ în timpul robieĭ sale, se arun-

caseră asupra țerii, mulți, iuți și cumpliți. Apucînd calea lor obișnuită de-a lungul Nistrului, eĭ trecură printr'un vad de sus al apeĭ, fără a putea să fie opriți de slabele puterĭ ale pîrcălabuluĭ Gangur din Orheiŭ. Peste Prut eĭ răzbătură pe la Ștefăneștĭ, în Ținutul Botoșanĭ, făcîndu-se a ținti asupra Suceveĭ, unde stătea adăpostită Doamna Maria. Soția luĭ Ștefan fugi pe căĭ ascunse spre Hotin, unde se găsi în siguranță, iar horda se învîrteji asupra pămînturilor de la Siretiŭ ca o vijelie de pierzare, și plecă tot atît de răpede cum venise, trăgînd după dînsa robĭ ce nu eraŭ să-șĭ maĭ vadă țara înnapoĭ, miile de robĭ săracĭ ce nu se puteaŭ răscumpăra.

Prin ștafete de spaimă vestea aceasta sosi la Domn, care trecuse și el Siretiul, nevăzut de nimenĭ, și aștepta clipa în care ar putea prinde la strîmtoare, între codriĭ prietenĭ, în preajma uneĭ ape fără pod și fără vadurĭ, pe marele săŭ dușman. Cînd vestea aceasta se lăți, un strigăt de durere și de milă străbătu rîndurile țerănimiĭ: înnaintea ochilor umezĭ se năzăriră casele în flacărĭ, holdele călcate de tropotul cailor pustiuluĭ, bătrîniĭ, nevestele, copiiĭ mînațĭ de ștreangul Tatarilor în robia de unde nu se maĭ întoarce nimenĭ. Eĭ nu se răzvrătiră, vitejiĭ cari răpusese Turcimea în pădurea de la Vasluiŭ, cari înduraŭ de două lunĭ de zile suferințile căldurii năprasnice, hraneĭ puține și rele, mersurilor pripite: se rugaŭ numaĭ să li

se dea voie a-şĭ cerceta o clipă vetrele; după care, orĭce ar găsi, eĭ se vor întoarce.

Ştefan li îngădui cererea, care era aproape o osîndă pentru dînsul. Vor putea sta două săptămînĭ, iar pe urmă-l vor căuta în codri, — dacă va maĭ fi acolo saŭ undeva, pe pămînt. Strîngînd într'un mănunchiŭ sfînt care se închinase morţiĭ boierimea şi Curtea sa, el se înfundâ tot maĭ adînc în văile înguste.

La 24 tabăra turcească ajunse la Roman, — un oraş mort şi o cetate pustie. Laiotă mergea înnainte, călăuză bună a duhuluĭ răŭ. Peste două zile, păgîniĭ, duşĭ de un creştin ca acesta, stăteaŭ înnaintea Cetăţiĭ Neamţuluĭ, ce-şĭ înnălţa zidurile pe un deal rotunzit, într'un Ţinut înnalt, de o nespusă frumuseţă, avînd în fund, ca razim, Carpaţiĭ.

Ce era să maĭ aştepte Ştefan care auzia din adăpostul săŭ vuietul mulţimiĭ, pocnetul sineţelor şi zguduitorul cîntec de nimicire al tunurilor? Ceva maĭ sus era Baia, şi, odată ce trecea duşmanul de Baia, el ar fi avut până la Suceava drumul lesnicios făcut de cursul apelor limpezĭ.

Se aşeză decĭ în margenea Pîrăuluĭ Alb, într'o vale strîmtă, bogată în pădurĭ bătrîne. Şi, cînd trecu în sfîrşit Sultanul, lăsînd în urmă impresurătoriĭ Cetăţiĭ Neamţuluĭ, — el se vădi prin salutul săgeţilor.

Acum era însă soarele de Iulie care luminează toate ascunzătorile. Căldura curăţise bălţile, uscase rîurile, care pe aicĭ nu-şĭ sapă prăpăstiĭ. Moldoveniĭ eraŭ puţinĭ, şi nu dintre aceia cari se lasă

SULTANUL MOHAMMED.

ucișĭ pe locul unde i-a așezat Domnul lor. Laiotă știa bine țara și oamenii. Și inima Turcimiĭ întregĭ dădea viață taberiĭ dușmane: Sultanul Mohammed, pentru cinstea bătrînețelor căruia se dădea lupta.

Boieriĭ se închinară frumos înnaintea morțiĭ, și o primiră în față. Periră astfel — buniciĭ lîngă nepoțĭ, înveșmîntațĭ în acelașĭ giulgiŭ de glorie — Stanciul și fiul săŭ Mîrzea, Bodea Vornicul, Pașcu, Buhtea, Ivașcu al Hrinculuĭ, Șteful al luĭ Isac, Mihaĭ Spatarul, Postelnicul Iuga, Dajbog pîrcălabul Neamțuluĭ, Stolnicul Barsu, Ilea Huru Comisul, și atîția alțiĭ vrednicĭ de a fi pomenițĭ în vecĭ pentru bucuria cu care și-aŭ vărsat sîngele gîndindu-se la ceĭ ce vor veni după eĭ, la noĭ și la ceĭ ce vor trăi după moartea noastră. Iar Ștefan însușĭ, pe care norocul îl păstră pentru neamul nostru, vorbește astfel despre această nenorocire, care se poate plînge fără a ne rușina vre-o dată de dînsa: «Eŭ și cu Curtea mea am făcut ce mi-a stat prin putință, și s'a întîmplat ceia ce știțĭ. Pe care lucru îl socot că a fost voința luĭ Dumnezeŭ ca să mă pedepsească pentru păcatele mele, și lăudat să fie numele luĭ!»

Ștefan nu trecu hotarul, căcĭ nicăirĭ n'ar fi putut el să aștepte o primire potrivită cu numele săŭ, de nicăirĭ nu s'ar fi întors cu o oaste nouă. Ceĭ ce aŭ spus că l-ar fi văzut într'o ospătărie la Sniatyn în Pocuția, cu alțĭ pribegĭ, s'aŭ înșelat: maĭ bucuros, — dacă ar fi voit să părăsească pămîntul

sfînt al țeriĭ sale, — putea să se odihnească în cetatea-ĭ ardelenească, în Ciceŭ, unde stăteaŭ încă de la 1475 pîrcălabiĭ luĭ.

Dar el nu se duse nicĭ acolo ca să milogească în zădar de la aceia despre cari știa bine că «uniĭ se bucură poate de paguba pe care i-aŭ făcut-o luĭ și țeriĭ luĭ Necredincioșiĭ»[197]. El știa că zarea, acoperită acum de aburiĭ calzĭ aĭ celuĭ maĭ scump sînge al Moldoveĭ, de fumul care se ridica de-asupra tuturor tîrgurilor moldoveneștĭ pănă la Suceava și pănă la Hotin, se va lumina peste puțin pentru dînsul. Pe două marĭ nădejdĭ i se răzima sufletul, pe care jalea nu-l frînsese și nu trebuia să-l frîngă, căcĭ prin acest suflet numaĭ putea trăi Moldova acum și pururea. Întăiŭ, făgăduiala cinstită a țeranilor; boierimea înroșise cu sîngele eĭ Valea-Albă a pîrăuluĭ limpede din codriĭ Neamțuluĭ, umbrele nemîngîiate ale Sfatuluĭ domnesc plîngeaŭ, în lunca plină de trupurĭ, pentru biruința, pe care n'o putuseră cîștiga, pentru peirea desăvîrșită a țeriĭ. Dar trăiaŭ sutele de miĭ de țeranĭ pe umeriĭ suferitorĭ aĭ cărora se răzimaŭ, atuncĭ ca și acum, toate. După trecerea celor două săptămînĭ, în care se sărutase fruntea celor viĭ, se pomeniseră morțiĭ și se căutaseră în zădar robiĭ,— pîlcurĭ, pîlcurĭ săteniĭ se suiaŭ pe potecĭ știute numaĭ de dînșiĭ către Vodă care era în munte și știa să cheme pe aĭ săĭ la dînsul. Pe cînd se înfiripa astfel oastea cea nouă, Turciĭ, pe cari-ĭ lega în jurul Sultanuluĭ numaĭ frica unuĭ dușman ce n'ar fi fost

încă învins, se risipiseră pretutindenĭ şi, asupra cetelor răzleţe, pe care din cînd în cînd se găsia cine să le împuţineze, ca şi asupra Ienicerimiĭ supuse şi strălucitorilor Spahiĭ aĭ Padişahuluĭ, zburaŭ iazmele răzbunătoare ale Ciumeĭ şi Foameteĭ. Hrănită de căldurile straşnice ale luĭ Iulie şi August, boala înghiţia pe bolnavĭ în ceasul în care pusese mîna pe dînşiĭ, şi pînea se făcuse aşa de rară, încît un dărăb se plătia cincĭ aspri [198]. Oastea biruitoare se topia ca de un blestem.

Din toate părţile veniaŭ pe urmă veştĭ rele. Toate cetăţile moldoveneştĭ se ţineaŭ bine, şi, fără cucerirea lor, fără aşezarea Turcilor în ele, la ce folosise baia de sînge din Valea-Albă, la ce folosia prada din fiecare zi, rătăcirea oarbă, aşa de obosită de la o bucată de vreme, pe toate cărările Moldoveĭ, supuse numaĭ pe cîteva săptămînĭ? La Suceava se putu arde numaĭ tîrgul, pe care nicĭ nu-l apăra nimenĭ; ghiulelele de piatră loviră în zadar, la Apus, în zidurile Neamţuluĭ, la Răsărit, în acèle ale Hotinuluĭ, amîndouă înnălţate în vechĭ timpurĭ din stînca munteluĭ. Cincĭ sute de Ienicerĭ fură prinşĭ lîngă Chilia, şi periră. Păzitoriĭ Cetăţiĭ-Albe se răpeziră asupra unuĭ buluc tătăresc ce se întorcea spre casă, ducînd miĭ de robĭ, îl sfărîmară şi dădură drumul bieţilor oamenĭ, cari se socotiaŭ întorşĭ de pe cealaltă lume, aşa de mare li era bucuria că se vor întoarce în sfîrşit acasă, unde căsuţa arsă se putea ridica din noŭ la venirea gospodaruluĭ din tabără [199].

Pe Marea albastră așteptaŭ corăbiile cu pînze, luntrile ca să treacă înnapoĭ pe Împăratul neînvins, saŭ cercetaŭ porturile muntene și crîmlene pentru ca să aducă de acolo hrană la zecile de miĭ de ostașĭ. Dar o strașnică vijelie de August le zgudui ca un cutremur și deschise adîncurile tulburate pentru veșnica odihnă a corăbierilor Sultanuluĭ. Tot maĭ mult eraŭ răzbunațĭ morțiĭ vitejĭ din Valea-Albă.

În sfîrșit, Unguriĭ veniaŭ. De la Neamț, încheind, credea el, cu Ștefan, Mohammed trimesese pe Laiotă ca să prade în Ardeal. Acesta apucâ prin pasul Oituzuluĭ, dar se dădu răpede înnapoĭ, căcĭ ca un trăsnet îĭ venise vestea de spaimă că se apropie, cu 30.000 de oamenĭ, Ștefan Báthory, Marele-Judecător al Ungarieĭ, căpitan al oștilor crăieștĭ împotriva Turcilor, și cu dînsul acel care știa să spulbere Domniĭ șubrede, să cadă din văzduh asupra Turcilor, să înnalțe în mărirea țepilor pe oameniĭ ușuratecĭ cari doriaŭ ce nu eraŭ în stare să apere: Vlad-Vodă însușĭ, Dracul, Țepeș. Laiotă dădu răpede de știre stăpînuluĭ săŭ, iar el se ascunse în margenea munților, la reședința sa din Gherghița, unde era la 1-iŭ August, atuncĭ cînd dușmaniĭ săĭ — căcĭ chemarea oștiĭ se făcuse numaĭ pe ziua de 24 Iulie, la Turda [200] — se clintiseră abia din Mediaș, departe, în Apusul Ardealuluĭ [201].

Unguriĭ veniră întăiŭ la Oituz, ca să împiedece năvălirea Turcilor în Ardeal. Aicĭ se găsia Báthory,

în satul Breţc, la 16 August, pe cînd Ştefan, al căruĭ cuib de pîndă îl găsise în sfîrşit, pîndia din inima munteluĭ [202]. Sultanul, care se oprise la Neamţ, pe cînd călăreţiĭ săĭ atinseseră Suceava şi Hotinul, părăsise împresurarea cetăţiĭ, silit de nevoĭ şi de veştile rele şi pornise spre vadurĭ. Pănă la sfîrşitul luĭ August, valurile tulburĭ ale Turcimiĭ întregĭ se strecurară spre Dunăre şi Mare, păstrînd ca răsplată pentru atîtea ostenelĭ, ca despăgubire pentru atîtea pierderĭ, numaĭ prada sărăcieĭ noastre, care nu putea uimi pe nimenĭ. În urma Sultanuluĭ plecat fără ispravă, ducînd cu sine, aşa cum îl adusese, pe Alexandru-Vodă fiul luĭ Petru Aron, din care voise a face un Laiotă pentru Moldova [203], se înnălţaŭ mîndre întăriturile Chilieĭ şi zidurile vechĭ ale Cetăţiĭ-Albe. Stăpînul adevărat al Moldoveĭ se coboria din munte, ca un noŭ descălecător de ţară.

Solul veneţian, Gerardo, care se oprise la Braşov, pănă se va potoli furtuna, putea scrie, în cele din urmă zile ale luĭ August, aceste cuvinte care judecă războiul luĭ Mohammed al II-lea în Moldova: «Sultanul a ieşit din ţară cu cetele sale fără a fi luat o singură cetate şi fară altă pagubă pentru Moldova decît prada ce a dus cu sine; iar Ştefan-Vodă a ieşit din munţĭ şi călăreşte viteaz prin toată Domnia luĭ» [204].

Pe acelaşĭ timp se aduceaŭ la Buda Turciĭ prinşĭ în Serbia, cu steagurile, trîmbiţile, tobele lor, şi

eĭ mergeaŭ legațĭ cot la cot în vederea Trimeșilor Creștinătățiĭ. Era sigur că până în primăvară Sultanul nu va putea găti nicĭ-o oaste, și că fiara turcească-șĭ va linge numaĭ rănile primite. Ștefan doria din toată inima să aibă de vecin în Țara-Românească pe Vlad Țepeș, care se mișca necontenit, stăruind, aproape și departe, la Ungurĭ și la Moldovenĭ — pentru aducerea sa în Scaun, care ar fi pus iarășĭ întreaga Dunăre în mîna creștinilor, și li-ar fi dat măcar tăria ce o aveaŭ la 1462.

Decĭ la 6 Septembre Matiaș porunci ca Sașiĭ, ce se întorseseră acasă de la oaste, socotind că rostul eĭ e numaĭ să mărturisească despre plecarea Turcilor din Moldova, să se întoarcă înnapoĭ în tabără pentru a pătrunde apoĭ prin pasurĭ la Muntenĭ, împotriva nenorocituluĭ de Laiotă [205]. La 2 Octombre, căpitanul războiuluĭ din aceste părțĭ, Báthory, era în Brașov și cerea locuitorilor să-ĭ încredințeze, cum voiește Craiul, cîteva tunurĭ și cincĭzecĭ de călărețĭ [206]. Ajutorul ce dădea Laiotă Turcilor de la Semendria se aflase și ațîțase și maĭ mult furtuna asupra luĭ [207].

Îndată oastea se coboria pe plaiurĭ, pe cînd Ștefan veni spre Milcov cu cîte puterĭ apucase a strînge. Până a nu ajunge el poate, Basarab pierdu o luptă la poalele munților și se făcu nevăzut, cu boieriĭ și cu Turciĭ luĭ, apucînd în largul șesuluĭ, încă sigur pentru dînsul, spre Giurgiu. Tîrgoviștea fu cucerită, și Vlad făcu să se întărească această veche Capitală a luĭ, unde va fi văzut cu părere

de răŭ că lipseşte livada luĭ iubită, a ţepelor. Bucureştiĭ, la care se ajunse după treĭ zile, la 11 Novembre, nu vor fi zăbovit multă vreme pe năvălitorĭ, odată ce stăpînul scăpase [208]. Boierimea întreagă, afară de doĭ fruntaşĭ, se închinâ luĭ Vlad care secerase atîta în rîndurile eĭ. Ştefan şi Vlad făcură jurămînt, într'o serbare înnălţătoare, că-şĭ vor fi bunĭ şi adevăraţĭ prietenĭ pe viaţă [209].

Era un bun sfîrşit pentru anul cel straşnic. Dar binele nu ţinu mult, ci trecu odată cu bucuria sărbătorilor de iarnă. Vlad nu se încredea în aceĭ boierĭ cărora li făcuse atîta răŭ ce nu se putea uita de azĭ pănă mîne: el ceruse şi căpătase de la Ştefan o strajă de 200 de oamenĭ [210]. Dar maĭ eraŭ Turciĭ de la Dunăre, de cari nu putea să-l apere o mînă de oamenĭ vitejĭ, nicĭ agerimea şi bărbăţia luĭ însuşĭ. Greşeala cea mare fu a Ungurilor cari se întoarseră prea răpede, cu toate că nu-ĭ chemaŭ în Ardeal grijĭ aşa de marĭ ca acelea care făcură pe Ştefan să se întoarcă îndată în Moldova. Încă de la 5 Ianuar 1477, noutăţĭ rele pătrunsese pănă la Hîrlăŭ, unde petrecea Domnul, îngrijindu-se zilnic de îndreptarea ţeriĭ pustiite şi prădate. El întrebă la Braşov, de unde-ĭ venise o ştafetă, ce se maĭ aude despre «pricina cu fratele nostru Măria Sa Vlad din Ţara-Romănească». «Pricina» era foarte rea. Laiotă se întorsese cu Turcĭ mulţĭ, pe cînd Vlad nu era pregătit de luptă. El ieşi însă înnaintea duşmanuluĭ săŭ în preajma Bucureştilor:

Moldovenii se luptară ca niște vrednici ostași ai luĭ Ștefan, și-și vărsară sîngele cu aceiași credință ca și boierii de la Valea-Albă. Din două sute rămaseră, scrie cu mîndrie, Domnul lor, numai zece. Iar Vlad peri cu dînșii, ca un voinic [211].

III.

Împrejurările muntene până la așezarea în Scaun a luĭ Vlad Călugărul.

Dacă această nenorocire n'ar fi luat creștinătății și neamuluĭ nostru pe strașnicul Domn al vitejiei sîngeroase, Ștefan s'ar fi simțit altfel față de Turcĭ. Împotriva lor, el n'ar fi început fără îndoială războaie zădarnice, căcĭ era prea cumpănit și prevăzător, prea încredințat că viitorul uneĭ țerĭ întregĭ, unuĭ întreg popor atîrnă de faptele sale. Dar încercările Turcilor împotriva luĭ n'ar fi izbutit și niciodată cetățile de la Dunărea-de-jos n'ar fi ajuns în mîna Sultanuluĭ, cum s'a întîmplat în cea maĭ neagră zi din Domnia luĭ Ștefan, fără să fi trecut măcar zece anĭ de la biruința cea mare din 1475.

Cu Laiotă, iarășĭ Domn muntean, nu putea să fie înțelegere, și nicĭ măcar o adevărată pace. El era spionul și unealta Turcilor, și trebuia să fie gonit. Acel ce pornise treĭ războaie împotriva luĭ Radu, nu era să ierte așa de ușor pe omul supt călăuzirea căruia, peste toate legăturile de neam, de lege, de recunoștință, Turcii prădaseră Moldova

și-ĭ nimiciseră boierimea, aruncîndu-l pe el însușĭ aproape în gura morțiĭ.

Decĭ la 13 Mart 1477 Ștefan era în tabără, la Vasluiŭ, și Basarab-cel-Tînăr, oaspetele luĭ, scrie Brașovenilor, cari nicĭ eĭ nu iubiaŭ pe Laiotă și adăpostiaŭ la dînșiĭ treĭ pribegĭ ceruțĭ cu nerăbdare de acesta în 1476, Oprea Logofătul, Voicu Tatul și Horga [212],—că are «mare nădejde în Dumnezeŭ de a căpăta, cu ajutorul luĭ, țara sa părintească» [213]. Moldoveniĭ ar fi năvălit de sigur peste Milcov dacă ar fi fost sigurĭ de un sprijin din partea Ardelenilor. Aceștia se vor fi bucurat însă de peirea aceluia care risipise odinioară bogăția lor și li vărsase sîngele; precum la primirea luĭ Vlad în 1462 eĭ se grăbiseră a se învoi cu Radu-cel-Frumos, Domnul Turcilor, așa și în rîndul acesta, cînd un Domn de la Turcĭ înlocuia pe Țepeș, eĭ recunoscură din noŭ pe Laiotă: la Buda se aflâ pe la 13 Februar că este pace cu Țara-Romănească.

Dar pacea aceasta nu putea să ție mult nicĭ din această parte. Din Floreștĭ, în Județul Ilfov, Laiotă, care părăsise cu totul pe acest timp reședințele cele vechĭ ale Domnilor, se plînge către Brașovenĭ, la 9 August, că un dușman al săŭ se află în Făgăraș și că pribegiĭ se adună la Cohalm [214].

Șĭ Ștefan se gătia să-l lovească. El îșĭ înnoise puterile după marea încercare din 1476 și alesese sfetnicĭ noĭ în locul celor căzuțĭ: în 1477, el avea lîngă dînsul pe Hrană Vornicul, pe Șendrea, căruia-ĭ dăduse dregătoria, întemeiată după asaltul Turcilor

asupra Suceveĭ, de Portar al acesteĭ Capitale, pe Costea Spătarul, pe Gherman, pe Ion Ceaşnicul, pe Stolnicul Petru, pe Comisul Groza, iar, dintre vechiĭ boierĭ, pe ceĭ patru pîrcălabĭ de la Dunăre, pe unchiul Vlaicul, care apărase Hotinul de Turcĭ, pe Zbiarea, pe Neagu, fost pîrcălab la Chilia, pe dregătoriĭ din Neamţ şi Orheiŭ, pe Dragoş, ce trecuse pîrcălab la Roman, pe Fete, fostul pîrcălab, pe Iaţco Hudicĭ [215]. Cu aceştia era să pornească la vînătoarea vulpiĭ din vecinătate.

Pe la începutul luĭ Novembre, printr'un scurt războiŭ, a căruĭ amintire n'a pătruns până la noĭ prin spusa celor de ţară, şi abia prin cîteva cuvinte încurcate din partea unuĭ străin, Laiotă fu gonit, şi Basarab-cel-Tînăr aşezat în locul luĭ, ca să fie Domn creştin şi vecin bun, tovarăş de luptă în potriva păgînilor [216]. Ardeleniĭ nu luaseră parte la sfărîmarea stăpîniriĭ luĭ Laiotă, pe care-l primiră la dînşiĭ pentru ca să aibă, în vederea viitoruluĭ, un pribeag domnesc maĭ mult. Udrişte, sprijinitorul de căpetenie al luĭ Laiotă, căpătă şi el o ascunzătoare săsească în Ardeal [217]. La 28 Ianuar 1478, Voevodul Ardealuluĭ, Petru Greb, dădea voie Braşovenilor să primească, să ţie la dînşiĭ saŭ să trimeată îndărăt pe Munteniĭ ce ar fi siliţĭ a veni în cetatea luĭ [218].

Basarab-cel-Tînăr petrecu în linişte cele d'intăiŭ lunĭ ale stăpîniriĭ sale. Ca să împace pe Ungurĭ, cari nu-l puseseră la cale şi deocamdată nu-l voiaŭ,

el trimese, înnainte de sfîrșitul anuluĭ, pe Neagu, mare boier, Vornic, încă de pe vremea luĭ Radu-cel-Frumos [219], și pe Stanciul, care ținea pe Anca, sora Domnuluĭ [220]. Firește că soliĭ fură primițĭ cu o deosebită plăcere.

Prietenia ținu și în 1479, pănă în toamnă, între noul stăpînitor al Țeriĭ-Româneștĭ și Moldova, de o parte, Ardealul de alta. Veciniĭ iĭ ziceaŭ numaĭ Basarab-Vodă, și nu luaŭ în samă tînguirile luĭ Laiotă împotriva răuluĭ de «Țepeluș», cum îl cinstia el. Ștefan putu să se odihnească în sfîrșit: el n'avu alt năcaz decît cel de acasă: moartea, la 19 Decembre 1477, a Doamneĭ Maria [221].

Temerile sale de a nu vedea întorcîndu-se Turciĭ la Chilia și Cetatea-Albă, cele două cetățĭ despre care el zicea pe atuncĭ că «sînt toată Moldova», nu se dovediră întemeiate, căcĭ Mohammed avea de luptă în Albania și în Bosnia; de la Veneţienĭ, la cari trimesese ca sol pe o rudă a sa, un «unchiŭ», Ioan Țamblac, poate o rudă a Mitropolituluĭ Grigore Țamblac [222], Ștefan nu căpătase, de alminterĭ, decît obișnuitele laude zădarnice. Cu gîndul la aceiașĭ primejdie, el se grăbise a făgădui, din Roman, la 22 Ianuar 1479, Regeluĭ Casimir, care trimesese un sol la dînsul, că va veni, după chemarea Craiuluĭ, la Colomea ca să facă jurămîntul de credință [223]. Folosul și de aicĭ fu, bine înțeles, acelașĭ,—nicĭ-unul.

În toamna anuluĭ 1479, ceĭ doĭ Mihalogli trecură însă Dunărea. Un timp, eĭ stătură nehotărîțĭ asupra

drumuluĭ pe care-l vor lua: un pas ducea la Sibiiŭ, altul la Brașov; de-a lungul șesuluĭ se ajungea în Moldova, care nu făcuse încă pace cu Turciĭ și nu li plătia bir. Încă de la 3 Iulie se zvonia că Turciĭ se găsesc în Țara-Romănească și că Munteniĭ ar vreà să năvălească la Făgăraș, care se dăduse pentru traiŭ luĭ Laiotă; se luaŭ măsurĭ neobișnuite pentru pază la Bran, cetatea de hotar care stăpînește pasul ce duce la Rucăr și Cîmpulung [224]. Ștefan nu fu maĭ puțin prevăzător decît Voevodul Ardealuluĭ: în Iunie se începu clădirea din piatră a cetățiĭ de la Chilia, care se mîntui în ceva maĭ puțin decît o lună, la 16 Iulie, pe malul Dunăriĭ, unde fusese împrejmuirĭ de țerușĭ din 1476, în fața ostrovuluĭ cu dărîmăturile vechiĭ Chiliĭ a Genovesilor și Muntenilor [225].

Corăbiĭ se iviseră în adevăr în Marea-Neagră, odată cu trecerea begilor dunărenĭ în Țara-Romănească; dar ele se îndreptară spre castelul Matrega, pe care-l stăpîniaŭ, mult maĭ departe, spre Răsărit, Genovesĭ din familia Ghizulfi [226]. Oastea de uscat, în care se găsiaŭ cincĭ Pașĭ și cineva care până acum se arătase bun creștin, dar plecase fruntea înnaintea nevoiĭ, ca atîția înnainte și după dînsul, Basarab-cel-Tînăr însușĭ, credinciosul Craiuluĭ unguresc,—trecu pe la Turnu-Roș asupra Sibiiuluĭ, un drum care cruța de pradă cea maĭ mare parte din țara Domnuluĭ muntean. Înnaintea lor ieșiră, pentru ca să mîntuie bogatul și frumosul oraș, Báthory, acum Voevod al Ardealuluĭ, Pavel

Chinezul, păzitor al graniții dunărene în Banat, și Sîrbul Iaxici. Romînii Basarabului se lăsară zdrobiți fără a se clinti, în lupta de la 13 Octombre, în Cîmpul-Pînii; dar Turcii fugiră [227].

S'a spus mai tîrziu că Ardelenii ar fi urmărit pe fugari și ar fi pătruns până la Gherghița [228]. De fapt, întorsul jalnic se făcu prin aceleași locuri care văzuseră intrarea bucuroasă a Turcilor, de-a lungul Oltului, pe unde se mergea la Nicopol și Vidin, cheile lanțului dunărean din această parte. La Gherghița, care era pe această vreme un fel de Capitală a țerii, va fi venit, după ce se mîntui cu năvălirea, altcineva. Laiotă fusese în Sibiiu, de unde oamenii săi prădară în Țara-Romănească; apoi el fu pus, pe la jumătatea lui Decembre, să păzească la Brașov granița, fără să aibă voie a o trece însă pentru a-și mai cerca norocul. Basarab cel credincios răpezi însă de aici o ceată de boieri îndrăzneți, cari, ajutați de oamenii din Zernești și Tohani, prinseră pe Maria, bunica lui Țepeluș, pe Doamna acestuia, Maria, pe o rudă, și ceva mai scump — căci Țepeluș strigă mai tîrziu că nu dă nici doi «bani roșii» ca să-și scoată nevasta din robie —, Vistieria [229].

Pe acest timp Țepeluș nu era în Scaun. El trimesese, încă din lagărul turcesc, la Ștefan Báthory soli ca să-l mintă asupra părții ce luase el la războiu [230], arătînd că el îndreptase la Poartă, pentru împăcare, oameni pe cari îi oprise Alibeg la Dunăre. În locul său rămăseseră ca ispravnici de

Scaun Neagu Vornicul, Vornicul Vlad și Vistierul Cazan, care slujise luĭ Țepeș. Pe vremea cîrmuiriĭ acestora se făcu năvălirea luĭ Laiotă, și bieţiĭ oamenĭ nu ştiaŭ cum să se roage ca să se dea înnapoĭ, înnainte de sosirea Domnuluĭ, persoanele și lucrurile răpite. Pe lîngă aceasta, soliĭ plecațĭ în Ardeal pentru a lămuri amestecul muntean în năvălirea turcească, fusese opriţĭ de a se întoarce, — o măsură foarte firească după cele întîmplate și față de hotărîrea trădătoruluĭ de a se închina Turcilor.

La 25 Februar 1480, cînd Voevodul Ardealuluĭ dădu în paza Brașovenilor pe Doamna luĭ Țepeluș, acesta se întorsese de la Turcĭ[231]. La sosirea luĭ, el nicĭ nu voi să audă de un preț de răscumpărare pe care să-l dea «bătrînuluĭ», și, puind mîna pe o fată a luĭ Laiotă, se lăudă că o ține în lanțurĭ și o supune la chinurĭ, dacă nu i se va trimete înnapoĭ nevasta. Vestea că roabele aŭ fost luate de la dușman de Voevodul ardelean, care și le-ar fi făcut «fete de suflet», îl mîngîiè întru cîtva[232]. Dar cea maĭ mare mîngîiere fu moartea luĭ Laiotă, care se stînse în Ardeal, fără să putem ști în ce împrejurărĭ. În Decembre, cînd Craiul cerea Brașovenilor un ajutor împotriva Turcilor, cari năvăliseră în Serbia și în Bosnia spre marea bucurie a luĭ Basarab-cel-Tînăr[233], ostașiĭ și boieriĭ luĭ Laiotă se aflaŭ la Brașov, dar acesta murise, de puțină vreme; eĭ n'aveaŭ astfel nicĭ un rost, și Báthory scria orășenilor să tocmească 110

călărî dintre eî, cu cîte doî florinî, pentru slujba regală împotriva Turcilor [234].

Basarab-cel-Tînăr scăpase decî de grija «dușmanuluî» său celuî mare, dar el rămăsese pentru Ungurî, cum i se zice în vară, «necredinciosul Craiuluî și al Creștinătățiî întregî», [235], decî un om care trebuia gonit oricînd și prin orîce mijloace. Aceasta era cu atît maî îngrijitor pentru dînsul, cu cît, de o parte, regele Matiaș răsbătu, în Novembre, în Bosnia și Pavel Chinezul, de alta, se aruncâ asupra Serbieî, cu Sîrbiî pribegî în Ungaria și cu Bănățeniî săî, învinse în unsprezece lupte și se întoarse cu o biruință desăvîrșită [236]. Pe de altă parte, Ștefan-Vodă nu înțelegea de loc să fi schimbat un om turcesc cu altul, și era cu atît maî sigur că, la cea d'intăiu împrejurare, Moldoveniî vor trece încă o dată granița împotriva unuî «creștin rău», cu cît Ștefan nu voise să dea Turcilor, în 1480, drumul de pradă spre Camenițâ pe care eî îl ceruseră [237]. La dînsul se adăpostia un doritor de stăpînire muntean, care își zicea fiul luî Vlad-Vodă și era fiul luî Dracul cu o jupăneasă din Brăila, anume Călțuna [238].

Ca să se apere de îndoita primejdie, Basarab luă, în cursul iernii încă, maî multe măsurî. Întăiu el se duse la Poartă, după cum fusese poftit, și căpătă de acolo o întărire care trebuia să-l innalțe în ochiî supușilor săî: el nu se întoarse de la Împăratul decît la 14 Februar 1481 [239]. Încă pe cînd el lipsia

şi trebile eraŭ purtate de Vornicul Cazan, începu să se ridice iarăşĭ la hotarul Moldoveĭ cetatea Crăciuna, care stătea dărîmată încă din 1474; vedem odată pe Cazan care chiamă pe maĭ mulţĭ boierĭ la Crăciuna [240]. Vestea se răspîndi în Ardeal pe la 9 Februar, pe cînd Ştefan nu ştia saŭ nu voia să vorbească despre această clădire ameninţătoare în coastele sale, şi se întări în Mart [241]. Ca să nu tulbure pe vecinii săĭ ceĭlalţĭ, Saşiĭ, cari se arătaŭ bunĭ cu dînsul şi stăruiaŭ pentru împăcăciune pe lîngă Voevodul Ardealuluĭ, Basarab li trimese din Argeş, unde se va fi găsit pe la jumătatea luĭ Februar, pănă a nu trece însuşĭ la Crăciuna, pe omul săŭ boierul Tudor, rugîndu-se a-ĭ da de tovarăşĭ doĭ juraţĭ de aĭ lor şi a-l face să ajungă la Craiul Matiaş însuşĭ pentru a-ĭ înfăţişa supunerea sa. Báthory însă n'avea nicĭ cea maĭ mică încredere în luptătorul din Cîmpul Pîniĭ: din Cluj, unde el pregătia apărarea ţeriĭ, chemînd Săsimea şi chiar Romîniĭ de pe pămînturile cetăţilor acestora, la lupta pentru mîntuirea Ardealuluĭ, el învăţă pe Braşovenĭ să nu dea niciun jurat şi să spuie că pacea o poate încheia numaĭ Voevodul, iar Sibieniĭ să primească pe Tudor la dînşiĭ, dar să nu-l lase a se întoarce înnapoĭ şi să nu dea drumul nicĭ negustorilor romînĭ, căcĭ Alibeg vine în Ţara-Romănească împotriva Ardealuluĭ [242].

Să fi chemat Ţepeluş pe ocrotitorul săŭ din ultimele timpurĭ? De sigur că unuĭ om ca dînsul nu-ĭ era să facă războiŭ împotriva nimănuia, şi el

care scosese pe Turcĭ, în 1479, prin pasul cel maĭ apropiat, nu era bucuros ca eĭ să-ĭ prade acum țara, să i-o stoarcă de hrană. Dar Alibeg voià răzbunare pentru oamenii ce pierduse, pentru prada ce i se smulsese de anul trecut. În Februar se credea că frațiĭ Mihaloglu vor ținti iarășĭ Sibiiul, care li scăpase din mînă, saŭ Brașovul. În April, o ceată lovia cetatea Orșoveĭ, lîngă granița munteană, dar fără s'o poată lua, și se porunciа pază bună la Hațeg, pe cînd Voevodul Ardealuluĭ se coboria, cu puterile ce putuse aduna, spre tabăra de la Cohalm [243]. Se credea că, măcar în vară, o mare năvălire va cădea asupra părților ungureștĭ vecine cu Turciĭ [244].

Țepeluș era însă mulțămit de Brașovenĭ, cari dădeaŭ drumul la dînșiĭ oamenilor săĭ — dintre cari unul voise să ucidă prin April pe Vlad Călugărul, fiŭ al luĭ Dracul și vînător de Domnie [245],— și-ĭ dădeaŭ și arme. Pe Ardelenĭ nu voia să-ĭ ridice asupra luĭ, după ce văzuse cît ține ura luĭ Báthory, care și acum îl cinstia cu numele de «dușman al nostru și al Creștinătățiĭ întregĭ». Turcilor li trebuia însă o pradă, și Ștefan al Moldoveĭ ținea la dînsul pe *domnișorul* Mircea, pentru care el scria Muntenilor, din Roman, unde avea tabăra încă de la începutul luĭ Februar, împotriva luĭ Basarab Țepeluș, îndemnîndu-ĭ să asculte de acest fecior de Domn orfan, Mircea, căruia el îĭ va fi tată și pe care cu orĭce preț îl va așeza în Scaunul strămoșesc [246].

Decĭ Domnul Țeriĭ-Româneștĭ îndreptă — cum s'a și lăudat maĭ tîrziŭ — pe Alibeg și Schenderbeg, prin Maiŭ, asupra Moldoveĭ. Eĭ trecură pe la Crăciuna, dar, în loc să apuce spre Chilia, cum se zvonise în iarnă, eĭ luară Siretiul în sus și ajunseră pînă la Lunca-cea-Mare, în Ținutul Băcăuluĭ, arzînd ce maĭ puteaŭ găsi în țara pe care de sigur că Ștefan însușĭ o pustiise iarășĭ în drumul lor. Țepeluș era și el printre jefuitorĭ, făcînd și el acum, al doilea nerecunoscător, ceia ce făcuse Laiotă în 1476 [247].

Ștefan, care oprise în părțile aceste, la Socĭ, pe Radu-cel-Frumos în 1471, nu lăsă nicĭ pe Țepeluș să treacă maĭ departe. Ceia ce a făcut pe Turcĭ să se învîrtejească îndată înnapoĭ, nu fu însă numaĭ așteptarea Domnuluĭ, cu care eĭ nicĭ nu dădură atuncĭ o luptă. O ștafetă strașnică sosise în lagărul lor: bătrînul Sultan Mohammed murise în ziua de 3 Maiŭ, și ceĭ doĭ fiĭ aĭ săĭ, Baiazid și Gem, se luptaŭ pentru moștenire.

Lupta de la Ienișer, care hotărî în folosul frateluĭ celuĭ mare și făcu iarășĭ liniște în Împărăție, se dădu abia la 20 Iunie. Cine era cuminte și ager, trebuia să se grăbească a întrebuința scurtul ceas de noroc pe care-l dădea desfășurarea vremilor. Ștefan fu printre aceia cari vămuiră norocul.

El porni răpede pe urmele luĭ Basarab, de la care se vor fi rupt mulțĭ dintre Turcĭ, îndreptîndu-se spre locurile unde-ĭ chemaseră poruncile Sulta-

nuluĭ celuĭ noŭ. Ca în 1472, i se puse întăia piedecă la Rîmnicul-Sărat, unde Domnul muntean îşĭ desfăşurâ în margenea dealurilor o oştire ce s'ar fi ridicat la 20.000 de oamenĭ. Asupra eĭ se aruncâ Ştefan de pe înnălţimĭ, fără nicĭ un ajutor ardelean, după cît se pare [248]. Lupta fu învierşunată, şi doĭ marĭ boierĭ căzură în acea zi de Duminecă, 8 Iulie 1481: Şendrea, cumnatul Domnuluĭ, şi Costea [249]

Dar biruinţa fu deplină. Basarab fugi, ca atîţia înnaintea sa, pe aceleaşĭ locurĭ, înnaintea mînieĭ aceluiaşĭ om. Moldoveniĭ urmăriră pe Turcĭ pănă la valurile Dunăriĭ, într'o strălucită goană; maĭ mult încă, eĭ împresurară cetatea Turnuluĭ, în faţă cu reşedinţa luĭ Ali-beg, care pe atuncĭ va fi fost încă în Asia pentru războiul frăţesc al celor doĭ Sultanĭ; eĭ arseră, ca pe vremea luĭ Ţepeş, malul bulgăresc al Dunăriĭ, care de multă vreme nu maĭ văzuse nicĭ-un duşman. Cetăţile muntene se închinară luĭ Mircea-Vodă, care scria cu bucurie că şi-a luat ţara [250]; boieriĭ se plecară înnaintea acesteĭ umbre trecătoare a puteriĭ luĭ Ştefan. Treĭzecĭ de steagurĭ fură trimese Craiuluĭ Matiaş ca dovadă a mariĭ izbînde, care se cîştigase în numele luĭ Ştefan şi a fiuluĭ săŭ iubit Alexandru, care se lupta acum, flăcăŭ de şeptesprezece anĭ, lîngă părintele săŭ.

Ţepeluş ştia că n'are ce să aştepte deocamdată de la Turcĭ. Scăpînd din lupta pierdută, el se ascunse în măgurĭ, şi prin ele se îndreptă spre Olt, unde-şĭ avea cele maĭ multe moşiĭ şi ceĭ maĭ

mulţĭ prietenĭ sfetnicul săŭ de căpetenie, pe a căreĭ fată, Neaga, o luase în căsătorie poate: Neagu Vornicul; acesta, celalalt Vornic, Vlad, un om din sînge domnesc şi el, Logofătul Vintilă şi cîţĭva boierĭ încă stăteaŭ în jurul fugaruluĭ, pe care-l vor fi iubit, de vreme ce-ĭ împărtăşiaŭ primejdia. Cînd se aflâ la Buda vestea cea bună, învinsul se oploşia la Piteştĭ, unde-l găsim la 6 August [251].

Înlocuitorul săŭ, Mircea, va fi perit însă în războiŭ. Dar ceia ce se pare maĭ sigur e că Ştefan Báthory trimesese luĭ Ştefan pe omul săŭ, asupra căruia Ţepeluş înteţise ucigaşul la Braşov, pe Vlad Călugărul. Timp de douăzecĭ de anĭ acesta stătuse adăpostit la Sibiiŭ, iar dincoace, la Braşov, de la moartea luĭ Laiotă numaĭ. Vlad-Vodă, fiul Draculuĭ, fratele luĭ Ţepeş şi purtătorul aceluiaşĭ nume, dar şi el un biet om moliŭ, cu sufletul veşted al unuĭ bătrîn călugăr răspopit, luă astfel puterea.

El se aşeză în Tîrgovişte, şi de aicĭ el scria Braşovenilor cu bucurie, că s'a început războiul în Asia între ceĭ doĭ fiĭ aĭ luĭ Mohammed şi nu-l va tulbura nimenĭ; despre Ţepeluş, pe care-l urmăriaŭ Moldoveniĭ în părţile Severinuluĭ, el auzise chiar că a trecut Dunărea [252]. Întoarcerea luĭ Alibeg, cu Turciĭ luĭ «istoviţĭ de drum», nu-l sperie: boieriĭ trecuseră în cea maĭ mare parte la dînsul, şi Ali se arăta gata să-l sprijine dacă-ĭ va plăti stăruinţile la Poartă. La 20 Novembre era linişte desăvîrşită în ţară, şi Domnul cel noŭ stătea în Tîrgovişte [253].

Dar iarna aduse o întoarcere a luĭ Țepeluș, ce părea înviat din morțĭ prin mîna făcătoare de minunĭ a Turcilor de la Dunăre, cari-șĭ călcaseră cuvîntul. Avînd lîngă el ajutoarele lor și pe Barbu și Pîrvu, cunoscuțiĭ luĭ, el trecu Oltul înnapoĭ, și tot pe drumul muncelelor ajunse la Crăciun.

Ștefan nu zăbovi cu răspunsul. Fiul săŭ Alexandru era la Bacăŭ în ziua de 16 Ianuar 1482, ducînd spre Țara-Românească fruntea oștilor părinteluĭ săŭ. La 10 Mart cetatea cădea, și intraŭ în ea pîrcălabĭ moldovenĭ — pentru maĭ multă siguranță —, Vîlcea și Ivanco[254]. Atuncĭ învinsul trecu în cetatea luĭ Laiotă, Gherghița, cu boieriĭ săĭ tinerĭ și cu însușĭ Mitropolitul, Macarie: aicĭ se găsia el la 23 Mart, puțin timp după căderea cetățiĭ Crăciuna [255]. Gonit și de aicĭ, el fugi iarășĭ la Oltenĭ, însă boieriĭ din Mehedințĭ îl uciseră la Glogova [256].

Vlad Călugărul ajunse răpede Domnul tuturor boierilor țeriĭ sale, cari i se închinară pe rînd: lîngă el staŭ încă din 1482 Udriște bătrînul, care primise de la Sașĭ Făgărașul, ce-ĭ rămase pînă la moarte; Neagoe al luĭ Borcea, care slujise pe Radu-cel-Frumos, Cazan, fostul credincios al înnaintașuluĭ săŭ, Vintilă din Floreștĭ, și el un om al luĭ Țepeluș, Drăghicĭ, care trecuse prin Divanul luĭ Radu-cel-Frumos ca și prin al întăiuluĭ Basarab, Vistierul aceluiașĭ Laiot: Manea Negrul; Staico, căruia îĭ dădu Domnul pe fiică-sa Caplea, făcîndu-și-l Logofăt. În 1483 se adauge la acest Sfat bătrînul Dragomir feciorul luĭ Manea, Crîstian, care fusese pîrcălabul

DIN EVANGHELIA DATĂ DE ȘTÉFAN PUTNEĬ ÎN 1488.

la Tîrgoviște al luĭ Țepeș în 1476, Nan, Vornicul-cel-mic al luĭ Vlad ca și al frateluĭ acestuia, Radu; Vladislav Spătarul. În sfîrșit, la 1487 nemeresc drumul la Curtea luĭ până și Barbu și Pîrvu, fiiĭ luĭ Neagoe, Craioveștiĭ, în vitejia și puterea cărora se sprijiniseră cele din urmă zile de Domnie ale luĭ Țepeluș; Neagu, fiul Neagăĭ, se vede și el în Divan ca Stratornic, saŭ Căpitan de oaste, încă de la 1490, —acel Neagu care era să fie apoĭ Domn și el. Cu aceștia cîrmui Vlad țara până la sfîrșit,—maĭ mult de zece anĭ [257].

Ștefan trăia în pace cu acest pașnic Domn căruia el îĭ dăduse puterea. Sabia luĭ se odihni cîtăva vreme, și țara se bucurâ de pacea care-ĭ lipsise multă vreme. Meșteriĭ domneștĭ lucraŭ în toate părțile la bisericile și mănăstirile ridicate întru amintirea zilelor cînd ajutorul luĭ Dumnezeŭ fusese cerut pentru a hotărî după dreptate soarta războiuluĭ. Dintre aĭ săĭ se duseseră pe rînd, după Doamna Maria din Mangop, Bogdan-Vodă fiul cel de-al doilea al Voevoduluĭ, la 26 Iulie 1479, puțin timp înnaintea năvăliriĭ Turcilor în Ardeal [258], apoĭ, la 8 August următor, mătușa Domnuluĭ, fata luĭ Alexandru-cel-Bun și a Marineĭ, și, după treĭ zile, Marele-Vornic Stanciul, care întărise în 1475 legătura cu Matiaș Craiul [259]. La 21 Novembre ale anuluĭ următor, se stînse și tînărul Voevod Petru, așa încît din tot neamul luĭ Ștefan rămaseră numaĭ

Alexandru și Elena, ceĭ maĭ marĭ dintre fiĭ, de o parte, iar, de alta, unchiul și vărul, Vlaicu și Duma [260]

Dar la 1-iŭ Februar 1481 încă Ștefan putea să însemne numele unuĭ noŭ fiŭ, născut dintr'o legătură întărită de biserică. La întoarcerea din Țara-Romănească, în iarna anuluĭ 1473, el adusese cu dînsul pe Doamna învinsuluĭ Radu-Vodă și pe cele două fete, care vor fi fost atuncĭ într'o vîrstă cu totul fragedă. Vlăstarele luĭ Radu-cel-Frumos se vor fi împărtășit de însușirea, de singura însușire a acestuia. După moartea Marieĭ din Mangop, Ștefan-Vodă nu maĭ avea nevoie să caute în străinătate o mireasă pentru vrîsta sa, cam înnaintată acum. Maria, fata Raduluĭ-Vodă, era frumoasă și dintr'un sînge tot așa de scump ca și al săŭ. Letopisețul, care înșiră faptele de căpetenie din stăpînirea mareluĭ Domn, a uitat să spuie cînd s'a încheiat această căsătorie. Dar, cînd Ștefan înfruntâ pe Țepeluș în lupta de la Rîmnic, soția sa era coborîtoarea dreaptă a vechilor Domnĭ munteni, și, pe cînd Alexandru, fiul cel mare, învîrtia lîngă dînsul paloșul sîngeros, la Suceava plîngea în leagăn un prunc domnesc, și el Romîn după tată ca și după mamă, dar coborîndu-se de o potrivă din cele două neamurĭ stăpînitoare ale poporuluĭ nostru. I se dăduse la botez numele de Bogdan, în amintirea buniculuĭ ucis la Reusenĭ și a frateluĭ ce fusese abia înmormîntat, și de Vlad, după bunicul mameĭ sale, Vlad Dracul [261].

IV

Căderea Chiliei şi Cetăţiĭ-Albe.

Îndată însă trebuiaŭ să vie zile rele, cele maĭ rele din toată Domnia aceasta binecuvîntată.

În toamna anuluĭ 1483, Banul unguresc al Croației pătrunse în Bosnia, unde prădă cumplit, aducînd marĭ pagube Turcilor [262]. Îndată după aceasta însă, o pace pe cincĭ anĭ fu iscălită cu Sultanul, care o ceruse el. Iarășĭ gîndul luĭ Matiaș zbura spre cucerirĭ în Apus.

Ștefan putea să se creadă asigurat: împotriva Domnuluĭ muntean n'avea nimic, și cetatea Crăciuna se găsia în mînile sale. Cu Ungurii din Ardeal trăia frățește. Cu Poloniĭ ìnnoise nu de mult legăturile sale. Tatariĭ nu se maĭ apropiaseră încă din 1476 de pămîntul Moldoveĭ. Turcilor nu li plătia poate birul, ce e dreptul, dar el se știa cuprins în pacea lor cu Craiul Matiaș, și maĭ știa și aceia că Baiazid al II-lea n'a dovedit încă prin nimic că va călca pe urmele mareluĭ săŭ părinte; deocamdată ochiĭ Sultanuluĭ celuĭ noŭ pîndiaŭ în Apus mișcările frateluĭ săŭ Gem, care mersese la creștinĭ pentru ca să li ceară a-l face Împărat păgîn în Constantinopol. În sfîrșit, Ștefan ìșĭ întărise cetățile, și în 1483 făcu el să se lucreze zidurĭ de piatră la Roman [263]. De spre Tatarĭ putea crede că s'a asigurat și prin căsătoria, care se serbă la Moscova, în ziua de 6 Ianuar 1483, între Domnița Elena, fiică a Domnuluĭ moldovean

şi a uneĭ principese de Chiev, şi între Ioan fiul Ţaruluĭ muscălesc Ioan şi al uneĭ principese de Tver [264]. Încă de la 1480 Domnul Moldoveĭ schimbase soliĭ cu Muscalul, cari voise întăiŭ să-şĭ însoare moştenitorul cu fata luĭ Isac de Mangup [265], cumnatul luĭ Ştefan. În 1481 Elena născu un fiŭ, Dimitrie, căruia iĭ părea sortită stăpînirea asupra întregiĭ Rusiĭ muscăleştĭ [266].

În asemenea împrejurărĭ prielnice căzu nenorocirea asupra Moldoveĭ.

Încă de la începutul anuluĭ 1484 umbla prin toate părţile zvonul că Sultanul Baiazid strînge marĭ puterĭ pentru o lovitură neprevestită, de care se temeaŭ toţĭ veciniĭ, de la Veneţia până la Chios, până la Rodos, lîngă coasta Asieĭ. Se putea aştepta Ştefan ca lovitura să-l atingă tocmaĭ pe dînsul?

Pe la jumătatea luĭ Maiŭ chiar, el stătea liniştit în Suceava, îngrijind de trebile ţeriĭ în toată siguranţa. Ţeraniĭ îşĭ căutaŭ de munca veriĭ, boieriĭ eraŭ risipiţĭ prin pîrcălăbiile lor saŭ se găsiaŭ, ceĭ maĭ măruntĭ dintre dînşiĭ, la satele ce stăpîniaŭ. Nicĭun ajutor nu se ceruse de nicăirĭ.

Se întîmplâ însă că Ieniceriĭ, cari de la moartea luĭ Mohammed al II-lea nu fuseseră scoşĭ nicăirĭ la căutarea de pradă, la prinderea de robĭ, la cucerirea faimeĭ, începură a se nelinişti, strigînd împotriva Sultanuluĭ trîndav, care nu vînează fapte vitejeştĭ, ci-şĭ pierde tinereţele între femeĭ. Uniĭ dintre dînşiĭ spuneaŭ că Baiazid ar vrea să-ĭ măcelărească,

pentru ca în sîngele lor să înnece războaiele viitoruluĭ. Sultanul era stăpînul acestor ostaşĭ de oţel, dar şi robul lor; eĭ îĭ dădeaŭ biruinţa, dar puteaŭ tot eĭ să-ĭ iea Domnia şi viaţa. Baiazid făgădui răsculaţilor că va merge însuşĭ în fruntea lor pentru a li dezmorţi braţele şi a li umplea gurile. Eĭ nu voiră să-l creadă deocamdată şi cerură ca Paşiĭ a căror bărbăţie li era cunoscută să fie chizeşiĭ Împăratuluĭ. Baiazid nu-ĭ puse în primejdie: pe la începutul luĭ Iunie, el pornia spre Dunăre, cu o uimitoare răpeziciune, ca un rîŭ mînios ce şi-a frînt zăgazurile. Ştefan auzi abia despre pornirea Turcilor, cînd eĭ treceaŭ acum pe luntri prin vadul de la Isaccea.

Trebuie să spunem că Sultanul cel tînăr nu maĭ avea, ca odinioară Mohammed, o oaste fără de număr, prelungită prin jefuitorĭ şi prin ţeranĭ bulgarĭ de la Dunăre, carĭ cer multă hrană, aduc multă zăbavă şi aprind, prin îngrămădirea lor, prin foametea, ce-ĭ bîntuie neapărat, biciul dumnezeesc al ciumiĭ, care topeşte oştirile vestite. Ieniceriĭ, şi cîteva miĭ de Spahiĭ dunărenĭ poate, ajungeaŭ; corăbiĭ, puţine la număr şi ele, aduceaŭ tunurĭ grele pentru împresurarea cetăţilor moldoveneştĭ, care, în hărnicia meşteşuguluĭ, negoţuluĭ, pescărieĭ lor, nu se gîndiaŭ la soarta ce le aştepta.

Acel care călăuzia prin aceste meleagurĭ pe tînărul Sultan, era, de sigur, un om cuminte. Toate se petrecură în cea maĭ fulgerătoare grabă şi cu cea maĭ desăvîrşită rînduială. La Isaccea se înfă-

țișară în clipă, urmînd poruncĭ, de la care nu se putea îndepărta decît cel puternic saŭ cel ce ar fi ascultat de o chemare neînvinsă, și Vlad Călugărul, cu o mînă dintre aĭ săĭ, cîțĭ putuse strînge așa de iute, și Hanul, cu horda care stătea totdeauna gata de pradă și care fusese și maĭ dăunăzĭ prin părțile Chievuluĭ. La 6 Iulie, ghiulelele izbiaŭ neprecurmat în porțile Chilieĭ, care nu era pregătită de o lungă apărare și în care se adăpostise, crescînd lipsa, zăpăceala și spaima, săteniĭ de prin prejur. Pîrcălabiĭ, Ivașco și Maxim, care fusese pus în locul luĭ Neagu la 1480, se împotriviră opt zile întregĭ, dar tunurile împărăteștĭ iĭ biruiră, sfărîmîndu-li zidurile. Numele lor nu se maĭ aud niciodată ; eĭ vor fi murit luptînd pe acest prag al Moldoveĭ, unde era datoria lor să moară.

Turcĭ, Tatarĭ și Muntenĭ porniră apoĭ de-a lungul Dunăriĭ, de-a lungul măriĭ, cu aceiașĭ siguranță răpede. Peste șese zile de la căderea Chilieĭ, la 20 Iulie, Sultanul vedea piatra veche a Cetățiĭ-Albe de la Nistru oglindindu-se în adîncul liman albastru, care aducea corăbiile pănă la poarta orașuluĭ. Aicĭ pîrcălabiĭ Oană și Gherman se apărară zece zile, împroșcînd din înnălțime pe Turciĭ cari făcuseră pe salahoriĭ lor de puțin preț să umple șanțurile cu țerna maluluĭ și cu trupurile lor sfărîmate. Nimenĭ n'a maĭ văzut de atuncĭ înnainte nicĭ pe ceĭ din urmă pîrcălabĭ aĭ Cetățiĭ-Albe. Locuitoriĭ fură luațĭ robĭ, cu toate că se închinaseră, aruncațĭ în luntri și dușĭ la Constantinopol. Cițiva pescarĭ rămaseră

numaĭ dintre Moldovenĭ, ale căror locurĭ fură luate de Ienicerĭ și Tatarĭ, totdeauna supt arme [267].

Și astfel, pe cînd în depărtata Suceavă Ștefan, învins fără să se lupte, rînit de moarte prin această lovitură dată în inima țeriĭ sale, îșĭ frîngea mînile de durere pentru pierderea cetăților ce hrăniaŭ și apăraŭ Moldova, Sultanul biruitor lua, cu aceiașĭ iuțeală cu care venise și cucerise, drumul întorsuluĭ, oprindu-se numaĭ o clipă la Chilia pentru a porunci să se dreagă în ostrov cetatea veche. La 1-iŭ Septembre, oastea se va fi întors la Adrianopol, încărcată de prada pe care n'o plătise prea scump. Ștefan n'avuse măcar mîngîierea de a ști că s'a împotrivit.

Îĭ rămînea însă aceia de a se putea răzbuna asupra răpitorilor. La Vlad Călugărul nu se gîndia : bietul om făcuse singurul lucru pe care-l putea face pentru a scuti de peire țara sa, pentru a scăpa de nimicire Scaunul săŭ domnesc. Nimenĭ nu-l ținea de răŭ pentru aceasta, și nicĭ Ștefan, care se deprinsese cu nerecunoștința celor slabĭ. Oameniĭ pustiuluĭ, Tatariĭ, nu puteaŭ fi găsițĭ decît cînd îĭ împovăra prea mult rodul jafuluĭ, la un întors spre casă. Cu Turciĭ trebuia început un războiŭ crîncen, îndărătnic, care să răsplătească măcar, dacă nu să dobîndească îndărăt cele pierdute.

Cine era să-l ajute în această grea luptă cu un dușman care se afla acum, ca dincolo, în Țara-Ro-

mănească, așezat pe pămîntul chiar al țeriĭ, știind tot ce se petrece și gata să se răpeadă orĭcînd?

Ungurii, nu. Craiul Matiaș scrisese în adevăr în Ardeal, la vestea despre venirea Sultanuluĭ, pentru ca să se dea ajutor luĭ Ștefan, însă, de sigur, numaĭ atuncĭ cînd Domnul ar fi fost învins ca în Iulie 1476 și Turciĭ s'ar fi apropiat de pasurĭ. El trimese și un număr de ostașĭ cari să poată apăra Ardealul, dacă armele turceștĭ ar suna și în văile luĭ; dar intoarcerea luĭ Baiazid opri la Oradea-Mare pe aceștĭ luptătorĭ pentru Creștinătate. Regele însușĭ s'a lăudat că era gata să alerge, dar îl ținea în loc o luptă cu Împăratul creștin, care era să se mîntuie numaĭ cu moartea luĭ. El scrise Sultanuluĭ cu mustrărĭ că a călcat pacea, însă, cînd acesta răspunse că, din greșeală poate, dar cetățile nu eraŭ cuprinse în ea, Matiaș tăcu, fiindcă era adevărat întăiŭ, și fiindcă nu-ĭ dădea mîna să lămurească pe Turc că, afară de slova unuĭ tratat, este și înțelesul luĭ, care, acesta, fusese de sigur călcat [268]. De altmintrelea, în vara anuluĭ 1485, un sol turcesc veni la Buda, cu alaiŭ de călărețĭ, și cu dînsul se învoi Regele, în Iulie, la o prelungire a păciĭ [269]. Iar în luna următoare chiar — se vede că iarăși Unguriĭ uitaseră a pomeni țara luĭ Ștefan în hîrtia de învoială! — Turciĭ se aruncaŭ asupra Moldoveĭ.

Poloniĭ făcură ceva, după ce Ștefan trebui să se coboare la o umilință pe care pănă acum o tot zăbovise, cu scopul de a nu o îndeplini nicĭ-

odată: închinarea de față înnaintea Regeluĭ de peste Nistru. Eĭ se luptară cu Turciĭ, măcar odată, se plînseră cu adevărată amărăciune Sultanuluĭ, iarășĭ o singură dată. Nu pentru că se socotiaŭ îndatorițĭ față de Creștinătate saŭ față de acest Domn al Moldoveĭ, care, orĭcum, fusese un bun vecin și un apărător sigur al Polonieĭ, primind în pieptul săŭ loviturĭ care, altfel, ar fi atins-o. Ceia ce-ĭ durea pănă într'atîta, încît îĭ făcu să se trezească din amorțeala cu care se deprinseseră, era închiderea drumurilor de negoț prin care se îmbogățiaŭ orașele lor, prin care se hrăniaŭ vămile și Vistieria regeluĭ.

În adevăr, odată fusese două drumurĭ marĭ care legaŭ Răsăritul cu Apusul prin schimbul mărfurilor. Unul străbătea pustiul primejdios al Tatarilor de ajungea la Caffa, pe atuncĭ în mîna Genovesilor. Cellalt, plecînd tot din Cracovia și Lemberg, în Galiția, se coboria la Suceava, iar de acolo țintia, prin Iașĭ, prin Vasluiŭ, prin Bîrlad și prin Basarabia-de-jos, la Cetatea-Albă.

De cînd Caffa căzuse — o mare nenorocire pentru negustoriĭ polonĭ — rămăsese numaĭ calea aceasta moldovenească, prin care, spre folosul mijlocitorilor polonĭ, postavurile, uneltele din Apus treceaŭ spre țerile turceștĭ și mărfurile Răsărituluĭ se suiaŭ spre Polonia. Izbînda din 1484 a luĭ Baiazid dădea și acest drum în mîna uneĭ Puterĭ care nu ținea samă de nicĭ-o învoială și care făcuse încă de pe atuncĭ din hrăpire, din stoarcerĭ, hrana

obişnuită a dregătorilor eĭ, pănă şi a celor maĭ înnalţĭ. De aicĭ dragostea Polonilor pentru Ştefan-Vodă, silinţile lor de a căpăta de la păgînĭ acele porţĭ de intrare în Răsărit, care fuseseră Chilia şi maĭ ales Cetatea-Albă.

Încă din Mart 1485 se vorbise decĭ la dieta din Thorn că ar fi bine să se sprijine Domnul Moldoveĭ, şi se cerură pentru aceasta luptătorĭ de la cavaleriĭ din Prusia, Teutoniĭ, şi de la Ţarul din Moscova, care, cu toată înrudirea, răspunse că «luĭ i-ĭ departe, şi de aceia nu poate să dea ajutor»[270].

La 4 Septembre regele Polonieĭ dădea luĭ Ştefan, pe care-l numeşte «prieten» al săŭ, dar şi «slugă» — ceia ce nu se maĭ făcuse pănă atuncĭ —, o carte de asigurare, dacă va veni cu boieriĭ şi ostaşiĭ săĭ la Colomea, precum făgăduise, ca să se închine; după închinare se va sta de vorbă apoĭ în privinţa măsurilor ce trebuie luate «împotriva duşmanilor păgînĭ»[271]. La 16, Domnul făcea jurămîntul, cu toată strălucirea, care pe dînsul îl va fi durut amar: steagul de mătasă roşie, ca sîngele curat ce se vărsase pentru cinstea luĭ, se plecă înnaintea unuĭ bătrîn încoronat care nu ştia să se lupte nicĭ cît cel din urmă dintre boieriĭ ce încunjuraŭ pe Ştefan. Din partea luĭ, Casimir se îndatoria între altele să primească orĭcînd pe Ştefan în ţara sa, să-l ajute a-şĭ lua iarăşĭ Domnia, să-l sprijine în căutarea «vechilor hotare» şi să nu facă nicĭ-o

înțelegere cu Turciĭ în această privință până nu-l va înștiința și pe dînsul[272]

Patru zile după aceasta, Suceava ardea în flacărĭ, rămîind numaĭ cetatea, pe care nu maĭ era acum Șendrea să o apere. O mulțime de Turcĭ, pornind din Chilia și Cetatea-Albă, supt călăuzirea beglerbegului Greciei, Ali Hadîmbul, se aruncase fără de veste, după obiceiul cel noŭ al războaielor iuțĭ ca trăsnetul, asupra Moldoveĭ, din care plecase Domnul, stăpînul și străjerul. Eĭ aduseseră și un Domn noŭ, căruia i se spunea Hromot, cu un nume care se maĭ întîlnește în vremile vechĭ: poate pe același fiŭ al luĭ Petru Aron pe care-l luase Sultanul cel bătrîn supt ocrotirea sa la 1476. Dar, după ce îndepliniră sarcina lor de a nimici țara îndărătniculuĭ Domn, care nu voià să îngenunche înnaintea Împăratuluĭ păgîn, beglerbegul, cu bietul doritor de Domnie în cîrcă, se făcură nevăzuțĭ, pe drumurile arse pe care toamna începea să le acopere de negurĭ.

Ștefan se întoarse cu o mică oștire polonă, vre-o 2.000 de călărĭ în zale, suițĭ pe caĭ marĭ, carĭ puteaŭ fi, în ciocnirile cu Turciĭ, un zid puternic, dacă l-ar fi ținut în loc vitejia: la aceștia adause el apoĭ pe țeraniĭ săĭ. În Țara-de-jos, se aflaŭ încă, venițĭ din noŭ, saŭ rămașĭ din mersul prădalnic al beglerbeguluĭ, sangeaciĭ ceĭ marĭ aĭ Dunăriĭ, pazniciĭ luĭ Vlad Călugărul: Ischender-beg Mihaloglu și Balibeg, feciorul luĭ Malcocĭ saŭ, pe turcește, Malcocĭoglu. Asupra lor se îndreptă Ștefan în grabă, și,

prinzînd cîteva miĭ dintre dînșiĭ lîngă lacul Cătlăbugeĭ, în apropiere de Dunăre, se încăieră cu eĭ în ziua de 16 Novembre. După o crîncenă frămîntare, el învinse, — aproape în preajma Chilieĭ pierdute[273].

Dar acum li era ușor Turcilor să se tot întoarcă asupra țeriĭ din care nicĭ o putere omenească nu-ĭ maĭ putea scoate cu totul. Primăvara aduse pe Hromot, și ca o săgeată păgîniĭ ce-l încunjuraŭ loviră drept la Șcheia lîngă Roman. Dușmanul se apropiase de Capitala Moldoveĭ, care acum se ridica abia din cenușa celeĭ din urmă prădăciunĭ. Dar în mijlocul nenorociriĭ, pe care n'o putuseră înlătura micile biruințĭ ca acea din toamna trecută, un ceas de noroc sosi pentru Ștefan. În lupta de la Șcheia, dată la 6 Mart 1486, Hromot fu prins: el avu soarta luĭ Petru Aron, tăiarea gîtuluĭ prin calăŭ, de care se făcuse vrednic prin atîta suferință adusă de dînsul asupra țeriĭ sale, peste care voià să domnească [274].

Acum se părea că lucrurile se limpezesc iarăși. De la moartea rușinoasă a luĭ Hromot, begiĭ dunărenĭ nu maĭ aveaŭ de ce să tot iea drumul Suceveĭ. Pe cînd Ștefan se gătia de răsplătire, ostașiĭ polonĭ porniră din noŭ spre dînsul, mulțĭ și bunĭ, avînd în capul lor pe fiul cel maĭ mare al bătrînuluĭ Rege, Ioan-Albert. Trufașul tînăr veni în Iunie încă la Lemberg, de unde se coborî pe încetul, dar nu spre Moldova, ci spre Nistru departe în Răsărit. Înnainte de jumătatea luĭ Sep-

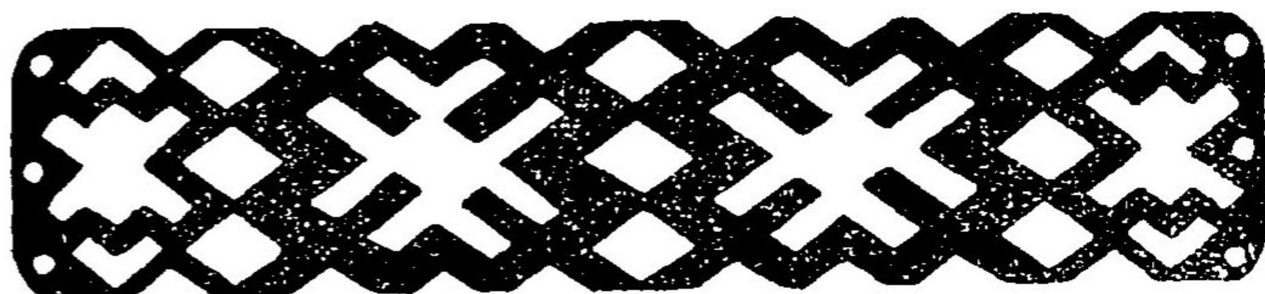
tembre, Ioan-Albert întîlni îndată mulțimĭ tătăreștĭ care roiaŭ în părțile acestea. Raita încrezută se mîntui prin două ciocnirĭ fără însemnătate: la 8 Septembre și cîteva zile după aceasta. Apoĭ fiul de Craiŭ se întoarse acasă ca să-șĭ bucure părintele prin povestirea isprăvilor ce făcuse [275].

De fapt, Poloniĭ eraŭ tot așa de bucuroșĭ de pace ca și Unguriĭ; un timp, eĭ nădăjduiră s'o capete împreună cu cele două cetățĭ. Încă din Iulie 1486, eĭ stăruise pentru mijlocire la Venețienĭ, cari pe atuncĭ stăteaŭ bine cu Turciĭ, și în Septembre solul lor era încă la Veneția. În 1487, trecură prin Lemberg și doĭ solĭ la Poartă, în urma cărora Ioan-Albert își învîrti calul prin părțile tătăreștĭ. În Maiŭ 1488, un om al Sultanuluĭ veni la Rege, și acesta trimese pe Nicolae Firley de Dambrowycza pentru a cere o ultimă dată Chilia și Cetatea-Albă. I se răspunse firește că nu se poate da înnapoĭ pămîntul călcat de oștĭ turceștĭ învingătoare, pămîntul în care se odihnesc Musulmanĭ, mucenicĭ pentru credință. Atuncĭ solul scăzu cererile și vorbi maĭ smerit, până ce la urmă, în Mart 1489, el iscăli o pace care asigura numaĭ negoț slobod pentru negustoriĭ amînduror părților [276].

Ștefan era jertfit de toțĭ prieteniĭ săĭ. Singur el făcuse cît n'ar fi crezut nimenĭ, și puterile țeriĭ sale, de atîtea orĭ prădate și arse, eraŭ stoarse deocamdată. El se supuse soarteĭ pe care nădăjduise s'o învingă: plăti bir și dădu Turcilor ca ostatec pe fiul săŭ Alexandru.

CARTEA V.

CEĬ DIN URMĂ ANĬ DIN VIAŢA LUI ŞTEFAN-CEL-MARE.

I.

Luptele cele d'intăiŭ cu Polonii.

Viața luĭ Ștefan capătă acum o întorsătură hotărîtoare. Odată cu sosirea bătrînețelor, toate se schimbaŭ pentru dînsul. Prietenĭ vechĭ ca Ungurii uitaŭ cu totul de ființa luĭ, și de sigur că regele Casimir se supăra fără cuvînt pe Sfîntul Părinte din Roma, care, la cererile de ajutor ale Domnuluĭ, socoti, neputînd face nimic din partea luĭ, să-l îndrepte către Corvinul din Ungaria, cunoscut ca un vechiŭ luptător împotriva Turcilor. Matiaș nu maĭ era acela ce fusese în tinerețele sale; prins cu totul de războiul apusean, cu Împăratul german, el nu se uita decît în treacăt la împrejurările Răsărituluĭ, pe care le potolise pentru dînsul pacea din 1483, și, cînd i se vorbi, în 1489, un an înnaintea morțiĭ luĭ, de un noŭ șir de lupte pentru Cruce, el arătă, zîmbind în necaz, că, atuncĭ cînd Poloniĭ ridică împotriva luĭ pe Tatarĭ, el nu poate decît să se bucure de prietenia sigură a Turcilor [277].

Odată numaĭ, în 1488, el dădu voie Ardelenilor, în mijlocul cărora stătea încă Ștefan Báthory, acum

un om cu totul paşnic, să dea luĭ Ştefan armele ce-ĭ pot fi de nevoie pentru lupta cu păgîniĭ [278].

Duşmănia cu Sultanul o încheiase el de bună voie, precum, cu de-asila, fusese silit să o încheie şi Domnul Moldoveĭ. Dar soarta, ce are une orĭ un zîmbet de mustrare şi de batjocură, voi ca în ziua de înnaintea morţiĭ Craiuluĭ, căruia podagra îĭ pecetluise încheieturile, să se primească vestea că asupra Ardealuluĭ se porneşte cu siguranţă o mare oştire turcească, avînd cu dînsa pe Moldovenĭ şi pe Muntenĭ. Poate cea din urmă măsură a luĭ Matiaş, care muri la 6 April 1490, fu, astfel, aceia de a trimete de la Curte în grabă pe Báthory ca să apere graniţa [279].

Poloniĭ se bucuraseră atîta vreme de prietenia luĭ Ştefan care li asigura graniţa şi li făcea atîta cinste. Eĭ înţeleseseră totdeauna să răspundă la îndatorirĭ prin vorbe goale şi făgăduielĭ al căror soroc era veşnicia. După ce Ştefan plecase fruntea luĭ de om mare înnaintea nimicniciei trufaşe a luĭ Casimir şi îndoise piciorul săŭ rînit în cortul de deşertăciune de la Colomea care se şi ridică de o dată pentru ca toată lumea să vadă ce puternicĭ sînt aceĭ ce se închină Regeluĭ polon, — el se alesese numaĭ cu cele 3.000 de călărĭ din 1485, care nu vor fi petrecut nicĭ toată iarna la dînsul. Pe Hromot îl bătuse el singur; feciorul de Craiŭ îl ispitise numaĭ venind până la Cameniţa, ca să se piardă apoĭ în pustiul Tatarilor; anul următor aduse tîr-

guielile cu Turciĭ, iar anul 1489, pacea desăvîrşită, deci pentru dînsul plata pe fiecare an a biruluĭ luĭ Petru Aron şi înstrăinarea fiuluĭ, care se şi stînse între păgînĭ, la 26 Iulie 1496, lăsînd în locul său ca ostatec pe feciorașul său, numit Ștefan după marele bunic [280].

Nu se răzbună numaĭ faptele rele, ci şi nepăsarea. Şi nepăsarea Polonilor față de cele maĭ straşnice nevoĭ, faţă de cele maĭ marĭ interese, faţă de cele maĭ sfinte durerĭ ale Moldoveĭ, care li dăduse tot ce putea să li dea, întrecuse de mult măsura. Ştefan era un om sărac, şi maĭ sărac de la luarea cetăţilor decît înnainte: din sărăcia luĭ el trebuia să trimeată acum Împăratuluĭ păgîn, ca o chezăşie veşnică a păciĭ, miile de galbenĭ de aur. El îşĭ aduse aminte atuncĭ de vechea datorie pe care o avea Polonia aceasta trîndavă, faţă de strămoşiĭ luĭ, datorie pentru care se amanetase Pocuţia ca să fie luată apoĭ îndărăt la cea d'intăiŭ împrejurare priincioasă. Va smulge el ţeriĭ sale prădate baniĭ cu cari să-şĭ plătească birul? Va lăsa urmaşilor Moldova fără Pocuţia, aşa cum o primise şi el de la înnaintaşĭ nevrednicĭ? Ştefan se hotărî astfel, necruţîndu-şĭ trupul obosit, să culeagă birul la Leşĭ, cari-l siliseră să-l dea, şi să întregească ţara la Miazănoapte prin cucerirea Ţinutuluĭ amanetat.

El începu astfel, după războaiele de apărare, cu Turciĭ, războaiele de răzbunare, cu Poloniĭ.

Lupta se dovedi uşoară. Încă din vara anuluĭ

1490 Ștefan era în Pocuția fără să fi întîlnit un dușman în cale, căcĭ Poloniĭ, cari se temuseră până atuncĭ de Unguriĭ regeluĭ Matiaș, aveaŭ acum grija moșteniriĭ acestuia. Tatariĭ arseseră Chievul în 1489 și pricinuiseră pierderĭ Principeluĭ Albert, trimes împotriva lor; apoĭ eĭ veniseră în iarna din urmă până pe la Lublin, «și», scrie un povestitor din acel timp, «nimenĭ nu plecă asupra lor, în toată Polonia» [281]. Ștefan veni pe urma Tatarilor, nu ca să prade ca dînșiĭ, ci ca să cucerească.

El începu printr'o solie care merse la Casimir spre a cere ca oameniĭ domneștĭ să poată trece prin Litvania spre Moscova, al căreĭ Țar, cuscrul luĭ Ștefan, se înțelesese cu Maximilian, regele Romanilor, ales și în Ungaria, ca să năvălească în Polonia dacă Regele de acolo ar încerca să împiedece cu puterea așezarea luĭ Maximilian în Scaunul unguresc. Boieriĭ moldovenĭ, cari maĭ aduceaŭ și unele plîngerĭ, sosiră numaĭ după ce veștile că Ștefan se află în Pocuția ajunseseră la urechile luĭ Casimir. Acesta răpezi îndată la credinciosul său din Suceava, a căruĭ faptă nu voia să o creadă,— «cu toate că Măria Ta ar fi spuind pe față că a dat astfel de poruncĭ dregătorilor săĭ», — pe archiepiscopul de Lemberg şi căpitanul de Haliciŭ, ca să ceară lămurirĭ și darea înnapoĭ a cetăților luate cu hapca și fără nicĭ-un cuvînt [282].

La 15 Mart 1490 Ștefan era acasă încă, în Suceava, unde pregătia lovitura, pe care o vestise poate prin prădăciunĭ ușoare [283]. El îșĭ făcuse încă de la 1487

o nouă Curte pentru luptele cele nouă: Micotă și Reateș eraŭ acum pîrcălabĭ de Neamț, Groza, fiul celuĭ d'intăiŭ, avea grija Orheiuluĭ, cu toate că Tatariĭ eraŭ acum prietenĭ, dacă nu ajutătorĭ — ceia ce n'aŭ fost nicĭ-odată —, Ion Săcară păzește la Roman, Ion și Șteful, fost Pitar, staŭ în Hotin, doĭ pîrcălabĭ pentru o cetate amenințată; Spătarul e Clănăŭ; Boldur, fost Vistier, înlocuitor al Greculuĭ Chiracola, iea Vornicia și stă, împreună cu vechiul sfetnic care era Logofătul Tăutul, în fruntea boierimiĭ moldoveneștĭ; Andreico, apoĭ Mateĭ, Ceașnicıĭ saŭ Păharnicıĭ, Ieremia Postelnicul, Șandru Comisul, Petru Stolnicul, Andreico Czartoryski Litvanul (Cĭortorovschi) desăvîrșesc Sfatul, împreună cu cîțĭva boierĭ venițĭ maĭ tîrziŭ: Isac, Movilă, Frunteș și Dinga [284].

Ștefan luă îndată,—de-a dreptul saŭ prin căpitaniĭ săĭ —, Colomea și Haliciul, și în August el stătea înnaintea cetățiĭ Sniatynuluĭ. Pe atuncĭ Polonia era cu desăvîrșire lăsată în voia Moldovenilor, a Tatarilor, a țeranilor rușĭ, răsculațĭ supt o căpetenie cu numele de Mucha [285]. Bătrînul Casimir nu se mișca nicĭ ca în timpul de pănă acum, cînd bătrînețele nu-l amorțiseră cu totul. Luptătorul regal din aniĭ trecuțĭ, Ioan-Albert, om pornit, neprevăzător, dar plin de neastîmpăr și viteaz, trecuse granița pentru a smulge Coroana ungurească frateluĭ săŭ Vladislav, Craiul din Boemia: căcĭ amîndoĭ fuseseră aleșĭ de uniĭ magnațĭ ungurĭ, și Albert avea mulțĭ sprijinitorĭ, maĭ ales în Ardeal, pe care cel puțin îl voia ca

despăgubire. În zădar se chemă o oaste care să răspingă pe Moldovenĭ și să li iea Pocuția: în ziua de 14 Septembre, sorocul de adunare al apărătorilor Poloniei, puținĭ se vor fi adunat în tabăra de la Bobrka, lîngă Lemberg. Ioan-Albert stătea la Cașovia, în Ungaria-de-sus, Casimir nu îndrăznia să hotărască între ceĭ doĭ fiĭ, cărora li doria de o potrivă tot binele, și, în sfîrșit, se răspîndise pretutindenĭ vestea, în stare să îngrozească și pe ceĭ maĭ îndrăznețĭ, că Sultanul însușĭ sosește ca ocrotitor și tovarăș de arme al «Moldoveanuluĭ»[286]. Acesta-șĭ puse decĭ ostașiĭ în cetățĭ și se întoarse fără nicĭ-o pagubă, ca stăpîn al Pocuțieĭ, în care pănă atuncĭ nu-ĭ maĭ fusese dat să calce[287].

Nimenĭ nu căută să-l despoaie de cucerirea sa, pentru care el jertfise sînge scump și strămoșiĭ săĭ plătiseră banĭ bunĭ. Și în 1491, ceĭ doĭ feciorĭ de Craiŭ, dintre cari și unul și altul nu se mulțămia cu o singură Coroană, se luptară împreună în Ungaria, care se dovedia tot maĭ mult că vrea pe moliîul, pașnicul, plîngătorul Vladislav, și nu sufletul de foc și de vrajbă al frateluĭ celuĭ mic, iubitul mameĭ sale, Albert. Cu acest cîntec sălbatec în urechĭ, muri părintele a unsprezece copiĭ, Regele Casimir, la 7 Iunie 1492. Până atuncĭ din Polonia nimenĭ nu căutase a ridica arma împotriva luĭ Ștefan. Chiar la începutul anuluĭ, Regatul, fără călăuză, orbecăind în nenorocirea jafurilor și pierderilor de Ținuturĭ, amenințat de toțĭ vecinii

săĭ fără deosebire, suferise o nouă dijmuire din partea Tatarilor, cari topiră zăpezile prin focul ce ardea satele pustiite de locuitorĭ [288]. Nicĭ îngroparea Regeluĭ nu fu scutită de această întovărăşire de pradă, robie şi omor, — căcĭ Tatariĭ se întoarseră la jaf în vară [289].

Regele Casimir lăsase cincĭ fiĭ, dintre cari unul părăsise lumea, un al doilea era archiepiscop de Gnesen, cel d'intăiŭ dintre episcopiĭ ţeriĭ luĭ, iar ceĭlalţĭ treĭ voiaŭ de o potrivă stăpînirea, — adecă Vladislav din Ungaria, Ioan-Albert, vestit pentru loviturile sale de sabie, cînd folositoare, cînd zădarnice, date mulţimilor tătăreştĭ prădalnice, şi un maĭ mic frate, Sigismund, care avea veniturile Lembergului şi Zipsuluĭ [290]. Sprijinul bătrîneĭ Crăiese Elisabeta făcu să se aleagă Ioan-Albert, la 27 August. Dar, potrivit cu orînduiala Regeluĭ mort, Litvania, pe care el o moştenise de la tatăl săŭ, ducele Iagello, trecu asupra altuĭ fiŭ, Alexandru, şi astfel se despărţiră, şi în ceia ce priveşte stăpînitoriĭ, cele două ţerĭ, ce fusese pănă atuncĭ în aceiaşĭ mînă, căreia, ce e drept, nu i se supuneaŭ de o potrivă. Aceasta era o împrejurare de cea maĭ mare însemnătate pentru Ştefan, care avea ceva de păstrat împotriva voinţiĭ Crailor leşeştĭ.

El căută să ajungă la o înţelegere asigurătoare cu Alexandru Litvanul, prin ţara căruia mergeaŭ din cînd în cînd solĭ la Moscova ca să afle cum

maĭ petrec acolo fiica Elena și micul nepot Ivan, pe cari nu era să-ĭ vadă niciodată aievea. Alexandru se arătă prietenos față de Domnul moldovenesc îmbătrînit în gîndurĭ cumințĭ și fapte viteze, strașnic dușman, dar prieten credincios și de mare folos. Ca răspuns la trimeterea unuĭ sol cu vestea suiriĭ în Scaun a tînăruluĭ vecin, Ștefan porunci, în Ianuar 1493, Vorniculuĭ săŭ Jurj și luĭ Iura fiul Șerbuluĭ să arate luĭ Alexandru cît i-a părut de răŭ — noĭ avem voie însă să nu credem — pentru moartea «prietenuluĭ săŭ Casimir, Dumnezeŭ să-l ierte», și ce frumos ar fi dacă prin îndemnul cneazuluĭ litvan s'ar ridica atîtea rude, atîția prietenĭ ce are el, asupra Turcilor. În Novembre, Woytech Cuciucovicĭ și Fedko Gavrilovicĭ pleacă la Ștefan ca să-ĭ spuie că Alexandru vrea pace și o bună învoială, păstrîndu-se hotarele cele vechĭ între Moldova și Litvania. Apoĭ sosesc la Curtea vecină Jurj iarășĭ și Mihaĭ Pitarul, tot pentru înțelegerea de care era vorba încă de la început. În sfîrșit, prin Woytech și Fedko, prin Jurj și pisarul Matiaș, prin Fedko și Petru Olechnowicz, prin Ioan Pitarul fiul luĭ Isaia și diacul Toma se trimet vechile acte de îndatorire, întărite prin jurămînt. Ștefan ceru să se aducă unele schimbărĭ, dar la urmă tot se făcu din amîndouă părțile jurămîntul cel noŭ, poate în 1496. Ștefan făgăduise și amestecul săŭ la Turcĭ pentru a cîștiga de la aceștia cruțarea graniților litvane. Prietenia dintre el și tînărul Alexandru se răzima și pe legăturĭ de fa-

milie, căcĭ soția cneazuluĭ Litvanieĭ era, de la 1495, fata luĭ Ivan din Moscova, care ajunsese astfel socrul unuia, cuscrul celuĭlalt[291].

Altfel stăteaŭ însă lucrurile cu Polonia. Ștefan îșĭ ținea căpitaniĭ în Pocuția pe care el era hotărît s'o apere pănă la sfîrșit și pe care Poloniĭ nu înțelegeaŭ cîtușĭ de puțin să i-o lase, așteptînd numaĭ clipa potrivită pentru a smulge din mînile Moldoveanuluĭ, despoietoruluĭ țeriĭ lor, «bucata de pămînt ce se întinde de la pădurea de fagĭ a Haliciuluĭ în jos pănă în Nistru și pănă în Munțĭ». Starostele moldovenesc care stătea în Cernăuțĭ, astăzĭ capitala Bucovineĭ austriace, Ion Grumază[292], era pentru aceștĭ vecinĭ un spin în ochĭ, care durea amar și umilia adînc.

Din partea aceasta nu veniră decĭ nicĭ veștĭ de suire în Scaun, nicĭ amintirea legăturilor strînse ce fusese odinioară între Moldova și Polonia, nicĭ îndemnurĭ spre înnoirea lor pentru binele Creștinătățiĭ. Pentru Ioan-Albert, Ștefan era una cu Tatariĭ, cu Turciĭ, cu păgîniĭ aceia cari eraŭ înfățișațĭ ca prieteniĭ statornicĭ și tovarășiĭ de jaf aĭ «Moldoveanuluĭ». În 1493, în anul după ĭnceperea Domnieĭ nouă și în Polonia, se strîngeaŭ banĭ de la locuitoriĭ regatuluĭ pentru apărarea hotarelor, așa de mult călcate în timpul din urmă, «de Turcĭ, de Tatarĭ și *alțĭ vecinĭ*», dintre aceia ce nu se numesc, dar se urăsc cu atîta maĭ mult. Ioan-Albert nu sămăna, de alminterĭ, cu tatăl săŭ, «prie-

15

tenul» Domnuluĭ Moldoveĭ. Cu gîndul să lovească el pe alțiĭ, tînărul Craiŭ nu se lăsa lovit. În acelașĭ an 1493 el se lăuda că-șĭ păzeşte așa de bine țara, «încît nu maĭ pot fi năvălirĭ atît de lesnicioase cum se făcuse obiceiul [293]». Ștefan nicĭ nu plănuia, din partea luĭ, asemenea încălcărĭ ale pămîntuluĭ leşesc: el luase ce credea că este al săŭ și ce era al săŭ după dreptate — căcĭ baniĭ dațĭ de strămoșiĭ săĭ nu se plătiseră și zălogul intrase fireşte în stăpînirea împrumutătoruluĭ, — și el nu maĭ avea arme decît împotriva acelor ce ar fi căutat să-l trimeată în granițele cele vechĭ.

Siguranța păciĭ se întări peste puțin, cînd Craiul cel cu scopurile marĭ, pedepsitorul Tatarilor, dușmanul neîmpăcat al păgînilor, poftitorul Coroaneĭ ungureștĭ, făcu pace cu Sultanul. Solul săŭ era la Poartă pe vremea cînd Turciĭ cercaŭ Severinul și Belgradul, cînd Sultanul înnainta până la Sofia, asupra Ungarieĭ, a căreĭ pace se mîntuise [294]. Ali-beg din Semendria — fratele săŭ murise — și Malcocĭ, adecă Bali-beg, fiul luĭ Malcocĭ, așezat în Vidin acuma, pustietoriĭ Moldoveĭ în 1485, trecură prin Oltenia în Ardeal și fură strivițĭ și săgetațĭ în munțĭ de Romîniĭ oltenĭ și ardelenĭ de lîngă pasul Turnuluĭ-Roș [295]. În April 1494 se jura la Constantinopol asupra uneĭ păcĭ pe care Ioan-Albert, cu toate că-l prădase abia dăunăzĭ Tatariĭ, o întări prin jurămînt, în Iunie [296].

Ea trebuia să ție treĭ anĭ turceștĭ, decĭ numaĭ până în 1496. În acest an, prevăzîndu-se jafurĭ

pentru sfîrșitul soroculuĭ făgăduit, Ioan-Albert strîngea iarășĭ banĭ ca să-șĭ plătească ostașiĭ. Tatariĭ, după deprinderea lor, apucaseră înnainte și, nu numaĭ că dijmuiseră unele părțĭ ale Poloniei, dar arătaŭ chiar că voiesc să rămîie acolo. Pentru a întîmpina maĭ bine un viitor, care putea să fie greŭ, Polonia și Litvania se legaŭ a sta totdeauna alăturĭ, cum fuseseră atuncĭ cînd același om le cîrmuia pe amîndouă [297].

II.

Lupta de la Dumbrava-Roșie.

În loc să aștepte pe păgînĭ, Ioan-Albert, sfătuit de trufia, de neastîmpărul, de lăcomia luĭ, pe de o parte; iar, pe de alta, de un foarte învățat Italian pripășit la Curtea luĭ, Ioan Buonaccorsi, ce-șĭ zicea Callimachus — un mare făuritor de planurĭ zădarnice și costisitoare —, se hotărî să se arunce el pe neprevestite asupra dușmanuluĭ veșnic al țeriĭ sale [298]. Alexandru Litvanul îĭ arătă, maĭ tărziŭ, în 1496, ce bine ar fi dacă s'ar căpăta îndărăt de la păgînĭ Chilia și Cetatea-Albă, gurile în mare ale negoțuluĭ Poloniei și Litvaniei, dacă astfel s'ar pune din noŭ înnaintea Tatarilor vechea graniță a Nistruluĭ cu vadurile bine apărate [299]. De pretutindenĭ veniaŭ știrĭ strașnice despre un noŭ avînt al Turcilor ce se pregătește pentru a sfărma cine știe ce puterĭ creștine. În Croația periseră peste 5.000

de Ungurĭ, cărora li se tăiase nasurile pentru a sluji drept dovadă a sălbaticeĭ isprăvĭ păgîne; o sumedenie de oamenĭ din această ţară căzuseră în robie. La graniţa sîrbească se ţeseaŭ într'una vicleşugurĭ, şi Pavel Chinezul putea s'o apere numaĭ înfrîngînd sălbătăcia prin altă sălbătăcie. În munţiĭ Albanieĭ umbra luĭ Scanderbeg îndemna iarăşĭ la luptă pe falniciĭ săĭ Arnăuţĭ, cari se scuturaŭ din robie [300]. Veneţieniĭ, cari simţiaŭ că ochiĭ Sultanuluĭ apasă lacomĭ asupra oraşelor lor din Morea, arătaseră, printr'o solie de cinste, încă de la suirea în Scaun a luĭ Ioan-Albert, ce sarcină ar fi maĭ potrivită pentru dînsul, şi eĭ aveaŭ galbenĭ bunĭ şi mulţĭ, cari ispitiaŭ [301]. Din Roma venia, în sfîrşit, glasul de îmbărbătare, cuvintele de binecuvîntare ale Sfîntuluĭ Părinte.

Vladislav al Ungarieĭ era învinuit de supuşiĭ săĭ că e prea slab, prea suferitor faţă de orĭce jignire. El plecase în 1494 la Leutschau ca să se întîlnească cu fraţiĭ săĭ, să-şĭ ierte unul altuia toate greşelile, să-şĭ împartă tot ce maĭ aveaŭ de împărţit, să-şĭ unească, pentru pace ca şi pentru războiŭ, regatele şi stăpînirile şi să fie bunĭ fraţĭ în fruntea unor ţerĭ surorĭ, pentru binele Creştinătăţiĭ răsăritene [302]: cardinalul Frederic serbă liturghia de împăcare şi iubire înnaintea vlăstarelor luĭ Casimir, al căruĭ suflet se însenină în sfîrşit. La întoarcerea de la această întîlnire, în care crescuse inima tuturor Iagellonilor, Domniĭ Răsărituluĭ,

de la Adriatică la Marea-Neagră, Vladislav merse în Ardeal, unde strînse birurile și lăsă toată grija unuĭ singur om, Bartolomeiŭ Drágffy, din sîngele luĭ Dragoș Moldoveanul, un aspru Romîn din Maramureș, care știa să facă pace, trăgînd în țapă pe turburătoriĭ eĭ; apoĭ el se întîlni în Banat cu cellalt Romîn de strajă la hotare, cu viteazul și cumplitul Pavel Chinezul, și el un Țepeș binefăcător. Îndată Bartolomeiŭ și Pavel trecură Dunărea, arzînd Semendria: eĭ culeseră o pradă cum nu se maĭ pomenise de mult și băgară groaza pănă și în Constantinopol. Pavel muri în toamnă, după întoarcere, cu aceiașĭ mulțămire cu care murise Iancu-Vodă, — cel d'intăiŭ dintre Romîniĭ ceĭ marĭ aĭ veaculuĭ ce sta să se încheie acum,—cînd despresurase Belgradul. Pacea se învoi Turcilor în 1495 numaĭ pe treĭ anĭ, decĭ pănă în 1497, cînd se mîntuia și pacea luĭ Albert [303].

În sfîrșit prădăciunea la care fusese supusă Țara-Romănească în 1493, amenințările Vidinenilor luĭ Malcocĭ în 1494, trezirea spre lupte a celor doĭ prooroci aĭ peiriĭ, Malcocĭ tînărul și bătrînul Ali, care-șĭ smulgea barba de mînie cînd nu-ĭ ajungea sîngele vărsat, puseseră pe gîndurĭ, și pe bietul Vlad Călugărul, care rîvnia iarășĭ către o călugărie liniștită, și pe Ștefan, care tresări simțind cum se apropie furtuna. Trimețînd la Turcĭ în 1496, el cercetă cu solie în acelașĭ timp pe Muntenĭ, — de cari nu voise să știe atîta vreme, pentru că Domnul lor îl trădase și-l păgubise. Se zice că între ceĭ

doĭ Domnĭ se făcu o ințelegere și că eĭ ar fi făgăduit Ungurilor 20.000 de oamenĭ pentru războiul creștin [304]. Și care putea să fie în adevăr cea maĭ sfîntă nădejde a bătrînuluĭ din Suceava decît să vadă iarășĭ fluturînd steagurile sale cu chipurĭ de sfințĭ creștinĭ pe zidurile vechĭ ale Cetățeĭ-Albe, în cuprinsul Chilieĭ înnălțate de dînsul, să întinerească o clipă luptînd cu vrăjmașiĭ din tinerețele sale și apoĭ, văzîndu-șĭ cu ochiĭ mîntuirea, Domn creștin între Domniĭ creștinĭ, biruitor între biruitorĭ, să plece liniștit pe lumea pe care se duseseră strămoșiĭ săĭ?

Ștefan va fi fost încunoștiințat din vreme de hotărîrea luĭ Ioan-Albert, care voia să dea înnapoĭ Moldoveĭ, Polonieĭ, Creștinătățiĭ Chilia și Cetatea-Albă. Pe cînd se îndreptaŭ spre tabăra din Lemberg magnațiĭ Polonieĭ Apusene și aĭ celeĭ Răsăritene, Mazovieniĭ, Silesieniĭ, cavaleriĭ Ordinuluĭ Teutonic, călugăriĭ înnarmațĭ din Prusia, cu cari se ciocniseră în alte timpurĭ Moldoveniĭ luĭ Alexandru-cel-Bun, Domnul se coborî spre Dunăre, și-l găsim în Curțile din Vasluiŭ,—lîngă locul celeĭ maĭ vestite biruințĭ ce cîștigase asupra dușmanilor ce eraŭ să simtă din noŭ puterea brațuluĭ săŭ, — în zilele de 13 și 19 Mart 1497 [305].

Craiul zăbovi însă. În loc să înceapă fulgerător un războiŭ de primăvară, el se puse în mișcare abia în Maiŭ, după ce trimesese un sol la Poartă ca să înșele pe Turcĭ. La 19 ale luniĭ, el își făcu intrarea în Lemberg, unde se făceaŭ pregătirĭ marĭ

pentru acest drum de cucerire, ce putea să crească iarăși bogăția orășenilor de aicĭ, vechĭ negustorĭ prin Moldova. Abia la 1-iŭ Iunie se ridicâ de departe Hans von Tiefen, Marele-Maiestru al Teutonilor, cu șirurile grele ale cavalerilor săĭ purtătorĭ de cruce. Numaĭ în cea de-a doua jumătate a luniĭ oștile se îndreptară spre Nistru [306].

Ștefan trimese înnaintea oaspeteluĭ săŭ dorit pe Vistierul cel noŭ Isac, un boier maĭ tînăr, care avea această dregătorie numaĭ din anul 1491 : acesta se întoarse cu o solie regală de lămurirĭ. Se spuse prin ceĭ doĭ Trimeșĭ, Creslaŭ Kuroswanski și Nicolae Podlodowski, pe cari Ștefan nu-ĭ maĭ văzuse până atuncĭ, că mîntuitoriĭ Moldoveĭ se apropiaŭ. El mulțămi Craiuluĭ că s'a gîndit la nevoile luĭ și-l sfătui să se grăbească a străbate prin valea Nistruluĭ, din partea Tatarilor saŭ din partea luĭ, spre Dunărea-de-jos ; cînd Poloniĭ vor fi acolo, se va înfățișa și el în lagărul lor și vor lupta frățește luptă creștinească [307]. Cu acest răspuns plecă Isac, a doua oară, și vechiul credincios al Domnuluĭ, Logofătul Tăutul, care se întorsese abia de la Constantinopol, unde va fi fost pentru acelașĭ scop ca și solul leșesc. Trimeșiĭ Regeluĭ veniaŭ plinĭ de darurĭ, și oameniĭ domneștĭ aduceaŭ și eĭ darurĭ viitoruluĭ dezrobitor al cetăților de la Dunăre [308].

Ceĭ din urmă ajunseră în tabără pe la sfîrșitul luĭ Iulie, cînd se vedeaŭ acum rîpile înnalte ale Nistruluĭ, la gura căruia, hăt în jos, Ieniceriĭ păziaŭ în Cetatea-Albă. Craiul se arătă foarte binevoitor pentru ceĭ

doĭ boierĭ fruntașĭ aĭ Moldoveĭ, dintre cari unul păstra pecetea și cellalt Vistieria țeriĭ. Dar, întîrziind răspunsul — într'o cale ca aceasta sînt doar atîtea grijĭ! —, el îĭ luă cu sine maĭ departe.

Nistrul trebuia trecut la Camenița, dacă era să se aleagă drumul prin Moldova, unde Ștefan făgăduise că va da hrană destulă prietenilor săĭ. Isac și Tăutul văzură cu mirare că oastea se oprește la satul Mihalcea, mult maĭ sus, și trece prin vadul de acolo, de unde se putea coborî drept la Sniatynul Pocuțieĭ, atingînd pe această cale, scurtă și sigură, Prutul [309].

Dar Pocuția era tocmaĭ vechea pricină de vrajbă între Polonia și Moldova, care se chema că se luptă acum umăr lîngă umăr împotriva păgînilor. Din vederea locurilor de aicĭ, cetăților ce-șĭ schimbaseră stăpînul, satelor înfloritoare care seceraŭ pentru alțiĭ grîiele de aur, nu puteaŭ să răsară decît păreri de răŭ, porniri răzbunătoare, amintiri de mînie. Și, iarășĭ, dacă era un drum pe care Ștefan n'ar fi voit să-ĭ treacă prietenul cu cele 50—80.000 de oamenĭ, cu carele fără de număr, care se socotiaŭ cu miile, cu tunurile zguduitoare ale căror gurĭ largĭ făgăduiaŭ sfărîmarea zidurilor vrăjmașe, — apoĭ acel drum era drumul Pocuțieĭ. Ce căuta prin Pocuția omul acesta pe care Ștefan îl cunoscuse în 1487 ca ușuratec și trufaș, gata să urmărească orĭcînd ceia ce nu putea să ajungă? Era poate un dușman, ale căruĭ asigurărĭ, a căruĭ frăție

războinică, a căruĭ iubire pentru Creștinătatea ce sufere nu eraŭ decît minciunĭ, vicleșugurĭ ticăloase, momelĭ de trădător care vrea să răpească o țară, vrednică de cinste și recunoștință, fără a cheltui sînge și a înfrunta primejdiĭ? Era tînărul leŭ leșesc numaĭ o sălbatecă vulpe litvană, ca strămoșiĭ săĭ păgînĭ? Dacă era așa, Moldova știa lațurile prin care se prind astfel de vietățĭ făcătoare de răŭ!

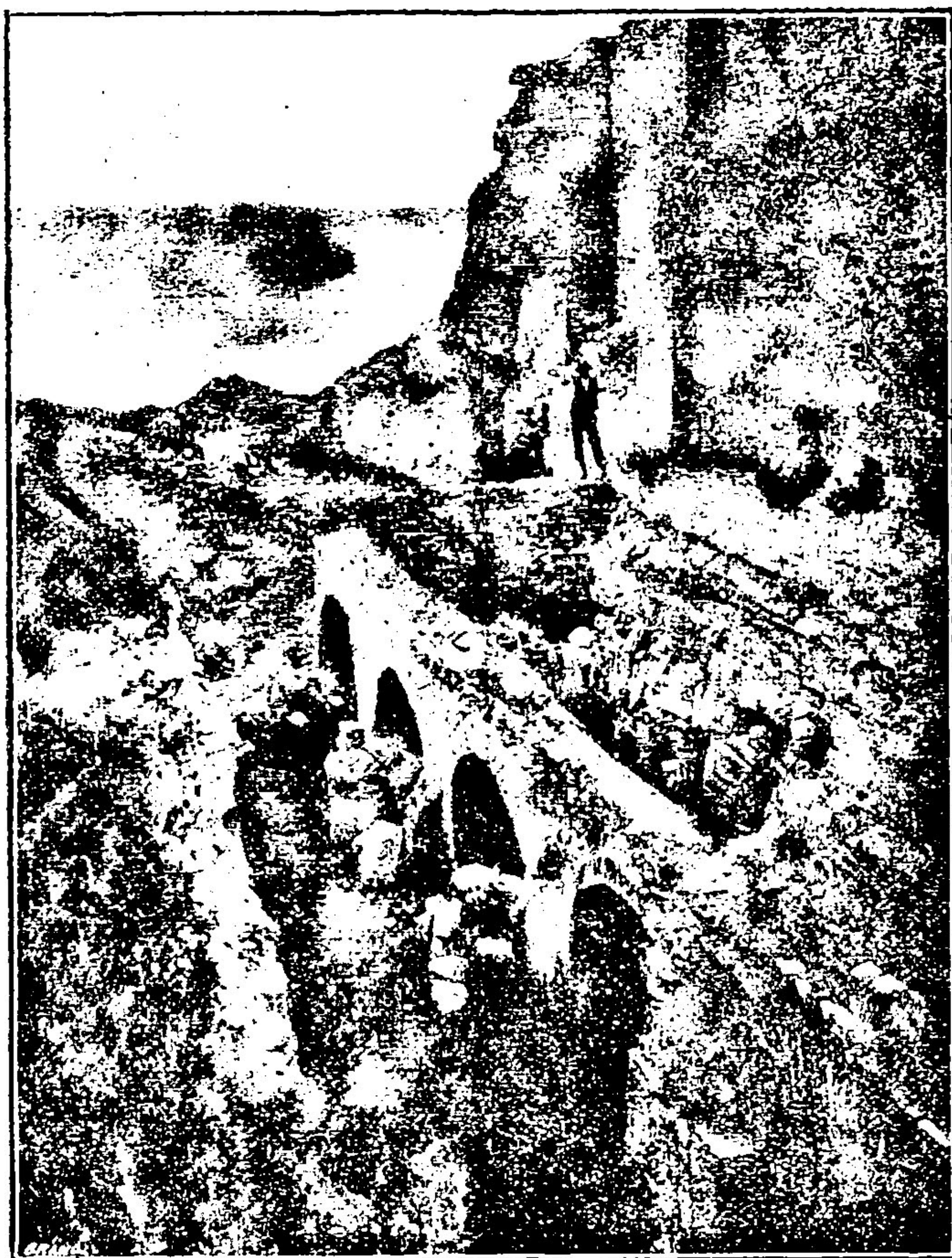
Răspunsul îl dădu Măria Sa Craiul, apărător și răzbunător al Cruciĭ. Cînd ajunse la Coțmanĭ, de unde începea Ținutul Sepeniculuĭ, alipit de maĭ multă vreme la Moldova, el puse în lanțurĭ pe solĭ și-ĭ trimese înnapoĭ la Lemberg. Aceasta însemna războiul.

Ștefan îĭ aflâ rostul de la prietenul săŭ din Ardeal, Voevodul Bartolomeiŭ, saŭ Birtoc, ruda sa, precum și de la oamenĭ cu priință din Polonia însășĭ, din Litvania, unde Alexandru era prea încurcat cu Tatariĭ și se temea prea mult de Muscal, ca să-șĭ poată trimete la timp ostașiĭ în tabăra regală. Taina era aceasta: Sigismund din Zips vedea pe un frate al săŭ rege de două orĭ, în Boemia și în Ungaria, pe un al doilea, rege polon, pe un al treilea, cneaz litvan, pe un al patrulea căpetenie a Bisericiĭ din Polonia, și i se părea că luĭ i se face o nedreptate. Dacă ar fi fost el la Dunărea-de-jos, ce strălucite slujbe n'ar fi putut aduce tuturor vecinilor săĭ și ce frumoasă n'ar fi fost această mare Împărăție iagellonică, legată

prin jurăminte, care s'ar fi întins fără nicĭ-o întrerupere de la hotarul Veneţieĭ pănă la graniţele Moscovieĭ, zid de fier înnaintea Turcilor, Tatarilor, Muscalilor, înnaintea tuturor păgînilor şi necredincioşilor? Decĭ, înnainte, pentru întemeiarea Scaunuluĭ luĭ «Sigismund Voevod, prin mila luĭ Dumnezeŭ Domn al ţeriĭ Moldoveĭ», — Domn străin pentru scopurĭ străine!

Domnul cel adevărat şi legiuit, Domnul romănesc al Moldoveĭ, era în Suceava cînd îĭ sosi vestea. Decĭ nu era de ajuns că Leşiĭ aceştia-ĭ smulsese un jurămînt după altul, că-ĭ plecase genunchiĭ spre închinare în cortul de la Colomeia, că-l lăsase singur în mijlocul Turcilor, că-l uitase, că se gîlceviaŭ cu dînsul pentru o ţară a căreĭ răscumpărare din datorie n'o puteaŭ plăti, că-l pîriaŭ pretutindenĭ ca prieten al păgînilor, că-ĭ aruncaŭ în sarcină orĭce jaf, orĭce pagubă făcută în ţara lor, — acum voiaŭ să-ĭ răstoarne Scaunul Domnieĭ, să-ĭ iea în stăpînire ţara, să-ĭ dezrădăcineze legea, să sfarme viitorul neamuluĭ săŭ şi să-ĭ arunce bătrîneţele pe drumurile marĭ ale pribegieĭ? Se hotărî decĭ la o luptă fără cruţare, care să rămîie ca o pildă veşnică pentru orĭcine s'ar încumeta să atingă neatîrnarea, să batjocurească mîndria Moldoveĭ, să caute stîngerea neamuluĭ romănesc.

La vadul Prutuluĭ, lîngă Cernăuţĭ, de unde plecase starostele, Poloniĭ primiră de la o strajă, tri-

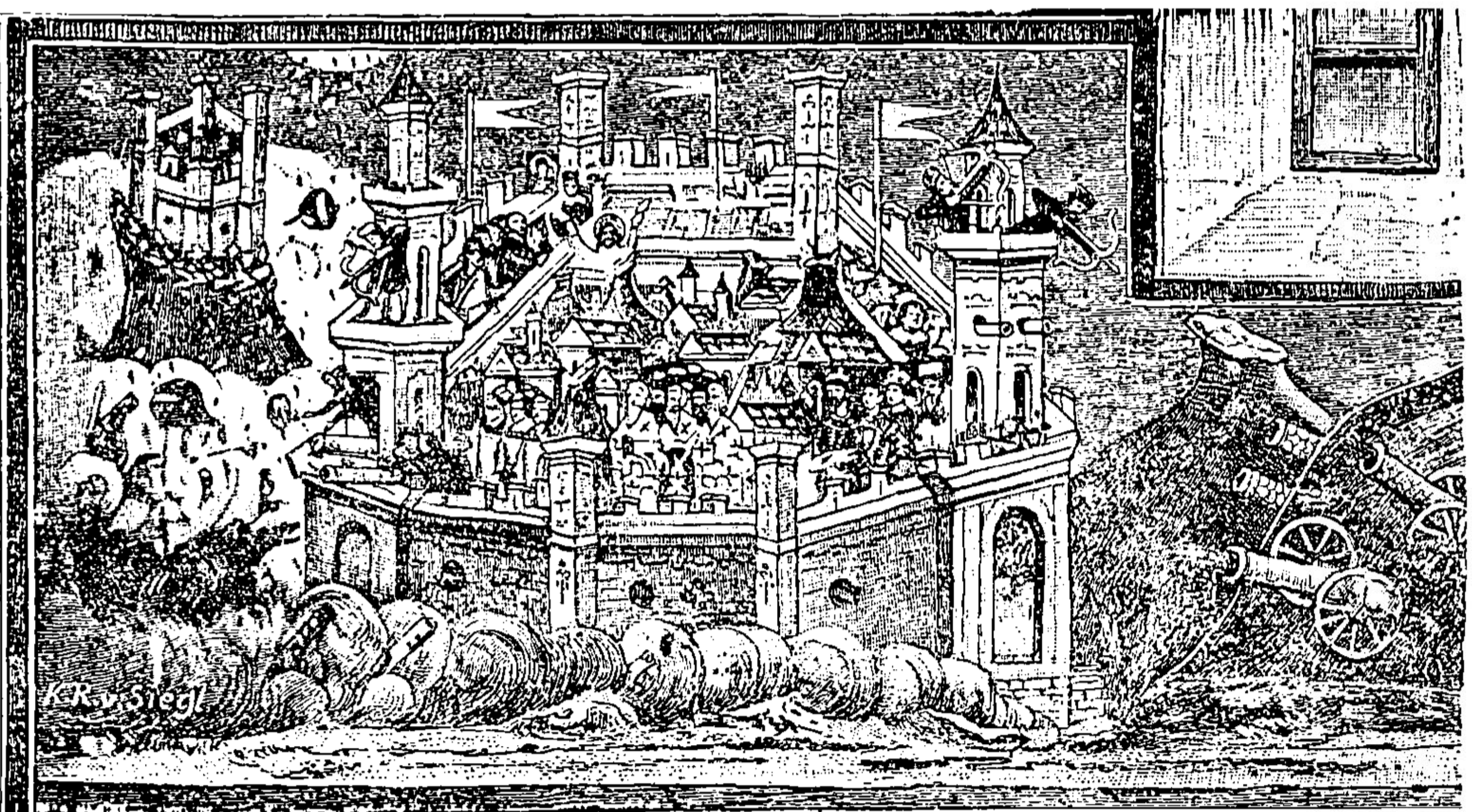

RUINELE CURȚIÎ DOMNEȘTÎ DIN SUCEAVA.

measă anume pentru aceasta, o salutare de săgeţĭ. Dar, cînd se trecu apa, nicĭ un duşman nu stătea în faţă ca să taie drumul. Ştefan primi încă în Suceava, la 27 August, pe ceĭ d'intăiŭ prinşĭ căzuţĭ în mîna străjerilor de la Prut; eraŭ şese: treĭ plecară la Constantinopol, de unde se putea cere cu toată dreptatea un ajutor, acum cînd creştiniĭ veniaŭ cu astfel de gîndurĭ în Moldova, — căcĭ, maĭ presus de orĭce este şi va fi totdeauna neamul! Ceĭlalţĭ treĭ se suiră în spînzurătorĭ, cărora de acum înnainte, zi de zi, li aduseră hrană pîndariĭ din codru, vînătoriĭ oaspeţilor celor răĭ. Apoĭ, în aceiaşĭ zi, lăsînd grija Suceveĭ luĭ Luca Arbore, Ştefan călări în grabă spre Roman. Aicĭ era maĭ aproape de munţĭ, prin pasurile cărora aştepta să-ĭ vie Secuiĭ, de cari nu se despărţise nicĭ-odată, şi Voevodul Birtoc însuşĭ, cu toate puterile luĭ. Aicĭ îşĭ chemă în tabără ţeraniĭ. Aicĭ fură poftiţĭ să alerge Turciĭ din cetăţile dunărene, despre mîntuirea cărora prin Polonĭ fusese vorba pănă maĭ ierĭ [310].

Într'o Duminecă, la 24 Septembre, Leşiĭ ajunseră la Suceava. Ce drum frumos în răcoarea munţilor, în blîndeţa zimbitoare a celor d'intăiŭ zile de toamnă, în margenea satelor albe, care se înroşiaŭ de flacărĭ şi a bisericilor sfinte, din care se dădeaŭ jos icoanele şi se prădaŭ odoarele; supt dealurile încă verzĭ, pe potecile codrilor plinĭ de susur, de zuzăt, de şoapte! Sigismund Voevod venia cu noroc în ţara roditoare, paşnică şi proastă a Moldoveĭ.

După două zile, cînd se orînduiră cele patru

ASEDIU DE CETATE DUPĂ O FRESCĂ LA MĂNĂSTIREA MOLDAVIȚA, ÎNFĂȚIȘÎND LUPTA GRECILOR DIN CONSTANTINOPOL CU TURCII.

tabere și se așezară carele în jurul corturilor, tunurile începură să bată în cetate, tunurĭ cum nu se maĭ văzuse prin aceste părțĭ, căcĭ unul cerea patruzecĭ, iar altul cincĭzecĭ de caĭ ca să fie mișcate din loc. Cîteva ghiulele de-ale acestora să lovească în porțile de stejar, și ele se vor deschide pentru intrarea mîndră a nouluĭ stăpînitor de neam bun și de vestită viță! Dar zidurile se arătară maĭ tarĭ decît cum se credea, și ele ținură bine la prubă; «Valachiĭ» cari săgetaŭ din dosul lor saŭ trăgeaŭ cu sinețele, ba chiar împroșcaŭ și eĭ din tunurĭ, maĭ micĭ, dar bine întrebuințate, eraŭ oamenĭ neînfrînțĭ și foarte agerĭ, cu adevărat neadormițĭ, căcĭ eĭ dregeaŭ în ceasurile jerfite ale nopților pagubele pe care dușmanul le putea face ziua. În zădar deschideaŭ Poloniĭ poartă de intrare pentru Sigismund; Moldoveniĭ o zidiaŭ înnapoĭ până în revărsatul zorilor, grămădind pietre, cărămizĭ și lemne.

Așa trecură două săptămînĭ, și în tabăra așa de bucuroasă la început, așa de îmbătată de jafurĭ, foametea începu să-șĭ arate chipul supt și sarbăd. În sus și în jos, dincoace și dincolo de Siretiŭ, țara era pustie; grînele secerate stăteaŭ la loc bun, iar oameniĭ, afară de nevolnicĭ, se aflaŭ la Roman, între două ape, a Moldoveĭ și a Siretiuluĭ, în apropierea munteluĭ, în jurul luĭ Vodă. Suceava nu se putea lua fără să se înfrunte zilele recĭ care se grăbiaŭ; drumul înnainte era închis și de primejdia Moldovenilor și de a Turcilor. Înnapoĭ însă, cu toată

rușinea, putea să se întoarcă cineva, bătut, fără să se lupte. Da, — însă numaĭ cu voia luĭ Ștefan.

Această voie o ceru Bîrtoc Ardeleanul, care sosise cu cîteva miĭ de oamenĭ, ca să împiedece o luare a Moldoveĭ de către Polonĭ, pe care avea cine s'o oprească. Poate că el nicĭ nu ceruse voia Craiuluĭ săŭ, care totușĭ se luptase și el odată cu acest frate fără astîmpăr, fără măsură și statornicie care era Ioan-Albert. Dar Voevodul Ardealuluĭ nu doria să verse sînge creștinesc, căcĭ între Ungaria și Polonia se făcuse în 1492 o legătură maĭ ales împotriva Turcilor[311], ci sosise ca să împiedece și pe alțiĭ de a-l vărsa.

El se înțelese de-a dreptul cu Regele polon: acesta trebuia să se ridice d'innaintea Suceveĭ fără nicĭ-o întărziere și să se întoarcă înnapoĭ pe unde venise. Cererea se primi cu bucurie, și se spune că Ștefan, căruia-ĭ plăcea batjocura care umilește pe ceĭ prea încrezuțĭ, ar fi dat dușmanuluĭ săŭ sfatul cel bun de a merge tot pe drumul mare și de a nu se încurca prin pădurile, vestit de rele, ale Moldoveĭ, unde i s'ar putea întîmpla ceva neplăcut din partea atîtor oamenĭ fără căpătăiŭ ce locuiesc maĭ bine decît acasă în desișul fagilor Bucovineĭ.

Ioan-Albert nu fusese învățat îndestul prin isprava sa de pănă acum. Era zorit să ajungă în sfîrșit în țara sa primitoare, unde sînt petrecerĭ potrivite pentru un om de vîrsta sa, unde e hrană și băutură din bielșug și cîntecele plutesc prin

aierul greŭ de mirezme al odăilor de ospăț. Apucâ de-a dreptul prin codri, ale căror potecĭ se suiaŭ pe înnălțimĭ, care se rupeaŭ apoĭ în coaste prăpăstuite. Se înnainta încet, cu atîta mulțime obosită și sigură de pace. Pănă în codrul Cozminuluĭ, dincoace de Cernăuțĭ, lîngă rîpa Derehluiuluĭ, se cheltui o săptămînă în capăt[312].

Miercurĭ sara, oastea ajunse, cu Craiul bolnav, zguduit de frigurile mustrăriĭ de cuget și ale mîndrieĭ rănite, în margenea dumbrăviĭ pe care el venia s'o boteze cu sîngele ostașilor săĭ: Dumbrava Roșie. Copaciĭ fremătaŭ în noapte ca o amenințare și trunchiurile prin care trecuse limba fierăstraielor se clătinaŭ ca, odată, la Crasna saŭ la Sepenic, în zile de mare nenorocire pe care le uitaseră bătrîniĭ și nu le pomeniseră tineriĭ. Cărările eraŭ înguste și gloata multă: pănă la căderea nopțiĭ se putură strecura numaĭ călăriĭ din Ținuturile Polonieĭ apusene, cari fură lăsațĭ a străbate cele două leghĭ de pădure și a-șĭ face iarășĭ tabără de cealaltă parte, la Cozmin, în vale. Regele, cu ceĭ maĭ mulțĭ dintre aĭ săĭ, petrecu noaptea — ultima noapte pentru multe miĭ de oamenĭ și pentru atîția fruntașĭ cari aveaŭ acasă curțĭ domneștĭ, supușĭ și bogățiĭ de tot felul — în tabăra cea veche.

A doua zi, cînd Moldova serba pe Sfîntul Dumitru, trîmbițele dădură semnalul de plecare. Pe rînd intrară în codrul cuprins de negurĭ și înfiorat de un vînt rece ca fioriĭ morțiĭ tunurile greoaie, carele, straja, Craiul bolnav, dus într'un *leagăn*,

călăreții Poloniei Răsăritene, cari știaŭ mai bine ce sînt Moldovenii, oastea cu plată și gloata.

Ioan-Albert ajunsese acum la mijlocul drumuluĭ, cînd chiotul obișnuit al Moldovenilor se înnălță pe neprevestite, încremenind rîndurile polone. Un vînt de primejdie zgudui codrul, și în urma Regeluĭ zidul de arborĭ căzu la pămînt, tăind poteca. În zborul nebun al săgeților, țerănimea, Curtenii, boierii, în frunte cu Domnul însușĭ, se aruncară asupra drumeților din coadă. Eĭ nu încercară măcar să se lupte, ci se închiseră în lagăr, ca într'un staul, pe care-l împresură lupii. Măcelul se săvîrși aicĭ, fără învierșunare, cu rînduiala uneĭ pedepse ce se îndeplinește.

Regele smulse atuncĭ cea maĭ frumoasă parte din călărimea sa ca să scape pe ceĭ cari muriaŭ. Înnaintea călăreților greoĭ, în legăturile de oțel ale cărora se rupeaŭ, scînteietoare, razele soareluĭ de amiazi, Moldovenii se dădură în lăturĭ, umplînd văzduhul limpede cu nenumărate săgețĭ. Nenorociții închișĭ în tabără se răpeziră atuncĭ în pădure, unde găsiră alțĭ nimicitorĭ de viețĭ. Împlinindu-șĭ sarcina lor mîntuitoare, călăreții intrară înnapoĭ în codru, care era singura cale spre tabăra cea nouă, spre șes, spre lumină și siguranță. Din toate părțile însă pîndia primejdia: mulțimile înnebunite părăsiră tunurile, carele, armele maĭ grele, ceĭ din urmă călcaŭ în picioare pe ceĭ d'intăiŭ, pe cînd sprintenii luptătorĭ romînĭ, strecurîndu-se printre trunchiurĭ, aruncaŭ lațurile și învîrtiaŭ securile și

topoarele, fără cruțare. Codrul își pierduse drumul, înnăbușit de morțĭ, de uriașe sfărîmăturĭ stropite cu sînge, și soarele, apuind asupra acesteĭ grozăviĭ, părea că aprinde un rug din vechile vremurĭ sălbatece.

Regele se odihni — de o jalnică odihnă — la Cozmin, satul de lîngă pădure, și maĭ trecură cîteva zile pănă putu să ajungă iarășĭ la vadul Prutuluĭ de la Cernăuțĭ, pe unde venise așa de fălos cu cîteva săptămînĭ în urmă. Poloniĭ nu maĭ știaŭ de unde să se păzească, atîtea brațe avea moartea pentru a-ĭ ajunge. Ziua și noaptea, cete de călărețĭ se aruncaŭ, chiuind de bucurie, ca vînătorul cînd descopere fiara, asupra bieților fugarĭ, cari se dădeaŭ în dosul carelor ce maĭ păstraseră. Întunerecul nopțiĭ era spintecat de miile de limbĭ de flacără ale buruienilor și miriștilor aprinse pe care vîntul le zoria din urmă, făcîndu-le să alerge spre dușmanul țeriĭ, — al pămîntuluĭ și al oamenilor,— ca niște uriașĭ șerpĭ roșiĭ. Trecerea Prutuluĭ se făcu la 30 ale luĭ Octombre cu multă greutate, căcĭ Moldoveniĭ nu părăsiseră o clipă pe învinșĭ, și rîul își primi și el partea luĭ de morțĭ. Cu o zi înnainte, pe cellalt mal, puțin maĭ sus, Vornicul Boldur nimicise la Lențeștĭ pe toțĭ Mazovițiĭ, ce veniaŭ să primească pe Regele lor învins, și muriră pănă la unul fără să-l vadă în toată strălucirea rușiniĭ sale. Străbătînd Pocuția ca un fulger, Ioan-Albert ajunse la 12 Novembre în Lemberg [313].

Așa ieșiră Poloniĭ din Moldova, și o astfel de

ieșire ticăloasă să o aibă în vecii vecilor toți oamenii nedrepți și lacomi cari vor călca pămîntul muncit al țerii noastre ca să ni stîngă neamul! Adîncurile codrilor și rîpelor să nu ajungă pentru a li cuprinde trupurile sfărîmate, și buruienile pustiului să se ridice pe mormintele lor! Căci pămîntul e al aceluĭ care l-a lucrat din neam în neam, și a se atinge de dînsul, e cea maĭ neiertată faptă de hoție ce se poate săvîrși într'un ceas blestemat.

Polonia trăise un timp în liniște, nu numaĭ fiindcă-șĭ avea pacea cu Turciĭ, ci fiindcă Moldoveniĭ îĭ eraŭ prietenĭ. Dușmănia cu Moldoveniĭ era un foc nestîns pentru Rusia și Podolia, Ținuturile mărginașe, și ea deschidea Turcilor și Tatarilor trecătoarea pănă în adîncul Regatuluĭ.

Așa se întîmplâ după lupta din 1497, după încercarea nesocotită de a ucide pe bunul străjer de la hotare.

Malcocĭ-beg sosi în Maiŭ 1498, ca un strașnic oaspete, și în ziua de 13 Maiŭ orășeniĭ din Lemberg, ale căror noptĭ eraŭ luminate de focul ce înghiția satele și tîrgurile neîntărite, văzură cu ochĭ îngrozițĭ raitele sălbatece ale celor 40.000 de Turcĭ cari încunjuraŭ cu poftele lor bogata cetate. Ca uniĭ ce eraŭ grăbițĭ să prade aiurea, eĭ se făcură nevăzuțĭ chiar a doua zi [314].

Ștefan veni la sfîrșitul luĭ Iunie, pe o cale unde Turciĭ nu făcuseră încă pustiul. Lioveniĭ îl văzură și pe dînsul sosind de spre Podhaecz și Buczacz.

Și amenințările luĭ se ridicară către dînșiĭ. Apoĭ el se îndreptă spre Nistru, îl trecu iute, cu boieriĭ și ceĭlalțĭ călărețĭ aĭ săĭ, străbătu prădînd Ținutul Haliciuluĭ, se înfățișă iarășĭ ca stăpîn în Pocuția, unde în zădar venise Craiul în anul trecut, și se întoarse acasă fără nicĭ-o pierdere. Oamenĭ de-aĭ săĭ ajunseseră și la margenea Litvanieĭ, unde arseră cetatea Braclaw [315].

Polonia era așa de jos căzută cum nu se maĭ pomenise poate de două veacurĭ, din vremurile de maĭ înnaintea luĭ Casimir cel d'intăiŭ. Regele stătea în Cracovia și se încunjura de ziduri nouă, pe cînd de jur împrejur iĭ ardea țara și robiĭ mergeaŭ în șirurĭ nenorocite după caiĭ jefuitorilor. În Litvania, care nu îndrăznise să se lupte în 1497, o parte din magnațĭ se ridicase asupra cneazuluĭ Alexandru, și întreaga țară era în fierbere și risipă [316].

Atuncĭ iată că la sfîrșitul luĭ Iulie veniră Tatariĭ în Podolia, ca un puhoiŭ de foc. Ioan-Albert ieși împotriva lor la 7 August abia, dar înnaintă așa de încet, cu ostașĭ cari sfărmaŭ ce maĭ rămăsese, încît năvălitoriĭ se întoarseră cu prada întreagă [317].

Iulie fusese al Tatarilor. Novembre aduse pe Turcĭ, al căror număr fu crescut de nemărgenita groază pănă la 70.000. Eĭ apucară drumul Haliciuluĭ și cuprinseră toate părțile vecine într'o lungă îmbrățișare de moarte. Gerul singur putu să-ĭ gonească și să-ĭ pedepsească pentru fărădelegile lor, — un ger grozav, care el însușĭ era pentru țară o mare nenorocire [318].

Ioan-Albert trebui să se coboare la pace.

Ștefan i-o dădu bucuros. În sufletul său el rămăsese tot omul de la 1475, prietenul și apărătorul Creștinătății, mai presus de folosul căreia el punea numai nevoile de viață ale neamului său. În 1492, el nu voise să lase pe Tatari a-i străbate țara pentru a merge asupra Ungurilor și, după sfaturile sau de frica lui, Vlad Călugărul nu se înduplecâ să plece, spuind că se teme de dușmanii de peste munți [319]. Cu inima frîntă numai, chemase el, în 1497, 2.000 de Turci, pe cari-i întrebuință foarte puțin și-i trimese cît mai răpede îndărăt. În Maiu 1498 nu fusese el acela care trimesese pe Malcoci, ci acesta venise singur din cuibul Cetății-Albe, bucuros că dușmănia dintre Moldoveni și Poloni îi deschide drumul spre îmbogățirea prin jaf. Dacă Ștefan însuși înnaintase în Polonia, el înțelegea să-și răstoarcă astfel numai paguba ce i se făcuse în 1497, și trebuie să se ție în samă că el nu s'a mai întors înnapoi să prade; el voià apoi să se arate ca stăpîn în Pocuția, pe care Regele căutase a i-o smulge în anul trecut. De prădăciuni tătărești prea aproape de dînsul, firește că nu era bucuros de loc. Iar cu ce ochi privise deprinderea ce părea că-și făcuse Turcii de la Dunăre de a lovi într'una Polonia, dovedește cursa pe care o întinse celor din Novembre, cari, străbătînd Moldova in mijlocul iernii albe, fură ajunși din urmă de Leși neobișnuiți, cari aveau iuțeala Tatarilor și o vitejie ageră ce nu se

întîlnia pe această vreme la supușiĭ luĭ Ioan-Albert. Urmăritoriĭ nu cruțară pe păgînĭ. Eĭ eraŭ Moldoveniĭ luĭ Ștefan, cari, puind pe dînșiĭ haine străine, păstraseră toată hărnicia lor războinică [320].

Treĭ solĭ ungurĭ, Trimeșĭ aĭ Craiuluĭ Vladislav, sosiră în Polonia chiar din vara anuluĭ 1498, cînd Ștefan se afla încă pe pămîntul prădat al dușmanuluĭ, pentru ca să aducă o pace de obște, prin care s'ar fi putut pregăti viitoarele lupte împotriva păgînilor, de care în Apus se vorbia tot maĭ mult, cu cît corăbiile Turcilor turburaŭ maĭ tare mările și amenințaŭ porturile. Unguriĭ se speriaseră și eĭ de învierșunarea loviturilor pe care Turciĭ și Tatariĭ le îndreptaŭ asupra Polonieĭ și, fără a se maĭ gîndi la înnăsprirea legăturilor cu această țară în 1497, și eĭ cerură ajutor Germanilor, la dieta de la Friburg, pentru toată Creștinătatea răsăriteană amenințată de o cumplită și grabnică peire [321].

Încă de la 20 Iulie se încheiaŭ ințelegerĭ între Polonia și Moldova, pe care rămînea acum ca Ștefan să le întărească, apoĭ altele între Polonia și Ungaria, și tot așa între Litvania și Ungaria, — care țintiaŭ deopotrivă la o luptă puternică și unită împotriva Turcilor, dușmaniĭ tuturora [322].

În primăvara următoare veni pentru iscălirea învoieliĭ hotărîtoare o altă solie ungurească, în fruntea căreia stătea Dominic, episcop de Oradea-Mare, poate acel care venise la Ștefan în 1475, atuncĭ cînd era numaĭ preposit de Alba, și Căpitanul Bosnieĭ. Ștefan însușĭ, care nu răspinsese

împăcarea ce nu fusese cerută de dînsul, alesese pentru a merge la Craiŭ și la Cneaz pe bătrînul pîrcălab Hărman și pe Ivanco Pisariul [323].

Pacea se făcu la 19 April 1499, — cu Ioan-Albert, ca și cu Alexandru Litvanul și cu Sigismund care se visase Domn în Moldova; ea trebuia să se întindă și asupra urmașilor tuturor părților. De o atîrnare a Moldoveĭ față de Polonia ca pe vremea luĭ Casimir, nu se vorbește nimic, și nicĭ-odată Ștefan n'a făcut o altă învoială de acest fel cu Ungaria. El era acum — afară de birul ce dădea Turcilor — un stăpînitor cu totul neatîrnat [324].

Pagubele se vor uita și de uniĭ și de alțiĭ, spunea maĭ departe învoiala aceasta hotărîtoare. Prieteniile și dușmăniile se vor împărtăși. Unul va apăra pe cellalt. Fugariĭ și *Domnișoriĭ* moldovenĭ nu se vor oploși în Pòlonia, dar Domnul poate intra orĭcînd în această țară, cu voia de a se întoarce cînd va crede de cuviință. Negoțul va fi slobod — cum îngăduise, de altminterĭ, Regele încă de la 4 Ianuar, cînd pacea era pregătită în destul [325]. Afacerile de hotare se vor judeca de căpitaniĭ din Camenița, Hotin și Cernăuțĭ. Poloniĭ vor ajuta încă de pe acum pe Ștefan, dacă Turciĭ se vor ridica asupra luĭ. Iar, cînd va da Dumnezeŭ și vor porni creștiniĭ asupra lor,—regele Ungarieĭ pe Dunăre, cu Munteniĭ, regele Polonieĭ pe la Oblucița,— el, Ștefan, saŭ, fiind dînsul bolnav, fiul Bogdan orĭ vre-un boier de frunte îșĭ vor scoate oștile pentru același scop mare și sfînt. Peste cîteva săptămînĭ,

la 12 Iulie, Ștefan întăria această pace din Hîrlăŭ, unde serbase în 1497 biruința luĭ asupra luĭ Ioan-Albert [326].

III.

Lupta din urmă pentru Pocuţia.

După pacea cu Moldova și unirea cu Vladislav, urmâ, în Maiŭ 1499, întărirea legăturiĭ cu Litvania. În Ungaria se aștepta să sosească soliĭ aĭ Veneției, aĭ Papeĭ, aĭ regeluĭ Franciei pentru a face un singur mănunchiŭ al tuturor creștinilor împotriva păgînătățiĭ. Ioan al Moscoveĭ vorbi și el, tot în 1499, de o astfel de luptă pentru Cruce. Anul 1500, care prevestia un veac noŭ, părea menit să înceapă cu un mare războiŭ de isgonire a Turcilor [327].

În pacea sa de la 1499 Ștefan nu lua îndatoririĭ zădarnice, ca să înșele pe creștiniĭ, cum, bună oară, cu doĭ aniĭ în urmă, aceștia îl înșelase pe dînsul. Goana din anul 1498 îĭ făcuse iarășĭ poftă a lupta cu păgîniĭ, și înnaintea ochilor săĭ se ivi din noŭ strălucitoarea ispită pe care i-o vrăjise și Ioan-Albert prin făgăduielile sale, a Chilieĭ și Cetățiĭ-Albe, curate, tarĭ, bogate, supt umbra ocrotitoare a steagurilor moldoveneștĭ. Scrisorile pe care i le trimese Papa, și luĭ și vecinuluĭ Radu, îndemnurile Veneţienilor, siguranța că nu-l va împiedeca nimenĭ dintre veciniĭ de aceiașĭ lege, că Pocuţia, pe care o cere el la sfîrșitul anuluĭ de la Ioan-

Albert, nu va fi lovită în lipsa luĭ, că Litvania, pe care umbla să o împace cu Muscaliĭ, îĭ va fi cu prietenie în războiul cel noŭ, — toate acestea întăriaŭ avîntul sufletuluĭ săŭ, cel din urmă avînt de lupte pentru Creștinătate.

Turciĭ nu socotiaŭ totdeauna bine cînd era vorba ca eĭ să iea banĭ. Un Trimes împărătesc veni la Ștefan ca să-ĭ ceară birul cu două lunĭ și jumătate înnainte; în loc de a i se da saciĭ de aspri, cari să facă «rămășița de 500 de galbenĭ», i se tăiè nasuł și i se scoaseră ochiĭ,--un mijloc cumplit, dar nu tocmaĭ rar, de a răspinge o cerere nedreaptă. Pe aceiașĭ vreme, o ceată de Moldovenĭ, călăuzită de viteazul cel mare din acele zile, de învingătorul de la Lențeștĭ, Vornicul Boldur, se ivi supt zidurile cetăților de la Dunărea de jos, aruncînd săgețĭ aprinse. Focul nu se lipi de piatra întăriturilor, dar Moldoveniĭ se întoarseră cu o pradă bogată din încercarea lor îndrăzneață.

Îndată Ștefan trimese doĭ Frîncĭ de la Curtea sa ca solĭ la Venețienĭ și la Papa. Alțĭ doĭ oamenĭ domneștĭ, boierĭ de frunte, avînd un frumos alaiŭ de șeptezecĭ de călăreți, impreună cu un însoțitor din partea Voevoduluĭ ardelean, veniră la Craiul unguresc în Ianuar 1500; eĭ stătură la el pănă în luna următoare, cerînd ajutor pentru primăvară [328]. Un noŭ sol moldovean sosi în Veneția în Mart 1502 [329], dar încă din Septembre 1501 Ștefan, lăsat numaĭ cu puterile sale, făcuse pace cu Sultanul [330], și, cînd, în Decembre 1503, solĭ turceștĭ veniaŭ în Polonia

pentru întărirea uneĭ păcĭ, care, precum eĭ singurĭ spuneaŭ, se încheiase maĭ mult de frica Moldovenilor, eĭ apucară drumul prin Suceava. Ceĭ patruzecĭ de oamenĭ în haine de postav aurit, urmațĭ de slujitorĭ îmbrăcațĭ în mătasă, se înfățișară, avînd în fruntea lor pe un Sinan-beĭ, văr cu Pașa Herțegovineĭ, a doua zi după Sfîntul Ștefan, înnaintea Ștefanuluĭ moldovean.

Prin astfel de priveliștĭ de cinste rămînea ca acesta să se mîngîie pentru cetățile ce nu maĭ eraŭ să se întoarcă la dînsul, nicĭ la urmașiĭ din sîngele săŭ [331]. Birul, urcat la 4.000 de galbenĭ — al Țeriĭ-Româneștĭ era de 8.000 și fiul de călugăr de acolo, evlaviosul întemeietor de bisericĭ, Radu [332], trebuia să meargă la Constantinopol la fiecare treĭ anĭ ca să sărute mîna Împăratuluĭ păgîn [333], — nu maĭ suferi nicĭ o întrerupere. Ba încă, Ștefan stătu la mijloc, împreună cu Munteanul acesta Radu, ca să se facă pacea din 1503 între creștiniĭ din Răsărit și Sultan [334].

Din altă parte, pe cînd corăbiile Sultanuluĭ luaŭ Veneției Coronul și Modonul și Apusul se pierdea în lupte lăuntrice, Ioan-Albert trimetea un sol la Turcĭ și alt sol venia de la Baiazid: el stătu în Cracovia din Februar pănă în April 1500 [335]. Apoĭ, în Iunie și în August, două iurușurĭ tătăreștĭ, maĭ nimicitoare decît cele ce fusese săvîrșite pănă atuncĭ, luară bietuluĭ Rege orĭ ce gust de a-șĭ cerca norocul împotriva Craiuluĭ-Noŭ al luĭ Mohammed [336].

Bătut, umilit, ținut de răŭ de toată lumea, el plăti maĭ scump decît orĭce vinovat, greșala sa din 1497. Omul puternic de odinioară, uriașul războinic, se coborî fără de vreme în mormînt, omorît de o rușine pe care n'o putea suferi. El muri în Prusia, unde plecase pentru a sili pe noul Mare-Maiestru, ales în locul celuĭ ce murise la Lemberg în 1497, să i se închine, — la 17 Iunie 1501. Cu cîteva săptămînĭ înnainte, Ștefan, care nu dăduse Pocuția îndărăt și nu înțelegea să o deie, rămînînd să se judece pentru dînsa, — izbutise a face să se taie la Czichow, înnaintea oamenilor săĭ, capul luĭ Ilie fiul luĭ Petru Aron [337]. Această faptă, fără păreche pănă atuncĭ, era o nouă și strălucită dovadă despre puterea Domnuluĭ Moldoveĭ, despre frica pe care o coborîse el în inimile unor vecinĭ cari nu se coboriaŭ ușor la măsurĭ ca acestea.

Urmașul luĭ Ioan-Albert fu Cneazul Alexandru. Acestuia îĭ era, ca rege polon, tot așa de dragă Pocuția, «bucata de pămînt» de care vorbește cu atîta dragoste Ștefan, ca și frateluĭ săŭ. Cu tot amestecul de mijlocire al Ungurilor cari trimesese pentru aceasta, în 1500, pe Emeric Csobor, el ar fi pus pe Ștefan înnaintea unuĭ războiŭ, dacă războiul cu Moscova nu l-ar fi oprit în loc cît maĭ trăi Moldoveanul.

Precum făcuse și la alegerea sa în Litvania, noul Craiŭ leșesc trimese la Ștefan un sol de cinste ca să-ĭ vestească suirea sa în Scaunul părintesc.

Ștefan făcu darurĭ omuluĭ regal și-l întovărăși la întoarcere cu un boier al său, care cerea și voia de trecere pentru diacul Șandru, ce mergea la Muscalĭ, la cuscrul Ivan.

Regele nu îngădui pe Șandru să se ducă la Moscova. Prin alțĭ Trimeșĭ aĭ săĭ, Nicolae de Camenița, castelanul de Sandomir și căpitanul Cracovieĭ, el făcu aspre mustrărĭ unuĭ om care nu era deprins să le asculte și obișnuia a răspunde altfel decît prin soliĭ la dînsele. După cuvintele Regeluĭ, Ștefan ar fi întrebuințat timpul de nesiguranță ce se strecurase între moartea luĭ Ioan-Albert (17 Iunie) și alegerea, sosirea și încoronarea, abia tărziŭ, la 12 Decembre 1501, a luĭ Alexandru, pentru a face la hotare prădăciunĭ vrednice de un dușman și de un păgîn. I se maĭ spuse că el, Domnul, ține fără drept în mînile sale Pocuția, atuncĭ cînd pămîntul adevărat al Moldoveĭ se oprește la Colacin; că el nu-șĭ îndeplinește îndatoririle luate, atuncĭ cînd de hatîrul luĭ s'a tăiat fără vinovăție capul luĭ Ilie-Vodă, că el ar cere în zădar să i se dea pribegiĭ Ivașco și Ioan, carĭ nu fac răŭ nimănuĭ și sînt pașnicĭ locuitorĭ aĭ Regatuluĭ. Maĭ departe, se făcu plîngerea că el smomește la dînsul oamenĭ de pe pămînturile Craiuluĭ, că nu cere de la negustorĭ numaĭ vămile cuvenite, și maĭ ales că nu se gîndește la bătrîneța luĭ înnaintată și la folosul ce ar avea fiul luĭ, Bogdan, începîndu-șĭ, mîne-poimîne, Domnia ca un prieten al Polonilor, carĭ aŭ fost totdeauna ocrotitoriĭ sigurĭ și de folos aĭ Moldoveĭ [338].

Nu știm ce va fi răspuns Ștefan la aceste tînguirĭ aprige. În unele lucrurĭ el va fi fost gata să îndrepte, dar de Pocuția nicĭ nu voi să audă. El se arătă însă gata să se judece, așa cum se judecaŭ în Moldova oamenii pentru cîte o moșie: să-șĭ «puie zi» amîndouă părțile înnaintea cuiva pe care Ștefan îl privia ca maĭ mare decît dînsul și decît Alexandru, înnaintea Craiuluĭ unguresc Vladislav; atuncĭ să-șĭ arăte fiecare «cărțile», documentele ce are, și oamenii luĭ Vladislav, în numele stăpînuluĭ lor, vor face judecata dreaptă și vor întări pentru totdeauna «bucata de pămînt» aceluia cu care se va găsi dreptatea. El alese sorocul de 29 Septembre, ziua Sfîntuluĭ Mihaĭ la catolicĭ. Apoĭ trimese știre la Buda despre cele întîmplate, cerînd ca mijlocitorii să vie la timp, de la Craiul care rîvnise și el moștenirea luĭ Ioan-Albert și cu care Moldova urmà să fie în legăturile cele maĭ strînse.

Una din părțĭ lipsi la judecată, aceia care se aștepta să piardă. Ștefan privi pe Leșĭ, după datina pîrilor pentru pămînt în Moldova, ca «rămașĭ de judecată». Va să zică Pocuția iĭ era întărită luĭ. El se hotărî să o iea cu adevărat în stăpînire, să-șĭ așeze căpitanii în cetățĭ, să puie pietre cu bourul moldovenesc, «hotare neclătite», de-a lungul hotarelor și să strîngă veniturile. Căcĭ pînă atuncĭ el lucrase cu sfială în această țară nouă a sa, făcîndu-se că «o lasă pustie», pănă ce se va hotărî într'un chip statornic asupra drepturilor fiecăruia [339].

Împrejurările erau din cele mai potrivite pentru această măsură de asigurare. De mult încă Țarul Ivan pîndia Ținuturile mărginașe ale Litvaniei, pe care ar fi voit să le adauge la stăpînirile sale. El era un Domn drept-credincios, ortodox, și mulți dintre puternicii Litvaniei, cei mai mulți dintre locuitorii acestei țeri erau și ei de această lege, și simțiau aceasta cu atît mai tare, cu cît Alexandru prinsese a prigoni pentru ortodoxie, căutînd să cîștige țara sa pentru Scaunul din Roma. Nici soția lui, Elena, fata lui Ivan, nu scăpă de îndemnurile, une ori amenințătoare, al Regelui, care, între atîtea greutăți de pe lumea aceasta, mai găsia vreme pentru a urmări mîntuirea sufletului supușilor și familiei sale pe lumea cealaltă. Ivan se umplu de mînie cînd auzi ce-i sufere fata la Curtea ginerelui catolic. Ciocniri începură să se întîmple la hotare, vestind un războiu crîncen.

Ștefan ținea întăiu cu Ivan, care era de legea sa și care ridicase încă din 1498 pe Dimitrie, fiul fiului său și al Elenei din Moldova, la rangul de moștenitor al său. Soliile curgeau și acum necontenit de la Suceava la Moscova și de la Moscova la Suceava. În 1498—9, Țarul mijlocise, prin oamenii săi Bersen și Balița, ca să se încheie pacea, care ținea de atunci între cuscrul și ginerele său. Cînd dușmănia între Ruși și Litvani începu să se cunoască, și Ivan și Alexandru, unul în puterea înrudirii, cellalt în puterea legăturii din 1499, cerură ajutorul puternic al Moldoveanului, Ștefan

încercă, la rîndul său, să împace pe ceĭ doĭ prieteni carĭ nu se înțelegeaŭ; diacul Șandru merse în 1502, împreună cu boierul Toader feciorul Isaiĭ, la Moscova. I se răspunse aicĭ că Alexandru e vinovatul, fiindcă nu lasă pe soția luĭ, Elena, și pe atîția alțiĭ să creadă și să se închine așa cum aŭ apucat. Încercarea de împăciuire nu izbutise[340].

Mulțĭ vor fi crezut că Ștefan se va da de partea luĭ Ivan, care începu peste puțin războiul, încă pe timpul veriĭ. Cuminteluĭ Domn i se va fi părut însă că toate aceste lucrurĭ se petrec prea departe și că nu-l privesc de-a dreptul pe dînsul. Pe urmă, dacă interesul săŭ cerea să se unească maĭ bine cu Muscaliĭ, se întîmplâ la Curtea luĭ Ioan, un om pornit și sălbatec, ceva care împiedecâ pentru totdeauna orĭce prietenie din inimă. Țarul avea o soție tînără, Sofia, din neamul împărătesc al Paleologilor din Constantinopol, și din această a doua căsătorie i se născuse un fiŭ, Vasile, pe care firește că mamă-sa doria să-l vadă Țar în locul luĭ Dimitrie, fiul fiuluĭ vitreg și al Moldovenciĭ. Încă din 1499, Sofia izbutise a face pe soțul eĭ să-ĭ ierte greșala de răzvrătire și planurĭ viclene de care se făcuse vinovată. Peste treĭ anĭ, tocmaĭ în 1502, în luna luĭ April, mînia luĭ Ivan căzu de o dată asupra suroreĭ și nepotuluĭ, carĭ pierdură în acea zi nenorocită, și pentru totdeauna, și iubirea Țaruluĭ, și libertatea, și viitorul de stăpînire pe care-l visaseră pănă atuncĭ. Eĭ fură zdrobițĭ de această cădere neașteptată, și muriră înnainte de vreme:

mama în 1505, iar fiul în 1509, — cîțiva anĭ abia după moartea părinteluĭ și buniculuĭ din Suceava, a căruĭ inimă sîngerase de durerea copiilor pe cari nu-ĭ putuse apăra, nicĭ ajuta [341].

Într'o nouă solie, de prin Maiŭ-Iunie 1502, a diaculuĭ Bohusz, Alexandru arătă luĭ Ștefan, ca să-l întoarcă spre dînsul, ce cinste se face la Moscova, Eleneĭ și luĭ Dimitrie, și-ĭ ceru cu stăruință ajutorul împotriva Muscalilor, fără să maĭ pomenească acum de acea Pocuție, începătoare de vrajbă [342]. Dar Ștefan nu era omul care să-șĭ încurce țara în lungĭ și grele războaie ca să răzbune jignirile ce i s'ar fi adus luĭ ca om. Pe de o parte, el îndemnă încă odată la pace pe Alexandru, iar, pe de alta, prin acelașĭ diac Constantin, el aminti Țaruluĭ datoria cea mare către Creștinătate, care e maĭ sfîntă decît aceia către legea pravoslavnică.

Pe atuncĭ, după luarea de către Turcĭ a cetăților venețiene din Morea, Apusul se îndemna iarășĭ pentru lupta de răscumpărare, și în Răsărit se primiaŭ scrisorĭ lungĭ, cu făgăduielĭ de toată frumuseța, de la Venețienĭ, de la Papa și de la Împăratul din Germania. Ungurii bătuseră pe Turcĭ în Bosnia, și în acelașĭ an, la 12 Maiŭ 1501, se vestia în adunarea din Pesta începerea războiuluĭ sfînt cu învinșiĭ. În primăvara luĭ 1502, noiĭ apărătorĭ aĭ granițeĭ de miazăzi, Ioan Corvinul, fiul Craiuluĭ Matiaș, Căpitanul din Banat, Ioja de Som, care înlocuia pe Pavel Chinezul, și urmașul luĭ Birtoc Drágffy

în Voevodatul Ardealuluĭ, Petru de Pösing, luaŭ Vidinul — o mare biruință, care avu un răsunet pretutindenĭ —, apoĭ Cladova, în fața Severinuluĭ, care și acesta se afla pe atuncĭ în mîna Ungurilor, și flacările aprinse de călărețiĭ lor se prelinseră pe zidurile Nicopoleĭ: vechile cuiburĭ de pradă turceștĭ plătiră astfel paguba pe care o făcuseră, atuncĭ cînd din ele stăpîniaŭ, amenințaŭ și prădaŭ frațiĭ Mihalogli și Balibeg fiul luĭ Malcocĭ, dușĭ aiurea saŭ trecuțĭ din această lume[343].

Ștefan scrise astfel luĭ Ivan, care-șĭ strîngea toate puterile asupra Litvanieĭ, că «toțĭ Craiĭ și toțĭ domniĭ creștinĭ și toate țerile frînceștĭ ale Apusuluĭ se unesc și se gătesc a sta împotriva păgînuluĭ, și ar fi bine ca și tu, în loc să te cerțĭ cu creștiniĭ, să te ridicĭ cu dînșiĭ asupra păgînimiĭ[344]».

Cuvintele acestea nu fură ascultate. În cursul veriĭ, Muscaliĭ loviră Smolenscul. Toate puterile Polonieĭ eraŭ strînse la această graniță, și Regele însușĭ plecase în Litvania, din Maiŭ încă, lăsînd Regatul în sama frateluĭ săŭ, cardinalul Frederic, un om slab de suflet și bolnav, care avea numaĭ cîteva lunĭ de trăit. Abia se încleștase războiul cu Ivan, și vechiul prieten al acestuia, Hanul din Crîm, Mengli-Ghiraĭ, care nimicise cu totul puterile Hanuluĭ de la Volga, prietenul luĭ Alexandru, Seid-Ahmed, silindu-l a căuta un adăpost în Cetatea-Albă, apoĭ în Chiev, — se aruncâ asupra Polonieĭ. Într'un singur avînt, Mengli-Ghiraĭ pătrunse în Septembre pănă la Sandomir, fără să întîmpine

un singur dușman, și se întoarse înnapoĭ tîrînd după dînsul la 40.000 de robĭ[345].

În Polonia era o nespusă groază. De jur împrejur stăteaŭ numaĭ dușmanĭ, și mijloacele pentru a-ĭ răspinge, pentru a-ĭ împiedeca de a năvăli și păgubi lipsiaŭ cu totul. Frica de Ștefan nu era cea maĭ slabă în sufletul acestor biețĭ oamenĭ îngrozițĭ. După Muscal, după Tatar, eĭ așteptaŭ acum pe strașnicul Moldovean, ca să desăvîrșească peirea țeriĭ lor. Încercarea cu Ivan în Litvania îĭ incredințase că Ruteniĭ, de limbă rusească și de lege ortodoxă, nu sînt bucurоșĭ de stăpînirea polonă și catolică. Eĭ vedeaŭ numaĭ trădătorĭ între aceștia, și bănuielĭ de același fel cădeaŭ și asupra unor dregătorĭ de margene, despre cari se zvoniaŭ lucrurĭ rele. Se credea astfel, în Septembre 1502, că Ștefan are ințelegerĭ la Camenița și până la Lemberg, care și-ar deschide bucuros porțile înnaintea luĭ, și se luaŭ ce măsurĭ se puteaŭ lua, împiedecîndu-se, între altele, negustoriĭ moldovenĭ de a veni în număr prea mare.

În sfîrșit, lucrul de care se temuseră, se întîmplâ. În Octombre Moldoveniĭ se revărsară asupra Pocuțieĭ. Dintru întăiŭ se auzi că Ștefan a întețit numaĭ niște «dușmanĭ» — eraŭ acum așa de mulțĭ, încît nu li se maĭ dădea de capăt și de nume! — asupra Regatuluĭ. Se vesti pe urmă că Ștefan însușĭ, cu Turcĭ și Rușĭ, adecă Rutenĭ, vrea să puie mîna pe Haliciŭ, pe Buczacz, prădat de dînsul în

1498, pe Czerwona, pe Iaszlowiec şi pe o cetate care i-ar fi fost în adevăr de mare folos, Cameniţa cea puternică. Regele era chemat să vie răpede înnapoĭ, lăsînd grija Muscalilor din Litvania, căcĭ altfel el va pierde Podolia toată, malul cellalt al Nistruluĭ, care se va preface şi el în pămînt moldovenesc.

Dar aceste ştirĭ nu eraŭ adevărate. Ştefan nu era, nicĭ în tinereţa sa, dintre aceia cari fac cucerirĭ ca să le dea apoĭ îndărăt. Era să pornească oare acum, în zilele sale albe, zborurĭ nebune asupra pămînturilor străine? Nu, el venise numaĭ să-şĭ iea toată ţara sa a Pocuţieĭ: el aşeză aicĭ ca staroste pe Clucerul Hrincovicĭ şi ca vameş pe Chiracola, poate, Vistierul de odinioară. Graniţa o însemnă, cum ştia el că-ĭ scrie în zapise, maĭ jos de Haliciŭ, la o milă şi jumătate depărtare. Vămile i se plătiră luĭ de acum înnainte. Ţeraniĭ de aicĭ, Romînĭ şi Ruşĭ, fură poftiţĭ, după obiceiul din Moldova, să-ĭ vie în tabără la Colomea, unde stătea orînduind,—fiecare cu calul şi armele sale; şi îndată el avu numaĭ din această cucerire a sa treĭ miĭ de ostaşĭ. La 2 Novembre 1502 sosi la Lemberg Trimesul domnesc Ilie Steclea ca să poftească pe negustorĭ a-ĭ veni iarăşĭ în ţară, în cea nouă ca şi în cea veche, fără nicĭ-o teamă şi fără nicĭ-o grijă, căcĭ «el nu vrea să aibă războiŭ cu Craiul, ci şi-a luat numaĭ ţara buniculuĭ săŭ; care i se smulsese maĭ de mult cu puterea» [346].

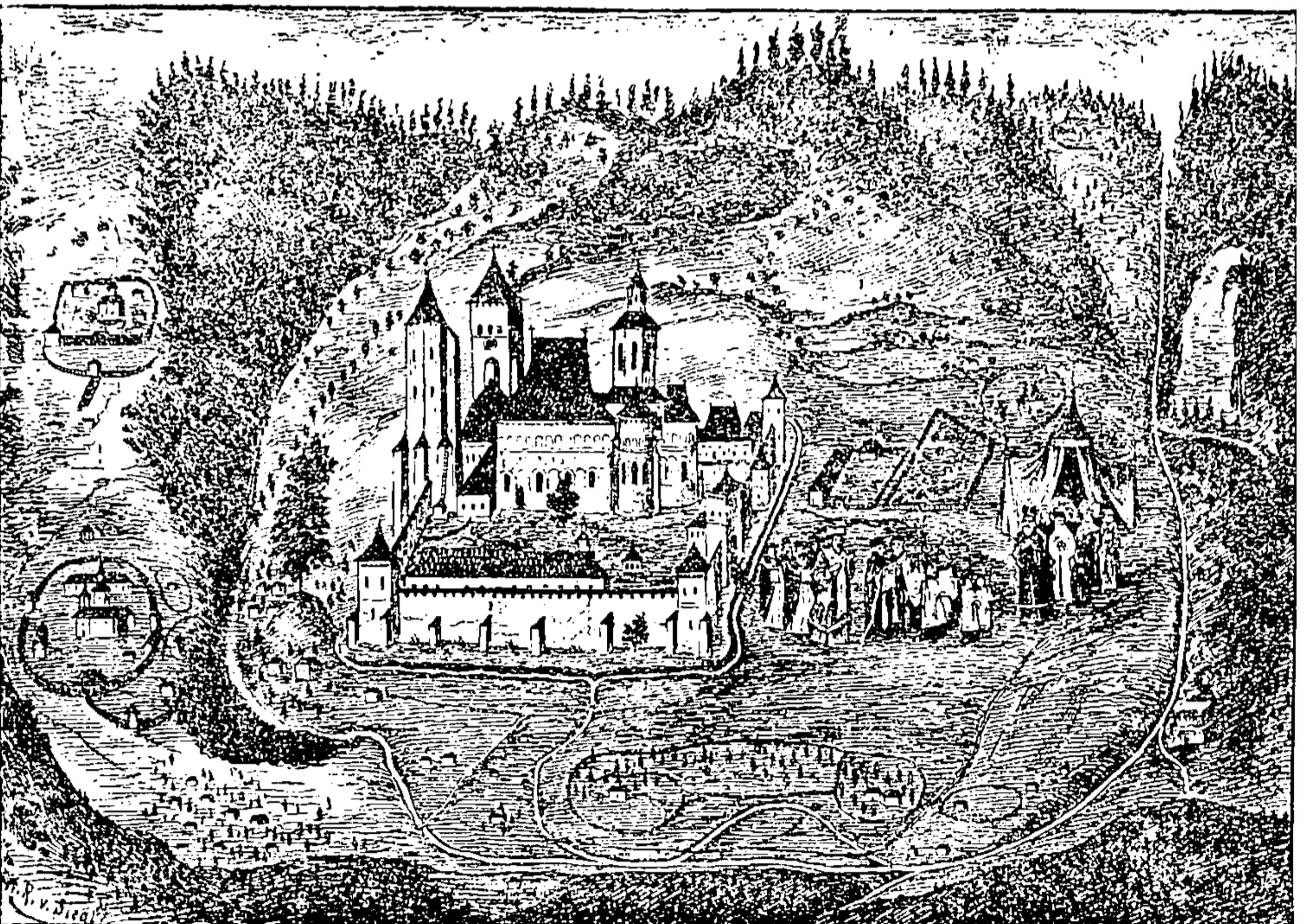
Însă, iarăşĭ, el era gata să se judece, dacă,

precum se zicea în Moldova, Alexandru n'ar fi fost mulțămit cu «legea» d'intăiŭ, ci ar fi cerut «lege peste lege», care trebuia să se deie oricînd, după datină. Iarăși el trimese un sol la regele Vladislav ca să-ĭ arăte că «și-a pus oamenii în acea țară», în «bucata de pămînt» de supt Haliciŭ. De la Ungurĭ, cari nu ținură de răŭ pe prietenul lor, maĭ bun și maĭ folositor decît Polonii, sosi iarăși un judecător, anume Marcu Fîrtat. Sorocul asupra căruia se învoi Ștefan cu dînsul fu acela de 2 Novembre 1503, cînd trebuiaŭ să vie din Polonia, de la Cardinal, care se plînsese amar luĭ Ștefan pentru călcarea păciĭ, Iacob de Buczacz, iar, de la Vladislav, Ștefan Telegdy, Francisc Balassa și Emeric Csobor. Însă iarăși, Trimesul polon nu sosi la vreme [347].

IV.

Moartea luĭ Ștefan-cel-Mare.

Ștefan era bolnav pe această vreme, de boala pe care i-o dăduse ostenelile sale războinice, nopțile de iarnă nedormite în lagăr, petrecerea îndelungată în umbra umedă a codrilor prietenĭ, goana peste cîmpiĭ în bătaia furtunilor și supt căderea ploilor de primăvară și de toamnă și a zăpezilor moĭ. Încă din Februar 1501 veniseră la Veneția doĭ oamenĭ de-aĭ luĭ, Frîncĭ, ca să cumpere niște stofă scumpă de aur și să tocmească un medic, căcĭ

MĂNĂSTIREA PUTNA, DUPĂ O ZUGRĂVEALĂ DIN VEACUL AL XVIII-lea.

medicii veneţieni eraŭ pe atunci vestiţi în lumea întreagă. În August 1502 abia, ajunse la dînsul Mateĭ din Murano, medicul dorit, care-l găsi chinuit de podagră, dar, altfel, «voinic pentru vrîsta sa», şi în stare să maĭ călăuzească ostaşi, cum făcu peste cîteva lunĭ. Mateĭ, care se îmbolnăvise pe drum, boli într'una şi muri în Moldova, iar, cînd Ştefan trimese după alt medic, în Octombre 1503, mînile şi picioarele-ĭ eraŭ înţepenite; solul săŭ, întrebat asupra boaleĭ, arătă că «numaĭ mînile şi picioarele nu poate să le mişte, dar, altfel, n'are nimic». Ieronim de Cesena plecă spre Moldova, unde maĭ venise pe rînd, pentru ca să încerce mîntuirea bolnavuluĭ, un medic din depărtatul oraş german Nürnberg, Ioan Klingensporn, un Evreŭ de la Hanul Tatarilor şi un bărbier unguresc din Buda[348].

În 1503 murise, de o boală urîtă, care nu era a unuĭ viteaz, nicĭ a unuĭ preot, cardinalul Frederic. În toamnă regele Alexandru, care oprise războiul cu Moscova printr'o pace foarte puţin aducătoare de cinste, se întoarse în Polonia şi, în loc să stea la vorbă cu Ştefan, precum făgăduise la 17 Octombre, el chemă o dietă la Lublin, în cele din urmă zile ale luniĭ. Aceasta luă măsurĭ pentru ca să smulgă îndărăt Pocuţia, tocmind luptătorĭ pentru primăvara următoare[349].

Dar, cu toate laudele Polonilor, nu se făcu nicĭ-o ispravă decît poate aceia, foarte ieftenă, a prădăciunilor de hotare, care nu speriaŭ pe nimenĭ. Un războiŭ cu Ştefan, supt steagurile crăieştĭ, un răz-

boiŭ mărturisit, nu se putea face acum și pentru aceia că amîndoĭ Iagellonii, și cel din Ungaria și cel din Polonia, care trimese la Turci pe vechiul cunoscător al lor, Nicolae Firley, făcuseră pace cu Sultanul, întărind-o în vara anuluĭ 1503. Și apoĭ ar fi îndrăznit slăbănogul Alexandru să încerce o luptă care ieșise așa de nenorocit unuĭ viteaz ca Ioan-Albert? Doar nu trecuse nicĭ zece anĭ de la măcelul din codriĭ Cozminuluĭ, și oasele morților înnălbiaŭ încă poienele Dumbrăviĭ-Roșiĭ. La sfîrșitul luĭ Novembre 1503, solĭ aĭ luĭ Ștefan veniaŭ la Craiul polon; în Decembre oamenĭ de-aĭ luĭ Alexandru se duceaŭ la Vladislav în afacerea Pocuțieĭ. Se spune lămurit că pe atuncĭ se așteptaŭ și boierĭ din partea Domnuluĭ Moldoveĭ. În Februar 1504, un Trimes unguresc venia spre Suceava unde se zvonise de oarecare mișcărĭ tătăreștĭ [350]. Cît de puțin se gîndia Craiul la o luptă cu Ștefan, dovedește și plecarea luĭ în 1504 ca să iea jurămîntul în Prusia. Cît trăi Ștefan, Pocuția, «bucata de pămînt», rămase țară moldovenească.

Măreţul patriarch își petrecu decĭ în liniște cele din urmă zile ale vieții sale, pregătindu-se prin odihna de aicĭ pentru odihna cea mare. Cineva care l-a văzut pe acest timp, ni-l înfățișează ca «un om foarte cuminte, pe care nu-l poțĭ lăuda în de ajuns, foarte iubit de supușiĭ săĭ, fiindcă e plin de îndurare și judecător drept; e foarte ager și darnic și, dacă n'ar fi boala luĭ, pentru vrîsta

PAGINĂ DINTR'O EVANGHELIE DIN VREMEA LUĬ ȘTEFAN-CEL-MARE. (MĂN. HOMOR).

ce are, e încă puternic». Lîngă dînsul stătea în Suceava, gîndindu-se cum să asigure moştenirea fiuluï eï, Doamna Maria, a căreï mamă se stînsese de curînd, în 1500 [351]. Bogdan, fiul eï, trecuse de douăzecĭ de anĭ: el era «orb», fiindcă pierduse un ochiŭ luptîndu-se; «era sfios ca o fată mare şi om viteaz, cu purtărĭ bune şi avînd în jurul luĭ tot oamenĭ ca dînsul».

În boierime se schimbase puţin: la Hotin, după Muşat [352], eraŭ Toader şi Negrilă, Ieremia şi Dragoş păziaŭ la Neamţ, Ivanco şi Alexa la Orheĭ, Costea în cetatea cea nouă de la Soroca, altă piedecă pentru Tatarĭ, Ion Grumază la Cernăuţĭ, şi la Roman era Şandru. Tăutul trăia, şi poate tot aşa bătrînul Hrăman, bătrînul Şteful, foştĭ pîrcălabĭ amîndoĭ, bătrîniĭ Duma fiul luĭ Vlaicu şi văr al Domnuluĭ şi Duma zis Brudur. Dar Jurj era Vornic în locul luĭ Boldur, care trecuse în rîndul tovarăşilor pe carĭ Ştefan îĭ maĭ vedea numaĭ în amintirile sale. Cozma Şerpe se adăugise la sfetniciĭ din anul Cozminuluĭ. Grija Suceveĭ o avea tot Luca Arbure [353]. Toţĭ, spune un străin, un Veneţian, bun judecător de oamenĭ, care i-a văzut, «vitejĭ şi harnicĭ, nu să stea pe saltea, ci să lupte în tabără». Mitropolitul era Gheorghe, Vasile păstorià la Roman, iar în Rădăuţĭ ţinea cîrja tot Ioanichie, cel d'intăiŭ episcop al acestuĭ Scaun, întemeiat de Ştefan [354].

Ţara se întremase cu totul: an de an se înnălţaŭ falnicele lanurĭ, şi miĭ de miĭ de oĭ şi vite străbăteaŭ păşunile grase ale Moldoveĭ. Oraşele fusese împo-

dobite pe rînd cu frumoasele bisericĭ de piatră săpată, înflorite cu fluturĭ de smalt verde și galben, de maieștriĭ luĭ Ștefan, cari totdeauna aveaŭ de lucru undeva. În ele se întîlniaŭ Nemțiĭ, Armeniĭ din Lemberg, Sașiĭ din Ardeal, Greciĭ și Turciĭ cari veniaŭ de la miazăzi, lăsînd bogăție în urma lor.

Noul Domn muntean — care înlocuise în 1497 pe Vlad Călugărul, mort, — Radu, privia pe Ștefan ca pe un părinte. În Ardeal pîrcălabiĭ moldoveneștĭ stăteaŭ în Ciceŭ și în Cetatea-de-Baltă, pe care Domnul o căpătase pe la 1478 [355]. Nimic nu tulbura de la moartea luĭ Matiaș legăturile bune cu Unguriĭ. Turciĭ din cetățile de la Dunărea-de-jos se stîmpărase; Mengli-Ghiraĭ, Hanul Crîmuluĭ, socrul luĭ Selim, fiul cel maĭ mare al Sultanuluĭ, care stătea la Caffa, uitase drumul Moldoveĭ. Numele «Moldoveanuluĭ» era cunoscut cu cinste în lumea întreagă, și Poloniĭ înșișĭ, dușmaniĭ bătrînețelor sale, recunoșteaŭ fățiș ce putere cuminte pleacă din sufletul acestuĭ om cum nu se găsește ușor un altul [356].

Căldurile veriĭ deschiseră rana de la Chilia, și fierul ars al medicilor nu folosi la nimic. Ștefan simți că moare, dar gîndul săŭ nu se întunecâ și voința luĭ de fier nu suferi nicĭ-o slăbire. Ca și înnainte, toțĭ stăteaŭ încă supt farmecul luĭ.

Auzise că boieriĭ nu se înțeleg asupra urmașuluĭ săŭ, că uniĭ voiesc pe Bogdan, iar alțiĭ socot că ar fi maĭ drept să domnească Ștefan, fiul luĭ Alexandru, — nepotul domnesc din Constantinopol, ca unul ce

venia în locul fiuluĭ celuĭ maĭ mare; ințetitorĭ ar fi sămănat vrajbă între ceĭ d'intăiŭ și ceștĭ din urmă. Luĭ Ștefan i se va fi părut că vede luptele nemernice de după Alexandru-cel-Bun, frămîntarea sălbatecă și nelegiuită pe mormîntul părinteluĭ, buniculuĭ adormit. El nu voia însă ca mormîntul să-ĭ fie stropit cu sîngele săŭ și al neamuluĭ săŭ, ca țara pe care o ridicase așa de sus, să se prăvale iarășĭ în prăpastia păcatelor [357].

Boieriĭ se zbăteaŭ în lupta alegeriĭ nouluĭ Domn,— cînd Domnul cel vechiŭ se ivi înnaintea lor pe cîmpul de adunare. De pe patul de moarte, el stăpîni ca de pe Scaunul săŭ de poruncă. Ințetitoriĭ îșĭ pierdură capetele în clipă. Împăcațĭ prin frică și prin înduioșare, ceĭlalțĭ aleseră pe Bogdan Voevod, și el fu înnălțat în Scaun supt ochiĭ umezĭ aĭ părinteluĭ săŭ, care asigurase astfel și viitorul țeriĭ.

Peste două zile, la 2 Iulie 1504 [358], Ștefan muria, după ce domnise «patruzecĭ și șepte de anĭ, două lunĭ și treĭ săptămînĭ», Domn adevărat, viteaz, cuminte și iubitor de țară și de neam, din clipa întăiŭ până în cea din urmă. El fu îngropat la Putna, supt piatra de marmură ce-șĭ pregătise și care se vede până astăzĭ.

Într'însul găsise poporul romănesc cea maĭ curată și maĭ deplină icoană a sufletuluĭ săŭ: cinstit și harnic, răbdător fără să uite și viteaz fără cruzime, strașnic în mînie și senin în iertare, răspicat și cu măsură în graiŭ, gospodar și iubitor al lucru-

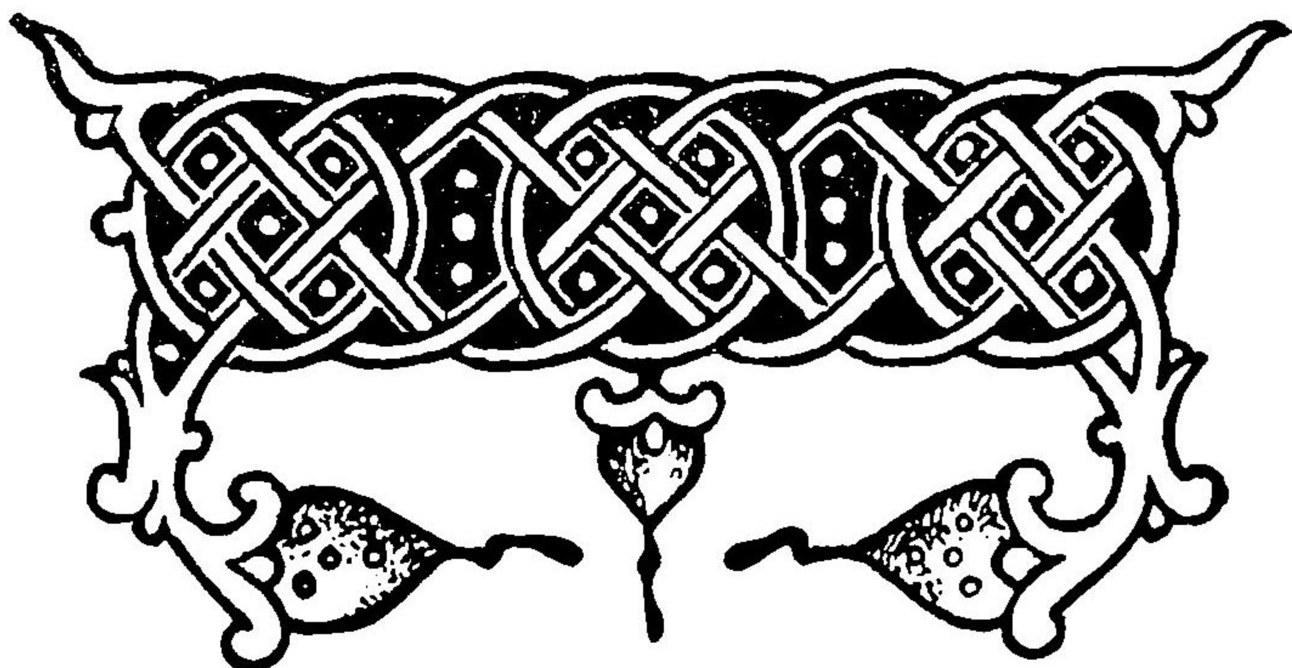

PIATRA DE PE MORMÎNTUL LUÏ ȘTEFAN-CEL-MARE.

rilor frumoase, fără nicĭ-o trufie în faptele sale, care i se par că vin printr'însul de aiurea și de maĭ sus. Și cu cît se vede această icoană maĭ limpede, cu cît se înțelege maĭ desăvîrșit și se iubește maĭ mult, cu atîta și viitorul se vestește maĭ bun, — căcĭ atuncĭ neamul merge pe drumul strămoșuluĭ cuminte.

CARTEA VI.

MOŞTENIREA LUI ŞTEFAN-CEL-MARE.

Moștenitoriĭ luĭ Ștefan risipiră una cîte una scumpele pietre din coroana pe care o adunase vrednicia vitează și înțeleaptă a părinteluĭ, bunicului și străbunuluĭ lor, și prin vina lor Moldova se prăbuși răpede de pe sigura culme de glorie unde o înnălțase acest domn al vremurilor sale. Nedestoinicĭ din fire uniĭ dintre dînșiĭ, aceiașĭ saŭ alțiĭ roșĭ de păcate, eĭ uitară trecutul și primejduiră viitorul. Dintre dînșiĭ toțĭ, nicĭ-unul nu s'a arătat vrednic de a fi pus alăturĭ în recunoștința noastră cu vechiul biruitor cuminte, cuceritor și întemeietor, meșter de biruințe, de așezăminte și de bisericĭ. Ceĭ micĭ se zgribuliră în cîte un colț din purpura uriașuluĭ Voevod, aĭ căruia strănepoțĭ fură până la o vreme saŭ cutezară a se zice până ceva maĭ tîrziŭ, cînd se îngropă pe ascuns, ca un

trup sîngerat de mînile tălharilor, amintirea drepturilor din timpurile bune.

Sfiosul tînăr Bogdan, cu fața de voinic scrijelat de războaie și cu sufletul «de copilă», părăsi Pocuția, momit de gîndul trufaș de a se încuscri cu Craiul, de a așeza lîngă dînsul in Scaunul țeriĭ pe însășĭ sora regeluĭ Polonieĭ, care era și sora luĭ Ioan-Albert învinsul din codriĭ Cozminuluĭ, și nu se putea gîndi cu dragoste nicĭ la Moldova ucigătoare pentru neamul eĭ, nicĭ la legea «grecească», oropsită, din aceste meleagurĭ, nicĭ la urîtul soț care voià să-ĭ cumpere frumuseța prin înstrăinarea uneĭ părțĭ din stăpînirea părintească. Răspins, într'un chip care-l acoperia de batjocură și rușine, ca Domn și ca om, el aprinse, pețind tot înnainte, o strașnică făclie de nuntă în năvălirĭ de pradă și nimicire care amintiaŭ anul de după lupta luĭ Ștefan cu Poloniĭ. Nicĭ cu acestea el nu folosi nimic, și Bogdan-Vodă trebui să se mîngîie cu o căsătorie în țară, fără nicĭ-o altă strălucire decît a farmeculuĭ mireseĭ și cu o Moldovă din care el însușĭ desfăcuse Pocuția, întinsă principeseĭ polone Elisabeta ca un dar de logodnă.

Odată el îșĭ duse oștile la Muntenĭ, pe drumul Rîmniculuĭ ca și tatăl săŭ care știa totdeauna de ce pornește cu steagurile, dar se întoarse pocăit după cuvintele de înfruntare ale călugăruluĭ sîrbesc, de foarte mare neam, care ajunse Mitropolit al Țeriĭ-Româneștĭ supt bisericosul Radu-Vodă.

Acesta putu să-şĭ încheie zilele în linişte, şi sîngele frăţesc, cheltuit supt Ştefan numaĭ pentru înnalte scopurĭ româneştĭ şi creştine, nu se vărsă în deşert cu acest prilej de ceartă trecătoare.

Cu Turciĭ, Bogdan înnoi vechile legăturĭ, asigurat ca şi tatăl său că pe credinţa lor, cinstit ţinută, se poate răzima viitorul nostru, atît cît ni-l îngăduiaŭ împrejurările măcar.

Bogdan muri încă tînăr, lăsînd ca urmaş al Scaunuluĭ care fusese prea larg pentru dînsul, şi de unde el zburase fără ţintă către două hotare, pe un copil, căruia înţelesese să-ĭ prezică viaţa dîndu-ĭ numele de Ştefan. Une orĭ, dacă fiul e maĭ puţin vrednic, nepotul calcă pe urmele buniculuĭ. Aşa va fi fost, se putea crede, cu fiul luĭ Ştefan-cel-Mare şi tatăl luĭ Ştefan-cel-Tînăr.

Acesta trăi întăiŭ supt aripele părinteştĭ ale unuĭ bătrîn boier ce purta numele de Arbure, şi pe care el îl răsplăti apoĭ tăindu-l şi stingîndu-ĭ şi neamul prin uciderea, în acelaşĭ ceas, a celor doĭ copiĭ ce avea. Ţara întreagă se mişcâ de durere şi de mînie la această veste, şi pentru cea d'intăia oară după anul de întemeiare din 1457 un Domn al Moldoveĭ avu în faţă un steag al ţeriĭ îndreptat împotriva luĭ.

El învinse, şi atîţia sfetnicĭ aĭ părinteluĭ său, aĭ buniculuĭ chiar, îşĭ pierdură capetele ca şi Arbure pe care voiseră să-l răzbune într'o zi fără noroc, saŭ se împrăştiară prin străinătatea care nu maĭ

primise de mult pribegĭ, nemulțămițĭ din Moldova. Ștefan domni singur de acum înnainte, fără să-șĭ poată găsi o țintă pentru netăgăduita vitejie și hărnicie ce moștenise, fără să poată descoperi un drum pentru avîntul pornit al tinerețelor sale. Lovi odată pe niște Turcĭ cari se întorceaŭ din Polonia, dar lăsă ca Ungaria să se prăbușească, acoperind și vecinătatea supt dărîmăturile eĭ, în marea luptă de la Mohács, în care Soliman-cel-Mare, Sultanul Răsărituluĭ păgîn și creștin, înnecă în baltă, cu tînărul Ludovic al II-lea, tronul de mărire al luĭ Matiaș Corvinul. Ca și tatăl săŭ, el făcu războaie pentru nuntă, și ca și dînsul el trecu hotarul Milcovuluĭ pentru o biată gîlceavă fără însemnătate, încercînd să zguduie puterea nouă a viteazuluĭ Radu-Vodă de la Afumațĭ, fiŭ al Raduluĭ din 1507, — numaĭ pentru a-ĭ putea lua nevasta, pe care o voia maĭ bucuros decît pe nevasta sa, sora aceleia. Doamna și-ar fi răzbunat otrăvindu-l, și astfel peri, fără să fi ajuns la vîrsta bărbățieĭ, Ștefăniță copilul, cel d'intăiŭ Domn al Moldoveĭ care după 1504 purtase numele glorios de Ștefan-Vodă.

Boieriĭ înțeleșĭ cu otrăvitoarea chemară un stăpînitor dintre pribegĭ, căcĭ fratele maĭ mic al luĭ Ștefăniță, Petru, murise cu cîteva lunĭ înnainte de acesta. Și pe pribeag îl chema tot Petru; mamă-sa era o tîrgoveață din Hîrlăŭ, în casa căreia poposise une orĭ ca oaspete iubit Ștefan-cel-Mare, care însemnase pe copil cu semne de recunoaștere ce-l

îndreptăţiaŭ să rîvnească Domnia. Pănă atuncĭ i se zisese Rareş, după numele soţuluĭ mameĭ sale, dar eraŭ destuĭ cari să ştie ce scump e sîngele săŭ pentru ca el să vadă nevoia de a-şĭ cruţa viaţa fugind în Polonia, de unde se întoarse abia acum ca să stea unde stătuse părintele săŭ.

Petru-Vodă Rareş sămăna cu Ştefan la gînd şi faptă: gîndul îĭ era înnalt şi cuprinzător, iar fapta fulgerătoare. Marĭ însuşirĭ, pe lîngă care nu se întîlnia însă şi aceia, şi maĭ neobişnuită, care dă, maĭ ales, între oamenĭ izbînda necontenită şi roditoare, bătrîneţele senine şi recunoştinţa urmaşilor: anume măsura, judecata dreaptă şi cumpănită. De aceia viaţa luĭ Petru, Domnia luĭ de vre-o douăzecĭ de anĭ — timp în care pot încăpea multe fapte marĭ! — n'aŭ fost o tragedie zguduitoare şi măreaţă care se încheie prin împăcarea sufletelor, ci un zbucium de fiecare zi, plin de groază şi duioşie, şi mîntuit prin umilinţa unor lanţurĭ care împiedecă mînile şi strivesc inima.

El s'a amestecat întăiŭ în Ardeal, unde se luptaŭ doĭ puternicĭ pentru Coroana Ungarieĭ, culeasă pătată din mocirla roşie a înfrîngeriĭ de la Mohács. Ar fi putut să lege de dînsul, ca Ştefan-cel-Mare, pe Secuiĭ deprinşĭ să asculte de poruncĭ venite din Moldova, ar fi putut să cîştige pe Romîniĭ din Ardeal, coborîţĭ de stăpînitoriĭ străinĭ aĭ ţeriĭ în rîndul dobitoacelor de muncă, povară şi petrecere, pe aceĭ Romînĭ ardelenĭ pentru cari Ştefan întemeiase episcopia Vaduluĭ în unghiul

de spre Baia al Ținutuluĭ. Luĭ i se păru că e maĭ folositor să puie mîna pe bogata și tarea cetate de hotar a Bistriței, care se înfiora de mîndrie săsească supt stăpînirea Moldovenilor și scăpă la cel d'intăiŭ prilej, blăstămînd zilele nenorocite ale robieĭ. În zădar zdrobi vrednicul fiŭ al mareluĭ tată pe Sașiĭ regeluĭ Ferdinand în lupta de lîngă Feldioara — ale căreĭ ziduri amintesc și astăzĭ această ispravă străbună —, în zădar împresură Brașovul, în zădar străbătu el, prădînd și amenințînd, Ardealul. Lipsia din aceste fapte îndrăznețe, zgomotoase și scînteietoare, socoteala cea bună, rostul cuminte, «mintea Moldoveanuluĭ cea de pe urmă». Stăpînirea luĭ în colțul ardelean vecin cu pasurile prin care trecuseră întemeietoriĭ țeriĭ sale, se risipi în fum peste cîtăva vreme, și însușĭ trăi în de ajuns pentru ca să-ĭ vadă sfărîmarea.

De la Polonĭ Rareș avea să ceară Pocuția. El urmâ față de dînșiĭ purtarea luĭ Ștefan. Ceru dreptate, judecată și, în așteptarea eĭ, luă în stăpînire cu arma Ținutul pentru care era cearta. Și el prin hotărîrea luĭ răpede aruncâ pe veciniĭ de la Răsărit și Miazănoapte în nedumerire și încurcătură față de mijloacele ce trebuiaŭ întrebuințate. Petru-Vodă făcu însă marea greșeală de a înnainta prea mult pe pămînt străin, de a merge pe drumurĭ deschise, de a primi o luptă *învățată*, în cîmpia netedă, cu pedeștri împotriva pedeștrilor, cu călărime împotriva călărilor, cu tunurĭ împotriva tunurilor. El fu

bătut astfel în 1531 la Obertyn, pierdu Pocuţia, pierdu cinstea şi încrederea boierilor, dar nu lăsă nicĭ după aceasta, îndărătnic cum n'a maĭ fost altul, nădejdea stăpîniriĭ în Pocuţia.

Pentru ca să se încerce şi maĭ departe, i-ar fi trebuit o deplină siguranţă despre Turcĭ. Aceştia însă eraŭ obosiţĭ de plîngerile ce veniaŭ necontenit la Poartă pentru purtările Moldoveanuluĭ, şi, văzîndu-l aşa de neastîmpărat, aşa de harnic în căutarea duşmanilor, eĭ se temeaŭ să nu se întoarcă într'o bună zi şi asupra lor, urmînd şi întru aceasta faptele părinteluĭ săŭ. Marele Sultan Soliman, cuceritorul Ungarieĭ, veni în 1538 ca să cucerească şi Moldova.

I-ar fi stat bine fiuluĭ luĭ Ştefan-cel-Mare să lase neamuluĭ romănesc măcar amintirea unuĭ al doilea Războienĭ, pentru ca să se mîndrească pe urmă. Ca să se poată bucura însă de cinstea învinsuluĭ fără fugă şi închinare, i-ar fi trebuit luĭ Petru iubirea boierilor, cari să moară în numele săŭ, precum părinţiĭ lor muriseră în numele iubit al luĭ Ştefan-cel-Mare. Dar el n'avea această iubire, şi boierimea-l părăsi, primind la Suceava cu pace şi cu umilinţă pe Împăratul din Ţarigrad, care li dădu ca oblăduitor pe un Ştefan-Vodă de batjocură.

Lumea-l ştia că e fiul rămas la Constantinopol şi crescut în obiceiurile de acolo, — până într'atîta încît era bănuit că-şĭ schimbase şi legea, — al luĭ Alexandru fiul luĭ Ştefan-cel-Mare. El însă, un slăbănog şi un neruşinat, socoti că-şĭ înnalţă nemer-

nicia numindu-se în hrisoavele sale *fiŭ* al mareluĭ Domn. Aceiașĭ boierĭ cari îșĭ plecase frunțile de trădătorĭ înnaintea luĭ Soliman, cerură luĭ «Ștefan-Vodă fiul luĭ Ștefan» să dea înnapoĭ Moldoveĭ pămînturile hrăpite de Turcĭ la suirea luĭ în Scaun: toată țara dintre Prut și Nistru în apropierea Dunăriĭ-de-jos, și, în sus, pănă la Tighinea, din care Turciĭ făcură marea lor cetate a Benderuluĭ. Bietul om nu putu săvîrși această minune, pentru care ar fi trebuit altfel de Ștefan-Vodă, și el fu măcelărit în odăile sale domneștĭ. Decĭ, după Ștefan-cel-Mare mort la Suceava în glorie, în ascultare și iubire, veniseră pe rînd Ștefan cel Tînăr care perise de otravă și Ștefan Lăcustă (numit așa după încă un biciŭ dumnezeesc din zilele sale), care perise de sabie. Cel d'intăiŭ fusese dus din Hotin la Putna, unde mormîntul săŭ se ridică lîngă al bunicului; acestălalt Ștefan, nepot de fiŭ și el al aceluiașĭ bunic, fu îngropat în pripă într'un loc ascuns, a căruĭ amintire se pierdu. Abia trecuse treĭzecĭ de anĭ de la moartea apărătoruluĭ Moldoveĭ.

Ucigașiĭ bietuluĭ Lăcustă făcură Domn pentru toate placurile și poftele lor pe boierinașul Cornea, care-șĭ aduse aminte deodată că e fiul luĭ Bogdan Orbul, și se numi în hrisoave și legăturĭ cu străinătate cu numele luĭ Alexandru-cel-Bun.

Peste cîteva lunĭ însă, capul săŭ ușuratec, care se încununase pentru o moarte înnainte de vreme, cădea din porunca luĭ Rareș, care plecase din ascunzătoarea sa ardeleană și căpătase din noŭ, ca

o desprețuită pomană turcească, cerșită de dînsul în genunchĭ, cu cenușa pocăituluĭ pe creștet, Domnia moldovenească pe care o dobîndise întăiŭ din partea țeriĭ, în numele sfînt al părinteluĭ săŭ Ștefan-cel-Mare.

Era cel d'întăiŭ Domn al Moldoveĭ venit de la Turcĭ, cu oaste turcească, împotriva boierilor și fără știrea țeranilor. De sigur cea maĭ mare înjosire petrecută după moartea învingătoruluĭ păgînilor.

Domnia luĭ de-a doua ținu numaĭ opt anĭ. Petru nu maĭ era el însușĭ, vînătorul neobosit de cucerirĭ la toate hotarele, ci o unealtă supusă a Sultanuluĭ. Sufletul săŭ mîndru perise în ziua cînd el trebuise să iea drumul Ardealuluĭ, ca fugar, rătăcind zile de spaimă și nopțĭ nedormite prin pădurile munteluĭ. Sabia sa nu se maĭ înnălță nicĭ odată pentru el și pentru țara și neamul săŭ.

Avuse maĭ mulțĭ fiĭ, dintre cari doĭ ajunseră să domnească. Cel mare se chema Ilie, ca și orbul fiŭ al luĭ Alexandru-cel-Bun. El crescuse maĭ mult la Constantinopol, unde tatăl săŭ fusese silit a-l trimete ca zălog. Se întoarse maĭ turc decît Ștefan Lăcustă, și peste cîțĭva anĭ el se coborî din Scaunul Moldoveĭ pentru a pune pe capul săŭ nebun — rușine a rușinilor pentru el și seminția sa ! — cealmaua lepădaților de lege. Cu maĭ puțin de cincĭzecĭ de anĭ în urmă, Moldova o stăpînia Ștefan-cel-Mare, apărătorul credințiĭ.

Pe fratele maĭ mic și urmașul luĭ Ilie îl chema

MĂNĂSTIREA MOLDAVIȚA, FĂCUTĂ DE ALEXANDRU-CEL-BUN.

Ștefan, după numele străbunuluĭ. Acest noŭ Ștefan-Vodă era un stricat, care-șĭ făcea rîs de casele boierilor săĭ: eĭ îl uciseră, prăbușind asupra-ĭ cortul în care se găsia la Țuțora, în cîmp, din jos de Iașĭ, într'o zi caldă de Septembre. După Ștefan otrăvitul după Ștefan înjunghiatul venia acest al treilea Ștefan, strivitul. Și de departe lumină asupra acestor priveliștĭ de ticăloșie și nelegiuire, cu raze ca niște lacrămĭ, chipul de sfînt al luĭ Ștefan-cel-Mare.

Elena, fată de Despot sîrbesc, văduva luĭ Petru Rareș, îșĭ logodi în grabă fata cea maĭ mică, Ruxanda, după boierinașul Joldea, care va fi simțit și el că sîngele luĭ e acum al luĭ Ștefan-cel-Mare, și nu al unuĭ părinte de rînd. Peste cîteva zile îl gonia într'o mănăstire, însemnîndu-l la nas — pe acest Ioan-Vodă —, un fiŭ din florĭ al luĭ Bogdan Orbul, născut cu o femeie din Lăpușna, peste Prut.

Lăpușneanul îșĭ zise Alexandru-Vodă, după Alexandru-cel-Bun, iar pe fiul săŭ cu Ruxanda, smulsă de la bărbatul eĭ călugărit, îl numi Bogdan, după bunicul acestuia. Alexandru se luptâ cu un vîntură-țară Grec, Vasilic Heraclide, care izbuti, bătîndu-șĭ joc de toate drepturile și de toate datinile, pe care nu le putea înțelege, să iea Moldova, unde fu al doilea Ioan-Vodă. Peirea străinuluĭ de neamul domnesc, de neamul romănesc și de lege veni de la boierĭ, cari se deprinsese a ucide Domniĭ, pe ceĭ legiuițĭ ca și pe ceĭlalțĭ. Tomșa Hatmanul se făcu el stăpînitor în locul Greculuĭ de lege pro-

testantă, nemțească, și i se păru că numele luĭ Ștefan-Vodă s'ar potrivi pentru dînsul. Dar Turciĭ ce veniaŭ cu Alexandru, îl goniră în Polonia, unde totușĭ el prădase. Aicĭ i se tăiè capul în închisoare. Al patrulea Ștefan-Vodă, cel descăpățînat.

Alexandru-Vodă se scăldă în sînge, orbi ca o pedeapsă a luĭ Dumnezeŭ și peri în durerea luĭ și în blestemele altora: se zice că Doamna luĭ l-ar fi otrăvit, precum otrăvise pe bărbatul eĭ Doamna luĭ Ștefăniță.

Bogdan-Vodă, urmașul, se dădu petrecerilor, peți în Polonia cu zgomot și ceartă, fu rînit și oprit în prinsoare acolo.

Atuncĭ Turciĭ dădură Moldova, fără să întrebe pe nimenĭ, cuiva care nicĭ nu domnise nicĭ-odată, luĭ Ioan giuvaergiul din Constantinopol, fecior de Armeancă din țară. El îșĭ zise fiŭ al luĭ Ștefăniță, și a lăsat amintirea unor lupte cu aceiașĭ Turcĭ, așa cum nu se maĭ pomenise de mult în istoria țeriĭ. Ajutat de Cazacĭ, el prădă Bugeacul și Țara-Românească. Muri ca un viteaz, vînzîndu-șĭ scump viața. Oasele sale, sfărîmate de goana cămilelor, de care-ĭ fusese legate mînile și picioarele, rămaseră pe cîmpul măcelului celeĭ din urmă din oștirile sale, iar capul săŭ crunt se bătu pe poarta Curțiĭ domneștĭ a Bucureștilor. Dar ca să se ajungă acest scop, nu venise în țara, de unde un Sultan ca Mohammed al II-lea nu putuse dezrădăcina pe Ștefan-cel-Mare, nicĭ măcar beglerbegul Rumelieĭ.

Și, fiindcă războaiele se judecă după scopul căruia i s'a închinat jertfa de viețĭ, nu trebuie să se uite că Turciĭ nu avuse înnaintea lor pe un apărător al țeriĭ, neamuluĭ și legiĭ, de care Ioan era pe jumătate străin, ci pe un Domn dorit de stăpînire îndelungată, care-șĭ apăra cuca împotriva acelor ce i-o dăduseră și voiaŭ acum să i-o smulgă.

Ioan, zis cel Cumplit, fiindcă se înfruptase prea mult din sîngele boierilor, fusese mazilit, bătut și spîrcuit pentru a se face un loc de Domnie luĭ Petru-Vodă, fost Domn al Țeriĭ-Româneștĭ. Și acesta era un trimes de-a dreptul din Țarigradul Împăratuluĭ. Dar ceia ce era și maĭ înjositor, ceia ce însemna încă o treaptă de umilință pe care o coboria țara, era faptul că Petru nu se putea numi fiul unuĭ Domn moldovenesc, cum fusese saŭ stăruise că sînt cîțĭ veniseră înnainte de dînsul în vechea Suceavă saŭ în Capitala cea nouă a Iașilor. Numaĭ mamă-sa, Chiajna, soția luĭ Mircea-Vodă Ciobanul, Domn muntean, fusese din neamul luĭ Ștefan-cel-Mare, și Petru, căruia i s'a zis Șchiopul, om beteag și bun, purta numele luĭ Petru Rareș, tatăl Chiajneĭ. Dar, după judecata acelor vremurĭ, țara privia pe acest noŭ Petru-Vodă ca pe un străin, pus cu de-a sila de alțĭ străinĭ într'un loc ce nu i se cuvenia după dreptul cel vechiŭ. Și de-aceia în Domnia luĭ d'intăiŭ veniră necurmat de la Cazaciĭ Nipruluĭ, amestec de luptătorĭ strînșĭ din lumea largă, tot flăcăĭ frumoșĭ cari ziceaŭ că sînt Ioan-Vodă, dreptul moștenitor, care n'ar fi perit pe

sîngerosul cîmp al ultimeĭ sale înfrîngerĭ; ba odată veni și un «Alexandru-Vodă», fratele luĭ Ioan, pe cînd se maĭ ațineaŭ de peste hotar fiĭ de-aĭ luĭ Lăcustă și de-aĭ luĭ Alexandru Lăpușneanu, — alțĭ «drepțĭ moștenitorĭ».

După cîțĭva anĭ, iarășĭ Turciĭ singurĭ, și fără să întrebe țara, trimeseră un Domn noŭ al Moldoveĭ, pe un fiŭ al luĭ Rareș cu o Săsoaică din Brașov, care cîștigase pe vremea împresurăriĭ acesteĭ cetățĭ de către Moldovenĭ inima, lacomă și de altfel de cucerirĭ, a luĭ Petru-Vodă. El se numi și ca Domn cu numele săŭ din copilărie de Iancu: un ciudat Iancu-Vodă, cum încă n'a maĭ fost vre-o-dată în Moldova. La rîndul luĭ, el fu schimbat în folosul luĭ Petru, căruia i se ceru îndată un bir maĭ mare și decît acela ce crescuse nespus de mult în veacul de la moartea luĭ Ștefan-cel-Mare; sărmanul creștin era milos pentru suferințile săracilor, așa încît fugi la Nemțĭ, sătul de atîta cinste, și muri la dînșiĭ, de dorul țeriĭ.

Avuse un fiŭ Vlad, numit ca la Muntenĭ, dar pe al doilea copil al săŭ, un copil de dragoste tîrzie și neiertată, cu o roabă, îl numi Ștefan, binecuvîntîndu-l astfel pentru un mare viitor domnesc. Copilul întovărăși pe tatăl săŭ în pribegie: o minune de băiețaș cu ochiĭ marĭ albaștri, gura mică și lungile plete de aur. El muri la optsprezece anĭ, într'o rece zi de primăvară din Alpĭ, de oftică și de podagră, într'o țară și într'o lege care nu eraŭ ale luĭ. După Ștefaniĭ periți de morțĭ straș-

nice, un Ştefan de suferinţe blînde, cosit de o moarte zîmbitoare înnainte de vîrsta bărbăţieĭ. Era al cincilea după Ştefan-cel-Mare şi domnise şi el cîţĭva anĭ, întărit de Turcĭ pe lîngă tatăl săŭ bătrînul.

Noul Domn, la sfîrşitul veaculuĭ, fu Aron, copil nerecunoscut al luĭ Alexandru Lăpuşneanu, căruia-ĭ sămăna, fiind răŭ şi lacom. Acest Aron-Vodă se făcu, de groaza cererilor turceştĭ, tovarăşul de luptă al luĭ Mihaĭ Viteazul, mîntuitorul prin sabie, răsărit în Ţara-Romănească. Dar nicĭ aşa, ca luptător pentru cruce, el nu plăcu boierilor, şi aceştia ajutară pe Hatmanul Răzvan, un om de ispravă în războaie, să se facă Domn. Răzvan se gîndi că e cu adevărat fiul luĭ Petru Şchiopul, care şi-ar fi încălzit inima de slăbănog la ochiĭ de foc aĭ Ţiganceĭ ce născu în Răzvan un prunc domnesc. El îşĭ zise, ca unul ce ridicase arma pentru neatîrnarea de păgînĭ şi ajutorul creştinătăţiĭ, Ştefan-Vodă. Peste cîteva lunĭ Poloniĭ îl goniră, puind — pentru întăiaşĭ dată, ceia ce însemna o nouă înjosire — un Domn al lor, care nu era, nicĭ după tată, nicĭ după mamă, coborîtor al vre unuĭ Voevod din Moldova saŭ din cealaltă ţară cu stăpînire romănească, pe boierul Movilă: Ieremia-Vodă. Răzvan cercă să-şĭ capete înnapoĭ Scaunul, dar fu învins şi căzu în mînile unuĭ duşman care nu era plecat să-l ierte. Al şeselea Ştefan-Vodă peri zvîrcolindu-se în vîrful ţepeĭ.

Neamul Movileştilor, închinat şi Turcilor şi Polonilor, plătind bir şi pocloane în două părţĭ, în-

chinîndu-se umil la doĭ Dumnezeĭ, neam turcit și leșit, dădu pe Ieremia-Vodă, pe Simion, pe Constantin, pe Mihăilaș și Alexandru, pe Moise și pe Miron Barnovschi Movilă. Odată Turciĭ aduseră pe un noŭ stăpînitor, care se făcea fiŭ al luĭ Ștefan-Vodă Tomșa, și-șĭ zicea și el Ștefan. Acest al șeptelea Ștefan-Vodă era un bătrîn viteaz, crud și temut. El domni de două orĭ, fu mazilit pentru totdeauna și muri la Constantinopol.

Pe rînd se strecurară în Moldova Radu Mihnea, fiul nepotuluĭ de văr al luĭ Petru Șchiopul, Alexandru fiul luĭ Iliaș și nepotul de fiŭ al luĭ Lăpușneanu bătrînul, și, pe lîngă aceștĭ «moștenitorĭ legiuițĭ», un Croat catolic, care slujise pe Turcĭ la pacea cu Germaniĭ: Gașpar-Vodă Gratiani. Pentru întăia oară după Despot, întărit de Turcĭ după ce se așezase prin arme însă, Moldova primia de Domn pe cineva care n'avea nicĭ legea nicĭ neamul locuitorilor eĭ. Ca și Ioan-Vodă el se ridicâ asupra Turcilor, sprijinit de Polonĭ, fu învins, și doĭ boierĭ îl uciseră în fugă.

Un străin, un Grec, cel d'intăiŭ Grec în Scaunul țeriĭ, Grec după tată și după mamă, de și botezat cu un nume romănesc, fu Lupul, care-șĭ zise ca Domn Vasile-Vodă. El domni mult și cu strălucire, purtînd și războaie, pentru lăcomia sa,—căcĭ voià încă un Scaun domnesc, — cu Munteniĭ. În trufia luĭ, el visă că și urmașiĭ săĭ, din neam în neam, stăpînesc în Suceava și Iașĭ. Astfel el boteză pe fiul săŭ din căsătoria a doua cu o foarte frumoasă

Cerchesă, rudă a Hanuluĭ, Ştefan. Ştefăniţă şi ajunse Domn. Boala lîngoriĭ, de care murise Ştefan al luĭ Petru-Vodă, stînse şi pe Ştefan fiul luĭ Vasile Lupu, pe acest tinerel Ştefan-Vodă al optulea.

După el şi înnainte de dînsul veniră boierĭ de ţară, ca Istrati-Vodă Dabija, un bun bătrîn beţiv, ca Vodă Petriceicu, care se chema Ştefan poate după numele luĭ Ştefan Lupu, un om vioiŭ, războinic, iubitor de creştinĭ, — al noulea Ştefan-Vodă, care peri în pribegie fără nădejde, la Polonĭ. Apoĭ Cantemir-Vodă bătrînul, un ostaş cumpănit în hotărîrile sale, şi fiiĭ luĭ, Antioh şi Dumitru, care chemă pe Ruşĭ în 1711 împotriva Turcilor şi fugi odată cu dînşiĭ, fără să maĭ vadă Moldova, căreia-ĭ făcu cea maĭ mare cinste cu scrierile sale; Mihaĭ Racoviţă, care dădu celuĭ de-al doilea fiŭ al săŭ numele mare de Ştefan: Ştefan Racoviţă nu ajunse a domni în Moldova şi muri, încă tînăr, de beţie, în a doua jumătate a veaculuĭ al XVIII-lea, ca Domn muntean.

Între eĭ se vede o clipă Iliaş fiul luĭ Alexandru Iliaş şi ultimul coborîtor al luĭ Ştefan-cel-Mare. Trăit între Grecĭ, dintre cari a fost de sigur şi mama şi bunica sa, el ştia abia româneşte şi a murit bătrîn, sărac, uitat, între Greciĭ din Constantinopol.

Greciĭ aceştia, oamenĭ sigurĭ pentru Turcĭ, ajung a stăpîni moştenirea luĭ Ştefan-cel-Mare. Mavrocordăteştiĭ, cari se coboriaŭ dintr'o fată a luĭ Ale-

xandru Iliaş, Casandra, mama Sultaneĭ, soţia luĭ Alexandru Mavrocordat, Tălmaciul Porţiĭ; Ghiculeştiĭ, al căror bunic, Grigoraşcu, ţinuse pe Maria Sturdza. Şi unul şi altul din aceste neamurĭ aveaŭ o obîrşie romănească în parte. Callimachiĭ, cari începură a domni pe la 1750, eraŭ coborîtoriĭ Orheianuluĭ Calmăşul şi aĭ uneĭ Cîmpulungence.

Numaĭ pe urmă, după 1774, veniră Grecĭ curaţĭ, printre vlăstarele nouă din cele treĭ neamurĭ înrudite cu poporul romănesc saŭ pornind de-a dreptul din el. E vremea cînd se înnalţă asupra noastră familiile: Ipsilanti, Moruzi, Suţu, Carageà, Hangerli. Vremĭ grele, în care toată povara Împărăţieĭ turceştĭ slăbite, scăzute, putrezite, dar din ce în ce maĭ lacome, apasă pe umeriĭ ţeranuluĭ romîn. Ţara fu ruptă în bucăţĭ, ca trupul luĭ Ion-Vodă: Austria luă în 1775 Bucovina, cu Scaunul sfînt al Suceveĭ şi mormîntul sfînt al Putneĭ, iar Rusia, în 1812, Basarabia, cu Hotinul, cu Soroca, cu pădurile din Lipnic, marture ale lupteĭ luĭ Ştefan-cel-Mare cu Tatariĭ, cu cetatea din Orheiŭ, cu vadul din Tighinea, cu zidurile din Chilia şi Cetatea-Albă, — care nu s'aŭ maĭ întors nicĭ-odată la noĭ.

De la 1822 avurăm iarăşĭ Domnĭ de ţară, cari se păstrară pănă la Unirea Principatelor în 1859, cînd din Moldova şi Ţara-Romănească, două ţerĭ din Romînime, se făcu Romănia.

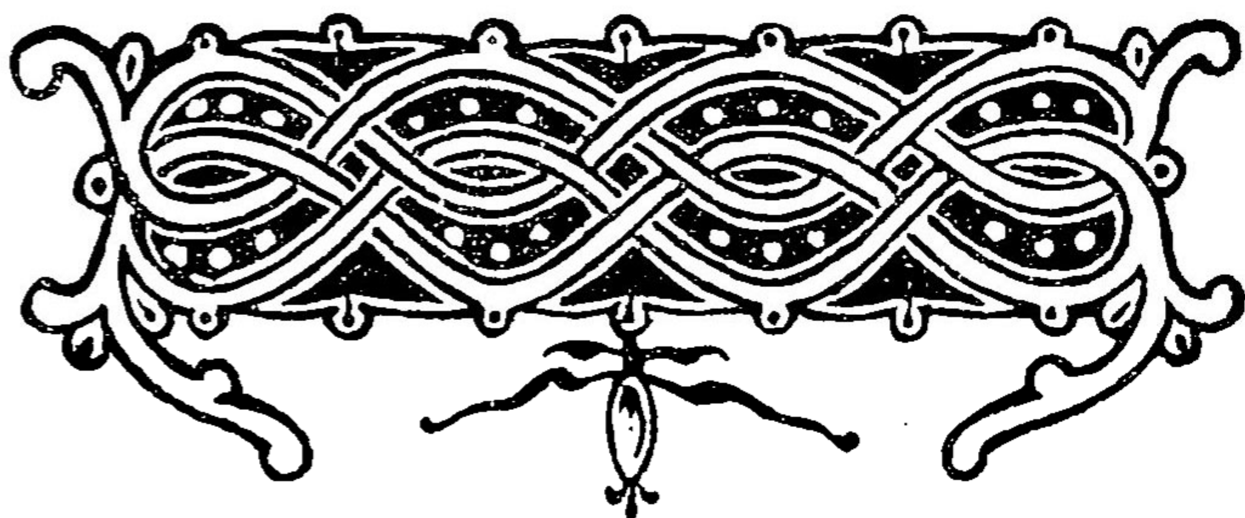
La 1877, patru sute de anĭ după luptele de la Podul-Înnalt şi Războienĭ, Romîniĭ, supt Principele

Carol, smulseră neatîrnarea lor, într'o nouă luptă biruitoare cu Turciĭ. În 1875, se pomenia un veac de la înstrăinarea Bucovineĭ, și Romînimea venită din toate unghiurile locuite de dînsa îngenunchiase în 1871, cu toată cuviința tristă a celuĭ ce se închină strămoșilor pe pămînt străin, înnaintea mormîntuluĭ luĭ Ștefan-cel-Mare, la împlinirea de patru sute de anĭ de la clădirea Putneĭ.

În 1881 se proclamâ Regatul romănesc. O conștiință nouă străbătea întreg poporul nostru, și de atuncĭ ea se întărește necontenit. Și această conștiință, uimită de focul orbitor al luĭ Mihaĭ Viteazul, cere sfaturĭ de întemeiere înțeleaptă de la cellalt străbun, de la Ștefan-cel-Mare.

CARTEA VII.

AMINTIREA LUĬ ŞTEFAN-CEL-MARE

I.

Ştefan-cel-Mare la cronicarĭ.

Cărturariĭ n'aŭ ştiut să vorbească după cuviinţă despre faptele luĭ Ştefan, căruia-ĭ datoriaŭ însă putinţa de a scrie în ţara lor şi pe limba lor. În puţinul pe care l-aŭ scris eĭ, cronicarĭ ce înseamnă aniĭ Domnilòr, scriitorĭ bisericeştĭ şi, tîrziŭ de tot, cîntăreţĭ, se află foarte puţin despre marele Voevod. Sufletele rătăciaŭ aproape de pămînt în vremurĭ de întunerec şi de neîncredere, în vremurĭ nerecunoscătoare şi obosite, şi scrisul nostru nu se putea ridica până la înnălţimea Luĭ.

Cînd, pe vremea luĭ Vasile Lupu, Vornicul Grigore Ureche prefăcu în româneşte spusa săracă a vechilor letopiseţe slavoneştĭ, el se pricepu numaĭ să înnădească pe lîngă dînsa unele din veştile ce se cuprindeaŭ în povestirile bogate şi amănunţite ale trecutuluĭ altor neamurĭ. Despre locurile unde s'aŭ fost dat luptele, despre cetăţile de Scaun, despre

bisericile înnălțate din porunca luĭ Ștefan aproape în fiecare oraș al Moldoveĭ, el nu poate să spuie nimic. Ce pune el în scris, nu-l încălzește decît foarte rar și foarte slab, și cugetările luĭ sînt maĭ mult gîndurĭ de morală bisericească. Abia la sfîrșit dă el drumul condeiuluĭ săŭ greoiŭ și stîngaciŭ ca să spuie că Ștefan — al căruĭ chip adevărat îl putem deslușì numaĭ foarte neguros din zugrăvelĭ de cărțĭ sfinte, care daŭ totdeauna oamenĭ frumoșĭ cu ochiĭ marĭ și plete lungĭ bălane —, că Ștefan era «om nu mare de stat», că era «mînios și degrabă vărsa sînge nevinovat», trimețînd din căldura ospețelor de-a dreptul la moarte fără nicĭ-o judecată, el, bunul judecător. Încolo Ureche nu maĭ mărturisește despre eroul de la moartea căruia trecuseră ceva maĭ mult de o sută de anĭ, decît că avea acea vitejie măiestrită și îndărătnică pé care o vedem de alminterea și din desfășurarea războaielor luĭ.

Cîțĭ aŭ maĭ scris povestea trecutuluĭ moldovenesc s'aŭ mulțămit să întregească după scriitoriĭ străinĭ : Leșĭ și Ungurĭ, izvodul bătrîn al luĭ Ureche. Numaĭ Ioan Neculcè, înjghebînd după alțĭ cincĭzecĭ și maĭ bine de anĭ o istorie bătrînească a Moldoveĭ mergînd pănă în zilele sale, culege cîte ceva din gura poporuluĭ despre cel maĭ mare dintre vechiĭ Domnĭ neatîrnațĭ și maĭ lămurește cîte ceva și din partea luĭ : precum, despre darea Bugeaculuĭ de către Ștefan în mîna Turcilor (ceia ce s'a întîmplat numaĭ în 1538), despre păharul de iasp și arcul cu vîrtej ce le-a dat mănăstiriĭ

Putna, unde aŭ stat, în turnul de de-asupra porțiĭ, până la Cazaciĭ prădalnicĭ de supt Domnia luĭ Constantin Cantemir și până la egumenul doritor de petrecerĭ, care, la o benchetuială cu oameniĭ domneștĭ, a stricat la beție minunea de păhar, «ce era în chipul marmureĭ albe și a farfurieĭ». Tot el se face a ști că Regele Casimir ar fi dat luĭ Tăutu cîndva Ținutul pentru care Ștefan se lupta cu Poloniĭ.

Dimitrie Cantemir, marele învățat de pe acest timp, nu înțelege și nu iubește pe acela către care trebuiaŭ să se îndrepte cu deosebire ochiĭ unuĭ Domn moldovean ca dînsul, care doria să înnoiască pentru țara sa trecutul de liniște și de mîndrie. Istoriciĭ din Ardeal, cari se iviră în a doua jumătate a veaculuĭ, nu coborîră nicĭ-unul din eĭ asupra luĭ maĭ ales dragostea ce o aveaŭ pentru neamul romănesc întreg, pe care voiaŭ să-l înnalțe strălucitor, curățit de rugina trecătoare a clevetitorilor, în lumina prețuiriĭ tuturora. Poețiĭ de pe atuncĭ eraŭ deprinșĭ a scrie, după modelurĭ franțuzeștĭ maĭ ales, micĭ flecăriĭ sunătoare și bine gătite, asupra iubirilor ușoare și legăturilor puțin trainice și adevărate dintre oamenĭ. Trecutul nostru a fost maĭ totdeauna închis acestor cavalerĭ de ietac, maĭ lungĭ în bărbĭ decît în gîndurĭ, și unul dintre dînșiĭ, Mateĭ Milo, a cutezat — în nepriceperea și ușurința luĭ — să apropie pe Alexandru-Vodă Moruzi, un Fanariot cu anul al Turçilor, de măreața umbră argintie a luĭ Ștefan străbunul.

II.

Panegiricul luĭ Ştefan-cel-Mare.

Dar în a doua jumătate a veaculuĭ al XVIII-lea duhul sfînt al iubiriĭ pentru trecutul mare se coborî asupra unuĭ călugăr care a fost cel d'intăiŭ cîntăreț al luĭ Ștefan-cel-Mare.

El trăia în Putna chiar, în ctitoria luĭ Ștefan, care-șĭ dormia somnul cel veșnic între zidurile eĭ. Aceste ziduri suferiseră multe, din aniĭ îndepărtațĭ cînd le înălțase spre nestînsă pomenire voința cucernică a biruitoruluĭ. Pe vremea luĭ chiar, frumoasa clădire arsese odată pănă la pămînt, în 1484, în primăvara anuluĭ cînd Sultanul răpi Moldoveĭ — Ștefan va fi văzut în acest pojar nimicitor, care alesese mănăstirea luĭ printre toate celelalte, o prevestire — Chilia și Cetatea-Albă [359]. Ea se înnălță însă peste cîtăva vreme tot așa de falnică, și daniile o împodobiră și o îmbogățiră pănă la moartea întemeietoruluĭ, care se odihni în cuprinsul eĭ. Peste ceva maĭ mult de un veac, cînd Moldova era supusă Turcilor și răŭ apărată de Domnĭ cari se strecuraŭ ca niște umbre trecătoare, hoțĭ din Bîrgăŭ, în Ardeal — să credem maĭ curînd Ungurĭ decît Romînĭ —, se năpustiră asupra Putneĭ, din care luară tot ce se putea lua și încărca pe caiĭ ce adusese cu dînșiĭ: «argintul și sculele mănăstireĭ toate, carile aŭ fost făcute de ceĭ Domnĭ bătrînĭ», scrie cu tînguire Domnul de atuncĭ, tot un Ștefan, Tomșa al doilea [360]. Venind cu Cazaciĭ

şăĭ sălbatecĭ în ajutorul luĭ Vasile Lupu, aruncat din Scaun de Logofătul săŭ, — fiorosul tînăr Timuş Hmilniţchi, ginerele Domnuluĭ Moldoveĭ, se întări în Suceava, şi ostaşiĭ săĭ nesăţioşĭ se răpeziră pănă la Putna, pe care o stricară cu totul, după ce o despoiaseră: Logofătul învingător, Gheorghe-Vodă Ştefan, începu din noŭ lucrul bisericiĭ, pe care n'avu însă mulţămirea de a o vedea isprăvită, căcĭ ea se sfinţi abia supt Istrati Dabija, în 1661 [361]. Cînd, la sfîrşitul acestuĭ veac, se începu pentru zecĭ de anĭ lupta cea mare dintre Turcĭ şi Leşĭ, aceştia din urmă se aşezară în mănăstirĭ, în care eĭ vedeaŭ numaĭ cetăţĭ de apărare şi stăpînire: un Romîn trecut, de dorul Domnieĭ, la Polonĭ, Davidel, porunci din mănăstirea Putneĭ, care avu să sufere nespus de mult pe urma unor astfel de oaspeţĭ necredincioşĭ şi lacomĭ, pentru cari şi crucea răsăriteană şi mormîntul luĭ Ştefan-cel Mare eraŭ de o potrivă un lucru de batjocură [362]. Poate atuncĭ se scormoni mormîntul luĭ Ştefan, care fu găsit maĭ tîrziŭ fără nicĭ o podoabă pe fărîmăturile oaselor sale: Romînĭ şi creştinĭ de legea răsăriteană n'ar fi cutezat de sigur să tulbure, fie şi pentru a căuta podoabe nouă icoanelor, pacea unuĭ mormînt ca acesta.

Egumenĭ prea bucuroşĭ de mese marĭ, ca Misail Chisăliţă, cel ce strică la petrecerĭ păharul lăsat de Ştefan-cel-Mare, scăpîndu-l din degetele sale slăbite de băutură, grăbiră pustiirea minunatuluĭ lăcaş de odinioară [363]. Pe la 1750, turnul de la poartă

se pleca spre pămînt, străbătut de crăpăturĭ adîncĭ, zidul de prin prejur nu maĭ îndepărta pe nimenĭ, peste trapezăriile dărîmate și pivnițile umplute cu țerna părăsiriĭ creșteaŭ copacĭ vînjoșĭ; biserica n'avea acoperămînt și rănĭ de moarte îĭ crestaŭ părețiĭ; călugăriĭ se risipiseră maĭ toțĭ, căutînd adăposturĭ maĭ sigure.

Atuncĭ norocul aduse pe Scaunul de Mitropolit al Moldoveĭ pe călugărul Iacov din Putna, un om sfînt. El cheltui pentru înnoirea desăvîrșită a Putneĭ toată agonisita vițiĭ sale, și se făcu astfel al treilea ctitor al eĭ. Cînd un Domn care voia să aibă lîngă sine pe fratele săŭ ca Mitropolit, îl sili să plece, Iacov se întoarse la Putna, de unde pornise, și fu îngropat, peste mulțĭ anĭ de zile, aice.

Ajutorul de căpetenie al luĭ Iacov era un învățat călugăr, cunoscător și de slavonește, Vartolomeĭ Măzăreanu. Îĭ plăceaŭ de o potrivă cărțile bisericeștĭ și povestirea întîmplărilor viforoase ale Domnilor de de mult. Maĭ ales de cînd Iacov îl trimesese în Rusia ca să aducă de acolo tipăriturĭ pentru mănăstirea amîndurora, Vartolomeĭ îșĭ cheltuia vremea cu tălmăcirea unor tipăriturĭ ca acestea, cu prescrierea de letopisețe și alcătuirea de condicĭ ale hrisoavelor de danie și întărire păstrate prin deosebitele mănăstirĭ. Astfel ajunse el să stăpînească pe deplin limba înflorită a laudeĭ sfinților și cunoștința unuĭ timp pe care toate îl amintiaŭ în Putna, cu toate dărîmăturile și înnoirile.

Pe la 1762, Arhimandritul Vartolomeĭ ajunse și egumen al Putneĭ, în locul luĭ Pahomie [364]. În Rusia el auzise preoțĭ și călugărĭ meșterĭ în cuvîntare lăudînd înnaintea mulțimilor smerite, în ziua hramuluĭ, viața ctitorilor vrednicĭ de pomenire. Astfel lăudă și el într'o zi de 2 Iulie, între 1762 și începerea războiuluĭ apropiat dintre Rușĭ, spre cari mergea inima luĭ de călugăr, și Turcĭ, în cari vedea niște păgînĭ făcătorĭ de răŭ, — pe Ștefan-cel-Mare.

Cuvîntul, de o mare frumuseță, e foarte întins, și se împarte în treĭ părțĭ, care laudă pe rînd vitejia, dreptatea și iubirea de Dumnezeŭ a luĭ Ștefan în vorbe ce se înșiră ca o cunună de mărgăritare pentru fruntea străbunuluĭ. El zugrăvește pe Sfîntul Moldoveĭ așa cum a fost în adevăr, ca pe un viteaz fără trufie, «cu picioarele de-apururĭ pe piatra ajutoruluĭ de sus», ca pe un întemeietor, căcĭ «însușĭ și pănă astăzĭ țara aceasta cu dreptele luĭ așezărĭ se ține», ca pe un cinstitor al cleruluĭ, care «pleca armele petrahiluluĭ». Înfierînd mîndria zădarnică a neamurilor marĭ, suciturile de șarpe ale lingușitorilor oploșițĭ pe lîngă Domniile nouă, și alte păcate ale timpuluĭ, Vartolomeĭ ajunge să se întrebe, cum se vor fi întrebat atîția cari auziaŭ povestirile poporuluĭ despre Ștefan saŭ rămîneaŭ gînditorĭ asupra sloveĭ letopisețelor: «Oare ne vom maĭ învrednici și noĭ a vă avè», voĭ, vremĭ ca acelea [365]?

Lauda luĭ Ștefan-cel-Mare nu se potrivia cu simțirea sfioasă și cugetarea umilă a unor timpurĭ îngenunchiate, care cutezaŭ să nădăjduiască mult maĭ

puţin decît atîta. Ca tot ce nu era de nevoie în biserică saŭ pe lîngă biserică, ea nu s'a tipărit, şi ea se află numaĭ în două manuscripte — dacă ele nu sînt chiar unul şi acelaşĭ —, aşa încît n'a avut nicĭ-o răspîndire [366].

III.

Ştefan-cel-Mare şi şcoala literară nouă.

A trecut apoĭ maĭ bine de jumătate de veac, şi numele luĭ Ştefan-Vodă nu s'a maĭ pomenit în scrise româneştĭ. Bucovina intrase în stăpînirea Austrieĭ, şi măsurile de orînduire a mănăstirilor luate de Împăratul Iosif hotărîseră că în mănăstirea Putneĭ vor locui numaĭ douăzecĭ şi cincĭ de călugărĭ, romînĭ şi, de-acuma 'nnainte, fireşte şi rutenĭ [367].

La 1812 se întorcea însă în Moldova Gheorghe fiul protopopuluĭ Lazăr Asachi, după ce învăţase în Roma multe lucrurĭ şi se încălzise de un foc patriotic pe care nu-l aveaŭ mulţĭ pe această vreme. Gheorghe Asachi era şi un poet, un puternic şi mîndru poet, care vorbi în versurĭ de lucrurĭ pe care cetitoriĭ le găsiseră pănă atuncĭ numaĭ în cărţile de istorie şi de limbă ale Ardelenilor, din care se trăgea neamul mameĭ luĭ.

Dar din avîntul tinereţelor luĭ Asachi nu rămase decît hărnicia. El tipări un chip al luĭ Ştefan-cel-Mare după acela de la Putna, făcut din noŭ în zile tîrziĭ; el înfăţişă într'un tabloŭ pe Ştefan dînd în clipa morţiĭ sfaturĭ înţelepte fiuluĭ săŭ; el cîntâ şi

în românește și în franțuzește — și foarte slab în amîndouă limbile — întîlnirea viteazuluĭ învins cu mamă-sa, neînvinsă, la Cetatea Neamțuluĭ, și atinse în Nuvelele sale istorice anumite împrejurărĭ din viața Voevoduluĭ. Dar nu-l înțelese și nu-l înfățișă nicĭ-odată după cuviință [368].

Tablourile luĭ Asachi sînt din 1833, poesia despre tăria de suflet a «Doamneĭ Elena» a fost tipărită în 1841 în revista luĭ Asachi, *Spicuitorul*, care ieșia în românește și în franțuzește pentru ca să răspîndească și în străinătate numele întemeietoruluĭ eĭ. La 1837, Mihaĭ Kogălniceanu, un om de o înnaltă și largă înțelegere, tipăria la Berlin o parte din *Istoria Romînilor* în franțuzește, care a fost însă cetită și de aĭ noștri. Peste treĭ anĭ, întors în țară, el începea să scoată la lumină izvoarele trecutuluĭ moldovenesc, în a sa *Archivă românească*. După alțĭ treĭ anĭ, Kogălniceanu se dovedia un mare cuvîntător, vestind de pe catedra sa de la Academia Mihăileană, — de unde fu arúncat jos îndată, de o Cîrmuire care nu putea face altfel —, evanghelia cea nouă de credință în neam. «Inima mi se bate cînd aud rostindu-se numele luĭ Alexandru-cel-Bun, luĭ Ștefan-cel-Mare, luĭ Mihaĭ Viteazul... Pentru mine bătălia de la Războienĭ are maĭ mare interes decît lupta de la Termopile, și izbînzile de la Racova și de la Călugărenĭ îmĭ par maĭ strălucite decît acele de la Maraton și Salamina, pentru că sînt cîștigate de către Romînĭ... Baia, un sat ca toate satele pentru

străinĭ, pentru Romînĭ are maĭ mult preț decît Corintul, pentru că în Baia, avanul rigă al Ungarieĭ, Mateĭ Corvinul, viteazul vitejilor, Craiul Crailor, cum zicea Sixt al IV-lea [Papa], rînit de sabia moldoveană, fu pus în fugă și uitâ drumul patrieĭ noastre!» [369].

În asemenea cuvinte nu se maĭ vorbise de zilele vechĭ ale Romînilor, și, ținîndu-se samă de deosebirea timpurilor, ele pot fi puse alăturĭ, întru mărirea luĭ Ștefan, cu laudele bisericeștĭ ale călugăruluĭ Vartolomeĭ din Putna. La 1845 începeaŭ să se împartă cele d'intăiŭ colĭ din marea și, pentru acea epocă, măreața culegere a *Letopisețelor*, din care se alcătuia, de la un bătrîn povestitor la altul, povestea Moldoveĭ luptătoare, chinuite și umilite: Ștefan părea că iese din mormînt, buciumîndu-șĭ isprăvile pentru a-șĭ îndemna urmașiĭ, din rîndurile cumpănite ale Vorniculuĭ Ureche, înnainte-mergătorul marturilor trecutuluĭ.

Atuncĭ Moldova văzu ce a fost, și fu cuprinsă de rușine și de jale. Pe cît îngăduia censura într'o țară stăpînită de Domn și de consulul rusesc, maĭ mare decît dînsul, toțĭ ceĭ ce-șĭ simțiaŭ chiemarea de a împărtăși prin scris frumos gîndurĭ sănătoase și folositoare, se închinară înnaintea străluciriĭ moarte a veacurilor voinice: și Alecu Russo, care nu uită pe «voiniciĭ ce dorm la Valea-Albă» și nu doria ca Ștefan să se întoarcă pe pămînt căcĭ s'ar da înnapoĭ de mînie înnaintea celor ce nu

maĭ aveaŭ sufletul luĭ şi nu-ĭ maĭ vorbiaŭ limba lucie ca un ascuţiş de sabie încercată; şi Costachi Negruţ (Negruzzi), şi poetul tinerimiĭ vioaie, încrezătoare şi setoase de luptă, Vasile Alecsandri[370].

Într'un calendar din 1845—după ce ieşise în parte *Letopisiţile*— Kogălniceanu saŭ Russo[371] scrie, zugrăvind lupta luĭ Ştefan la Baia: «Romînul îĭ atribuie tot ce-ĭ pare curios, mare, vitejesc şi chiar neînţeles. Orĭce cetate, orĭce zid, orĭce val, orĭce şanţ, întreabă-l cine l-a făcut: el îţĭ va răspunde: Ştefan-cel-Mare. Orĭce pod, orĭce biserică, orĭce fîntînă, orĭce curte saŭ palat vechiŭ, el le va raporta erouluĭ săŭ. Orĭce bunătate, orĭce aşezămînt ale căruia rămăşiţe maĭ trăgănează pînă astăzĭ, orĭce legiuire omenească, orĭce punerĭ la cale înţelepte, Ştefan-Vodă le-a urzit. În sfîrşit, acest Domn pentru Moldovenĭ resumă toate isprăvile şi instituţiunile făcute în cincĭ veacurĭ, de atîţia stăpînitorĭ».

IV.

Ştefan-cel-Mare în literatura poporuluĭ. Pomenirea luĭ în timpurile din urmă.

Poporul era întrebat decĭ şi el despre Ştefan-Vodă, după ce vorbiseră despre dînsul însemnările cărturarilor maĭ apropiaţĭ de dînsul. Ţeranul din munţĭ şi văĭ, din pădurĭ şi de pe malul apelor nu ştia nicĭ ziua luptelor, nicĭ aniĭ şi nicĭ veacul, căcĭ maĭ mariĭ luĭ cuprind maĭ multe veacurĭ,

nesfîrșit de multe, cu trupul lor de uriaș; el nu știa nicĭ numele boierilor, sfetnicilor, Doamnelor și iubitelor care nu luaseră loc lîngă dînsul înnaintea lumiĭ; el nu putea să deosebească o luptă de alta, ba nicĭ-un dușman de cellalt; el nu văzuse nicĭ-un hrisov de la marele judecător, nu ajungea să-șĭ însemne nicĭ-una din datinele la începutul cărora stătuse voința luĭ; nu cetise măcar una din pisaniile ce stăteaŭ în fruntea bisericilor durate în ceĭ patruzecĭ și șepte de anĭ de Domnie.

El știa atît, în marea luĭ nenorocire și în adîncul luĭ întunerec, pănă la care ajungea însă, cu mîngîiere și făgăduielĭ, o rază bună din acel veac mare, că neamul săŭ a dat cîndva, — dăunăzĭ, peste treĭ sute de anĭ saŭ cu o mie alțiĭ în urmă, — un om minunat, un sfînt cum nu maĭ poate răsări altul: el era izvorul a toată vitejia, el era fîntîna tuturor dreptăților, el era marea bunătăților. Pămîntul Moldoveĭ nu fusese al luĭ numaĭ atuncĭ cînd oameniĭ de de mult îl putuse vedea; el rămăsese al luĭ în veciĭ vecilor, cu toțĭ oameniĭ ce se îngropaŭ pe rînd, și, în clipe grele, suspinul și rugăciunea se suiaŭ la dînsul ca la Dumnezeŭ: «Săracul Ștefan-Vodă, unde-ĭ să vadă?! [372]».

Poporul, înnaintea căruia stătuseră largĭ deschise ușile luĭ, îl chemase la dînsul prin povestea luĭ iubitoare, care născocia înlocuind adevărul de care n'avea nicĭ-o știință: Ștefan nu fusese fecior de Domn, ci copilărise între băiețașiĭ și băietaniĭ satelor, și se arătaŭ la Borzeștĭ, în Ținutul Bacăuluĭ, unde i

se înnălța frumoasa biserică, locurile care-ĭ văzuseră jocul de vitejie. Învîrtise în mînĭ ca ale Făt-Frumosuluĭ care glumește cu armele grele ale zmeilor, un buzdugan ieften, tăiat din trunchiurile străvechĭ ale codruluĭ. El străbătuse în peșterĭ ca să ucidă urșiĭ, așa precum alțiĭ de vrîsta luĭ prindeaŭ fluturiĭ strălucitorĭ de-asupra florilor pajișteĭ. Meșteșugul luptelor cu oameniĭ răĭ îl învățasė de la arhangheli trimeșĭ de Dumnezeul ce plînge de suferințile săracilor, și, ca să nu sperie pe copil cu penele lor de aur orbitor, eĭ se făcuseră a fi doĭ moșnegĭ, adecă doĭ moșnegĭ de la țară, cu căciulile nalte și drepte, cu pletele și barba căzînd în valurĭ de argint, cu ochĭ cari văd adînc în amintirile zilelor moarte, cu vorba cuminte și înceată, venind totdeauna de foarte departe, — așa niște moșnegĭ cum va fi fost sus pe Scaunul de aur în hainele-ĭ de mătasă încheiate cu pietre scumpe Vodă Alexandru-cel-Bun.

Cînd s'a făcut mare și a început luptele luĭ drepte și bune, nicĭ-un colț de țară n'a rămas nesfințit de biruințile luĭ saŭ de suferințile cu care le plătia. În scorburile acelea marĭ de lîngă Baia s'a adăpostit el, singur-singurel în codru, pîndind pe Ungurĭ menițĭ peiriĭ. Scările acelea tăiate în stîncă aŭ fost făcute pentru dînsul, care căuta vîrful munteluĭ. Colo la Voronețul din Bucovina, la Dobrovățul din Vasluiŭ, a stat el la ușa sihastruluĭ ce se ruga pentru toțĭ oameniĭ și de la care voià sfatul cel maĭ bun ca să mîntuie țara, aĭ căreĭ apă-

rătorĭ periseră: sihastrul l-a primit în chilie, i-a dat învățătura dorită și i-a arătat prin luminile minunate ce se iviaŭ în paltiniĭ păduriĭ, în ce loc trebuie să se ridice mănăstirea de mulțămită. La Podul-Înnalt se arată cetatea luĭ, fundătura unde s'aŭ grămădit Turciĭ bătuțĭ, beciul luĭ săpat în pămînt; podul de colo se zice al Harapuluĭ pentru că un Pașă din Arabia depărtată a căzut în acel loc, mușcînd de durere pămîntul străin. Lîngă Bozieniĭ Neamțuluĭ, pădurea ce a dăinuit pănă dăunăzĭ a fost aceia în care s'a odihnit Ștefan după nenorocirea fără umilință de la Războienĭ. La Cozmin se știe unde s'a risipit codrul asupra dușmanilor, cari nu maĭ sînt Leșiĭ, ci Turcĭ adevărațĭ, aceia de cari Ștefan a scăpat țara. Dincoace aŭ fost vrăjițĭ Tatariĭ cu fuioare fermecate și norĭ de fum, și tăiațĭ pănă la unul. Cazaciĭ aŭ fost nimicițĭ la gîrla Cazaculuĭ. La Ciortăreĭ, de unde era poate boierul săŭ Andreico Ciortorovschi saŭ Ciortoreanul, a dat Dumnezeŭ o pîclă de a putut să răpuie Ștefan pe păgînĭ. Ceĭ șepte munțĭ din Vrancea aŭ fost dăruițĭ de Ștefan la șepte voinicĭ, pe cari mama lor bătrînă ĭĭ dăduse pentru luptele cele nouă, și numele lor era scris în slovele de pe masa de piatră «a luĭ Bucur». Cutare cruce de la fîntîna din acelașĭ Ținut al Putneĭ mărturisește că acolo și-a dat sufletul, la picioarele stăpînuluĭ săŭ, ciobanul care colindase țara întreagă culegînd ostașĭ pentru Vodă, rămas fără tovarășĭ. Dincoace Ștefan a învins pe strașniciĭ Căpcăunĭ, cu cari se putea pune numaĭ unul

ca dînsul. Aceasta-ĭ, lîngă Cotnarĭ, saŭ în Bucovina, Dumbrava-Roșie, unde Leșiĭ aŭ asudat sudoare de sînge supt bice și strămurărĭ arînd pentru codrul de stejarĭ cu frunza roșie și răsunetele de gemăt. Oasele acelea înfipte în măruntaiele rîpeĭ pe care o spală apele mînioase ale Siretiuluĭ de primăvară, sînt oase de dușmanĭ, pe cari i-a răpus brațul luĭ Ștefan. Valea Groazeĭ a văzut spaima Turcilor strînșĭ de arma luĭ răzbunătoare. La Poiana Dealuluĭ-Mare se văd cetatea și șanțurile prin care aŭ crezut în zădar Tatariĭ că se pot apăra de acelașĭ ascuțiș de sabie. La Sîngerĭ el a vărsat, pe dreptate, acel sînge mult ce se pomenește în numele loculuĭ. Din *cerdacul* de lîngă Hușĭ, el a pîndit în zare, peste Prut, mersul Tătărimiĭ pustiuluĭ. În stîncile de la Ștefăneștĭ, care ar fi întemeiat fără îndoială de dînsul, Ștefan și-a ascuns mama, care se pomenește la Cetatea Neamțuluĭ, și Domnița, în cămărĭ închise cu ușĭ de fier. În Cotnarĭ ca și în Dobrogea se povestesc luptele luĭ cu Doamna Catalina, care a pus să se facă fîntînĭ pentru drumețĭ în margenea drumuluĭ mare. Movila aceia din Vasluiŭ care se zice a luĭ Burcel, a fost dată de prietenul săracilor unuĭ biet om nevoiaș care chiuia în auzul luĭ arînd Duminneca, pe vremea slujbeĭ, cu boĭ de împrumut. Toate satele vreaŭ să se tragă din strămoșĭ dăruițĭ de Ștefan pentru vitejie. Unde n'a măritat el fete fără avere, unde n'a făcut el bisericĭ și cetățĭ și fîntînĭ răcoritoare? În care Ținuturĭ nu se cîntă vre-o

iubire a frumosuluĭ Vodă Stefăniță care coboară pe neștiute inelul săŭ de aur în cofița fetelor ce daŭ să beie străinuluĭ frumos?

Tot ce a fost pe acest pămînt se topește în lumina luĭ.

Se știe că el a murit și că pe mormîntul luĭ a ars treĭ zile și treĭ nopțĭ o lumină pe care n'o aprinsese nimenĭ. Dar moartea nu i-a luat simțirea, și, cînd neamul luĭ sufere, strămoșul plînge în mormîntul săŭ. Plînge, căcĭ nu se poate mișca, dînd la o parte povara grea a marmuriĭ albe. Dar odată și odată el va învinge prin puterea strașnică a dureriĭ sale nemărgenite. Întâiŭ sabia-ĭ va răsări din groapă, floare de oțel, vestind «războiul cel mare», care va da dreptate neamuluĭ romănesc. Apoĭ însușĭ va ieși în vederea dușmanilor îngrozițĭ, călare, înnarmat, săgetînd ucigător din ochiĭ săĭ strașnicĭ, limpezițĭ de ceața morțiĭ îndelungate. Oastea luĭ, va fi el. Și sîngele se va sui până la coamele cailor, și poporul luĭ Ștefan-cel-Mare va avea atuncĭ pretutindenĭ pace și fericire. Iar el se va culca iarășĭ în mormîntul luĭ de la Putna, dormind acum cu drepțiĭ.

Cărturariĭ aveaŭ de unde culege fapte și poveștĭ pentru a slăvi numele luĭ Ștefan: *Letopisițele* li stăteaŭ înnainte, și de pe la 1850 se tipăriaŭ tot maĭ multe cîntece ale poporuluĭ, se cercetaŭ tot maĭ mult spusele luĭ despre timpurile bătrîne.

Dar eĭ n'aveaŭ nicĭ puterea de simțire, nicĭ bo-

găția de închipuire, nicĭ învățătura și nicĭ adevărata dragoste de țară care ar fi trebuit pentru ca un vrednic prinos să vie și din partea lor. Aceasta trebuie s'o spunem.

Se vede și din următoarea împrejurare :

În 1856, Archimandritul de la Putna, care și el va fi cetit *Letopisețele*, căpătă de la Cîrmuirea austriacă voia a deschide mormintele din Putna pentru a da în sfîrșit luĭ Ștefan cinstea ce i se cuvenia, pentru a ridica din adîncurile mucede ale pămîntuluĭ scormonit de tălharĭ din alte neamurĭ, rămășițele luĭ sfinte.

Ceremonia se începu în ziua de 12 Novembre din acel an.

După ce se descoperiră pe rînd oasele Marieĭ, fata a doua a luĭ Ștefan, ale Marieĭ soția luĭ Petru Rareș, ale luĭ Bogdan Orbul, ale luĭ Ștefan-cel-Tînăr și ale unuĭ mort domnesc necunoscut, se ajunse peste patru zile la mormîntul ctitoruluĭ, așezat în mijlocul bisericiĭ, la dreapta, în locul de cinste.

O lespede groasă, lucrată cu dalta, fu găsită întăiŭ de săpătoriĭ carĭ se lăsaŭ și eĭ stăpîniți de evlavia ce cuprindea pe toțĭ ceĭ de față, chiar și pe străinĭ. Mormîntul se boltia dedesupt. Opt țeranĭ ridicară lespedea, pe cînd soborul își înnălța cîntările, rugîndu-se pentru strălucitul mort.

Se găsi ce lasă în urmă o strecurare de patru sute de anĭ aproape: capul păstrat în cea maĭ mare parte și fărîmăturĭ de oase între surcelele sicriuluĭ și petecile mantieĭ; odoarele: cununa,

nasturiĭ, inelele, sabia le luaseră hoțiĭ. Atîta se păstrează astăzĭ în mausoleul ce s'a ridicat pe urmă luĭ Ștefan [373].

Răsunetul fu foarte slab în Bucovina, în Moldova și nu răzbătu în alte părțĭ ale Romînimiĭ. Se vorbi totușĭ încă în Octombre de ridicarea uneĭ statuĭ în Iașĭ, dar îndemnătorul, Caimacamul de atuncĭ al Moldoveĭ, Toderiță Balș, era un dușman al Uniriĭ, și el vorbia de Ștefan-cel-Mare pentru a înteți patriotismul *moldovenesc* al Moldovenilor, în paguba patriotismuluĭ romănesc. Se găsiră maĭ tîrziŭ ziare maĭ deslușite, care lăudară între toate faptele luĭ Ștefan luptele luĭ cu Radu-cel-Frumos și ceĭ doĭ Basarabĭ, din care făcură războaie cu Munteniĭ, ceia ce n'aŭ fost [374].

Iar literatura tăcu.

Numaĭ cînd studențiĭ din Viena, membriĭ Junimiĭ de acolo, îndemnară, cu Eminescu și Slavicĭ în frunte, la o sărbătorire a luĭ Ștefan la Putna, cu prilejul hramuluĭ al patru-sutelea de la întemeierea mănăstiriĭ, numaĭ atuncĭ amintirea erouluĭ stoarse luĭ Alecsandri două poesiĭ slabe, cu desăvîrșire recĭ, care fură cîntate înnaintea mormîntuluĭ acoperit cu panglicĭ tricolore și cu florĭ din partea Romînilor din toate părțile. Cu un an înnainte, Alecsandri povestise într'un poem lupta de la Dumbrava-Roșie, o lucrare din cele maĭ bune ale sale, plină de versurĭ răsunătoare, pe care din nenorocire le

tot întrerup altele, maĭ puțin îngrijite. În ea se vorbește, fără cunoștința adevăruluĭ faptelor, de luptele ce s'aŭ putut încleșta între boieriĭ noștri și fruntașiĭ Polonilor. Țeraniĭ sînt uitațĭ cu totul, fiiĭ codrilor cari cîștigară marea biruință din codru. Poemul s'a vîndut pentru ajutárea rîniților din Franța, unde învățase și trăise mulțĭ anĭ din viața sa cîntărețul luĭ Ștefan-cel-Mare [375].

De baladele maĭ vechĭ, ale luĭ Bolintineanu aproape nu maĭ e nevoie să se vorbească: nimenĭ n'a iubit maĭ mult pe Ștefan prin ele [376].

Ce-a fost maĭ bun în serbarea de la Putna rămîne discursul, de o mare înnálțare de cuget, bogat în icoane nouă și în gîndurĭ adîncĭ și cumințĭ, al studentuluĭ A. D. Xenopol. Istoricul de maĭ tîrziŭ al Romînilor a scos din viața luĭ Ștefan învățăturĭ folositoare, ca acelea de a face «unirea prin gînd și inimă» înnainte de a urmări visurĭ marĭ, de a întemeia o cultură adevărat romănească, și cît se poate de neatîrnată, în care să se înfrățească toțĭ Romîniĭ, de a nu pripi lucrurĭ marĭ carĭ vin de la sine altfel și care, dacă li se face silă, pier ca iubitul Psicheĭ, picurat de untdelemnul candeleĭ ce se apropiase fără îngăduire de fața luĭ cînd dormia; de a «nu ne înșela asupra stăriĭ în care ne aflăm, de a nu ne orbi noĭ înșine prin lingușirĭ și înnălțărĭ peste aceia ce sîntem în adevăr» [377]. Sfaturĭ a căror nevoie se simte din nenorocire și astăzĭ, după aproape patruzecĭ de anĭ!

O statuie a luĭ Ștefan-cel-Mare s'a innălțat la Iașĭ abia în 1883. O făcuse un meșter străin, și a făcut-o răŭ, cum nicĭ nu se putea altfel, căcĭ numaĭ cine face parte dintr'un popor iĭ poate înțelege în adevăr eroiĭ, iĭ poate iubi și li poate da viața bronzuluĭ, a marmuriĭ, a picturiĭ saŭ a cînteculuĭ. Între cuvîntările rostite atuncĭ aŭ fost și de acele care n'aŭ ținut seamă de sfaturile înțelepte pe care le dăduse studentul Alexandru Xenopol celor maĭ bătrînĭ decît dînsul la 1871.

Iar în literatura romînească a fost o tăcere....

Afară de marele poet Eminescu: cunoscător desăvîrșit al poporuluĭ, al trecutuluĭ, minte adîncă și bogată, inimă cuprinzătoare, de la care pornise și gîndul serbăriĭ din 1871. Dar în Iașiĭ înstrăinațĭ, în mijlocul mariĭ serbărĭ oficiale, el s'a lăsat furat de gîndurĭ triste, și, unde era să se înnalțe imnul mîndru către cerurĭ, de pe buzele-ĭ îngălbenite zbură duioșia deznădăjduită a uneĭ doine de plîngere și răzbunare [378].

Vor ști poețiĭ, scriitoriĭ de astăzĭ să dea glas iubiriĭ nemărgenite cu care, de patru veacurĭ, miile de miĭ ale poporuluĭ aŭ încunjurat, și maĭ departe decît hotarele Moldoveĭ, chipul de viteaz bun, cuminte și sfînt al celuĭ maĭ mare om ce s'a ridicat dintre Romînĭ? Se vor înfrăți eĭ înnaintea acestuĭ altar, măcar pentru clipa în care se în-

nalță liturghia recunoștinții de marile mulțimĭ care nu pot nicĭ să vorbească, nicĭ să cînte?

Nu prin silințĭ răzlețe, ci prin buna înțelegere la lucrul harnic, se întemeiază învățătura, cultura unuĭ popor, care e vitejia de astăzĭ, și la această muncă locul cărturarilor e în frunte, — ca să îndemne și să îndrepte.

NOTE

1 V. Iorga, *Studiĭ şi documente*, VII, p. 168.

2 Pentru care, Cneajna, Cheajna, v. *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, VII, pp. 377-9.

3 Pentru căsătoriile şi copiiĭ luĭ Alexandru, v. *Studiĭ şi doc.*, VI, pp. 625-6.

4 V. actul din *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, VII, pp. 370-2, care nu poate fi însă din 1432 (6940), ci din 1433 (6940). Cf. *Studiĭ şi doc.*, VI, pp. 651-3.

5 V. *Studiĭ şi doc.*, III, p. XIV; Bogdan, *Documente şi regeste*, p. 25 şi urm.

6 Pentru moşia Tulova, v. *Studiĭ şi doc.*, VII, p. 181.

7 V. numele lor în actul din 16 Septembre 6944.

8 1442-3. *Archiva istorică*, I[1], 123; Ulianicki, *Materiale*, p. 61.

Actul din 29 Novembre 6951, Suceava, al luĭ Ştefan, e din 1443, nu din 1442 (Ulianicki, p. 60, nº 53b).

9 Cîteva lunĭ după orbirea luĭ Ilie, Ştefan, care se afla în Roman la acea dată de 25 August 1443, împreună cu fratele săŭ Petru, poate aduce înnainte numaĭ mărturia boierilor Neagoe, Hudicĭ, Duma Vornicul, Negrilă, Coste Vistiernicul, Sima Logofătul (Bibl. Ac. Rom., 1/LI). În asigurările date de Ştefan Braşovenilor la 1-iŭ Mart 1444 (copie în Bibl. Ac. Rom.), el spune că aceştia «usque modo audacter non estis ausi cum bonis vestris Moldaviam subintrare».

10 Ulianicki, p. 70, nº 64.

11 Între documentele latine de la Braşov e şi unul din 28 Maiŭ, Vasluiŭ, fără an, prin care «Ştefan-Vodă» asigură pe Braşovenĭ că vor putea merge de acum în pace prin Moldova, căcĭ el a încheiat lupta cu «fratele săŭ Petru Voevod», care se aruncase asupra luĭ.

12 *Arch. ist.*, I[1], p. 123.

13 *Arch. ist.*, I[1], pp. 113, 153 (April 1448, Pobrata: începutul Domnieĭ luĭ); Ulianicki, p. 70 şi urm.; Bogdan, *Doc. slavo-rom.*, pp. 51-2. Din compararea acestor acte se vede că acel din Octombre 6956 are maĭ puţinĭ boierĭ decît cel din April 6956, aşa că-ĭ pare anterior: decĭ ar trebui scăzut din prima dată 5509, nu 5508. Numele Vorniculuĭ Duma, care nu apare în April 1448 şi se află în August, hotăreşte însă (Giurescu, în *Conv. lit.* pe 1900, p. 744).

14 Iorga, *Notes et extraits*, II, p. 599.

15 Féssler, *Gesch. v. Ungarn*, II, p. 515; Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă* (la care trebuie să se adreseze cetitorul totdeauna cînd nu i se daŭ aicĭ alte izvoare). Documentul Pec. 7 al Ac. Rom., datat Suceava, 23 Iulie 6956 (1448), dă boieriĭ ce se află şi în actul de închinare, cu Neagoe Logofătul în frunte, şi, pe lîngă eĭ, pe Nicoman, Cristea Spătarul, Sîrbul Postelnicul, Danciul Vistierul (e o întărire pentru Ioan Porca).

16 V. *Studiĭ şi doc.*, VII, p. 141, nº 7. Oltea-ĭ zice Pomelnicul de la Bistriţa (Melchisedek, în *Analele Academieĭ Romîne*, VII, p. 184). Un document necatalogat de la Ac. Rom. (întărire pentru uricariul Eremiia Băseanul, Vel Vătav de Vasluiŭ) pomeneşte pe «părintele săŭ [mamă, cred] Oltea», ce trăise supt «Pătru-Vodă bătrănul» (Rareş).—Numele de Maria în *Arch. ist.*, I[1], p. 115.—Vlaicul e pomenit ca «unchiŭ» al Domnuluĭ în-

tr'un document din 467 (*Studiĭ şi doc.*, VI, p. 173, nº 1). Ca pîrcălab în cele două cetăţĭ pănă la 1480, *Uricariul*, XVIII, pp. 1479-80. În 1480, fiul; *ibid.*

17 *Uricariul*, *l. c.*, pp. 465-6, 481.

18 Neculce, *O samă de cuvinte*, p. 180.

19 Klaic, *Gesch. Bosniens*, p. 379.

20 Ulianicki, pp. 76-7. Cf. documentul inedit din 26 Maiŭ, în Bibl. Ac. Rom., 118/LXVII. El dă ca marturĭ pe: Duma Braievicĭ, Stanciul, Manoil, Mircea, Dulcescul, Coste Vornicul şi fratele săŭ Petru, pîrcălabĭ de Cetatea-Albă, Costea Andronic, Ivan Bălcĭan, Şandrica Aprod, Petru Vistier. Scrie Vulpaş. Logofătul e Mihail (Mihul).

21 Cf. Cron. de la Bistriţa, în Bogdan, *Cron. inedite*, şi Ulianicki, pp. 69, 72.

22 Lewicki, *Codex epistolaris saeculi XV*, II, pp. 40-1, nº 34.

23. E deosebit de Costea Danovicĭ. Pe Costea îl găsim «pîrcălab» prin escelenţă între 6956 şi 6961 (*Uricariul*, XVIII, p. 478). Avea un frate, Petru. În 1449 el se judecă cu Gherghe Heregariul (Bănarul) (Ulianicki, pp. 75-6).

24 Cf. Dlugosz, ed. in 8º, XIV, cu Lewicki, II, pp. 51-3; Rykaczewski, *Inventarium, cracoviense*, p. 258. Cf. de acelaşĭ *Index actorum* nº 2687: la 6 Iulie 1450 se scria despre pregătirĭ războinice în Polonia.—Bogdan se coborîse încă de pe la 24 Martie la Iaşĭ («Forum Silistrorum»=«Filistinorum»), de unde stăruise pe lîngă Braşovenĭ pentru doĭ locuitorĭ din Ardeal. El pomeneşte pe tatăl săŭ Alexandru: «Alexander Wayvoda, pater noster»; Szabó, *Székely Oklevéltár*, III, pp. 62-3, nº 454.—Jurămîntul luĭ către Iancu-Vodă s'a tipărit de d. I. Bogdan, în *An. Ac. Rom.*, XI, pp. 53-4.—V. şi anexa 1.

25 Dlugosz, *l. c.*, singur izvor. Pentru omorul luĭ Bogdan-Vodă, v. acelaşĭ cronicar şi cronicile moldoveneştĭ, în Bogdan, *Vechile cronice* şi *Cron. inedite.*

26 Ulianicki, pp. 78-9, nº 71. Cf. pp. 77-8, nº 70. Documentul cel d'intăiŭ, datat de la Facerea Lumiĭ 6960, nu poate fi din 1451, pentru că Dlugosz spune lămurit că, după săvîrşirea crimeĭ, Petru goni pe Alexandru, care nu căpătă pănă la sfîrşitul anuluĭ Suceava.

27 Dlugosz, ed. in 8º, XIV; pp. 112-3.

28 *Ibid.*, pp. 117-8.

29 Cf. *An. Ac. Rom.*, VIII, p. 239 şi urm. Originalul în Bibl. Ac. Rom., Pec. 8. Pe dos stă scris: «Allexandri Wayde... norum 1479 *(sic)* fuit act... norum. Petri Wayde, continens quod in nullo loco partis Moldavie tributum Czuczchavie exigatur nisi in loco Czuchavie, et non exigatur de tributo plus quam secundum consuetudinem observatam tempore Allexandri Wayde». Apoĭ, slavoneşte: «Braşoveanĭ».

30 Bogdan, *Cincĭ documente*, pp. 58-60; Hurmuzaki, II^{1}, nº 1.

31 Dlugosz, XIV, pp. 133-4.

32 Hurmuzaki, II^{2}, pp. 656-7, nº DVII. Că Septembre 6961 înseamnă aicĭ 1453, se vede dintr'un act latin dat de aceiaşĭ Trimeşĭ, în aceiaşĭ zi, cu data de la Hristos (Ulianicki, pp. 79-80, p. 82, nº 74).

33 Cronica de la Bistriţa îĭ zice însă Aron, nu Petru.

34 Orest Popescul, *Cîteva documente moldovene*, I, Cernăuţĭ, 1895, pp. 8-9; Ulianicki, la acelaşĭ an.

35 Tratatul din Bănila, «6963...», se află în Hurmuzaki, II^{2}, pp. 659-60, nº DIX. Alexandru făgăduia ajutor contra Tatarilor, şi se îndatoria ca la întîmplare să nu fugă aiurea decît în Polonia. Fiecare cu nevoile luĭ!

36 V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 535.

37 Cel din Suceava, 18 Februar 6964 (1456) (Bibl. Ac. Rom., Pec. 179), pentru protopopul Ioil şi un grămătic, înşiră pe Bratul, Manoil, Hotco Vornicul, Stanciul, Mihail Logofătul, Oană al luĭ Julea, Ioan Baiceanul, Petru pîrcălabul (fratele luĭ Costea), Cozman al luĭ Şandru, Danciul, Sin de Hotin, Dragoslav, Duma Micacĭ, Radul Spătarul, Micul Postelnicul, Ili Vistierul, Dragoş Ceaşnicul, Mihul Stolnicul, Petru Comisul. Tot aşa cele din 23 şi 29 August 6963 (1455), ultimul pentru Duma Micacĭ, cel d'intăiŭ pentru Todor Limbădulce (*ibid.*, doc. 123/LXXVI; Pec. 158), ambele din Suceava. La 5 Februar 1445 (lipseşte locul), Alexandru enumeră pe Duma Braevicĭ, Manoil de Hotin, Stanciul, Petru pîrcălabul, Oană al luĭ Julea, Danciul pîrcălabul, Cozma al luĭ Şandru, Fedor Vornicul, Albu Spătarul, Petrica Postelnicul (*ibid.*, doc. 87/XXX).

38 «Quendam Lithuanum»; Dlugosz, XIV, p. 216.

39 *Ibid.*, pp. 234-5.

40 Hurmuzaki, II², pp. 667-8, nº DXII.

41 *Ibid.*, pp. 672-3, nº DXV.

42 *Ibid.*, pp. 64-7.

43 *Ibid.*, p. 670 şi urm.; Ulianicki, p. 88.

44 Bogdan, *Vlad Ţepeş*, Bucureştĭ, 1896; Iorga, *Lucrurĭ nouă despre Vlad Ţepeş*, în *Convorbirĭ literare* pe 1901; Bogdan, *Documente şi regeste*, p. 62 şi urm.

45 Hurmuzaki, II², pp. 675-7, nº DXVI (1-iŭ April 1457).

46 Ştirile despre acest războiŭ le daŭ numaĭ Cronicile slavone ale ţeriĭ, publicate de d. I. Bogdan, în *Vechile Cronice* şi *Cronice inedite*.

47 Ureche, p. 152.

48 Raport veneţian din 1502, în Hurmuzaki, VIII, p. 36.

49 V. documentul din 12 April 6966 (1458), tipărit în *Cronica Romanuluĭ,* I, pp. 118-9, şi documentul inedit din 13— 6966 (?6967), în Bibl. Ac. Rom., Pec. 172. Boieriĭ nu sînt aceiaşĭ în amîndouă actele. Un act din 31 April 1458, fără boierĭ, în Ulianicki, p. 95, n° 84. Un document din Suceava, 11 Novembre 6966 (1458), în Bibl. Ac. Rom., 237/XLVII.

50 Lewicki, II, p. 98, n° 79 (1458).

51 Hurmuzaki, II^{2}, pp. 111-2.

52 *Ibid.,* pp. 126-7, n^{o} CVI (4 April 1459).

53 *Uricariul*, XVIII, tabla.

54 *Arch. ist.*, I^{2}, p. 7.

55 *Uricariul*, XVIII, p. 465.

56 Ulianicki, p. 99.

57 Hurmuzaki, II^{2}, pp. 685-6, n^{le} DXVIII, DXIX. Ultimul n^{r} e, de sigur, nu din «Iunie» 6968, ci din Ianuar-April, căcĭ lipsesc boieriĭ raliaţĭ. Cf. Ulianicki, pp. 92, 95 (n° 84), 95-6 (n° 85), 96-9.

58 V. scrisorile luĭ Dan în Bogdan, *Documente şi regeste*, n° 1.

59 Teleky, X, pp. 582-3.

60 V. Iorga, *Lucrurĭ nouă despre Vlad Ţepeş*, în *Convorbirĭ literare* pe 1901.

61 Chalkokondylas şi povestirea veneţiană din Iorga, *Acte şi fragm.*, III^{1}, p. 13.

62 *Acte şi fragm.,* III^{1}, p. 12.

63 *Studiĭ şi doc.*, III^{1}, p. XXV.

64 Ele fură găsite la cucerirea din 1596 a Ismailuluĭ vecin de către creştinĭ. V. *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 210.

65 *Studiĭ şi doc.*, III^{1}, p. XXX.

66 Scrisoarea şi lista luĭ Vlad, în Bogdan, *Vlad Ţepeş*, p. 78 şi urm.

67 *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 377.
68 Dlugosz, XIV, la anul 1460.
69 Bianu, în *Col. l. Traian*, 1883, pp. 34-5.
70 Hurmuzaki, II², pp. 135-6, n^le cxv-vi.
71 *Ibid.*, p. 695 şi urm.
72 Anonimul Ragusan de supt Baiazid al II-lea; manuscript în Biblioteca Imperială din Viena, lat. 3522, fol. 144-54.
73 Dlugosz, XIV, p. 495.
74 *Studiĭ şi doc.*, III, p. xiii, nota 2.
75 *Uricariul*, X, pp. 146-7.
76 Anonimul ragusan.
76a (p. 97). Pentru rînirea luĭ Ştefan, v. cronicile moldoveneştĭ.
77 Cf. *Studiĭ şi doc.*, III, pp. xxx-ii. V. *Monumenta Hungariae historica, Acta extera*, IV, pp. 171-3. Pentru întreaga luptă, *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 121 şi urm. Documentele care stabilesc itinerariul în Ardeal al Regeluĭ, în Hurmuzaki, II².
78 V. povestirile germane şi ruseştĭ tipărite de I. Bogdan în lucrarea sa *Vlad Ţepeş* şi de Gr. C. Conduratu, în *Michael Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad II. Drakul*, Bucureştĭ, 1903.
79 Că Alexandru e fiul Maruşteĭ (Măruşteĭ) şi că aceasta nu e o Doamnă, se vede din pomelnicul de la Bistriţa (Melchisedek, în *Analele Academieĭ Romîne*, VII, p. 187, nota 3). El apare însă întăia oară în Septembre 6972 (1464): v. *Studiĭ şi doc.*, V, pp. 385-6, n° 1. Pentru căsătoria luĭ Ştefan, v. cronicile moldovene.
80 Dlugosz, XIV, p. 547.
81 Pentru acest negoţ, v. Hurmuzaki, II², pp. 699-700, n° dxxiv. E tocmaĭ o întărire de privilegiĭ pentru uniĭ dintre aceştĭ negustorĭ: ceĭ din Lemberg.

82 Numele lor într'un act din 12 Septembre 1463; *Studiĭ şi doc.*, V, pp. 385-6, nº 1.

83 Melchisedek, în *An. Ac. Rom.*, VII, p. 185.

84 Wickenhauser, *Putna*, p. 161; *Arch. ist.*, I, p. 124.

85 Elena apare, lîngă Alexandru, în 1466 (*Arch. ist.*, I[1], p. 114).

86 Hurmuzaki, II[2], pp. 701-2, nº DXXV.

87 Melchisedek, *Cron. Huşilor*, Apendice, p. 10.

88 *Acta extera*, IV, p. 307.

89 *Acte şi fragm.*, III[1], p. 43.

90 Hurmuzaki, II[2], p. 137, nº CXVII.

91 *Acta extera*, V, p. 69, nº 41.

92 De sigur nu pe Berendeĭ Litvanul (v. p. 60), cum crede Dlugosz.

93 V. *Acta extera*, V, pp. 341-2.

94 Un act din Trotuş, 29 Novembre, al Regeluĭ în Hurmuzaki, II[2], p. 177, nº CLVI.

95 S'a răspîndit chiar zgomotul că Regele ar fi fost omorît. Pomenindu-l, regele Boemieĭ felicită pe Matiaş că a primit rana sa în faţă (*sic*). V. Teleky, XI, p. 306. În Teleky se poate urmări itinerariul luĭ.

96 Bonfiniu, ed. din 1690, pp. 396-7.

97 Hurmuzaki, II[2], pp. 703-6. Cf. Dlugosz, XIV, pp. 510-1.

98 Cronica moldovenească şi Dlugosz, XIV, p. 525.

98[a] (la p. 117). Cneajna face o danie Neamţuluĭ, pomenind pe Alexandru şi pe Marina, mama eĭ, la 1470 (*Rev. p. ist., arch. şi fil.*, VII, pp. 378-9).

99 *Studiĭ şi doc.*, III, p. XXXIV. Voevodul Ardealuluĭ scrie la 10 Mart că «Vaivodas partium Moldaviae et Transalpinarum se approntuare». La 4 Februar Radu era însă în Bucureştĭ. La 8 Novembre Vornicul Neagu scrie Braşovenilor pentru un Gaşpar Italianul, fără a

pomeni războiul. — E neînțeleasă scrisoarea din «oppido nostro Repcz» (Cohalm) a luĭ Radu: «ego Radul genitor Vaivoda domini nostri partium Transalpinarum ac alii iudices de praedicta Repcz, vestri amici et fratres toti» (20 Iulie 1468). Afară numaĭ dacă e vorba de tatăl, adăpostit şi el în Ardeal, al unuĭ pretendent. Cf. şi A. Lăpĕdatu, în *Transilvania* pe 1902.

100 Ulianicki, p. 50.

101 Lupta e povestită în Dlugosz, XIV, pp. 530-2, la anul 1469, în vară. Din versiunile Cronicii moldoveneştĭ, numaĭ Cronica putneană o pomeneşte pe scurt, dînd ziua de 20 August 6978, ceia ce ar corespunde ca an luĭ 1470. E de fapt o încurcătură. Îndată după această însemnare, vine a sfințirii Putneĭ, aceia în adevăr din 6978, Septembre, adecă, după socoteala care începe anul la 1-iŭ Septembre: 1469. Să se maĭ ție samă că a treia mențiune priveşte luarea Brăileĭ, iarăşĭ în adevăr din 6978 (Februar). Această potrivire a ştirilor a făcut să se scrie anul 6978 şi înnaintea zileĭ de 20 August, cînd s'a dat lupta de la Lipnic. Maĭ adaug că pîrcălabul cetății Orheĭ, înnălțate în urma acesteĭ năvălirĭ a Tatarilor, apare încă din Octombre 1469 (*Uricariul*, XVIII, p. 33). — Solia către Braşovenĭ trimeasă de boierĭ la 27 Iulie nu poate privi decît asigurarea lor printr'un tratat de negoț (eĭ ajutase mult pe Matiaş, care-ĭ răsplăti cu tot felul de drepturĭ; v. Teleky, *l. c.*, p. 291 şi urm.), iar nu o încercare de împăcăciune cu Regele chiar. V. *Studiĭ şi doc.*, III, p. XXXIV.

102 Pentru închisoarea luĭ Eminec, v. ale mele *Acte şi fragmente*, III[1], pp. 50-1. Dacă, precum bănuiesc, Eminec fratele Hanuluĭ (un Han de răscoală) e «fiul»

de care vorbeşte Dlugosz, atuncĭ trebuie înlăturată spusa acestuia că principele tatar a fost omorît cu o moarte grozavă. Şi după lupta de la Podul Înnalt Ştefan n'a voit să răscumpere robiĭ şi a ucis pe ceĭ cari-ĭ cereaŭ în numele Sultanuluĭ.

103 *Acte şi fragmente*, III[1], p. 46. Cf. *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 131 şi urm.

104 *Uricariul*, XVIII, pp. 32-4.

105 *Ibid.*, p. 58 şi urm.

106 Melchisedek, *Notiţe istorice şi archeologice*, Bucureştĭ, 1885, pp. 150-1.

107 Neculce, *O samă de cuvinte*, p. 179.

108 Menţiunea în Cronica putneană. Dacă Ştefan a făcut sfinţirea Putneĭ îndată după lupta de la Lipnic, ea trebuie aşezată în 1469, nu în 1470. Dovadă despre aceasta avem şi faptul că încă din *Maiŭ* 1470, egumen la Neamţ e Silvan, *înlocuitorul* luĭ Ioasaf, trecut aicĭ, la Putna (Wickenhauser, *Putna*, pp. 156-8).

109 Data în Cron. bistriţeană. Pentru scrisoarea din Buzăŭ a luĭ Radu către Braşovenĭ, cu mustrărĭ pentru ajutorul dat luĭ Ştefan, v. *Studiĭ şi doc.*, III, p. xxxiv.

110 Numele de Iuşco din Dlugosz, XIV, p. 542, trebuie îndreptat saŭ înţeles aşa. V. *Uricariul*, XVIII, p. 508. V. *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, II, p. 701.

111 V. Cronica bistriţeană şi cea moldo-polonă (saŭ Ureche).

112 Pentru Smeredova, v. Bogdan, pp. 262-4.

113 V. *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 275-6. Cf. Ulianicki, p. 108, unde s'ar vedea, altfel, cu socoteala anuluĭ de la 1-iŭ Septembre, Divanul din August şi cel din Septembre ale aceluiaşĭ an.

114 V. şi noul Divan în documentul din 13 August 6979 din Suceava; Bibl. Ac. Rom., Pec. 136. Cf. Ulia-

nicki, p. 108, n[le] 97, 97[a], şi Wickenhauser, *Putna*, pp. 158-9. Şi aicĭ e evident că anul începe cu Ianuar şi că Divanul din Septembre 6979 e pentru anul 1471.

115 Bogdan, *Doc. şi regeste*, pp. 70-1, n° LXXIII. Pentru luptă, toate versiunile cronicii moldoveneştĭ.

116 Còpiĭ de documente ardelene la Bibl. Ac. Rom.

117 Pentru ruinele eĭ, v. Lăpĕdatu, *Vlad Călugărul*, Bucureştĭ, 1903, p. 33, nota 1. Pentru înnàlţarea cetăţiĭ, Jablonowski, *Sprawy woloskie za Jagellonow*, în *Zródla dziejowe*, X (Varşovia, 1878), pp. 28-9.

118 Dlugosz, XIV, p. 557.

119 Jablonowski, pp. 28-30.

120 Teleky, XI, pp. 408-9, n° DVIII; p. 444.

121 Scrisoarea luĭ Radu, din «1472», către Braşovenĭ (copie la Bibl. Ac. Rom.): «frater noster Pongracz Vaivoda transilvanus». Cf. Teleky, XI, p. 458.

122 *Acta extera*, V, p. 93.

123 Cf. Dlugosz, XIV, p. 569 şi *Acta extera*, V, p. 212, n° 149; pp. 214, 217. V. şi *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp 132-4.

124 *Acta extera*, V, pp. 240-4. Cf. Enrico Cornet, *Le guerre dei Veneti nell' Asia*, Viena, 1856, in 8°.

125 *Studiĭ şi doc.*, III[1], p. XXIX.

126 La Ac. Rom., se află în copie o scrisoare a amîndurora, «senior et iunior», către Braşovenĭ (fără dată), din satul de lîngă Sighişoara, la «21 Ianuar», fără an. Că ea a fost scrisă pe vremea prădăciunilor luĭ Vlad în Ţinutul Bîrseĭ (v. maĭ sus, pp. 79-80), dovedeşte pomenirea celor suferite de Braşovenĭ, cari n'aŭ maĭ fost jefuiţĭ în toată această epocă: «pradati *(sic)* et percruciati»; se vorbeşte şi de «vestri malefactores et interdictus *(sic)* vestri». Ura ce a izbucnit maĭ pe urmă între eĭ (Orăşanu, în *Convorbirile literare* pe 1903) şi faptul

că Basarab-cel-Tînăr pomeneşte în 1478 pe «cel întru sfîntă odihnă răposat părintele Domnii Mele», atuncĭ cînd Laiot trăia încă (Lăpĕdatu, *Vlad Călugărul*, p. 15, nota 5) aŭ fost aduse înnainte pentru a înlătura legătura de tată la fiŭ a celor doĭ Basarabĭ. Însă sentimentele de familie ale Domnilor noştri de atuncĭ eraŭ une orĭ foarte slabe; apoĭ documentul din 1478 e păstrat numaĭ în traducere. Trebuie să ţinem de sigur în samă viaţa împreună la Sighişoara a celor doĭ Basarabĭ, identitatea numeluĭ lor, foarte rar, siguranţa că al patrulea Basarab (Neagoe) se dădea drept fiul luĭ Basarab-cel-Tînăr. Dar acestea nu sînt încă motive îndestulătoare pentru a păstra părerea veche, pe care o împărtăşesc şi eŭ. Însă Basarab Tînărul îşĭ zice în documente «fiul prea-bunuluĭ Basarab» la 1478, «fiul luĭ Basarab Voevod» la 1474 (cf. Venelin, *Vlaho-bolgarscaiă gramată*, p. 111; Bogdan, *Doc. şi reg.*, p. 86), fără a spune vre-odată după obiceiŭ, că acest Basarab e mort. «Bun» se întrebuinţa la pomenirea unuĭ Domn în sensul de «gratiosus» iar, cînd Domnul nu maĭ era în viaţă, se adăugea «şi răposatul», — şi chiar în actul din Piteştĭ, 1481 al luĭ Basarab-cel-Tînăr (Bibl. Ac. Rom.) nu se adauge acest calificativ, ci se păstrează vechea deprindere de cancelarie, pe un timp cînd Laiotă era acum mort. Maĭ facem următoarea observaţie: e neîndoielnic că Basarab-cel-Bătrîn (Laiotă) era fiul luĭ Dan al II-lea, şi iată că într'un act din 1480 Basarab-cel-Tînăr pomeneşte pe moşul săŭ (*dead*) Dan-Vodă (Venelin, pp. 121-3; Ştefulescu, *Mînăstirea Tismana*, ed. a 2a, p. 170). Privilegiul, citat de Basarab, al luĭ Dan-Vodă pentru Tismana e însă cel din 1424, tipărit în *Arch. ist.*, I[1], pp. 19-20. — Laiotă (Basarab-Vodă) e de sigur acelaşĭ cu Basaraba pomenit ca fost

Domn într'un act din 2 August 1453, fără a se zice că a murit («din zilele luĭ Basaraba», «şi dete luĭ Basaraba un cal»). V. Onciul, în *Conv. literare* pe 1903, p. 711. — Basarab-cel-Bătrîn se însură probabil în Domnie cu fata luĭ Sinadinos («din Sinai»). fiŭ el însuşĭ al unuĭ «Căpitan» (de Mare; *capetano, capudan)* al Turcilor, de neam grecesc. V., pentru el, Bogdan, tabla, şi Lăpĕdatu, p. 19 şi notele 5-6. Fata luĭ Laiotă pe care o prinse Basarab-cel-Tînăr, era cu această femeie; bunica Tînăruluĭ, prinsă de Bătrîn, era mama soţieĭ d'intăiŭ a acestuĭ din urmă.

127 Scrisoarea din 1460, citată în nota precedentă.

128 V. tot nota 126.

129 Scrisoarea «din tabără», 1472. *Studiĭ şi doc.*, III, p. xxxv, nota 3.

130 Bogdan, *Doc. şi reg.*, p. 74.

131 Jablonowski, p. 31, nº 8. Aceasta face pe Dlugosz (XIV, p. 621) să scrie: «Siculi, quorum terram, ab Hungariae regno abstractam, in suam ditionem redegerat». Dar, cum vom vedea, această stare de lucrurĭ nu dăinuia şi în 1475, cînd o pomeneşte cronicarul polon.

132 Scrisoarea citată a luĭ Radu către Braşovenĭ.

133 *Studiĭ şi doc.*, III[1], p. 47.

134 Pentru Mangup, v. tabla cărţilor mele *Chilia şi Cetatea-Albă* şi *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle.* Se spune despre Maria că era sora luĭ Alexandru, şi ştim că acesta era frate cu Isac. Cu toţiĭ par fiiĭ luĭ Olobeĭ.

135 Wickenhauser, *Putna*, p. 162.

136 *Chilia şi Cetatea-Albă,* p. 146, nota 1.

137 Melchisedek, în *Rev. pentru istorie, archeologie şi filologie*, I, pp. 257, 259-60 şi planşele; cf. Cronica

țeriĭ; Kozak, *Inschriften aus der Bukowina*, I, Viena, 1903, pp. 80-2 (cf. a mea *Ist. lit. rom.,* II, p. 567).

138 Dlugosz, XIV, p. 583.

139 *Ibid.*, p. 587.

140 *Ibid.*, p. 590.

141 Hurmuzaki, II², pp. 124-5, nº CIII. Scrisoarea, pomenind înfrîngerea din Iulie 1473 ca întîmplată «anul trecut» (anul *musulman* însă), e din 1473-4. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 133, nota 1. Una tocmaĭ ca aceasta, către regele Ungarieĭ, în *Acta extera*, VII, pp. 293-5.

142 Dlugosz, XIV, pp. 589-90.

143 *Acta extera*, V, pp. 222, 247 și urm. Cf. cu povestirea din Hammer, *Gesch. des osmanischen Reiches*. V. și Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches*, II, — maĭ ales p. 355, nota 1.

144 V. nota 141.

145 *Acta extera*, V, p. 250, nº 174.

146 «Potocŭ vodna» din Cronicile originale, tradus de Ureche cu «Cursul Apeĭ», nu poate avea alt înțeles decît *vad.*

147 Cronica țeriĭ și Dlugosz, XIV, pp. 600-1.

148 Gelcich, *Diplomatarium ragusanum*, pp. 630-1.

149 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 76, nº LXXVII: «Ștefan Voevod vine cu toate oștile sale în ajutorul nostru».

150 Dlugosz, XIV, pp. 601-2. În Februar 1474 se afla Ștefan la Vasluiŭ și după documentele slavone din Brașov (comunicație a d-luĭ I. Bogdan).

151 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 132, nota 3.

152 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 78, nº LXXX.

153 Dlugosz, XIV, pp. 608-10.

154 Numaĭ așa se pot lămuri știrile, singure pentru aceste fapte, ale Cronicii moldoveneștĭ. Cf. *Studiĭ și*

doc., III, p. XXXVII. Dlugosz spune că Ştefan ar fi bătut *el* pe Vlasie Magyar, venit cu 6.000 de oamenĭ în Moldova (XIV, p. 623). Împrejurările timpuluĭ, închinarea luĭ Laiotă către Turcĭ, presenţa luĭ Ţepeluş în tabăra luĭ Ştefan în 1475, ajutorul de Secuĭ în lupta de la Podul Înnalt, nebunia ce ar fi fost o luptă între Ardelenĭ şi Moldovenĭ cînd Turciĭ îĭ amenințaŭ de-o potrivă, fac să nu se poată primi explicaţia luĭ Dlugosz.

155 Hurmuzaki, II², pp. 224-5, nº CCIII. Şi la 26 August Ştefan era la Vasluiŭ (Ulianicki, p. 109, nº 97ᶜ).

156 De «arcus eorum manuales, quos pro defensione ipsorum in latus eorum deferunt», se vorbeşte într'o scrisoare cu privire la Muntenĭ (copie la Ac. Rom.).

157 Podul a fost refăcut din piatră de Gavril Hatmanul, fratele luĭ Vasile-Vodă Lupu, care Gavril avea moşiĭ în Ţinutul Vasluiuluĭ. V. Burada, în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, II, p. 429. Cf. şi Xenopol, *Istoria Romînilor*, II, pp. 323-4.

158 V. scrisoarea din Turda, 24 Ianuar, în *Columna luĭ Traian*, VII, pp. 423-4 şi *Acta extera*, VII, pp. 299-30. Ţepeluş se afla lîngă Ştefan în Mart 1475 (Bogdan, *Doc. şi regeste*, pp. 86-7).

159 Cronica luĭ Unrest spune că Laiotă («Wasser-Weyda» = Basarab-Vodă) ar fi fost înţeles cu Ştefan (*Acte şi fragm.*, III¹, pp. 96-7). Scrisoarea din Turda pretinde că «Basarab-cel-Bătrîn» a ieşit dintr'o cetate unde era împresurat de Turcĭ şi s'ar fi luptat contra lor. Tot Unrest spune că Laiotă a trimes trofee în Ungaria, după o luptă de la *20* Ianuar.

160 Scrisoarea s'a tipărit în nemţeşte, în *Acte şi fragm.*, III, pp. 91-2, în italieneşte (două versiunĭ), în *Col. luĭ Traian*, VII, pp. 420-2 şi *Acta extera*, V, pp.

301-2. Izvoarele povestiriĭ noastre sînt însemnate toate în capitolul corespunzător din *Chilia şi Cetatea-Albă*.

161 *Columna luĭ Traian* pe 1883, p. 43.

162 *Acte şi fragm.*, III[1], p. 84.

163 Dlugosz, XIV, pp. 621-2.

164 *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 141-2.

165 Dlugosz, XIV, pp. 628-9.

166 Hurmuzaki, II[1], p. 2, nº II.

167 *Ibid.*, p. 11. Saŭ Hurmuzaki, II[2], la data de 1474.

168 Scrisoarea luĭ Ştefan către soliĭ săĭ în Ungaria, Iaşĭ, 20 Iunie 1475; în *Acta extera*, VII, pp. 308-9, nº 13. Cf. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, III, Genova, 1879, pp. 195-6, 203, 211.

169 Astăzĭ mi se pare că la atîta se pot reduce ştirile despre luptele din Maiŭ la Chilia (izvoarele, în *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 143).

170 *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 291, nº XXIII.

171 Aceasta o spune cronica veneţiană a luĭ Magno; în *Acte şi fragm.*, III[1], p. 89.

172 Alb. Berger, în *Programm des evangelischen Obergymnasiums A. B. zu Bistritz*, Bistriţa, 1893, p. 45, nº 257.

173 Lewicki, II, pp. 219-20, nº 199. Cf. şi Dlugosz, XIV, p. 632.

174. Bogdan, *Vlad Ţepeş*, pp. 32-3.

175 Hurmuzaki, II[1], pp. 12-3, nº XV. Pentru numirea luĭ Vlad, *Acta extera*, VII, p. 307. Cf. *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 270-2.

176 Dlugosz, XIV, p. 630.

177 *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 144.

178 Dlugosz, *l. c.*, p. 632.

179 *Ibid.*, p. 637.

180 Iorga, *Lucrurĭ nouă despre Vlad Țepeș*, în *Conv. lit.* pe 1901. Cf. *Acte și fragm.*, III[1], pp. 101-2.

181 *Chilia și Cetatea-Albă,* pp. 146-7.

182 Hurmuzaki, VIII, p. 10, nº XVII.

183 *Uricariul*, XIV, p. 72.

184 *Acte și fragm.,* III[1], p. 55.

185 *Acta extera*, V, p. 308.

186 *Ibid.*, pp. 316-8.

187 Dlugosz, XIV, p. 643; Lewicki, II, pp. 243-4, nº 222.

188 Hurmuzaki, VIII, p. 26.

189 *Ibid.*, p. 26, nº XX.

190 *Ibid.*, p. 15, nº XIX.

191 Dlugosz, XIV, pp. 646-7.

192 *Acta extera*, V, p. 316.

193 Côpiĭ de documente ardelene, la Bibl. Ac. Rom. Data e «Quatember», ceia ce, cu privire la starea de lucrurĭ arătată în scrisoare, pare a însemna 5-8 Iunie.

194 «Castrum novum» nu înseamnă cetate reînnoită, ci, ca Gherla în Ardeal (Ujvár), ca Smeredova, în Moldova (Novograd), o cetate făcută din noŭ. Dar în 1476 pentru întăiașĭ dată găsim un Domn, pe Laiotă, stînd obișnuit în Gherghița, sat din care Radu-cel-Frumos dase și el un document, la 1472 *(Studiĭ și doc.*, VII, cap. III, I, nº I): treĭ scrisorĭ ale luĭ (15 April, 9 Maiŭ, 14 Iunie) sînt din «Castrum Novum», «Novum Castrum»; una, din «die dominica in Carnis previa» (3 Mart), poartă ca loc Gherghița, și tot din Gherghița e o ultimă scrisoare din acest an, de la 1-iŭ August.

195 Mărturisirea omuluĭ luĭ Țepeș, în *Acta extera*, V, p. 319.

196 Relația Genovesilor prinșĭ în Suceava; *Col. luĭ Traian,* 1876, p. 378 și urm. Pentru Șendrea, v. *Uricariul*, XVI, p. 284.

196[a] (p. 179). Pentru spusele luĭ Ştefan, v. Hurmuzaki, VIII, p. 24.

196[b] (p. 179). Afirmaţia fugiĭ la Sniatyn a luĭ Ștefan vine de la cineva care l-ar fi văzut şi raportează aceasta luĭ Baltazar de Piscia, Trimesul Papeĭ la Buda (*Col. luĭ Traian*, 1876, p. 379). Piscia dă maĭ ales ştirĭ căpătate de la Genovesiĭ prinşĭ în Suceava, cari puteaŭ cunoaşte bine numaĭ unele lucrurĭ.

197 Pentru luptă, v. izvoarele arătate în *Chilia şi Cetatea-Albă.* Cuvintele luĭ Ştefan, în expunerea din 1478 a soluluĭ săŭ la Veneţia; Hurmuzaki, VIII, p. 24.

198 Relaţia luĭ Vlad, Trimesul luĭ Ţepeş. Aspriĭ eraŭ încă pe atuncĭ banĭ curaţĭ de argint.

199 *Ibid.*

200 Scrisoarea de convocare din 21 Iulie; în copie la Bibl. Ac. Rom.

201 Scrisoarea din 16 August a luĭ Ştefan Báthory către Rege, în *Acta extera*, V, pp. 321-3. V. şi o scrisoare inedită a luĭ Laiotă, la Bibl. Ac. Rom.

202 Scrisoarea luĭ Báthory citată. Cf. *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 150.

203 V. *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 150.

204 Hurmuzaki, VIII, p. 15, nº xx.

205 Teleky, XI, p. 563.

206 *Ibid.*, pp. 570-1, nº DXC. La 7 ale luniĭ, Vlad asigură pe aceiaşĭ orăşenĭ că în Domnia luĭ cea nouă nu vor plăti vămĭ maĭ marĭ decît în cea veche. Bogdan, *Doc. şi regeste*, pp. 64-6.

207 Scrisoare din «Iwwo», Joĭ 1476; copie în Bibl. Ac. Rom.

208 Crîstian pîrcălabul de Tîrgovişte al luĭ Vlad arată că Bucureştiĭ s'aŭ luat într'o Sîmbătă: Sîmbăta urmă-

toare după 11 Novembre e 16 ale lunii. Scrisoarea luĭ Cristian, în copie la Bibl. Ac. Rom.

209 Teleky, XI, pp. 570-3; Bogdan, *l. c.*, pp. 66-7; Hurmuzaki, VIII, pp. 22-3, nº XXVI = *Acta extera*, V, pp. 335-6, nº 231.

210 Hurmuzaki, VIII, p. 24.

211 *Studiĭ şi doc.*, III, p. XXXVII; Hurmuzaki, VIII, p. 24; Dlugosz, XIV, p. 651; *Acta extera*, V, p. 340, nº 234. Cf. Bogdan, *Vlad Ţepeş*, pp. 35-6. La plecarea luĭ Gerardo, în ziua de 10 Ianuar, Ştefan avea siguranţa morţiĭ luĭ Vlad (Hurmuzaki, VIII, p. 24). El scrie din noŭ Braşovenilor la 26, tot din Hîrlăŭ (copie la Bibl. Ac. Rom.).

212 Scrisorile luĭ Laiotă din April şi Maiŭ. Pentru Horga («Choriya»), v. Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 243, nº II. Cf. Lăpĕdatu, *l. c.*, p. 15, nota 3.

213 Bogdan, *l. c.*, p. 87. În 1475 Ştefan nu avea de ce să fie la Vasluiŭ pe acest timp, şi Laiotă căuta să se împace cu dînsul. În 1476, Domnul fiind în Maiŭ la Iaşĭ, e puţin probabil că fusese cu cîteva săptămînĭ în urmă în Ţara-de-jos.

214 Côpiĭ de documente ardelene în Bibl. Ac. Rom. Tot din Floreştĭ scrie Laiotă la 15 Iulie.

215 Document din 20 Septembre 1479, în Wickenhauser, *Putna*, pp. 162-4.

216 Dlugosz menţionează la Novembre 1477 acest războiŭ, cu o mulţime de amănunte greşite şi puind în locul numeluĭ luĭ Laiotă pe acela al luĭ Radu. Nu putem strămuta menţiunea la 1473, cînd a fost bătut ultima oară Radu, pentru că: Dlugosz nu poate face o aşa de mare încurcătură de cronologie în partea scrieriĭ sale care e contemporană cu faptele, pentru că el povestise odată campania de înlăturare a luĭ

Radu, pentru că ştirile din menţiunea pe care o discutăm nu se pot aplica la luptele din 1473, pentru că în sfîrşit Basarab-cel-Tînăr era Domn încă din primăvara luĭ 1478 şi Laiotă găsise adăpost în Ardeal, aşa încît nu se poate să-l fi scos decît Ştefan.

217 Pentru acestea se plîngea noul Domn Braşovenilor încă din 1478 (Bogdan, *Doc. şi regeste*, pp. 94-5, nº XCVI).

218 Còpiĭ de documente ardelene, în Bibl. Ac. Rom.

219 *Studiĭ şi doc.*, VII, pp. 21-2, nº 1. Cf. Lăpĕdatu, *l. c.*, p. 17 şi urm.

220 Lăpĕdatu, p. 17, nota 4. Pentru solie, Bogdan, *Doc. şi regeste*, pp. 95-6, nº XCVII.

221 Cronicile Moldoveĭ. V. şi maĭ sus, p. 140.

222 Hurmuzaki, VIII, pp. 23-5. I se zice Caloiani şi «Io Zuam Zamblacho». În ce fel putea să fie «unchiul» (italieneşte: barba») al luĭ Ştefan, nu putem şti. Pentru solia luĭ, v. şi *Arch. societăţiĭ ştiinţifice şi literare din Iaşĭ*, IV, pp. 203-4.

223 Hurmuzaki, II², pp. 709-10, nº DXXIX.

224 Còpiĭ de documente ardelene, la Bibl. Ac. Rom.

225 Cronica bistriţeană, în Bogdan, *Cronice inedite*, p. 56. Cf. *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 152.

226 *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 153.

227 *Ibid.*

228 Strykowski, în *Arch. istorică*, II, p. 11.

229 Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 100 şi urm. Cf. Lăpĕdatu, pp. 16-8. De aicĭ ura luĭ Basarab-cel-Tînăr asupra oamenilor din cele două sate (Bogdan, *l. c.*, p. 247, nº XVI).

230 *Ibid.*, p. 208 şi urm. În lagăr era el la 17 Novembre, cînd dă o întărire fără a pomeni locul unde se află (Ştefulescu, *Tismana*, p. 169).

231 Côpiĭ de documente ardelene, la Bibl. Ac. Rom. (24 Februar). V. Lăpĕdatu, p. 17.

232 Bogdan, *Doc. şi regeste*, pp. 97-9, 101-2. În legătură cu a doua din aceste scrisorĭ e n[1] CCVIII, p. 216 (scrisoare, către Doamna Maria, a Logofătuluĭ Vintilă, după întoarcerea omuluĭ domnesc trimes la Braşov). N[1] CCV, p. 214, e expediat odată cu acest om, Petru.

233 Bogdan, *Doc. şi regeste*, pp. 100-1, n° CII. Scrisoarea e din Novembre, şi la această dată se vede că Laiotă, «duşmanul» prin excelenţă al luĭ Ţepeluş, singurul «duşman» care se ştie că era la Braşov, se afla încă în viaţă.

234 Scrisoare din 22 Decembre, în copiile de documente ardelene la Bibl. Ac. Rom.

235 Scrisoare din 21 Iulie, *ibid.* Se vorbeşte şi de pribegiĭ ce sînt la Braşov.

236 Scrisorile Regeluĭ, în *Acta extera*, VII, pp. 337-43.

237 Lewicki, II, p. 316, n° 289.

238 Mircea pomeneşte pe tatăl săŭ Vlad şi pe fratele săŭ Radu (cel Frumos). Precum Vlad Dracul avu pe fiul legiuit Vlad Ţepeş şi pe fiul din florĭ Vlad Călugărul, aşa i se născu din căsătorie Mircea cel ucis odată cu el şi dintr'o legătură neîntărită de Biserică *acest* Mircea.

239 Scrisoare cu această dată a luĭ Báthory, copie în Bibl. Ac. Rom.

240 Bogdan, *Doc. şi regeste*, pp. 215-6, n° 207. Cf. şi scrisoarea precedentă, tot de la Cazan.

241 Scrisorĭ ale luĭ Báthory, 9 Februar şi 11 Mart 1481; copie la Bibl. Ac. Rom. Cf. Lăpĕdatu, p. 23, nota 3.

242 Scrisoarea luĭ Basarab, Argeş, «Duminecă», şi

scrisorile luĭ Báthory, 1475, Februar; còpiĭ de documente ardelene, la Bibl. Ac. Rom. Cf. întrebarea şireată a luĭ Ţepeluş, dacă să oprească pe Turcĭ saŭ ba; Bogdan, *l. c.*, pp. 245-6, nº VIII. Scrisoarea luĭ din 14 April, Bucureştĭ *(ibid.*, p. 249, nº XX), trebuie pusă în 1481.

243 Teleky, XII, pp. 165-6, 173-4.

244 *Acta extera,* VII, pp. 352-3, nº 37.

245 Scrisoarea luĭ Báthory, din 27 April, în copiile de documente ardelene, la Bibl. Ac. Rom.

246 Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 107 şi urm. O scrisoare a luĭ Ştefan, în care vorbeşte, la 2-9 Februar («inter octavas Purificationis Beatae Virginis gloriosae»), Braşovenilor de «Bozorab vester Cypelus», între copiile de documente ardelene la Ac. Rom. La 1-iŭ Februar, el era în Suceava *(Arch. ist.*, I[1], p. 75).

247 Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 105, nº CVII; *Arch. ist.*, I[1], p. 116. Documentul e din Octombre 1481 şi nu 1480 (se scade 5508, nu 5509, — ca de regulă în epoca luĭ Ştefan-cel-Mare). Reclamaţia luĭ Ştefan către Bistriţenĭ, pentru un argintar ce fugise cînd cu prada turcească (Moisil, *Douăsprezece scrisorĭ domneştĭ*, pp. 7-8), fiind din Mart încă, nu poate privi aceste întîmplărĭ.

248 Scrisorile Regineĭ Beatricea pomenesc în rîndul întâiŭ pe «Căpitaniĭ» ardelenĭ aĭ soţuluĭ eĭ *(Acta extera*, V, p. 438 şi urm.). Matiaş însuşĭ zice numaĭ că aŭ fost şi Ardelenĭ *(ibid.,* VII, pp. 360-3, nº 41). Ştefan în inscripţia sa (*Arch. soc. şt. şi lit.*, VI, p. 476; cf. Kozak, *Inschriften,* pp. 45-6), nu spune nimic despre un ajutor străin. Matiaş pomeneşte la sfîrşitul scrisoriĭ luĭ pe ceĭ treĭ capĭ aĭ Ardealuluĭ, Báthory, Chinezul şi

Vuc, pe cari i-ar fi trimes în Bosnia, după vestea biruinţiĭ, la care nu arată ca eĭ să se fi împărtăşit.

249 Cronica ţeriĭ (cf. Ureche, care dă şi numele luĭ Costea, într'o legătură falşă).

250 Bogdan, *l. c.*

251 *Sbornicul* din Sofia, IX, p. 340 (greşit: 16 August). Scrisoarea luĭ Basarab prin care recomandă Braşovenilor, din Bucureştĭ, 16 Novembre 1481 (copie la Bibl. Ac. Rom.), pe Trimesul săŭ «Schoder» (Hadîr; Lăpĕdatu, p. 29), nu poate fi din acest an, ci din 1480, crescut, ca dată de la Facerea Lumiĭ, cu o unitate la 1-iŭ Septembre. Înziua de 20 Novembre (Bogdan, *l. c.*, p. 112, nº CXI), Vlad era liniştit în Tîrgovişte, ceia ce nu s'ar fi întîmplat dacă la Bucureştĭ i-ar fi stat duşmanul.

252 Bogdan, *l. c.*, p. 113, nº CXII.

253 *Ibid.*, pp. 111-2, nº CX-XI.

253ª (p. 199). El îşĭ zice: «Allexander filius domini Stephani, Dei gracia Wayvode regni Moldavie». Szabó, *Székely Oklevéltár*, III, pp. 103-4, nº 489.

254 Cronica Moldoveĭ.

255 Pentru actul din Gherghiţa, v. Lăpĕdatu, *l. c.*, p. 21, nota 1; pp. 30-1. Mitropolitul Macarie scrie şi el la începutul anuluĭ 1480 către Ştefan Báthory, cerîndu-ĭ liberarea Doamneĭ (Bogdan, *l. c.*, p. 235).

256 Bogdan, *l. c.*, p. 113, nº CXIII.

257 Cf. Lăpĕdatu, *o. c.*, *passim;* maĭ ales regestele de la sfîrşit şi copiile de documente ardelene la Ac. Rom, pe anul 1483.

258 Data morţiĭ, în epitaful de la Putna (Kozak, *o. c.*, p. 83). Cronica putneană dă: 16 Iunie, Cronica bistriţeană: 25 Iulie. Un document din 20 Septembre 6987 nu poartă numele luĭ Bogdan (decĭ şi de aicĭ

se vede că anul începea la 1-iŭ Ianuar); Wickenhauser, *Putna*, p. 163.

259 Cron. bistriţeană. Pentru mătuşa aceasta a luĭ Ştefan, v. maĭ sus, p. 60. Pentru Stanciul, nota d-luĭ Bogdan din *Cronice inedite*, pp. 74-5.

260 Data morţiĭ luĭ Petru-Vodă e aceiaşĭ în epitaf şi în Cronica putneană (în cea bistriţeană, lipseşte). La 27 Maiŭ 1480 îl maĭ găsim ca martur într'un document (*Uricariul*, XIV, pp. 71-2). El lipseşte însă în actul din 1-iŭ Februar 1481 (*Arch. ist.*, I^{1}, pp. 75-6).

261 Întâia oară găsim pe Bogdan-Vlad ca martur în documente la 1-iŭ Februar 6989=1481 (*Arch. ist.*, I^{1}, pp. 75-6). Căcĭ acel din 5 Octombre (*ibid.*, p. 116) trebuie de pus la anul 1481, nu la 1480.

262 *Acta extera*, VII, p. 363 şi urm., nº 42.

263 Cron. bistriţeană, p. 58.

264 Papadopul-Calimah, în *An. Ac. Rom.*, XVII, pp. 121-3.

265 Cf. şi Ulianicki, pp. 111-2.

266 *Ibid.*, p. 112.

266ª (la p. 204). Pentru reşedinţa luĭ Ştefan în Maiŭ 1484, v. *Uricariul*, XVIII, pp. 39-41.

267 Izvoarele sînt arătate şi criticate în *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 156 şi urm.

268 *Ibid.*, pp. 165-6.

269 *Acta extera*, VI, p. 123.

270 *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 687; *Uricariul*, III, p. 87 şi urm.

271 Hurmuzaki, II^{2}, pp. 288-9, nº CCLIX; Lewicki, II, p. 332 şi urm.; Cronicile polone contemporane.

272 *Ibid.*

273 Cronicile Moldoveĭ şi cele turceştĭ traduse în latineşte şi tipărite de Leunclavius (*Historiae musul-

mannae Turcorum... libri XVIII; Frankfurt-pe-Main, 1591, in 4o; *Annales Sultanorum otmanidarum, ibid.*, 1596; *Neuwe Chronica türckischer Nation, ibid.*, 1595), traduse în ungureşte de Thúry *(Török történetirók*, Budapesta, 1893 şi urm., 2 vol. în 8o), Cronicile prusiene în *Scriptores rerum prussicarum*, IV, pp. 687, 754, 756. Cf. povestirea luĭ Wapowski, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, Cracovia, 1874, pp. 4-5.

274 Cronica ţeriĭ. Că lupta nu s'a dat la Şcheia de lîngă Suceava, la Şcheiĭ Suceveĭ (v. Miron Costin, p. 250), dovedeşte lămurirea: «la Siretiŭ».

275 Cronicariĭ prusienĭ ştiŭ de lupte în Moldova (v. nota penultimă), dar eĭ se înşală. Scrisorĭ din Polonia (Lewicki, II, pp. 341-2; *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 280, no III) spun limpede că în ziua aceia a fost luptă cu Tatariĭ peste Nistru. Tot aşa se povesteşte războiul şi în Wapowski, *l. c.*, pp. 6-7. Cf. Hurmuzaki, II², p. 316, no CCLXXXI. Pentru sosirea luĭ Albert la Lemberg, v. *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 284. În iarna acestuĭ an, cu grijă de spre Tatarĭ, Ştefan stătu la Huşĭ, unde se afla la 17 Decembre (còpiĭ de documente ardelene, la Ac. Rom.).—Cf. Fryd. Papée, *Polska i Litwa na przelomie wieków srednich*, I, Lemberg, 1903, p. 189 şi urm.

276 *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 169-71, 296-7; Lewicki, II, pp. 348-9, 368; Hurmuzaki, II³, pp. 315-7.

277 Hurmuzaki, II², p. 310, pp. 316-7, no CCLXXXI. Plîngerile luĭ Casimir fură trimese în Iulie 1489, şi el făcuse pacea cu Turciĭ în Mart!

278 Còpiĭ de documente ardelene, la Ac. Rom.

279 *Acte şi fragm.*, III¹, p. 65, no 2.

280 Data morţiĭ, în Cronica bistriţeană. Însă în inscripţia de la Războienĭ, pusă de Ştefan la 8 Novem-

bre 7004, e pomenit (Melchisedek, în *An. Ac. Rom.*, VII, p. 172) şi Alexandru, ca fiind în viaţă. Pe de altă parte, în documentul din 10 Mart 7005 (1497) (*Uricariul*, XVIII, p. 77), Alexandru lipseşte, — decĭ nu se poate îndrepta data morţiĭ în: 26 Iulie 1497. Rămîne că în inscripţie Novembre 7004 înseamnă 1495. Se poate ca obiceiul de a se începe anul la Septembre să fi fost introdus (întăiŭ numaĭ sporadic) cu începutul veaculuĭ şi mileniuluĭ noŭ. Cf. Hurmuzaki, XI, p. 37, nota 1.

281 Cronica luĭ Caspar Weinreich, în *Scriptores rerum prussicarum*, IV, pp. 776, 778-9.

282 Instrucţiile solilor luĭ Ştefan (indicţia e greşită), în Jablonowski, *l. c.*, pp. 59-60. Instrucţiile Regeluĭ către soliĭ săĭ, *ibid.*, pp. 32-3, nº 10. Răspunsul către boierĭ, p. 32, nº 9. Cele două din urmă şi în Hurmuzaki, II². Data de 1491 e falşă.

283-4 Wickenhauser, *Putna*, pp. 175, 178, 181; *Radautz*, p. 134. Cf. *Uricariul*, XVIII, p. 466; *Rev. p. ist., arch. şi filologie*, I, p. 369 şi urm., 379-80.

285 Lewicki, II, pp. 368-9.

286 *Ibid.*, pp. 387-8, nº 368; *Scriptores rerum prussicarum*, IV, *l. c.*

287 *Ibid.*

288 Izvoarele citate.

289 Lewicki, II, pp. 400-1, nº 385.

290 *Caspar Weinreichs Danziger Chronik*, în *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 791.

291 Instrucţiile de solĭ dintr'o parte şi din alta s'aŭ tipărit în Jablonowski, *o. c.*, p. 60 şi urm. (cu date conjecturale care nu sînt toate bune). Cf. Ulianicki, p. 121 şi urm. Traducerĭ, în *Arch. ist.*, I¹, pp. 82-3; *Uricariul*, III, p. 79 şi urm. Năvălirea luĭ Ştefan la

Braclaw trebuie de pus numaĭ în 1498 (cum face, de altmintrelea, şi Caramzin, *Istoria Rusieĭ;* trad. francesă, VI, 1820, pp. 361-2).

292 El e numit în tratatul din 1499 cu Polonia (confirmarea luĭ Ștefan).

293 Lewicki, II, p. 409, nº 394; p. 413, nº 398.

294 Bonfinius, pp. 512-3; Fessler, *Geschichte von Ungarn*, bearbeitet v. E. Klein; III, 1874, pp. 248-9; Gelcich, pp. 652-3, nº 403.

295 *Studiĭ şi doc.*, III, pp. XL-I, LXXIV; Lăpĕdatu, pp. 43-4, după Hurmuzaki, II², p. 332, nº CCXCVI; documente ardelene, în copie la Ac. Rom.; Fessler, III, pp. 252-3; Bonfinius, p. 514; *Quellen der Stadt Brassó*, IV, p. 4. Scrisoarea de biruinţă a luĭ Matiaş e cuprinsă în ziarul roman al luĭ Burcard (ed. Thuasne, Paris, 1883-5; 3 vol.).

296 Lewicki, II, pp. 416-8, 421-2. Cf. Ulianicki, pp. 124-5.

297 *Ibid.*, p. 433 şi urm.

298 V. *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 174; Zeissberg, *Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters*, Leipzig, 1873, p. 373 şi urm.

299 Lewicki, II, pp. 436-7, nº 421.

300 Bonfinius, la acest an.

301 *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 794; Miechowski, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, Cracovia, 1874, pp. 16-7.

302 La 17 Maiŭ 1494, Ragusaniĭ, cari primiseră o scrisoare a Regeluĭ din ultima zi a luĭ Mart (după congres), îl laudă pentru «tractatus necessarii et saluberrima consilia», încheiate acolo (Gelcich, pp. 653-4, nº 404). La 9 Iunie, după alte scrisorĭ, eĭ se bucură de *aprinderea din noŭ a steleĭ creştine (ibid.*, p. 654, nº 405).

303 Bonfinius, l'a acest an.

304 Acelaşĭ, pp. 512-3. Vlad muri în vara anuluĭ 1497 (Lăpĕdatu, *Vlad Călugărul*, p. 50). Scrisoarea din Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 130, nº CXXXIII, priveşte anul 1498.

305 *Uricariul*, XIV, pp. 72-4; XVIII, p. 77.

306 *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 285; Naker, în *Scriptores rerum prussicarum*, V, p. 290.

307 *Cronica de la Bistriţa*, pentru solul moldovean; Wapowski, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, p. 22, pentru Polonĭ.

308 Numele solilor moldovenĭ în *Cronica de la Bistriţa*. Pentru sosirea lor la Rege, Naker, *l. c.*, p. 298. Pentru solul polon la Poartă, *Chilia şi Cetatea-Albă*, *l. c.* Cf. lămuririle luĭ Ioan-Albert către fratele săŭ Vladislav, în Lewicki, II, p. 444.

309 Pentru drumul pănă la Suceava, izvorul e *Cronica de la Bistriţa*. O hartă în E. Fischer, *Kozmin, Ein Beitrag zur Geschichte des polnisch-moldauischen Konfliktes im Jahre* 1497, Cernăuţĭ, 1903 (din «Jahrbuch des bukowiner Landesmuseums» pe 1902). De curînd, un ofiţer romîn a dat o traducere romănească a aceşteĭ cărţĭ, făcută cu muncă şi intenţiĭ bune, de un diletant.

310 *Cronica de la Bistriţa*. Pentru Secuĭ, Wapowski. Eĭ nu luară parte la luptă, — Turciĭ însă (2.000), da. Ştefan trimese şi la Ţarul Ivan, în August, pe Ioan Pitarul (Pisariul?) (Ulianĭcki, p. 130).

311 Ulianicki, p. 121 (5 Decembre 1492). Ştefan nicĭ nu fusese de la început prietenul luĭ Vladislav, ci ajutase o clipă pe Maximilian din Germania, care voia şi el moştenirea luĭ Matiaş Corvin (*Archiv für österreichische Geschichte*, III, pp. 410-1, 441, 458) —Pen-

tru trecerea oştilor ardelene, Szabó, *Székely Oklevéltár*, III, pp. 130-1, nº 506. — Din Braşov, la 9 Septembre, Voevodul Ardealuluĭ cere Sibiienilor tunurĭ şi munițiĭ, pentru că «en, iam magnificus d. Stephanus Vaivoda moldaviensis nos cum omnibus gentibus nobiscum existentibus ad ipsum moldaviense regnum advocat, et hodie homo suus, per quem vocari fecit, apud nos est» (copie la Bibl. Ac. Rom.). Şi alte două scrisorĭ privitoare la ajutorul ardelean dat luĭ Ştefan se află în copie la Bibl. Ac. Rom.

312 Pentru localitate, v. E. Fischer, *o. c.* Toate ştirile, în *Cronica de la Bistrița* (cf. notița din *Rev. p. ist., arch. şi filologie*, III, pp. 485-8), în Wapowski, Miechowski, în scrisoarea luĭ Ioan-Albert către Vladislav.

313 Data, în *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 286. Povestirea e maĭ mult după Wapowski. Cf. actele prusiene din *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 303 şi urm.

314 Wapowski, p. 33; Miechowski, p. 262; *Cronica de la Bistrița; Acte şi fragmente*, III¹, p. 66 şi urm.; *Archiv für österreichische Geschichte*, XLIX, p. 297 şi urm.; *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 294, nº XLII.

315 Aceleaşĭ izvoare. Pentru Braclaw, v. Wapowskĭ, p. 70 şi instrucțiile ruseştĭ din Ulianicki, p. 129.

316 *Acte şi fragmente*, III¹, p. 71, nº 1.

317 Izvoarele din nota antepenultimă.

318 *Ibid.*

319 Hurmuzaki, VIII, p. 28, nº XXXII.

320 Wapowski, p. 36. Ştirea e întărită prin raportul venețian din 26 Mart 1499 (Hurmuzaki, VIII, p. 30, nº XXXV). Cf. Sanudo, *Diarii*, II, p. 420.

321 Instrucțiile soluluĭ polon la dietă, în *Acte şi fragm.*, III¹, pp. 66-8. Instrucțiile aceluiaşĭ din partea luĭ Vladislav, în Lewicki, II, p. 449 şi urm.

322 Ulianicki, p. 149 şi urm.; Hurmuzaki, II², p. 402 şi urm.

323 Ivanco e întrebuinţat ca sol în Polonia şi de Bogdan fiul luĭ Ştefan, la suirea luĭ în Scaun (Hurmuzaki, II², p. 724, no. DXXXIII).

324 Ulianicki, p. 157 şi urm.; Hurmuzaki, II², p. 421 şi urm.

325 *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 294-5, nº XLIII.

326 Ulianicki, p. 170 şi urm.; Hurmuzaki, II², p. 714 şi urm. La Hîrlăŭ e Ştefan şi în Novembre al aceluiaşĭ an (cf. Wickenhauser, *Moldawitza*, p. 72 şi *Revista p. istorie, archeologie şi filologie,* V, p. 393). La începutul anuluĭ următor, în Mart, el stă în Iaşĭ (*Uricariul,* XVIII, p. 438).

327 Cf. Lewicki, II, p. 481 şi urm.; *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 174-6.

328 Pentru toate aceste lucrurĭ, v. Sanudo, *Diarii*, III, pp. 288, 567, 635, 684, 879, 1163 (scrisorile Papeĭ), 1178 (mediaţia la Muscalĭ), 1465, 1468 (soliĭ la Veneţia şi Roma), 1453, 1478-9 (soliĭ la Vladislav), 1550 (reclamarea Pocuţieĭ), 927 (zvon de cucerire a «treĭ cetăţĭ»), 1627-8 (corespondenţa turcească cu privire la atacul Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe).

329 *Ibid.*, IV, p. 248.

330 *Ibid.*, p. 105.

331 *Ibid.*, pp. 804-6.

332 Dar şi de Ştefan se zicea că e ocrotitorul Sfîntuluĭ Munte Atos (Sanudo, IV, p. 311).

333 *Ibid.*, V, p. 464.

334 *Ibid.*, V, p. 450. Cf. şi *Chilia şi Cetatea-Albă*.

335 Lewicki, II, pp. 469-70; Miechowski, pp. 263-4.

336 Miechowski, p. 264; Wapowski, pp. 37-8.

337 Wapowski, p. 41; Miechowski, p. 265. Cf. Lewicki, II, pp. 489-90, nº 465.

338 Ulianicki, p. 185 şi urm.; Hurmuzaki, II^{2}, p. 488 şi urm.

339 Expunerea din 1503-4 a luĭ Ştefan, în Jablonowski, *o. c.*, pp. 79-83.

340 *Arch. istorică*, I^{1}, pp. 82-3; *Uricariul*, III, p. 79 şi urm. O solie a luĭ Sandu şi Costea la Mengli-Ghiraĭ pentru Ţarul Ivan (1493), Ulianicki, p. 123.

341 V. expunerea luĭ Caramzin saŭ a luĭ Al. Papadopul-Calimah, în *Analele Academieĭ Romîne*, XVII.

342 V. nota penultimă.

343 Fessler, III, pp. 270-2. Cf. şi Wapowski, pp. 49-50.

344 V. nota penultimă.

345 Ambele cronicĭ polone povestesc pe larg aceste împrejurărĭ. Le aminteşte şi medicul luĭ Ştefan, Mateĭ de Murano (Hurmuzaki, VIII, p. 36).

346 Ulianicki şi Hurmuzaki, II^{2} (multe scrisorĭ cu date conjecturale greşite). Trebuie să se orînduiască după expunerea din 1503-4, citată şi maĭ sus, a luĭ Ştefan (la 22 Novembre 1503 vine un sol moldovenesc în Polonia; *Kwartalnyk hystoryczny*, 1902, pp. 448-51). Data năvăliriĭ o dă şi Mateĭ de Murano, *l. c.* Numele luĭ Chiracola e dat aşa: «Kyrlchahn Myewnik» (Ulianicki, p. 225). Pentru misiunea luĭ Steclea, v. *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 287, nº XI şi nota 1.

347 Expunerea luĭ Ştefan, în 1503-4. Cărţile de liberă trecere pentru solĭ, în Jablonowski, pp. 40-1 saŭ Hurmuzaki, II^{2}, pp. 518-9. Sol moldovean în Polonia la începutul anuluĭ 1503; Sanudo, IV, p. 629. Cf. *ibid.*, p. 806. Sol unguresc la Ştefan prin Februar, *ibid.*, p. 230. Solĭ aĭ luĭ Ştefan în Ungaria, Octombre; *ibid.*,

p. 241. La 24 Iulie, Domnul era în «Temes» *(Nemes*, Neamţ); *ibid.*, V, p. 150. La 30 Octombre, el scrie din Suceava; *ibid.*, pp. 579-81.

348 Cf. Hurmuzaki, VIII, an. 1503; Sanudo, *Diarii*, III, p. 1465; IV, pp. 150, 577, 579-82, 616-7, 639. Cf. *Arch. societăţiĭ ştiinţifice şi literare din Iaşĭ*, IX, pp. 66-9. Apoĭ *Acte şi fragm.*, III[1], pp. 73-4 (pentru medicul german). Bărbierul din Buda e cerut în Decembre 1503 (Sanudo, V, p. 473).—Între aniĭ 1500 şi 1503 se întîmpină maĭ multe negocierĭ între Ungurĭ şi Moldovenĭ, din pricina prădăciuniĭ făcute de ceĭ din urmă celor d'intăiŭ la un bîlciŭ din Cetatea-de-Baltă.—Cum se vede dintr'o scrisoare din 15 Septembre 1504, Sibiieniĭ ţineaŭ la dînşiĭ pe un «filius ipsius Vaivodae Moldaviae» (copie în Bibl. Ac. Rom.).

349 Wapowski, p. 52; Miechowski, p. 276.

350 V. nota 346 şi Sanudo, V, pp. 740-1, 953.

351 La 11 Maiŭ, după Cronica bistriţeană.

352 O solie a luĭ la Ţar, în Ulianicki, p. 121.

353 Numele sînt luate după actele înşirate în listele din *Uricariul*, XVIII, şi după întărirea tratatuluĭ din 1499.

354 Eĭ se află în întărirea tratatuluĭ citat.

355 V. *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 272-3.

356 Unele din ştirĭ şi citaţiile sînt luate din raportul luĭ Mateĭ de Murano.

357 Raport al luĭ Leonard de Massari, din Buda, în Hurmuzaki, VIII, pp. 40-1.

358 Data morţiĭ, în Cronicile moldoveneştĭ şi în cele polone. V. Wapowski, p. 53; *Kwartalnyk hystoryczny*, 1902, pp. 448-51.

359 Bogdan, *Cronicile moldoveneştĭ*, p. 147.

360 Iorga, *Documentele Bistriței*, I, pp. 40-1, no. 54. Cf. *ibid.*, pp. 38-9, no. 129.

361 Kozak, *Inschriften aus der Bukowina*, I, cap. Putna, pp. 72-3.

362 *Doc. Bistriței*, II, p. 70, no. 291.

363 V. pentru el și *Doc. Callimachi*, tabla.

364 Cf. *Scrierile luĭ Iraclie Porumbescu*, adunate de Leonida Bodnărescu, I, Cernăuțĭ, 1898, pp. 54-5.

365 V. *Doc. Callimachi*, I, p. 454, n-le 85 și 88; II, p. 184, n⁰ 53.

366 V. *Istoria literaturiĭ romîne*, I, p. 530 și urm. Cuvîntul, zis obișnuit Panegiricul luĭ Ștefan-cel-Mare, s'a tipărit de M. Kogălniceanu, în *Arch. romănească*, I, p. 29 și urm. Titlul de «Cuvînt de îngropare», ce se află înnaintea acesteĭ edițiĭ, nu e potrivit; el va fi fost adaus de copist, care credea, în simplicitatea luĭ, că aceste cuvinte s'aŭ spus la coborîrea chiar în mormînt a luĭ Ștefan.

367 Iraclie Porumbescu, *l. c.*, pp. 85-6.

368 *Descrierĕ a doî cadre din Istoria Moldoviĭ*, Eșĭ, 1833. Cf. *Spicuitorul moldo-romîn*, Iașĭ, 1841, II, p. 74: «tabloane istorice a Moldoveĭ».

369 Discursul luĭ Kogălniceanu, tipărit ca Introducere a *Letopisițelor*. Cf. Iorga, în *Prinosul Sturdza*, p. 16 și urm.

370 *Romănia literară* a luĭ Alecsandri (1855), p. 84. V. și no. 20 al acesteĭ reviste.

371 Articolul e atribuit de d. D. Olinescu (*Mormîntul luĭ Ștefan-cel-Mare*, Slatina, 1898) luĭ Vasile Alecsandri, dar el arată cunoștințĭ și o judecată istorică cum nu le-a avut poetul, și e scris într'o prosă măsurată și armonioasă pe care acesta n'a scris-o niciodată.

372 Locuţia aceasta populară, în Russo, *l. c.* Pentru credinţile şi legendele poporuluĭ cu privire la Ştefan, v. *Ştefan-Vodă cel Mare şi Sfînt*, istorisirĭ şi cîntece populare, strînse la un loc de S. Teodorescu-Kirileanu; Focşanĭ, 1904. Adauge şi Elena Nicoliţă-Voronca, în *Sămănătorul*, anul III, n° 11.

373 V. descrierea sceneĭ dezgropăriĭ, în Iraclie Porumbescu, p. 46 şi urm. şi Wickenhauser, *Putna*, Cernăuţĭ, 1886, p. 80 şi urm.

374 Xenopol, *Istoria Romînilor*, VI, pp. 561, 594-5.

375. Vezĭ Slavicĭ, *Serbarea de la Putna*, în *Conv. Literare*, pe 1903—904; Alecsandri, *Opere complete*, ed. Socec, *Poesiĭ*, II, p. 110-4.

376. V. Iorga, *Schiţe din literatura romînă*, II: Bolintineanu.

377. *Cuvîntare festivă rostită la serbarea naţională pe mormîntul luĭ Ştefan-cel-Mare în 15 (27) August 1871*, de A. D. Xenopol; Iaşĭ, 1871.

378. Poesia compusă cu acest prilej de Alecsandri, iarăşĭ rece, de şi cu cîteva icoane frumoase, în vol. citat al *Operelor complete*, pp. 566—8.

Notă. — Titlurile complecte ale scrierilor citate se pot afla în bibliografia scrieriĭ mele *Chilia şi Cetatea-Albă*, Bucureştĭ, 1899.

CÎTEVA DOCUMENTE PRIVITOARE LA ŞTEFAN-CEL-MARE.

I.

Anexă la scrisoarea luĭ «Kompthur zcu Thorn» către Marele Maestru teutonic (Lewen, 30 August 1451).

Czeithunge.

...Item, als Euwern Gnoden wir ouch vormols, durch denselbigen Kuntschefter, hatten geschriben daz der Konig myt allen séynen Landen eyne gemeyne Vorsampnuge uff Nativitatem Marie neest komende ken Parsczaw hatte vorromet, den Tag haben sy uv vorlenget, und vorczogen bas uff Michaelis, umb deswille, wen dy Boten dy der Konig czcu dem Vorwesser der Walachen umb Werbunge Willė eyns Beifrides gesand hatte, dy hoth derselbige Vorweser obil ufgenomen und ere Werbunge nicht wol entphangen. Also haben dy selbigen Boten sunder Seumen dem Konigen widder entpoten das her sich ee besser schicke in dy Podolie myt ganczer Macht; — daz her auch gethan hot, und ist iczczund do, und seynn Manschaft, dy her bey em. hoth, den volget er Harnischs und Gewer, uff daz her sich vor den Walachen moge beschuczczen, und man kan noch nicht gewissen ab sich der Konig myt den Walachen hoth geeyniget adder nicht; daz ist noch gancz unkundig in der Crone zcu Polen; sunder der Kuntschefter meynet wol daz her habe vornomen und ist underrichtet, beide durch geistliche

und wertliche Heren, und czufurderste dy Besten, daz der Konig sich myt den Walachen werde freden...

Item hoth der Ysgra[1] Botschaft gesand zcu dem Konigen und hoth sich erboten dem Konige den Czipcz und alle Slosser dy her hoth in Ungern, ufczutragen, also ferre als em der Konig dy Podolie welle uftragen, und dy welle her vor den Tatern und den Walachen myt des Konigen Hulfe wol beschirmen; und das were auch gehandelt werden zcu Parsczaw, und der Konig were dem Ysgra do eyn Antwort geben....

(Königsberg, *Ordensarchiv*, Schublade LXXVII, 5.)

II.

Anexă la scrisoarea luĭ Nicolae episcop de Brunsberg (Ermeland) către Marele-Maiestru (Heilsberg, Lunĭ după Sf. Urban = 28 Ianuar saŭ 8 April 1476).

Apparatus terrestris Serenissimi domini regis Ungarie, Bohemie, etc., contra Turcas.

....Item ex Transsilvania sunt Walachi duo milia, qui laudantur ultra omnes alios contra Turcas; qui sunt de hereditate genitoris domini regis, et qui semper pugnaverunt cum genitore domini regis, et etiam cum Maiestate Sua et suorum...

Item Waywoda Moldaviensis in hoc exercitu equites duodecim milia et pedites viginti milia, et certas bombardas satis in bona copia.

Item Woywoda Minoris Walachie habet equites octo milia et pedites triginta milia, qui semper steterunt, et modo stant, in confinibus cum Turco, et iam sunt centum anni postquam Turci contra illam patriam semper pugnaverunt, et adhuc eis minime nocuerunt, et non aliud quam Danubius mediat eos....

(Königsberg, *Ordensarchiv*, Schublade VII-a, nº 47. Cf.

---

1 Şef de bande din Ungaria. E acel ce a prins în 1462 pe Vlad Ţepeş.

Lucrurĭ nouă despre Vlad Țepeș, în Conv. lit., 1901; *Acte și fragm.*, III¹, pp. 101-2.)

[Raport din Creta către căpitanul galerelor venețiene.]

III.

....Adì XVII del instante [... fino a marzo 1474] con la galia Cocha giunsse el circonspecto... [Zuan] Dario, secretario vostro; per le lettere del qual non dubite[mo]... [sape]te pluj, ne sirà particularmente advisata la Exc. V.; luj più... assazo, partì de Alexandria adì XV, a hore 2 de zorno, niente da... [mo]mento, salvo che el Signor turcho havea deliberato mandar [esercito contra 'l] Caraman, etiam in la Valachia....

(Veneția, *Arch. di Stato, Arch. del duca di Candia, Missive e lettere ricevute*, 1472-4.)

CUPRINSUL.

CARTEA II. TATĂL LUĬ ŞTEFAN-VODĂ.

TINEREȚA LUĬ ȘTEFAN.

CARTEA IV. LUPTELE CU TURCIĬ.

CARTEA VI. MOȘTENIREA LUĬ ȘTEFAN-CEL-MARE.

DE UNDE SÎNT LUATE ILUSTRAŢIILE

Ştefan-cel-Mare, după pictura din Voroneţ, în Onciul, *Geschichte der Bukowina vor der Vereinigung mit Österreich*, din «Die Österreichische Monarchie in Wort und Bild»; Viena, 1899, p. 29.

Vlad Ţepeş, după pictura din Ambras (sfîrşitul veaculuĭ al XV-lea), fototipie în Iorga, *Acte şi fragmente*, II. Fototipie după o copie, în I. Bogdan, *Vlad Ţepeş*.

Matiaş Corvinul, după un baso-relief, în *Monumenta Vaticana historiam Hungariae illustrantia*, seria I, VI: *Matthiae Corvini, Hungariae regis, epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae*; Budapesta, 1891, in 4⁰.

Sultanul Mohammed, după o medalie contemporană, de «Constantius», în Hertzberg, *Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches*; în Colecţia Oncken; Berlin, 1883, in 8⁰ (la p. 618).

Foaie din evanghelia de la Putna, 1488, după reproducerea fotolitografică, în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, I, tabla 16.

Ruinele Curţiĭ domneştĭ din Suceava, după Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, II, Cernăuţĭ, 1903, pp. 8-9.

Asediu de cetate, după Kaindl, *l. c.*, p. 85.

Mănăstirea Putna, după acelaşĭ, pp. 88-9.

Foaie din evanghelia de la Homor, după Onciul, *l. c.*, p. 19.

Piatra de pe mormîntul luĭ Ştefan-cel-Mare, după E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, I, Viena, 1903, p. 84.

Mănăstirea Moldaviţa, după Kaindl, *l. c.*, p. 84[1].

---

1 Afară de ruinele Curţiĭ din Suceava, Kaindl însuşĭ şi-a luat ilustraţiile din «Die Österr. Monarchie in Wort und Bild».

GREŞELĬ DE TIPAR ŞI ADĂUGIRĬ

Aş crede astăzĭ că moartea luĭ Alexandru-cel-Bun s'a întîmplat în iarna saŭ, maĭ degrabă, în primăvara anuluĭ 1433, fiindcă privilegiul dat de Ilie Sibiienilor, în April (Bibl. Ac. Rom., în copie), pomeneşte pe toată familia luĭ, dar nu şi pe bătrîn.

P. 57, r. 7 de sus, a se adăugi după «însă» : «în Maiŭ».

P. 71. Actul luĭ Petru Aron e din 1458.

P. 122, r. 12 de sus, ceteşte «Lipnic», în loc de «Lipia».

P. 188, r. 4 de jos, ceteşte «lor», în loc de «luĭ».

P. 197, r. 1 de sus, ceteşte «1473», în loc de «1472».

P. 199, r. 5 de sus, ceteşte «cumnaţĭ» în loc de «cunoscuţiĭ», iar 6 de sus, ceteşte «Crăciuna», în loc de «Crăciun».